

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMA: TÜRKİYE’NİN
KALKINMASINDA TÜRK BİLİM DİASPORA
AĞLARININ ROLÜ

Neslihan ARSLAN

2502100396

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa DELİCAN

İstanbul, 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : NESLİHAN ARSLAN Numarası : 2502100396
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA DELİCAN
Tez Savunma Tarihi : 23.06.2016 Saati : 13.00
Tez Başlığı : BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMA: TÜRKİYE'NİN KALKINMASINDA TÜRK BİLİM DİASPORA AĞLARININ ROLÜ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA DELİCAN		Kabul
2- PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZDEMİR		KABUL
3- PROF. DR. ABDÜLKADİR ŞENKAL		Kabul
4 PROF. DR. SEDAT MURAT		Kabul
5- DOÇ. DR. ORHAN KOÇAK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ARİF YAVUZ		
2- DOÇ. DR. MUHARREM ES		

ÖZ

**BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMA: TÜRKİYE’NİN
KALKINMASINDA TÜRK BİLİM DİASPORA AĞLARININ
ROLÜ**

Neslihan ARSLAN

Beyin göçü geliştirmekte olan pek çok ülkenin karşılaştığı önemli sorunlardan biridir. Günümüzde nitelikli işgücü kaybı yaşayan bu ülkeler çeşitli kalkınma politikaları ile yurtdışındaki beyinlerini kazanabilmişlerdir. Bu çalışmanın amacı beyin göçü ve kalkınma ilişkisinin incelenmesidir. Söz konusu amaçla ABD’de yaşamakta olan doktora derecesine sahip ve Türk diaspora ağlarına üye olan 227 Türk bilim adamından elektronik anket yoluyla veri toplanmıştır. Araştırmada Türk diaspora ağları ve Türkiye’nin devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamaya yönelik katkıları iki farklı ölçek oluşturularak test edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre; ABD’de yaşayan Türk bilim adamları ağırlıklı olarak ABD’nin kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda ağ üyesi bilim adamları, üye oldukları ağların Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamadığı algısına sahiptir. Ayrıca ağ üyesi bilim adamları arasında Türkiye’nin devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamadığına yönelik algının hakim olduğu görülmüştür. Son olarak, Türk devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamalarında belirleyici bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Beyin Göçü, Kalkınma, Diaspora Ağları, Gelişmekte Olan Ülkeler.

ABSTRACT

BRAIN DRAIN AND DEVELOPMENT: THE ROLE OF TURKISH SCIENTIFIC DIASPORA NETWORKS IN TURKEY'S DEVELOPMENT

Neslihan ARSLAN

Brain drain is one of the major problems faced by many developing countries. Today these countries who lose skilled labor were able to gain back their brains abroad with various development policies. The aim of this study was to research the relationship between brain drain and development. For this purpose it was collected data through electronic survey of 227 Turkish scientists with phd degrees member of Turkish diaspora networks and living in US. In the research it was tested contribution to development of Turkish diaspora networks and Turkey's state policies from brain drain by creating two different scales. According to the results; Turkish scientists living in US mainly contributed to development of US. Also the scientists member of diaspora networks had a perception that their networks didn't contribute to development of Turkey. Moreover it was seemed the dominant perception among the scientists member of the networks that Turkey's state policies didn't contribute development from brain drain. Finally Turkish state policies were determining in contribution to development of the diaspora networks in Turkey.

Key Words: Human Capital, Brain Drain, Development, Diaspora Networks, Developing Countries.

ÖNSÖZ

Ülkelerin nitelikli işgücünü kaybetmeleri sonucu ortaya çıkan beyin göçü konusunun kalkınmayla ilişkilendirilmesi, bu tezin yazılmasında önemli bir amaç olarak ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Türkiye’de beyin göçünün kalkınmayla ilişkilendirilmesi açısından var olan boşluk konunun araştırılmasında önemli bir gerekçe oluşturmaktadır.

Beyin göçü ve kalkınma perspektifinde uygulanan devlet politikalarının yanı sıra, yurtdışındaki bilim adamlarının üye oldukları Türk menşeli ağlar temelinde kalkınma konusuna yaklaşılması ve yürütülen araştırmanın ağlar özelinde gerçekleştirilmesi konuyu özgün kılan bir alan olarak görülmektedir.

Tezimin baştan sona her aşamasında bana destek olan ve tez içerisinde diaspora ağlarına yönelmem konusunda fikir veren değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Delican’a çok değerli katkılarından ötürü şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Süleyman Özdemir ve Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal hocalarıma teşekkür ederim. Şüphesiz doktora sürecimin tamamında üzerimde emeği geçen tüm hocalarıma katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Özellikle alan araştırmasına başlamadan önce ABD’de bulunan vatandaşların üye oldukları Türk menşeli diaspora ağlarına ulaşarak örneklem yeterliliği sağlanmıştır. Bu bağlamda doktora çalışmam sırasında gerekli örneklem sayısına ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen ağ yöneticilerine ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul Üniversitesi Enstitüsü’nün değerli çalışanlarından Tugay Gün, Özdemir Işık, İnci Güveş, Cihan Alhan ve diğer çalışan arkadaşlara yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Tekin hocama da teşekkür ederim. Alan araştırması öncesinde oluşturduğum anketin elektronik ankete dönüştürülmesinde, katkılarından ötürü Uğur Kuş’a ve kendisine ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen Ekrem Aydın'a teşekkür ederim.

Teşekkür etmek istediğim önemli bir grup da şüphesiz anketime katılan Türk bilim adamlarımızdır. Yoğun çalışma tempoları arasında ankete ayırdıkları değerli

vakitleri ve katkılarından ötürü ABD’de yaşayan bilim adamlarımıza ayrı ayrı teşekkür ederim.

Sivas’ta tezimi yazmış olduğum süreç boyunca Mahmure Eşgünoğlu’na her zaman yanımda olduğu ve değerli dostluğu için teşekkür ederim.

Teşekkürü borç bildiğim insanlardan bir diğer isim olarak akademik hayatım öncesi ve sonrasında üzerimde önemli bir emeği olan Prof. Dr. Zekai Özdemir hocama ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak mekânsal anlamda her ne kadar birbirimizden uzakta olsak da uzakları yakınlaştıran ve her zaman yanımda olduklarını bildiğim anneme, babama, kardeşime doktora sürecimin her aşamasında varlıkları ve destekleri için teşekkürü borç bilirim. İyi ki varsınız.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE, EKONOMİK KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ, EKONOMİK KALKINMADA BEŞERİ SERMAYE UNSURU VE BEŞERİ SERMAYE HAREKETLİLİĞİ OLARAK BEYİN GÖÇÜ OLGUSU

1.1. Ekonomik Kalkınmanın Tanımı ve Kapsamı.....	7
1.2. Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicileri	9
1.2.1. Nicel Unsurlar	9
1.2.2. Nitel Unsurlar.....	21
1.3. Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Tanımlanması	27
1.3.1. Beşeri Sermayenin Kavramsal Çerçevesi	27
1.3.2. Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Yeri	31
1.3.3. Beşeri Sermaye Yatırımları.....	33
1.3.3.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye	33
1.3.3.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye.....	35
1.3.3.3. İşgücü Hareketliliği ve Beşeri Sermaye.....	37
1.3.4. Ekonomik Kalkınmanın Sağlanmasında Beşeri Sermaye Vurgusu: İçsel Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye Modelinin Ortaya Koyulması	39

1.4. Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmaya Katkı Sağlama Biçimleri	42
1.4.1. Pozitif Dışsallıklar.....	42
1.4.1.1. İnovasyon Faaliyetleri Kapsamında Araştırma ve Geliştirme Çalışmalarına Katılım	42
1.4.1.2. Patent Uygulamaları.....	45
1.4.1.3. Sosyal Sermaye	46
1.4.2. Mali Göstergeler	48
1.4.2.1. Yüksek Gelir Düzeyi ile Devlet Gelirlerinin Yükselmeye Katkı.....	48
1.4.2.2. Eğitim ve Çalışma Amaçlı Göç Hareketleri Yoluyla Milli Gelire Katkı Sağlama	50
1.5. Beşeri Sermayenin Hareketliliği: Beyin Göçü, Nedenleri ve Kalkınma Sağlayıcı Rolüne Yönelik Tartışmalar	52
1.5.1. Beyin Göçüne Yönelik Kavramsal Analiz.....	52
1.5.2. Beyin Göçünün Nedenlerine Yönelik Saptamalar	57
1.5.2.1. Kaynak Ülkelere Yönelik Nedenler	57
1.5.2.1.1. Ülkeler Arasındaki Kalkınma Farklılıkları	57
1.5.2.1.2. Politik İstikrarsızlıklar.....	59
1.5.2.1.3. İşsizlik Sarmalı.....	59
1.5.2.1.4. Araştırma Faaliyetlerine Yönelik Sorunlar	61
1.5.2.2. Hedef Ülkelere Yönelik Nedenler.....	62
1.5.2.2.1. Hukuki Düzenlemeler ve Değişen Göç Politikaları	62
1.5.2.2.2. Nitelikli İşgücü Talebi	64
1.5.2.2.3. Bilgi Ekonomisi ve Küreselleşen Eğitim Piyasası	66
1.5.2.2.4. Değişen İşgücü Piyasası ve İstihdam Kanallarının Uluslararasılaşması	68
1.5.2.2.5. Kariyer Geliştirme Olanakları.....	70

1.5.2.2.6. Düşük Gelir Düzeyine Karşılık Yüksek Gelir Elde Etme	
Olanığı	71
1.5.2.2.7. Diğer Nedenler	72
1.5.3. Beyin Göçü ve Kalkınma İlişkisinin Değerlendirilmesine Yönelik	
Tartışmalar	73
1.5.3.1. İlk Dönem Tartışmalar	73
1.5.3.1.1. Milliyetçi Görüş ve Kalkınma Tartışmaları	73
1.5.3.1.2. İnsaniyetçi Görüş ve Kalkınma Tartışmaları	76
1.5.3.2. İkinci Dönem Tartışmalar	78
1.5.3.2.1. Kayıp Olarak Beyin Göçü	78
1.5.3.2.2. Faydacı Beyin Göçü: “Beyin Kazanımı”	79

İKİNCİ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMADAKİ ROLÜ

2.1. Beyin Göçünden Kalkınma Sağlanmasına Yönelik Geliştirilen Politikalar ...	82
2.1.1. Sınırlayıcı Politikalar	83
2.1.2. Teşvik Edici Politikalar	84
2.1.2.1. Bilimsel Diasporalar	84
2.1.2.1.1. Gelişimleri	84
2.1.2.1.2. Örgütlenme Biçimlerine Göre Bilimsel Diasporalar	88
2.1.2.1.3. Bilimsel Diasporalarda Rol Oynayan Aktörler	92
2.1.2.1.3.1. Uluslararası Kuruluşlar	92
2.1.2.1.3.2. Ulusal Kuruluşlar	93
2.1.2.1.3.2.1. Devlet	93
2.1.2.1.3.2.2. Araştırma ve Eğitim Kurumları	95
2.1.2.1.3.3. Diğer Aktörler	96

2.1.2.1.3.3.1. Diaspora Toplulukları ve Ticari Girişimcilik.....	96
2.1.2.1.3.3.2. Diasporada Sivil Toplum Kuruluşları	98
2.1.2.2. Geri Dönüşler/Tersine Beyin Göçü.....	99
2.1.3. Telafi Edici Politikalar	101
2.1.3.1. Vergiler	101
2.1.3.2. Para Transferleri.....	102
2.1.3.3. Eğitim Yatırımları	108
2.2. Beyin Göçünden Kalkınma Sağlayan Ülkeler ve Politikaları.....	110
2.2.1. Çin.....	110
2.2.2. Hindistan	117
2.2.3. Güney Kore	127
2.2.4. Brezilya	132
2.2.5. Meksika	135
2.2.6. Güney Afrika.....	139
2.3. Türkiye’den Yurtdışına Beyin Göçünün Gelişimi	145
2.4. Türkiye’de Beyin Göçüne Yönelik Uygulanan Politikalar	148
2.4.1. Sınırlayıcı Politikalar: Zorunlu Hizmet Yükümlülükleri	148
2.4.2. Türkiye’de Teşvik Edici Politikalar.....	152
2.4.2.1. Diasporalar: Türk Diasporasında Rol Oynayan Aktörler.....	152
2.4.2.1.1. Diaspora Toplulukları.....	153
2.4.2.1.2. TOKTEN ve Uluslararası Kuruluşların Katkısı	153
2.4.2.1.3. TÜBİTAK ve “Hedef Türkiye Çalıştayları”	155
2.4.2.2. Geri Dönüşler	157
2.4.3. Türkiye’de Telafi Edici Politikalar	158
2.4.3.1. Para Transferleri	158
2.4.3.2. Eğitim Yatırımları	159

2.4.3.2.1. Yabancı Bilim Adamlarından Yararlanılması	160
2.4.3.2.2. Ar-Ge Yatırımları ve Patentler	164
2.5. Türkiye ve İncelenen Ülkelerin Politikalarının Değerlendirilmesi	165
2.6. Literatür Taraması ve İncelenen Ülkelerin Politikaları Sonucu Beliren Alt Boyutlar.....	172
2.6.1. Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları	173
2.6.2. Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMA İLİŞKİSİNDE TÜRK BİLİM DİASPORA AĞLARININ ROLÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	179
3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	180
3.3. Araştırmanın Yöntemi	181
3.4. Araştırma Verilerinin Toplanması	186
3.5. Araştırmanın Hipotezleri	186
3.6. Araştırmanın Bulguları	188
3.6.1. Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler	188
3.6.1.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgileri	188
3.6.1.2. Katılımcıların Ağ Üyeliğine İlişkin Bilgileri	190
3.6.1.3. Katılımcıların Türkiye ile İşbirliği Yapma Durumlarına İlişkin Bilgileri	192
3.6.2. Ölçeklere İlişkin Geçerlik Analizi	195
3.6.2.1. Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Geçerlik Analizi	195
3.6.2.2. Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Geçerlik Analizi....	199
3.6.3. Ölçeklerin Alt Boyutlarının Güvenirliği	202

3.6.3.1. Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Alt Boyutları Güvenirlik Analizi.....	202
3.6.3.2. Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Alt Boyutları Güvenirlik Analizi.....	206
3.6.4. Hipotezlerin Test Edilmesi	210
3.7. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi.....	226
3.7.1. Araştırma Bulgularının İstatistiksel Açıdan Değerlendirilmesi.....	226
3.7.2. Ülke Politikaları Açısından Bulguların Değerlendirilmesi	231
SONUÇ.....	240
KAYNAKÇA	246
EK: ANKET FORMU	279
ÖZGEÇMİŞ.....	291

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Ekonomilerin Kişi Başı Gelir Dağılımına Göre Sınıflandırılması	20
Tablo 2: Dünya Genelindeki Bölgelerin Demografik Göstergeleri (2013).....	25
Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerin Ar-Ge Personeli Sayıları ve Ar-Ge Personelinin Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (2013)	44
Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerde Tüm Eğitim Programlarına Kayıt Yaptıran Yabancı/ Uluslararası Öğrenci Sayıları (2012)	51
Tablo 5: ABD’de Yükseköğretim Kurumlarına Kayıtlı Öğrenci Sayıları	68
Tablo 6: Beyin Göçüne Yönelik 1960’lı Yıllarda Gerçekleştirilen İki Tartışmanın Kapsamı	78
Tablo 7: Beyin Göçü ve Kalkınma: Tartışmanın Ana Hatları	81
Tablo 8: Başlıca Diasporalar	87
Tablo 9: Dünya Genelinde Görülen Bilimsel Diasporalar	90
Tablo 10: ABD’de Doktora Yapan Öğrencilerin Doktora Sonrası ABD’de Kalma Eğilimleri (%).....	100
Tablo 11: Hizmetlerin Arz Edilme Biçimleri.....	105
Tablo 12: Hindistan Yazılım Endüstrisinin Mekânsal Dağılımı (2000-01).....	125
Tablo 13: Türkiye’den ABD’ye Göçmen Olarak Kabul Edilen Bilim Adamı, Mühendis ve Doktorlar	147
Tablo 14: Yurtdışı Doktora Bursu Programları (2006).....	151
Tablo 15: 1933/34 Dönemi İstanbul Üniversitesi’nde Görev Yapan Türk ve Yabancı Bilim Adamlarının Sayısı.....	161
Tablo 16: Türk Bilim Adamlarının Sosyo-Demografik Özellikleri.....	189
Tablo 17: Üye Olunan Ağın Niteliği.....	191
Tablo 18: Üye Olunan Ağın Türü	191
Tablo 19: Türkiye’de Yer Alınan Çalışmalar	192

Tablo 20: Türkiye’deki Çalışmalardan Haberdar Olma Biçimi.....	193
Tablo 21: Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Almada Belirleyici Olan Unsurlar	193
Tablo 22: Türkiye’de Yer Alınan Çalışmalar Kapsamında Çalışılan Kurumlar	194
Tablo 23: Türkiye’deki Çalışmaların Devam Etmeme Nedeni	195
Tablo 24: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı KMO ve Bartlett Testi	196
Tablo 25: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Açıklanan Toplam Varyans	197
Tablo 26: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Döndürülmüş Faktör Matrisi	198
Tablo 27: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı KMO ve Bartlett Testi	199
Tablo 28: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Açıklanan Toplam Varyans ...	200
Tablo 29: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Döndürülmüş Faktör Matrisi .	201
Tablo 30: Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Güvenirlik Testi.....	203
Tablo 31: Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu	203
Tablo 32: Mesleki İşbirliği Boyutu Güvenirlik Testi.....	204
Tablo 33: Mesleki İşbirliği Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu	204
Tablo 34: Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Güvenirlik Testi.....	205
Tablo 35: Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu	205
Tablo 36: Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Güvenirlik Testi	205
Tablo 37: Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu	206
Tablo 38: Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi Boyutu Güvenirlik Testi	207
Tablo 39: Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu.....	207
Tablo 40: Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik Boyutu Güvenirlik Testi	208

Tablo 41: Bilgi Akışı ve Erişim İle İlişkilerde Süreklilik Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu.....	208
Tablo 42: Ulusaşırı Faaliyetlere Katılım Boyutu Güvenirlik Testi.....	208
Tablo 43: Ulusaşırı Faaliyetlere Katılım Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu.....	209
Tablo 44: Ulusaşırı Hareketlilik Boyutu Güvenirlik Testi.....	209
Tablo 45: Ulusaşırı Hareketlilik Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu	210
Tablo 46: Üye Olunan Ağın Niteliği ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma	211
Tablo 47: Üye Olunan Ağın Niteliği ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma Ki-Kare Testi.....	211
Tablo 48: Uzmanlık Alanı ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma	212
Tablo 49: Uzmanlık Alanı ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma Ki-Kare Testi.....	212
Tablo 50: Üye Olunan Ağın Türü ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma	212
Tablo 51: Türkiye’de Yer Alınan Çalışmaların Devam Etme Durumu	213
Tablo 52: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı ANOVA Testi.....	215
Tablo 53: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Betimsel İstatistikler Tablosu	216
Tablo 54: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı ANOVA Testi	217
Tablo 55: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Betimsel İstatistikler Tablosu	218
Tablo 56: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Regresyon Analizi	220
Tablo 57: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Mesleki İşbirliği Boyutu Regresyon Analizi	221

Tablo 58: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Regresyon Analizi	223
Tablo 59: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Regresyon Analizi	225

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Beşeri, Fiziksel ve Doğal Sermayenin Ekonomik Sistemdeki Yeri.....	11
Şekil 2: Para Transferi Girişinin En Fazla Olduğu Ülkeler.....	107
Şekil 3: Para Transferlerinin GSMH İçerisindeki Payı % (2013)	107
Şekil 4: 33. md. Kapsamında Yurtdışına Gönderilen Araştırma Görevlilerinin Geri Dönüş Durumları (1987-2012).....	150

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	:Aynı eser
AT	:Avrupa Topluluğu
a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.t.	:adı geçen tez
Ar-ge	:Araştırma ve geliştirme
BM	:Birleşmiş Milletler
bs.	:baskı
C.	:Cilt
CESASC	:Chinese-American Engineers and Scientists Association of Southern California
Çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
GATS	:Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GSMG	:Gayrı Safi Milli Gelir
GSMH	:Gayrı Safi Milli Hasıla
GSYH	:Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:Uluslararası Para Fonu
IOM	:Uluslararası Göç Örgütü
IT	:Bilgi Teknolojileri

KIN	:The Korean IT Network
KIST	:Korea Institute of Science and Technology
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
MIDA	:Migration for Development in Africa
md.	:madde
NAFTA	:Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NODES	:Mühendislik ve Bilim Alanında Diaspora Ağları
NORI	:No Obligation to Return India
OECD	:Organisation for Economic Co-operation and Development
s.	:sayfa
S.	:Sayı
SADC	:South African Development Community
SAMP	:South African Migration Project
SANSA	:South African Networks of Skills Abroad
SGP	:Satın Alma Gücü Paritesi
SIPA	:Silicon Valley Indian Professionals Association
S.S.C.B.	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TOKTEN	:Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals
TÜBİTAK	:Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

UNDP :Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

WIRED :Workforce Innovation in Regional Economic Development

vb. :ve benzeri

vd. :ve diğerleri

yy. :yüzyıl

YÖK :Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik gelişmişliklerinin ortaya koyulmasında kalkınma önemli bir belirleyicidir. Kalkınma kavramını oluşturan unsurlardan beşeri sermaye, özellikle bilgi ekonomilerinin yükselmesi ve kalkınmasında ilk sıralarda yer almaktadır. Beşeri sermayenin öznesi durumundaki nitelikli bireyler ise ülkelerin büyümelerinde ve dünya ölçeğinde birbirleriyle rekabet edebilmelerinde onlara güç sağlayan önemli bir rol üstlenmektedir. Günümüzde az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere kadar pek çok ülke, beşeri sermaye unsuru olan nitelikli işgücü konusunda önemli kayıplar yaşamaktadır. Dünyada geçmişi oldukça eskilere uzanan göç dalgası eğitim ve istihdam amacıyla gelişen bir süreç izlemiştir; özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında nitelikli göçmenlerin ülkelerinden ayrılarak yurtdışına hareketlilikleriyle sonuçlanmıştır. Nitelikli işgücü göçünün ardında ülkelerin içinde buldukları sosyal, ekonomik ve siyasi koşulların yanı sıra dünyada özellikle teknolojik değişim ve gelişim süreciyle birlikte küreselleşmenin ortaya çıkması, bilgiye dayalı ekonomilerin yükselen değer durumuna gelmeleri ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları önemli nedenler olarak öne çıkmaktadır. Tüm bu nedenler nitelikli işgücü göçünün yönünün göç veren ülkelere (kaynak ülkeler) göç alan ülkelere (hedef ülkeler) çevrilmesinde etkili olmuştur.

Nitelikli göçmenler ülkelerinin sınırlarını aşarak ulaştıkları hedef ülkelerde hem birbirleri hem de geride bıraktıkları insanlarla olan bağlantılarını güçlendirmek ve birbirlerinden haberdar olabilmek amacıyla diaspora ağlarını kurmuşlardır. Bu ağlar zaman içerisinde kültürel, akademik, mesleki, dini vb. ilgi alanları şeklinde giderek genişleyerek çeşitlenmiştir. Nitelikli göçmenler açısından oldukça önemli olan bu ağlar, kaynak ülkeler açısından da beyin göçünün neden olduğu kaybın telafi edilerek kendi kalkınmalarına katkıda bulunması konusunda onlara önemli bir fikir vermiştir. Günümüzde pek çok ülke, diaspora ağlarından yararlanma yoluna başvurmuştur. Bu amaçla ülkeler yurtdışındaki vatandaşlarına yönelik devlet politikalarını vatandaşlarıyla bağlantı kuracak şekilde geliştirmişlerdir. Nitekim göç veren ülkelerin yurtdışında yaşayan nitelikli göçmenleriyle ilgilendikleri, bir araya geldikleri, bilgi paylaşımını sağladıkları ve kaynak ülkelere yönelik bilgi/yetenek transferinin sağlanmasında özendirici rol üstlendikleri görülmektedir. Tüm bu

politikalar, nitelikli göçmenler ülkelerine fiziksel olarak geri dönmeler dahi, göçmenlerin kaynak ülkelerine hizmet edebilme potansiyellerini arttırmaktadır.

Nitelikli göçmenlerin üye oldukları diaspora ağlarının kaynak ülkelerin kalkınmasında etkin rol oynadıkları görülmektedir. Öyle ki bu ağlar sahip oldukları iletişim kanalları sayesinde kaynak ülkeleriyle güçlü bağlar kurmaktadır. Bunun yanı sıra ülkelerinden uzakta olsalar bile pek çok diaspora ağı, kaynak ülkelerindeki çeşitli birey ya da kuruluş/kuruluşlarla mesleki işbirlikleri gerçekleştirerek ülkelerinin kalkınmasını destekleyici çalışmalar içerisinde bizzat yer almaktadır. Tüm bu girişimler nitelikli göçmen ağlarının ülkelerinden uzakta olmalarına rağmen kaynak ülkelerinin kalkınmasına katkı sağladıklarını göstermektedir.

Beyin göçü sorunu Osmanlı dönemine kadar gitmekle birlikte Türkiye’de göçün yoğunlaştığı dönem esas itibarı ile İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hız kazanmaktadır. Türkiye’den yurtdışına eğitim ve çalışma amacıyla gerçekleştirilen göçler, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, dünyanın çeşitli ülkelerine yönelen bir eğilim göstermiştir. İlk zamanlarda doktor ve mühendisler gibi belirli meslek gruplarının yurtdışına açılmaları ile ortaya çıkan göç dalgası, zaman içerisinde diğer meslekleri de içerisine alacak şekilde genişlemiştir. Türkiye’de gitgide artış gösteren beyin göçü olgusuna karşı farklı dönemlerde farklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalarda öne çıkan amaç ise göçmenlerin ülkelerine geri dönmeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Göç veren ülkeler daha önce ifade edildiği üzere göçmenlerinin oluşturdukları ya da üye oldukları diaspora ağlarından yararlanarak göçmenlerinin ülkelerine geri dönmelerini sağlamak ya da geri dönmelerine gerek kalmaksızın mesleki ilişkiler yoluyla ülkeleriyle olan bağlarını güçlendirmeye yönelik çalışmalar içerisinde yer almaktadırlar. Türkiye açısından diaspora ağları oldukça yeni bir yaklaşım olarak görülmekle birlikte, sahip oldukları üye sayıları göz önünde bulundurulduğunda, ağlar Türkiye’nin yurtdışındaki vatandaşlarına ulaşmalarında önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

ABD’de yaşamakta olan ve doktora derecesine sahip olan Türk bilim adamları üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmanın amacı, bilim adamlarının kaynak ülkeleri

yerine buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıklarını ortaya koymaktır. Beyin göçü konusunda ulaşılan veriler Türkiye'den yurtdışına giden nitelikli göçmenlerin tercih ettikleri ülkelerin ilk sırasında ABD'nin yer aldığını göstermektedir. Buna gerekçe olarak beyin göçüne ilişkin yürütülen çeşitli çalışmalar öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; Oğuzkan'ın çalışmasıdır. Doktora mezunu 150 Türk ile gerçekleştirilen çalışmada, ABD'de ulaşılan Türk sayısı 107 iken ABD dışındaki diğer ülkelerde 43 kişiye ulaşılmıştır.¹ Ayrıca Kurtuluş'un çalışmasında 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD'nin Türk beyin göçü açısından önemli bir potansiyel oluşturduğu ve Türk öğrencilerin en fazla yer aldığı ülke olduğuna dikkat çekilmektedir.² Bu konuda son zamanlarda gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışma ise TÜBİTAK tarafından yurtdışında bulunan Türk araştırmacıların sayıları ve buldukları ülkelere yöneliktir. Söz konusu çalışmada 47 ülkede 1335 Türk araştırmacının yer aldığı ve en fazla Türk araştırmacının bulunduğu ülkenin ABD olduğu, onu Almanya, Kanada gibi ülkelerin takip ettiği belirtilmiştir.³ Mevcut çalışmalar yeterli örnekleme ulaşılabilirlik açısından alan araştırmasının ABD'de gerçekleştirilmesinin nedenini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın konusu beyin göçü ve kalkınma ilişkisidir. Çalışmanın amacı; ABD'de yaşayan doktora derecesine sahip ve Türk menşeli diaspora ağlarına üye olan Türk bilim adamlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıklarını ortaya koymaktır. Bugüne kadar beyin göçü ve kalkınma ilişkisini yurtdışındaki Türklerin üye oldukları ağlar özelinde inceleyen bir çalışmanın gerçekleştirilmemiş olması çalışmanın önemini arttırmaktadır. Çalışmada izlenecek yöntem açısından araştırmanın evreni; yurtdışında yaşayan doktora derecesine sahip ve diaspora ağlarına üye olan Türk bilim adamlarından oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise; ABD'de yaşayan ve Türk diaspora ağlarına üye olan doktora derecesine sahip Türk bilim adamlarından oluşmaktadır. Çalışmada alan araştırmasının yer aldığı üçüncü bölümde yöntem içerisinde belirtildiği üzere dört tez ileri sürülmektedir. Bunlar:

¹ Turhan Oğuzkan, Yurtdışında Çalışan Doktorlu Türkler Türkiye'den Başka Ülkelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerinde Bir Araştırma, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1971, s., 79.

² Berrak Kurtuluş, **Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk Beyin Göçü**, İstanbul, Alfa, 1999, s. 47.

³ TÜBİTAK-Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, **Yurtdışındaki Türk Araştırmacılar**, y.y., 2012, s. 7.

- ABD’de yaşayan ağ üyelerinin ağırlıklı olarak buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağladıkları,
- Türk bilim adamlarının üye oldukları diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamadığı,
- Devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamadığı,
- Devlet politikalarının diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamalarında belirleyici olduğu

şeklinde sıralanmaktadır.

Beyin göçü ve kalkınma konulu bu çalışmanın kamu politikacıları ve bu konuda çalışma yapan araştırmacılara katkı sunacağı düşünülmektedir. Alan araştırmasına yönelik teknik bilgilere ise alan araştırmasını içeren üçüncü bölümün başında ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Beyin göçü ve kalkınma konulu bu çalışma üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde kalkınma kavramı açıklanarak kavramı oluşturan nitel ve nicel unsurlara yer verilmiştir. Kalkınmanın nitel unsurları arasında nitelikli işgücünün temel öznesi olan beşeri sermaye unsuru ele alınmıştır. Beşeri sermayenin detaylandırılmasında kavramsal çerçevesi ve beşeri sermaye yatırımlarına yer verilerek işgücü hareketliliği açısından kalkınma ile ilişkisi kurulmuştur. Çalışmanın devamında beşeri sermayenin kalkınmaya katkı sağlama biçimlerine yer verilerek göç ile kalkınma arasındaki ilişkiye giriş yapılmıştır. Bölümün son alt başlığında ise beşeri sermayenin kalkınmaya katkı sağlama biçimleri incelenerek kalkınma içerisindeki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. Bölümde beşeri sermayenin hareketliliği açısından beyin göçü kavramı da incelenerek kavramsal yönüyle analiz edilmiştir. Kavramsal analizin ardından beyin göçünün nedenleri kaynak (göç veren) ülkeler olarak adlandırılan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler olarak bilinen hedef (göç alan) ülkelere yönelik nedenler olmak üzere iki temel bakış açısıyla ele alınmıştır. Kaynak ülkelere yönelik nedenler bu ülkelerin içinde buldukları sosyal, siyasal, ekonomik vb. nedenlere dayalı olarak gün yüzüne çıkmakta iken, göç dalgasının hedef ülkelere yönelik nedenleri göç alan bu ülkelerin sahip oldukları çeşitli olanaklardan kaynaklanmaktadır. Birinci bölüm göç ve kalkınma ilişkisinin

geçmişten bugüne tartışılmalı ve göçün bir kayıp mı yoksa bir kazanım mı olduğuna yönelik tartışmayı da içermektedir. Günümüzde beyin göçünü kalkınmayla ilişkilendiren bakış açısının da yer verildiği söz konusu tartışmalar göç veren ve göç alan ülkeler açısından incelenmiştir.

İkinci bölümde beyin göçü ve kalkınma ilişkisi açısından göçten kalkınma sağlayıcı politikalar irdelenmiştir. Söz konusu politikalar temel olarak üç başlıkta ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla; göçü sınırlayıcı politikalar, göçten kalkınma sağlamayı teşvik edici politikalar ve göçün olumsuzluklarını telafi edici politikalar olarak adlandırılmaktadır. Göçten kalkınma sağlamayı teşvik edici politikalar özelinde diasporalar detaylandırılarak diasporalarda rol oynayan başlıca aktörler olan uluslararası kuruluşlar, ulusal kuruluşlar (devlet, araştırma ve eğitim kurumları) ve diğer aktörlere yer verilmiştir. Çalışmanın devamında beyin göçü ve kalkınma ilişkisi içerisinde kaynak ülkelerin göçten kalkınma sağlamaya yönelik uygulamaları incelenmiştir. İkinci bölümün son başlığı ise Türkiye’de beyin göçünün geçmişten bugüne geçirdiği süreci içermektedir. Beyin göçünün gelişiminin yanı sıra göç ve kalkınma ilişkisi kapsamında Türkiye’de uygulanmakta olan kalkınma politikalarına değinilmiş ve incelenen ülke politikaları ile Türkiye’deki politikalar arasında bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; beyin göçü ve kalkınma ilişkisini ölçmek amacıyla elektronik anket çalışmasından oluşan bir alan araştırması yapılmıştır. Üçüncü bölüm içerisinde girişte kısaca bahsedilen araştırmanın amacı ve önemi, evren ve örnekleme, araştırmanın yöntemi, araştırma verilerinin toplanması, araştırmada ileri sürülen hipotezlerin ayrıntılı olarak doğrudan alan araştırmasıyla ilişkilerine ve araştırma bulgularının tahliline yer verilmiştir. Anket sorularının birinci aşamasında örneklemin sosyo-demografik bilgileri; ikinci aşamada ağ üyeliğine ilişkin bilgileri ve Türkiye’yle işbirliği yapma durumlarına ilişkin tek cevaplı ve çoktan seçmeli sorular yer almıştır. Üçüncü aşama diaspora ağlarının kalkınma katkısı ve devlet politikalarının kalkınma katkısı şeklinde iki ölçekten oluşmaktadır. Ölçekleri temsil eden sorularda geçerlik analizi ve güvenilirlik analizinin ardından madde puanları açısından ağlar arasında farklılaşma olup olmadığının belirlenmesinde ANOVA testi ve betimsel istatistiklerden

yararlanılmıştır. Frekans tabloları ile çapraz tablolara da yer verilen araştırmada regresyon analizine de başvurulmuştur. Çalışma, bulguların değerlendirilmesi ve sonuç bölümü ile sona ermektedir.

Araştırma bulgularının sonuçları Türkiye açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada incelenen ülkelerin beyin göçünden kalkınma sağlayıcı politika uygulamaları Türkiye’de ulaşılan sonuçlarla karşılaştırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, Türkiye’nin beyin göçünden kalkınma sağlamaya yönelik izlediği politikalar tezde ulaşılan araştırma sonuçlarıyla birlikte ele alınarak çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE, EKONOMİK KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ, EKONOMİK KALKINMADA BEŞERİ SERMAYE UNSURU VE BEŞERİ SERMAYE HAREKETLİLİĞİ OLARAK BEYİN GÖÇÜ OLGUSU

1.1. Ekonomik Kalkınmanın Tanımı ve Kapsamı

Ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik parametrelerinin ortaya koyulmasıyla elde edilen ekonomik kalkınma, farklı zeminlerde tartışılan önemli bir belirleyicidir. Kavramsal boyutuyla kalkınma denildiğinde; parasal sermaye ve bu sermayenin birikimi ön plana çıkmasına rağmen; fiziksel, beşeri ve sosyal sermayeyi de içeren unsurların toplamı kalkınmayı oluşturan diğer bileşenler arasında yer almaktadır.⁴

Kalkınmayla benzer kullanım alanına sahip olmakla birlikte aralarında çeşitli farklılıkları olan büyüme kavramı kalkınmaya göre dar bir çerçeve sunmaktadır. Ekonomik büyüme; ülkelerin gayri safi yurt içi hasıllarında görülen ve niceliksel olarak ölçülmesi mümkün reel artışları ifade etmektedir. Bu bakımdan büyüme hem kişinin gelir düzeyindeki artışla meydana gelirken, hem de bir ülkenin ekonomik faaliyetlerindeki artış anlamındadır. Ülkelerin üretim potansiyelleri ve verimlilikleri ile yakından ilgili olan büyüme, nitel verilerden çok nicel verilerle ölçülmektedir. Diğer taraftan ekonomik kalkınma, niceliksel değişikliklerin yanında niteliksel değişikliklerle de ilgilenmektedir. Öyle ki bir ülkede yaşayan insanların refah düzeylerinin arttırılması ve ekonomideki sosyo-ekonomik yapıyı değiştirme çabası söz konusuysa bu durumda büyüme yerine ekonomik kalkınmadan bahsetmek gerekmektedir. Ekonomik gelişmişlik yönüyle ülkelerin üretim kapasitelerinin arttırılması sorunu ekonomik büyümenin alanına girerken; gelişmelerini yeterince sağlayamayan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin sorunu gelişmiş ülkelerin milli gelir düzeylerini yakalamalarının yanında sosyal, ekonomik ve kültürel

⁴ Dumitrana Mihaela, Jianu Iulia, Dumitru Madalina ve Jinga Gabriel, "Sustainable Development Indicators : Human Capital and Accounting", (Çevrimiçi)
<http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2008/v3-finances-banks-accountancy/211.pdf>, 23 Nisan 2013.

yapılarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemeleri gerektirmektedir. Bu ise, söz konusu ülkeler açısından ekonomik kalkınmanın konusuna dahil edilmektedir.⁵

Nafziger; ekonomik büyümenin bir ülkenin kişi başına üretimi ve gelirinin artmasına karşılık geldiğini; buna karşılık ekonomik kalkınmanın ekonomik yapıdaki değişiklikleri ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Söz konusu değişiklikler arasında ise; yoksul nüfusun yarısının refaha kavuşması, gayri safi milli hasılda tarımın payının azalması ile sanayi ve hizmetler sektöründe artışın gerçekleşmesi, işgücünün eğitim ve niteliklerinin iyileşmesi, ülkedeki teknolojik yapının gelişmesi vb. göstergeler yer almaktadır.⁶ Shurer ise, ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ayrımı tanımlarken; ekonomik büyümenin mal ve hizmetlerin üretim artışlarına bağlı olarak gerçekleştiğini; kalkınmanın ise kişisel ve sosyal değerleri de içerecek şekilde daha genel bir büyüme çizgisine karşılık geldiğini vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle, bir ülke ekonomik olarak büyüyebilir; ancak söz konusu büyüme, o ülkenin ekonomik kalkınmasının da aynı yönde sağlanacağı anlamına gelmemektedir. Bu açıdan ekonomik kalkınma ve büyümenin eş zamanlı gerçekleşmesi için nitel ve nicel unsurların birlikte var olması gerekmektedir.⁷

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üretim etkinliklerine yönelik karşılaştırmalarda sosyo-ekonomik koşulları açısından önemli gelişmişlik farklılıkları görülmektedir. Öyle ki, gelişmekte olan dünya ekonomilerinde tarım toplumu ile sanayi toplumu arasında kalan yapı, 21. yy.'nin sermaye birikimine sahip gelişmiş dünya ekonomilerinin sahip olduğu sosyo-ekonomik yapıdan oldukça geri durumdadır. Kalkınma ekonomilerinin öncülerinden modern toplumların ilerleme süreçleri açısından özellikle 2. Dünya Savaşı, dönüm noktası kabul edilmektedir. Bu dönemde özellikle ekonomik kalkınmanın sağlanmasında zirve ülke ve bölgeler arasında Batı Avrupa ve onu Japonya takip etmiştir. Savaş sonrası Marshall Planı ve ABD'nin çeşitli askeri fonlarının Avrupa'ya girmesiyle bölgede, önemli kazanımlar

⁵ Sami Taban, **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller**, 2. bs., Ankara, Nobel, 2008, s. 1-2.

⁶ E. Wayne Nafziger, **Economic Development**, Forth edition, New York, Cambridge University Press, 2006, s. 15.

⁷ Ararat L. Osipian, **The Impact of Human Capital on Economic Growth A Case Study in Post-Soviet Ukraine 1989–2009**, New York, Palgrave Macmillan, 2009, s. 33.

elde edilmiştir. 1950’li yıllarda yükselen bu iki güç, bugün dahi dünyada ekonomik alanda söz sahibi olan küresel aktörlerin başında gelmektedir.⁸

2. Dünya Savaşı’ndan 1980’lere kadar hızlı büyümelerini devam ettiren Almanya ve Japonya, ekonomik kalkınmaları açısından teknoloji transferini ülkelerinde uygulayan güçlerin başında gelmektedir. Bu ülkeler, o dönemde teknolojide ciddi atılımlar yapan Amerika’nın sıkı takipçisi olmuşlar ve özellikle Japonya, sanayi sektöründe yakaladığı başarıyı teknoloji politikaları ve eğitim sisteminde uygulamıştır. Her iki ülke, savaş sonrası kayıplarını teknolojik yakalama ve yaparak öğrenme gibi uygulamalar sayesinde kazanıma dönüştürmüşlerdir. 1990’lı yıllarda bu iki ekonomi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında yerlerini almışlardır.⁹ Bugün dahi Almanya ve Japonya sosyo-ekonomik açıdan sahip oldukları üstünlüklerini sürdürmektedirler.

1.2. Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicileri

1.2.1. Nicel Unsurlar

a) Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, ülkelerin üretim miktarlarındaki reel artış olarak tanımlanmaktadır. Üretime katılan faktörlere bağlı olarak artış gösteren ekonomik büyümenin belirleyicileri dört başlıkta toplanmaktadır. Bunlar; doğal kaynaklar, beşeri sermaye, teknolojik gelişmeler ve sermaye birikimidir.¹⁰

- *Doğal Kaynaklar:* İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında vazgeçilmez unsurlardan olan doğal kaynaklar, gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde de başvuru ekonomik kaynaklar arasındadır. Günümüz ekonomilerinde kalkınmanın sağlanmasında doğal kaynaklardan yararlanılması, bu kaynaklara sahip olunması zorunluluğunu gerektirmemektedir. Bunun en güzel örneğini sanayileşmelerini tamamlamış ülkeler vermektedir. Sanayileşme süreciyle birlikte yaşanan değişimde ekonomik yapı tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine,

⁸ James M. Cypher ve James L. Dietz, **The Process of Economic Development**, Second ed., New York, Routledge, , 2004, s. 71.

⁹ Nafziger, **a.g.e.**, s. 370.

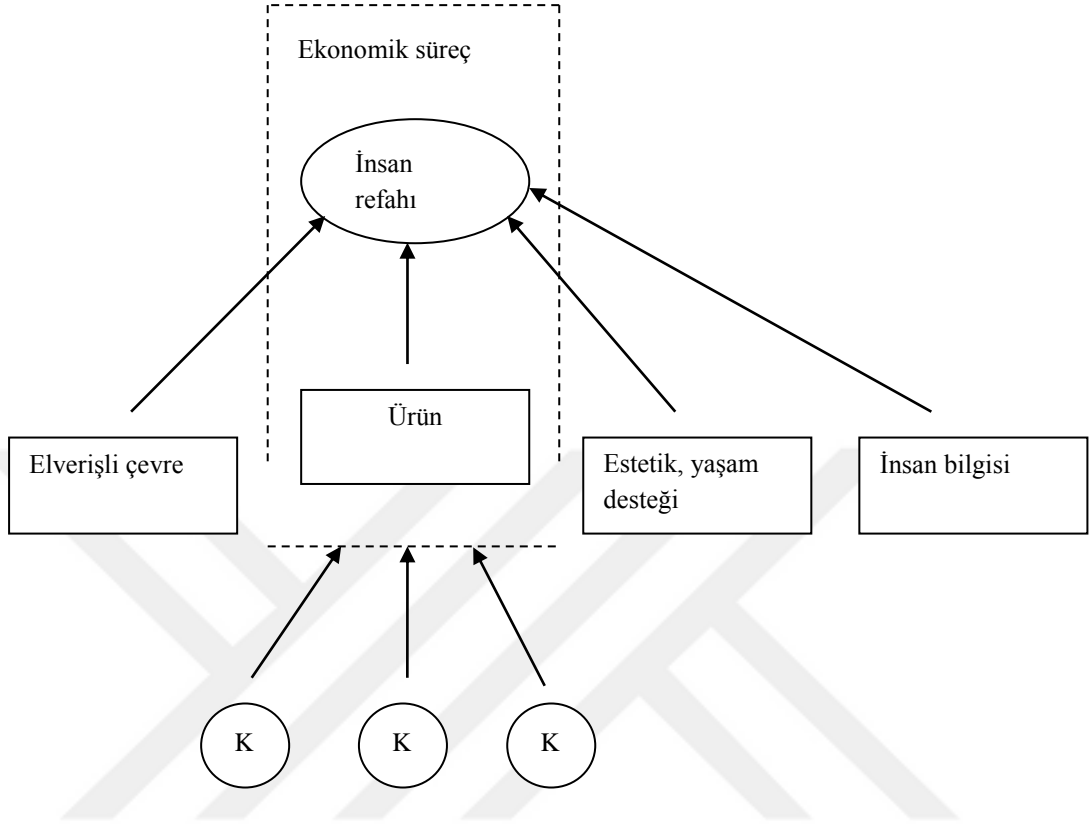
¹⁰ Taban, **a.g.e.**, s. 18.

yaşam şekli kırsal alanlardan şehir hayatına bürünmüş; kullanılan teknoloji ise geleneksel ve basit yöntemlerden gelişmiş üretim teknolojilerine dönüşmüştür. Endüstriyel gelişmenin seyri dikkate alındığında; demire dayalı sanayi faaliyetlerinden kömürün ağırlıklı olduğu sanayiye ve buradan da mühendislik, kimya ve son olarak elektriğin kullanıldığı sanayi faaliyetlerine geçişten söz edilmektedir.¹¹

Sanayi sektörünün girdileri arasında yer alan ve çeşitli hammadde ile ara mallarını da içeren doğal kaynaklar, aynı zamanda ülkelerin altyapıları, iklim özellikleri ve uğraş alanı olan ekonomik faaliyetin çeşidi ile yakından ilgilidir. Nitelikleri itibarı ile kamu malı niteliğinde olan bu zenginlikler taşınamaz ve bölünemez özellikte olduklarından ekonomik yapının kalıcı unsurlarındandır. Diğer taraftan doğal kaynaklar, ülkelerin üretim ve tüketim alışkanlıkları üzerinde çeşitli şekillerde etkili olmaktadır. Öyle ki; farklı iklim koşullarında, yakacak, konut, giyim yiyecek vb. üretim mallarının miktar ve niteliklerinin belirlenmesi bu kaynakların varlığı ve çeşitliliğiyle yakından ilişkilidir.¹²

¹¹ Muhammed Karataş ve Eda Çankaya, “İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl. 2, S. 3, 2010, s. 35.

¹² Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 16-17.

Şekil 1: Beşeri, Fiziksel ve Doğal Sermayenin Ekonomik Sistemdeki Yeri

Kaynak: Edward B. Barbier, **Natural Resources and Economic Development**, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 12.

Doğal kaynaklar (K_n), ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından fiziksel kaynaklar (K_p) ve beşeri sermaye (K_h) unsuru ile bir bütün olarak ekonomik sistem içerisindeki mal ve hizmetlerin üretilmesinde rol oynayarak insanın refahına katkı sağlamaktadır. Örneğin fiziksel kaynaklar makine, ekipman, fabrika binası, araç-gereç gibi üretimde kullanılan çeşitli yatırım ekipmanlarından oluşmakta ve güzel sanatlar gibi kültürel mirasın çeşitli formları yoluyla refaha katkıda bulunmaktadır. Beşeri sermaye; sahip olduğu bilgi, tecrübe ve yetkinlikler yoluyla gelişmiş üretim ve teknolojik yenilik süreçlerinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde yer alarak kalkınmada aktif bir rol oynamaktadır. Doğal sermaye ise; üretimin devamlılığının sağlanmasında besinlerin geri dönüşümünün gerçekleştirilmesi, havzaların korunması, iklimlerin düzenlenmesi gibi çalışmalarla ekolojik hizmetlerin sağlanmasında faydaya dönüşmektedir. Doğal kaynaklar kapsamında sağlanan

ekolojik hizmetler, doğanın estetik açıdan korunması ve yaşam desteği sağlanması amacıyla uygun hareket etmektedir.¹³

Barbier, orta ve düşük gelir düzeyine sahip ülkelerden Afrika, Asya ve Latin Amerika'dan yola çıkarak bu gibi ülkelerde doğal kaynakların ekonomik yönüne ilişkin dört saptamada bulunmaktadır. Bu saptamalardan birincisi; doğal kaynakların kullanımına en fazla ihtiyaç duyan ülkeler orta ve düşük gelir düzeyine sahip ülkelerdir. Bu kategoride yer alan ekonomilerin birçoğunun ihracat ürünlerini ve bu ürünlerden elde ettikleri gelirlerini birincil ürünler oluşturmaktadır. Saptamalarından ikincisine göre; doğal kaynaklar ve kaynakların ekonomik boyutuna dair yapılan araştırmalar, bu kaynaklara olan bağımlılığın artmasının ekonomik performansı olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Özellikle düşük gelirli ülkeler için ekonomik kalkınmanın dengeye ulaşması uzak ihtimal olarak görüldüğünden, söz konusu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar açısından ekonomik bağımlılıklarının uzun vadede devam edeceği ortadadır. Üçüncü olarak; düşük ve orta gelirli ekonomilerin kalkınması daha çok var olan kaynakların dönüşümleri yoluyla sağlanmaktadır. Örneğin bu ekonomilerde tarım arazilerinin tabanının genişletilmesi ormanlar, sulak alanlar ve diğer doğal yaşam alanlarının dönüşümü yoluyla hızla gerçekleşmektedir. Özellikle dünyada gelişmekte olan çoğu bölge, artan nüfus ve talebe bağlı olarak tatlı su kaynaklarına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Dördüncü saptama ise; düşük ve orta gelirli ülkelerde nüfusun çoğunluğu kırsal alanlarda kümelenmektedir. Bu topraklarda yaşayan haneler, arazi kayıpları ve düşük verimlilik gibi pek çok sorunla karşılaşmakta ve fakirliği yoğun biçimde hissetmektedir.¹⁴

- *Beşeri Sermaye*: Beşeri sermaye unsuru, ekonomik kalkınmanın insani boyutunu oluşturmaktadır. Bir ekonomik yapıda, bireylerin işbölümü gerektiren işlere katkı sağlamaları yönündeki yetenekleri beşeri sermaye kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla insan unsurunun girişimcilik, uzmanlık, işçilik,

¹³ Edward B. Barbier, **Natural Resources and Economic Development**, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 11.

¹⁴ **A.e.**, s. 13.

yöneticilik, planlama, araştırma ve geliştirme gibi çeşitli alanlardaki uğraşlarının tümü beşeri sermayeyi tanımlayıcı özellikler arasında sayılmaktadır.¹⁵

Sermayenin beşeri yönü ile; formel eğitim ya da işyerinde eğitim gibi uygulamalarla elde edilen bilgi ve becerilerin toplamını bünyesinde barındıran insan anlaşılmaktadır.¹⁶ Çoğunlukla işgücü ile benzer anlamda kullanılan beşeri sermaye kavramı, niteliği itibarı ile yüksek standarttaki işgücünü ifade etmektedir. İşgücü; fiziksel gücü ile üretim sürecinde yer alan kişileri tanımlarken, özellikle bilgi, beceri ve beyin gücüyle üretime dâhil olan kişilerin katkısı sermayenin nitelikli yönünü içermektedir. Özellikle gelişmiş toplumlarda nitelikli işgücü, toplam işgücü içerisinde yüksek bir orana sahipken, az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda nitelikli işgücü hali hazırda önemli bir eksiklik olarak varlığını korumaktadır.¹⁷

Modern ekonomiler, içinde buldukları sosyo-ekonomik yapı sayesinde, geleneksel yapının sınırlarını aşarak maddi olmayan faktörlerin güçlendirilmesi anlayışını savunmaktadır. Bu faktörler arasında; yaratıcı düşünme, çekirdek yeterlilikler ve rekabet edebilme gibi çeşitli özellikler sayılmaktadır. Sayılan özelliklerin tümü, ilginin bu nitelikleri bünyesinde barındıran nitelikli insan üzerinde odaklanmasını sağlamıştır.¹⁸

Beşeri sermayenin yükselen değer durumuna gelmesi 21. yy.'deki çeşitli gelişmelerin ortaya çıkmasıyla paralellik göstermektedir. Dönemin karakteristik gelişmeleri arasında; ekonomik büyümenin itici gücü olarak bilginin artan önemi, bilgi ve iletişim alanında yaşanan devrim, dünya çapında bir iş piyasasının oluşması ve küresel sosyo-politik dönüşümler sonucu bilgi ekonomisinin yaygınlaşması büyük bir role sahiptir. Dönemin ekonomik yapılanma anlayışı içerisinde teknik yenilikler ile bu yeniliklerin sağlanmasında bilginin rekabetçi yolla kullanılmasına daha fazla önem verilmektedir. Bu yeni ortamda, hayat boyu öğrenmenin yaygınlaşması gerekli

¹⁵ Erkan, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁶ Muhamad Azam ve Ather Maqsood Ahmed, "The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence From Pakistan: 1961-2009", **Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research in Business**, Vol. 2, No. 4, 2010, s. 220.

¹⁷ Mehmet Karagül ve Ömer Açıkgöz, "İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma ve Din İlişkisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 12, S. 18, 2009, s. 474.

¹⁸ Pavel Makarov, "Intellectual Capital as an Indicator of a Sustainable Development" **Journal of Sustainable Development**, Vol. 3, No. 3, 2010, s. 85.

kılınmakta ve böylelikle analitik bilgi, beceri ve yetkinliklerin önem kazandığı hayat boyu süren bir öğrenme anlayışı öne çıkmaktadır. Hayat boyu öğrenme anlayışı çerçevesinde “öğrenmek için öğrenme”nin gerçekleştirilmesine yapılan vurgu; öğrenmenin hayat boyunca sürekliliğinin sağlanması, var olan bilginin yeni bir bilgiye dönüştürülmesi ve uygulanabilir kılınması amaçlarına hizmet etmektedir.¹⁹

OECD ülkelerinde gerçekleştirilen bir çalışma, istihdam edilenler arasında yükseköğretimin getirisine bağlı olarak yetkinlik düzeylerinde meydana gelen artışa işaret etmektedir. Sanayileşmelerini büyük ölçüde tamamlamış olan bu ülkelerde, 1975 ile 2000 yılları arasındaki verilerden yararlanılan çalışmada; yükseköğretim mezunu yetişkinlerin eğitim sonucu kazandıkları yetkinliklerin 25 yılda % 22’den % 41’e yükseldiği gözlemlenerek eğitim aracılığıyla beşeri sermaye yatırımlarının önemine ve bu sayede bilginin uygulamaya aktarılma özelliğine dikkat çekilmektedir.²⁰

Babalola’ya göre beşeri sermayeye yatırım yapılması anlayışının arkasında üç temel gerekçe bulunmaktadır. Bunlar:²¹

- Yeni nesil kendilerinden önceki nesil tarafından elde edilen bilgiye rahatlıkla ulaşabilme olanağına kavuşmalıdır.
- Yeni nesil yeni ürün, hizmet ve üretim tekniklerinin geliştirilmesi konusunda var olan bilgiyi nasıl kullanması gerektiğini bilmelidir.
- İnsanların yeni fikirler, ürünler, süreçler ve yöntemler geliştirmeleri için cesaretlendirilmeleri gerekmektedir.

Ekonomik kaynakların varlığının bu kaynaklara sahip olan ülkeler açısından zenginlik göstergesi sayılması ile bunların nasıl kullanılması gerektiği ve ekonomik sistem içerisinde faydaya dönüştürülmesi, insan sermayesi olmadan oldukça zor

¹⁹ Stella E. Igun, “Human Capital for Nigerian Libraries in the 21st Century”, **Library Philosophy and Practice**, (Çevrimiçi) <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1082&context=libphilprac>, 6 Temmuz 2013.

²⁰ The World Bank, **Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education**, Washington D.C., 2002, s. 26.

²¹ D.A. Olaniyan ve T. Okemakinde: “Human Capital Theory: Implications for Educational Development”, **European Journal of Scientific Research**, Vol. 24, No. 2, 2008, s. 158.

görülmektedir. Bu nedenle insanın ihtiyaç duyulan bilgi, donanım ve girişimci faaliyetlerle desteklenerek nitelikli hale getirilmesi yoluyla ekonomiye dâhil edilmesi, hem kendisinin hem de diğer kaynakların verimliliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.

- *Teknolojik Gelişmeler:* Ekonomik kalkınmanın öznelereinden birini teknolojik gelişme unsuru oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmeyle ilişkisi açısından teknoloji olgusu; bir malın ya da hizmetin üretilmesi için gerekli olan bilgi, donanım ve tekniklerden oluşan bir bütündür.²² Teknolojik gelişme ise; üretim fonksiyonundan yola çıkılarak tanımlandığında; yeni tekniklerin yaratılması ve bu tekniklerin üretimin diğer parçalarıyla olan ilişkilerini ele alarak yeni malların üretilmesi ya da var olan malların üretiminde yeni teknikler ve yöntemler geliştirilerek yönetim ve organizasyon tekniklerinde ortaya çıkan yenilik ve gelişmelerin toplamıdır. Kısaca, üretimle ilgili bilgilerin bütünü teknolojik gelişme olarak ifade edilmektedir. Örneğin, aynı ürünün üretilmesinde birbirinden farklı emek ve sermaye oranlarına sahip olan birden fazla teknolojinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişme, aynı miktardaki bir ürünün daha az sayıda üretim faktörleri kullanılarak ya da aynı miktardaki üretim faktörlerinden daha fazla ürün sağlanması anlamına gelmektedir.²³

Yüksek üretim teknikleri ve becerileri, gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınma sürecinin önemli bir parçasıdır. Günümüzde, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni teknikler sayesinde insan kaynaklarından etkin biçimde yararlanılmaktadır. Yeni üretim teknikleri konusunda başarı kaydetmiş ülkeler söz konusu tekniklerin geliştirilmesi konusunda bilimsel araştırmalara önem vermektedir. Bu ise, var olan ülkelerin daha az maliyetle daha iyi mal ve hizmet üretebilme avantajını yakalamalarına fırsat tanımaktadır. Özellikle Almanya, Japonya, İsrail gibi sınırlı doğal kaynakları olan ülkeler, yüksek üretim teknikleri ve

²² Taban, a.g.e., s. 22.

²³ Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadı**, 2. bs., Ankara, Gazi Kitabevi, 2007, s. 245.

becerileri sayesinde ekonomik kalkınmalarını hızlı adımlarla gerçekleştiren başarılı rol modelleri arasında gösterilmektedir.²⁴

Teknolojik gelişmelerin bugünün gelişmiş bilgi ekonomilerinde ulaştığı somut göstergelerden biri bilgi teknolojileridir. Günümüzde gelişmiş ülkeler bilgi teknolojilerine geniş bir bütçe ayırmaktadır. Bu ülkeler bilgiyi, teknolojik alanlarda özellikle beşeri sermaye ve eğitim yoluyla desteklemektedirler. Gelişmiş ülkeler açısından bilgi teknolojilerinin (IT) yayılması bilgisayarların kullanımına bağlı olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu ülkelerde bilgisayar sistemleri ülkelerin zengin kamu yatırımları sayesinde kolay ve hızlı bir şekilde yayılma olanağı bulmuştur. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise hâli hazırda çeşitli mali zorluklar söz konusudur ve bu ülkeler iç yapılarında yatırım yapmayı oldukça riskli bulmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları bir diğer sorun; bu ülkelerdeki mevcut siyasi yapının birtakım idari ve yasal işlemlerin tamamlanmasına engel oluşturacak bürokratik çıkmazlara açık bir yapı barındırmasından kaynaklanmaktadır.²⁵

Teknolojik gelişmeler, bilimsel çalışmaların rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi konusunda çeşitli uygulama alanları açısından birtakım yapılanmalara gidilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda teknolojik gelişmelerin uygulama alanları arasında teknoloji transfer ajansları ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Özellikle bölgesel kalkınmanın sağlanmasında teknoloji merkezleri, bilim parkları gibi oluşumların yanında yer alan teknoloji transfer ajanslarına ilk olarak Avrupa’da rastlanmaktadır. 1960 ve 1970’li yıllarda Batı Avrupa’da var olan teknoloji merkezleri ve bilimsel kuruluşların varlığının yanında 1980’lerde kurulmaya başlayan teknoloji transfer ajansları, temel olarak yeni teknolojilerin merkezi olan yükseköğretim kurumları ile kamu araştırma kurumlarından küçük ve orta ölçekli firmalara yönelen teknoloji aktarımını ifade eden bir süreci tanımlamaktadır. Bugün küçük ve orta ölçekli firmalarda yaygın olmamakla birlikte teknoloji transferinden faydalanıldığı

²⁴ “Economic Development and Growth”, (Çevrimiçi)

<http://www.newagepublishers.com/samplechapter/000186.pdf>, 1 Temmuz 2013.

²⁵ Muhammed Karataş ve Selahattin Bekmez “Information Technology and Economic Development in Developing Countries”, (İçinde) Yutaka Kurihara, Sadayoshi Takaya, Hisashi Harui ve Hiroshi Kamae (Editörler), **Information Technology and Economic Development**, Information Science Reference, New York, 2008, s. 22.

görülmektedir. Özellikle firmaların ağırlıklı olarak ar-ge faaliyetleri, istihdam ve dışsal kaynaklardan (müşteriler, tedarikçiler vb.) yararlandıkları dikkate alındığında, var olan kaynakların etkinliğinin artırılması amacıyla bölgesel kalkınmanın sağlanmasında söz konusu teknoloji merkezleri bölgeler arasındaki gelişmelerin de tetikleyicisi olmaktadır.²⁶

- *Sermaye Birikimi*: Sermaye birikimi; kamu yatırımları ve özel yatırımlar gibi fiziki yatırımların yanı sıra beşeri sermaye yatırımları gibi fiziki olmayan yatırımların (formel eğitim ve mesleki eğitimle birlikte, kitap, bilgisayar vb. dokümanlara yönelik yatırımların tümü) toplamıdır. Esas itibarı ile sermaye birikimi, geleceğe yönelik üretim ve gelirin artırılması amacıyla var olan gelirin belirli bir bölümünün tasarruf edilmesi yoluyla sağlanmaktadır. Bir ekonomideki mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirilebilmesi için sermaye ve işgücünün bir arada bulunması gerekmektedir. Bu iki stokun istenilen düzeyde olması sermaye birikimi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki, işgücünün niceliksel açıdan fazla olduğu; buna karşılık fiziki sermayenin yetersiz olduğu bir ülkede işgücünden sağlanacak verimlilik düzeyi anlamlı olmayacaktır. Pek çok ülkenin geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri, sermaye birikiminin yetersizliğine dayanmakta, bu durum gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farklılığın nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından gelirin düşük düzeyde olması tasarrufların yetersizliğine, yetersiz tasarruflar ise yatırımların düşük olmasına yol açmaktadır.²⁷

Sermaye birikimine yönelik tartışmalar ağırlıklı olarak ekonomik kalkınmayla ilişkilendirilmektedir. Özellikle iktisatçılar arasında gerçekleştirilen bu tartışmalara ilişkin iki temel görüş farklılığı dikkat çekmektedir. İktisatçıların bir bölümü sermaye birikiminin kalkınma sürecinde önemli bir etkisinin olduğunu iddia ederken; diğer grup bu etkinin önemli ölçüde belirleyici olmadığını ileri sürmüştür. Söz konusu tartışmalar sermayenin yeniden incelenmesi ihtiyacını ortaya koymuştur. Sermaye,

²⁶ Robert Hassink, "Technology Transfer Agencies and Regional Economic Development" **European Planning Studies**, Vol. 4, Issue 2, (Çevrimiçi) <http://ehis.ebscohost.com/eds/detail?sid=10423374-64584ceb87992d4dfb4e6f9e%40sessionmgr198&vid=12&hid=115&bdata=Jmxhbm9dHImc2l0ZT11ZHMtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605302534>, 8 Temmuz 2013.

²⁷ Taban, **a.g.e.**, s. 19-20.

kapsamlı biçimde ele alındığında, yatırım mallarından daha geniş bir anlama bürünmektedir. Öyle ki; sermaye bir ülkedeki milli gelirin gelecekteki miktarı ve niteliğini arttırmak amacıyla bütün aktiflere yapılan katkıları içeriyorsa tüketim malı kapsamındaki pek çok mal ve hizmetin de sermaye stokuna dâhil edilmesi zorunludur. Örneğin; yiyecek, içecek, eğitim gibi üreticilerin üretim kapasitelerinin artmasına katkı sağlayan tüketim mallarına yapılan harcamaların tümü, sermaye stokunun bileşenleri arasında kabul edilmekle birlikte, önemli olan bu harcamaların tüketim odaklı mı yoksa üretim potansiyelini arttırmak için mi yapılan tüketim harcamalarına dâhil edildiğidir. Dolayısıyla üretim potansiyelini arttırmak için fiziki sermayenin yanında insan gücünün belirleyici olduğu beşeri sermaye ve sosyal sermaye gibi diğer sermaye türleri de sermaye stoku içerisine dâhil edilmektedir.²⁸

Sermaye birikimi ve bu amaçla alınan yatırım kararları, ülkelerin kamu politikaları açısından çeşitli etkilere sahiptir. Sermaye birikimine yüksek düzeyde pay ayıran ülkeler, uzun vadede kalıcı yatırım planları açısından önemli bir yol kat etmektedirler. Bu nedenle sermaye birikim oranının seçilmesi, bir diğer ifadeyle geleceğe yönelik tüketim harcamalarının ayarlanması amacıyla bugünün mal ve hizmet üretimi potansiyelinin artırılması gerekmektedir. Farklı uygulamaları açısından dikkate alındığında; özel şirketlerin egemen olduğu bir ekonomik yapıda, kararlar daha çok ademi merkeziyetçi bir mekanizmayla alınmakta ve yapılan yatırımlar toplumun yatırım kararını doğrudan yansıtmamaktadır. Buna karşılık, devletin ağırlıklı bir role sahip olduğu ekonomilerde; kararlar merkezi bir yönetim anlayışına uygun biçimde alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, mali politikalar ve ticaret politikalarının yatırımlardaki etkisinin daha fazla olduğunu söylemek bu ekonomik yapılarda olanaklıdır. Yine belirli alanlarda yatırımların teşvik edilmesi ya da gerçekleştirilmesi düşünülen yatırımlardan vazgeçilmesi konusunda kamunun ağırlıklı bir rolü bulunmaktadır. Bu açıdan kamu yatırımları, bölgelerdeki iletişim ve ulaşım olanaklarının oluşturulmasında önemli bir güç durumundadır.²⁹

²⁸ Kaynak, **a.g.e.**, s. 236-237.

²⁹ S. S. Abbas, "Capital Accumulation and Economic Growth", **The Panjab University Economist**, Vol. 1, No. 1, 1959, s. 46-47.

Barro ve Salai tarafından sunulan ve sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısının ele alındığı dört farklı ülke grubu ve yıllara göre ayrıştırıldığı araştırmanın birinci ayağı olan 1947-73 yıllarını kapsayan bölümünde; Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İngiltere ve ABD'den oluşan G8 ülkelerinde sermaye faktörünün ekonomik büyümeye katkısının ortalama % 42 olduğu saptanarak; 1960-1995 yılları arasında gerçekleştirilen aynı konulu çalışmada Hollanda dışında kalan diğer G7 ülkelerinde bu oran % 47'ye yükselmiştir. Çalışmanın devamı Latin Amerika ve Doğu Asya ülkeleri arasında da gerçekleştirilmiştir. Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru, Venezuela'ya yer verilen Latin Amerika ülkelerinde 1940-1990 arasındaki dönemde sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısının % 52 olduğu; seçilmiş Asya ülkelerinde ise (Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Tayvan) 1966-1990 yıllarındaki aynı katkının % 45 olduğu sonucuna varılmıştır.³⁰

b) Kişi Başı Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı temel olarak, bireysel ve fonksiyonel gelir dağılımı şeklinde iki başlıkta incelenmektedir. Bireysel/hane halkı gelir dağılımı, gelirin fertler ya da haneler arasındaki bölüşümünü ifade ederken, fonksiyonel gelir dağılımı gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımına işaret etmektedir.³¹ Gelir dağılımıyla ilgili çalışmaların geçmişi 1950 ve 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Aynı yıllarda nüfus ve tüketim harcamaları kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda, gelir dağılımının bireyler üzerindeki etkisi incelenmiş; özellikle tüketim odaklı anlayıştan üretimin ağırlık kazandığı anlayışa geçilmesiyle gelir dağılımı artan bir ilgiye tanık olmuştur.³² Başta Smith, Mill, Ricardo gibi iktisatçılar, olmak üzere dönemin ileri gelen bilim adamları, ekonomik sorunların büyük bir kısmının gelir dağılımındaki dengesizlikten kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bu isimler yoksulluk, fırsat eşitsizliği, toplam yatırım ve tasarruf harcamaları, aile ölçeğinin büyüklüğü gibi unsurların gelir dağılımını etkileyen faktörlerin başında geldiğini belirtmişlerdir.³³

³⁰ Robert J. Barro ve Wavier Sala-i-Martin, **Economic Growth**, Second ed., London, The MIT Press, 2004, s. 441.

³¹ Fred Campano ve Dominick Salvatore, **Income Distribution**, New York, Oxford University Press, 2006, s. 3.

³² Jacob Mincer, "The Distribution of Labor Incomes: A Survey With Special Reference to the Human Capital Approach", **Journal of Economic Literature**, Vol. 8, No. 1, 1970, s. 1.

³³ Becker, **a.g.e.**, s. 108-109.

Kişi başına düşen gelir dağılımı, ülkeler arasında karşılaştırmaların yapılması ve her ülkenin gelişmişlik açısından diğer ülkelere göre durumunun ortaya koyulmasına olanak tanımaktadır. Her ülkenin kendi milli para birimi ile diğer ülkeler arasında yapılacak olan karşılaştırma anlamlı olmayacağından ülkelerin kendi para birimleri ortak bir para birimine –genellikle dolara- dönüştürüldüğünde ulaşılan sonuç ülke nüfusuna bölünerek kişi başına düşen gelir dağılımı elde edilmektedir. Gerçekleştirilen bu işlem, döviz kuru işlemi ya da yöntemi olarak adlandırılmaktadır. İşleme döviz kuru yöntemi adı verilmesinin nedeni, ülkelerin para birimleri arasındaki değişim oranlarının diğer bir ifadeyle döviz kurlarının kullanılmasıdır.³⁴

Tablo 1: Ekonomilerin Kişi Başı Gelir Dağılımına Göre Sınıflandırılması

Ekonomilerin sınıflandırılması	Kişi başına yıllık ortalama gelir
Düşük gelirli ekonomiler	1,045 dolar ve altı
Orta gelirli ekonomiler	1,045 dolardan yüksek- 12,736 dolardan düşük
Yüksek gelirli ekonomiler	12,736 dolar ve üzeri

*Alt orta gelirli ve üst orta gelirli ekonomiler kişi başına 4,125 dolar olarak ayrılmaktadır.

Kaynak: The World Bank, New Country Classifications, <http://data.worldbank.org/news/new-country-classifications-2015>, 18 Kasım 2015

Dünya Bankası tarafından her yılın ocak ayı itibarı ile ülkelerin gelişmişlik göstergelerine ilişkin verilerin derlendiği sınıflandırmaya göre, ülkeler ekonomik durumları dikkate alınarak üç grupta sınıflandırılmaktadır. Buna göre; kişi başına yıllık ortalama geliri 1,045 dolar ve altı olan ülkeler düşük gelirli; 1,045 dolardan yüksek ve 12,736 dolardan düşük olan ülkeler orta gelirli; 12,736 dolar ve üzeri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler arasında yer almaktadır.

Kişi başına gelir dağılımının yanı sıra diğer göstergeler ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu bağlamda 1960-1990 yılları arasında on yedi ülkenin büyüme ve kalkınma verileri arasında gerçekleştirilen bir çalışma; ülkelerin kişi başına milli gelir oranı, milli gelirin işçi başına oranı ve işgücünün katılım oranlarına yer vermiştir. Ulaşılan verilerin sonucunda on yedi ülke, gelişmişlik durumlarına göre, zengin (ABD, Batı Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere), fakir (Çin, Hindistan, Zimbabve, Uganda), büyüme konusunda mucize gösteren ülkeler (Hong Kong, Singapur, Tayvan, Güney Kore) ve büyümeleri konusunda hayal kırıklığı yaratan ülkeler (Venezuela, Madagaskar, Mali ve Çad)

³⁴ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. bs., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006, s. 216-217.

olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bugün hızlı bir büyüme grafiği yakalayan Çin dışında, ABD ve listedeki diğer ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin ciddi değişimler geçirmediği ve var olan sosyo-ekonomik statülerini hâlen koruduklarına tanık olunmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini Nicholas Kaldory, 1958’de verdiği bir konferansta, sermayenin dönüş oranı, sermaye ve işgücü gibi üretim faktörlerine yapılacak harcamalar ve kişi başına milli gelir sayesinde gerçekleşebileceğini söyleyerek³⁵ ülkelerin büyüme ve kalkınma göstergelerinde pek çok göstergenin birbiriyle olan ilişkisine değinmektedir.

1.2.2. Nitel Unsurlar

a) Eğitim

Ekonomik kalkınmayı oluşturan unsurlar ve kalkınmanın ölçülmesi bu konuda yürütülen çalışmalara göre farklılaşmasına rağmen, ölçümde esas alınan kriterlerin ilk sıralarında eğitim gelmektedir. Özellikle beşeri gelişmişlik düzeyinin ölçümünde yararlanılmakta olan eğitim seviyesi, okur-yazarlık ve eğitimin süresi gibi çeşitli veriler, ülkeler arasındaki gelişmişliğin ortaya koyulmasında kullanılan başlıca parametrelerdendir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ülkeler arasındaki gelişmişlik göstergelerinin tahmin edilmesine yönelik veri niteliği taşıyan Beşeri Gelişmişlik İndeksi ilk kez 1990 yılında rapor halinde oluşturulmuştur. İçeriği itibarı ile ülkelerin kişi başına düşen gelir farklılıklarının ortaya koyulmasıyla yola çıkılan raporda, ilerleyen zamanlarda yalnızca bu verinin ölçülmesinin yeterli olmayacağını anlaşılması üzerine, insani gelişmişliğin ölçümünde gelirin yanı sıra eğitim (okur-yazarlık oranı vb.) ve sağlık (doğumda beklenen yaşam süresi) değişkenleri de hesaplanmaya başlamıştır.³⁶

Ekonomik kalkınmanın tüm ülkeler için adilane olması amacıyla düzenlenen etkinliklerin ilk sıralarında Tayland’da gerçekleştirilen Bin Yıl Kalkınma Hedefleri adlı toplantı gelmektedir. Ekonomik kalkınma vurgusuyla hareket edilen toplantıda

³⁵ Charles Jones, **Introduction to Economic Growth**, New York, W. W. Norton & Company, 1998, s. 3-13.

³⁶ Eric Neumayer, “The Human Development Index and Sustainability — A Constructive Proposal”, **Ecological Economics**, 39, 2001, s. 101.

hayata geçirilmesi düşünölen hedeflerden biri olarak, her çocuğun eğitimin birinci basamağı olan ilköğretim eğitimini tamamlaması esas alınmıştır. Ölkeler için birer taahhüt niteliğindeki bu hedefi başarıya ulaştıran ölkelerin başında Latin Amerika ve Karayipler gelmektedir. Sürecin gelişimine ilişkin, 1990'lı yıllarda kalkınmaya yönelik hedefin gerçekleştirilmesinde fakir ölkeler daha yavaş ilerlerken, 2000'li yıllarda özellikle Güney Asya ve Afrika'nın alt bölgeleri büyük bir hız kazanarak başarı sağlamışlardır. Ancak bir süre sonra mesafe, fiziksel tehlikeler ve sürecin başarısızlığı gibi çeşitli nedenlerle pek çok çocuk okullarında devamsızlık göstermiş; ya da eğitimlerini sonlandırmak durumunda kalmıştır. Diğer engellerin başında ise; okulların sayıca yetersizliği, yetersiz öğretmen sayıları ve okul ücretlerinin yüksek olması gelmektedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre sayılan nedenlerle dünyada 2009 yılında 64 milyon çocuk ilköğretim hayatının dışında kalmıştır. Bu sayının büyük bir kısmını Güney Asya ve Afrika'nın alt bölgelerinde yaşayan çocuklar (48 milyon) oluşturmaktadır. Özellikle Güney Asya ve Afrika'nın alt bölgelerinde kırsal alanlarda başta tarım sektöründe kız ve erkek çocukların emeklerinden yararlanılmakta, kızlar ayrıca ev işlerine yardımcı olmaktadır.³⁷

Beşeri sermaye endeksine dair bir çalışma, endeksin Avrupalı vatandaşların refahlarına katkılarını dört başlıkta gruplandırmaktadır. Birinci başlık beşeri sermaye geliri olup işgücünde aktif olarak yer alan kişi başına eğitim ve mesleki eğitimin maliyetlerini ölçmektedir. Endeksin ikinci başlığı olan beşeri sermayenin kullanımı, bir ölkede beşeri sermayenin ne kadar yaygınlaştığını ifade etmektedir. Üçüncü sınıflama olan beşeri sermayenin verimliliği, bir ölkenin toplam tüketiminin o ölkede istihdam edilen beşeri sermayeye bölünmesi ile elde edilmektedir. Sonuncu başlık ise beşeri sermayenin demografik yapısı ve istihdamına ilişkindir. Bu yöntem ise, var olan ekonomi, demografi ve göç trendleri dikkate alınarak 2035 yılında istihdam edilecek olan toplam kişi sayısının tahmininde kullanılmaktadır.³⁸

³⁷ The World Bank, World Development Indicators, 2012, (Çevrimiçi)

<http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf>, 23 Temmuz 2013, s. 3.

³⁸ Peer Ederer, Philipp Schuller ve Stephan Willms, "The European Human Capital Index: The Challenge of Central and Eastern Europe", **Lisbon Council Policy Brief**, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.lisboncouncil.net/component/downloads/?id=46>, 22 Temmuz 2013, s. 5.

b) Sağlık

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı fiziksel, akılsal ve ruhsal anlamda kişinin iyi olma hali olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen sağlığın temel göstergeleri arasında; bebek ve çocuk ölüm oranları, doğumda yaşam beklentisi, hastalık ve engellilik gibi kriterler yer almaktadır. Sağlıklı olmak yalnızca kalkınmayı desteklememekte; aynı zamanda çalışma hayatına düzenli katılımın sağlanmasına, işyerinde verimliliğin artmasına ve insanların uzun yıllar çalışma hayatında yer almalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca sağlıklı bireyler yaşam kaliteleri ve sağlıklı görünüşleri sayesinde çevrelerinin de sağlıklı olmalarına ve kaliteli bir yaşam sürmelerini destekleyerek sürdürülebilir bir sağlık politikası oluşturulmasına hizmet etmiş olmaktadır.³⁹

Son yıllarda sağlık ve sağlığa dönük yatırımlar, kalkınma politikalarında da giderek artan bir ilgi görmektedir. Bu yoğun ilgi, özellikle ülkelerin yoksul kesimlerinde sağlık sektörünün canlanması ve gelişimini zorunlu kılmıştır. Sağlığın ekonomik kalkınmayla ilişkisinin 1970'li yıllara kadar uzandığı dikkate alındığında özellikle 1978 yılında oluşturulan ve uluslararası bir bildirge niteliğindeki Alma Ata Bildirgesi, sağlığın kalkınmanın temel unsurlarından biri olduğunu gösteren önemli bir kanıt niteliğindedir. Bildirgede sağlık sektörünün, kendi yararlanıcılarından çok ekonomik performansın itici gücü olarak ekonomik kalkınmaya sağladığı katkı ifade edilmiştir.⁴⁰

Dünya Sağlık Örgütü'nün dönem yöneticisi Gro Harlem Brundtland, 2000 yılında Makroekonomi ve Sağlık Komisyonu'nda yaptığı bir konuşmasında; sağlığın ekonomik kalkınmanın bir çıktısı olduğunu belirterek kalkınmanın teşvik edilmesi ve yoksulluğun azaltılmasında sağlığın ve sağlık yatırımlarının önemine dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında ise sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve küresel sağlık güvenliğinin teşvik edilmesi gibi çeşitli önlemlerin alınmasının gerekliliğinin altını çizmiştir. Sağlık yatırımları yoluyla ekonomik kalkınmanın

³⁹ David E. Bloom, **Education, Health, and Development**, American Academy of Arts & Sciences, Project on Universal Basic and Secondary Education, (Çevrimiçi) https://www.amacad.org/publications/ubase_edu_health_dev.pdf, 23 Temmuz 2013, s. 2-3.

⁴⁰ Sara Bennett, Lucy Gilson ve Anne Mills (Ed.), **Health, Economic Development and Household Poverty From Understanding to Action**, New York, Routledge, 2008, s. 1.

sağlanacağına yer verilen raporda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak çalışmalar yapmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca hızlı ve zamanında alınan tedbirlerle yılda 8 milyon insanın hayatının kurtarılabilmesine işaret edilmektedir. Bu hedefe ulaşmak için temelde iki çaba gerekmektedir. Birincisi; fakir ülkelere gönderilen kaynak aktarımı ve bağışların arttırılması iken; diğeri bu ülkelere sağlık hizmetlerinin sunumunun kolaylaştırılması amacıyla finansal olmayan engellerle mücadele edilmesidir. Brundtland'a göre, bu çabalar olmadan Bin Yıllık Kalkınma Hedefleri sonuçsuz kalacaktır.⁴¹

Komisyonla paralel olarak Birleşmiş Milletler Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinde gelişmiş ve gelişmekte olan/az gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarından yola çıkılarak söz konusu farklılıkların ortadan kaldırılması amacıyla sekiz temel hedef belirlenmiştir. Bunlar:⁴²

- Aşırı düzeyde yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması
- İlköğretimin evrensel hale getirilmesi
- Cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesi
- Çocuk ölümlerinin azaltılması
- Anne sağlığının iyileştirilmesi
- HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi
- Çevreyi korumanın sürdürülebilir kılınması
- Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi

BM Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinden üçünün sağlıkla ilgili olması dünyada sağlık konusunda karşı karşıya olunan tehlikenin boyutunu göstermektedir. Söz konusu farklılıklar, özellikle geri kalmış bölgelere yönelik ortaklık girişimlerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla geliştirilecek olan politikalarla, var olan girişimlerin gücü sürdürülebilir bir kalkınmanın oluşturulması ve kalkınmanın daha adilane olmasının önünün açılmasına hizmet edebilecektir.

⁴¹ Gro Harlem Brundtland, "Macroeconomics and Health: Investing in Health for Economic Development", **Report of the Commission on Macroeconomics and Health**, World Health Organization, 2001, (Çevrimiçi) <http://whqlibdoc.who.int/publications/2001/924154550x.pdf>, 24 Temmuz 2013.

⁴² Bennett vd., **a.g.e.**, s. 2.

c) Demografik Yapı

Ülkelerin gelişmişlik verilerinden demografik yapı, sosyo-ekonomik özellikleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Demografik yapıyı oluşturan başlıca unsurlar arasında doğum ve ölüm oranları, toplam nüfusları, nüfus artışlarına ilişkin göstergeler vb. sayılmaktadır. Bu veriler açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli farklılıklar dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Dünya Genelindeki Bölgelerin Demografik Göstergeleri (2013)

Bölgeler	Toplam nüfus	Doğumda yaşam beklentisi	Medyan yaş	15 Yaş altı Nüfus %	60 yaş ve üzeri nüfus %	Yıllık nüfus artış hızı %
Afrika Bölgesi	927.371	58	19	42	5	2.6
Amerika Bölgesi	966.495	77	32	24	14	1.1
Güneydoğu Asya Bölgesi	1.855.068	68	27	29	8	1.3
Avrupa Bölgesi	906,996	76	39	18	21	0.3
Doğu Akdeniz Bölgesi	612.580	68	24	33	7	2.0
Batı Pasifik Bölgesi	1.857.588	76	37	19	15	0.7

Kaynak: World Health Statistics, 2015, World Health Organization, s. 158

Dünya Sağlık Örgütü tarafından oluşturulan altı bölgenin 2013 yılına ait rakamlara göre; dünyanın geri kalmış bölgelerinin demografik göstergeleri sosyo-ekonomik durumları ile örtüşen rakamlara sahiptir. Bu bölgelerin başında 58 yaş olarak belirlenen doğumda yaşam beklentisi ile Afrika bölgesi gelmektedir. 15 yaş altındaki nüfusun % 42 oranında seyrettiği ve oldukça genç bir nüfus yapısına sahip olan bölge, aynı zamanda medyan yaşın da en düşük olduğu bölge olarak dünyada ilk sırada yer almaktadır. Yıllık nüfus artış hızının % 2.6 olması özellikle tüketici nüfusun gıda, yiyecek-içecek, barınma gibi ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalmakta olduğunun göstergesidir. Buna karşılık kalkınmalarını büyük ölçüde tamamlamış olan Avrupa bölgesi ile Batı Pasifik bölgesi % 0.3 ve % 0.7 ile yıllık nüfus artış hızının çok düşük düzeyde seyrettiği bölgeler arasındadır. Ülkelerin gelişmişliğinin bir diğer göstergesi olan nüfus yapıları dikkate alındığında ise, az gelişmiş bölgelerin genç nüfustan yaşlı nüfusa gittikçe daralan nüfus piramidine sahip oldukları; buna karşılık gelişmiş bölgelerin dar bir tabanda yer alan genç nüfus yapısından gitgide genişleyen yaşlı nüfus yapısına doğru bir eğilim sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu bölgeler, demografik göstergeleri açısından karşılaştırıldığında birbirlerinin tersi yönünde gelişmişlik seviyelerine sahiptir.

d) Yaşam Standartları

Ekonomik kalkınmanın unsurlarından biri yaşam standartlarıdır. Amartya Sen, yaşam standartlarının oluşmasında zevk ve değerlerin belirleyici olduğunu ifade etmekte ve yüksek gelir, sağlık, öz saygı gibi değerleri bu standartların ilk sıralarına yerleştirmektedir. Bu bakış açısına göre; yalnızca bir verinin yaşam standardının belirlenmesinde yeterli olduğunu söylemek olası olmamakla birlikte, fiziki değerlerin yanı sıra fiziki olmayan diğer değerlerin yaşam standartlarının tanımlanmasında etkili olduğu kabul edilmektedir.⁴³

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı uyarınca yaşam standartları beşeri gelişmişliğin bir ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Yaşam standartlarının ölçümünde ise kişi başına GSMH bir gösterge olarak kullanılmaktadır.⁴⁴ Gelirin hesaplanması konusunda 2010 yılında Birleşmiş Milletler tarafından farklı bir düzenlemeye başvurulmuştur. Yeni uygulamada gelir, satın alma gücü paritesine (SGP) göre uyarlanan kişi başına gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) yerine, kişi başına gayri safi milli gelir (GSMG) olarak hesaplanmıştır. Söz konusu uygulamanın temel nedeni; ekonomik bir çıktı olan GSYH'nin ülkelerin harcanabilir gelirlerini yansıtmama özelliğidir. Özellikle yurtdışına giden işçi dövizleri ve kârlar şeklindeki unsurların çeşitli ülkeler nezdindeki önemi dikkate alındığında GSMG'nin GSYH'yi uyarlaması anlamlı bulunmaktadır.⁴⁵

Son 200 yıl içerisinde Batı Avrupa ülkelerinde sosyo-ekonomik alanda yaşanan ilerlemeler, -batı ülkelerinin gösterdikleri gelişmişliklerinin bir sonucu olarak- yaşam standartlarındaki iyileşmelere dikkat çekmektedir. Süregelen teknolojik iyileşmeler, kişi başına düşen milli gelirden görülen artış, Batı Avrupa ülkelerinin zenginliklerine zenginlik katmalarına ve kitlesel bir uzaklaşmaya neden olacak şekilde diğer ülkelerle aralarının açılmasına dolayısıyla zengin-fakir ayrımının belirginleşmesine neden olmuştur. Buna karşılık Batı ülkelerinin kendi içerisindeki kalkınmalarında

⁴³ Amartya Sen, **The Standard of Living**, United Kingdom, Cambridge University Press, 1987, s. 4.

⁴⁴ Human Development Index (HDI), (Çevrimiçi) <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>, 29 Eylül 2013.

⁴⁵ Sırma Demir Şeker, "Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi", T.C.

Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2011, s. 7-8,

(Çevrimiçi)

http://sgb.aile.gov.tr/data/5434f337369dc31d48e42dc8/turkiyenin_insani_gelismeendeksi.pdf, 29 Eylül 2013.

yakınlaşma hipotezini destekleyen bir dengelenme söz konusudur. Özellikle 1950-1973 arası dönemde gelir düzeyleri yükselen ve birbirlerine gitgide yaklaşmakta olan Japonya, Almanya, Avusturya ve Fransa'nın da aralarında yer aldığı ülkeler ABD'ye karşı gelişmişlik örneği göstermişlerdir.⁴⁶

Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan/az gelişmiş ülkeler arasındaki mesafe sorunu günümüzde de önemini korumaktadır. Yaşam standardının temel belirleyicisi olan kişi başına milli gelirin 2014 yılındaki görünümü dikkate alındığında; seçili ülkelere ABD'de 54.629 dolar, Almanya'da 47.627 dolar, Kanada'da 50.271 dolar, Japonya'da 36.194 dolar, İngiltere'de 32.474 dolar, Avusturya'da 51.127 dolar ve Fransa'da 42.732 dolar seviyesindedir. Türkiye'de ise kişi başına milli gelir 10.529 dolar düzeyinde seyretmektedir.⁴⁷ Beşeri Gelişme Endeksi 2014 yılı raporuna göre; Türkiye dışında yer alan adı geçen ülkeler dünyada çok yüksek insani gelişmişlik düzeyi statüsüne sahip iken Türkiye yüksek gelişmişlik düzeyindedir. Bu durum, ülkemiz açısından aşılması gereken mesafenin güncelliğini koruduğunun göstergesidir.⁴⁸

1.3. Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Tanımlanması

1.3.1. Beşeri Sermayenin Kavramsal Çerçevesi

Dünyada yaşanan sosyo-ekonomik değişiklikler beraberinde klasik iktisat düşüncesinde sermayenin çeşitlilik gösterdiği yeni perspektifleri beraberinde getirmektedir. Sermaye kavramı; iktisadi literatürde makine, teçhizat gibi araçlardan oluşmakta iken, değişen ve gelişen perspektifler ışığında bilgi ekonomilerinde yaşanan köklü değişimlerin de etkisiyle insan unsuru sermayenin bir diğer asli parçası olarak kabul edilmiştir. Konuyla ilgili süregelen tartışmalar sonucu oluşan ortak yargı, insanın sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek gibi niteliklerinin bütününe beşeri sermayeyi tanımlayıcı özellikler olduğu kabul görmüştür. İnsanın dâhil olduğu

⁴⁶ Leszek Balcerowicz ve Stanley Fischer (Ed.), **Living Standards and the Wealth of Nations Successes and Failures in Real Convergence**, Cambridge, The MIT Press, 2006, s. 395-396.

⁴⁷ The World Bank, GDP Per Capita (Current US\$), (Çevrimiçi)
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 20 Kasım 2015

⁴⁸ UNDP, **Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience**, New York, (Çevrimiçi)
<https://www.google.com.tr/#q=Human+Development+Report+2014+Sustaining+Human+Progress:+Reducing+Vulnerabilities+and+Building+Resilience>, 20 Kasım 2015, s. 164-165.

bu yeni yapılanma, özellikle teknoloji ile üretim faktörleri gibi diğer unsurların daha verimli ve akılcı kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.⁴⁹

İnsan kaynakları stokunun dünyadaki sosyo-ekonomik rolüne vurgu yapan beşeri sermaye kavramı, bir ülkenin gücünün değerinin öncelikle insanla var olabileceğini iddia etmektedir.⁵⁰

Klasik ve neoklasik düşünce, beşeri sermayeden çok fiziki sermaye ve fiziki sermaye yatırımlarını ön planda tutmaktaydı. Bu konuda Marshall, beşeri sermayenin etkisinin ölçülmesinin olanaksızlığı ve bu sermaye unsurunun bir piyasaya sahip olamayacağı gerekçesiyle kalkınmaya katkı sağlayamayacağını iddia etmekteydi. Marshall'la aynı görüşte olan J. S. Mill, benzer bakış açısıyla, beşeri sermayenin diğer sermaye unsurları kadar gerçek olmadığı ve ülkelerin zenginleşmelerinde beşeri sermayenin herhangi bir misyonunun olmadığını ileri sürmekteydi. Dönemin koşulları içerisinde insanın üretim sürecindeki rolünü dışlayan mevcut bakış açısı, beşeri sermayeye olan ilginin de azalmasına neden olmuştur. Nitekim Adam Smith'in fikirleriyle beşeri sermaye ve bu sermaye unsurunun geç kalmış değeri yeniden gündeme taşınmıştır. J. S. Mill'in görüşlerinin aksine, hammaddesi insan olan beşeri sermaye unsurunun ülkelerin zenginleşmelerinde önemli bir girdi olduğunu ileri süren Smith'in düşünceleri dönemin ve geleceğin aydınlarına yön vermiştir.⁵¹

Ekonomik boyutuyla beşeri sermaye unsuru ve beşeri sermaye yatırımlarının önemine "Ulusların Zenginliği" eserinde değinen Adam Smith, insana yapılan yatırımın yine insanın verimliliğini artıracaklarını iddia etmiştir. İlerleyen yıllarda Mincer, Shultz ve Becker da Adam Smith'in görüşlerini destekleyerek beşeri sermayenin kalkınma üzerindeki etkisine vurgu yapmışlardır. Becker bu konuda bir adım daha ilerleyerek beşeri sermaye teorisinin kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Çalışmasında beşeri sermaye konusunda eğitimin önemine değinen Becker, eğitimin

⁴⁹ Mehmet Karagül, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (5), 2003, s. 81.

⁵⁰ B. F. Kiker, "The Historical Roots of the Concept of Human Capital", **Journal of Political Economy**, Vol. 74, No. 5, 1966, s. 488.

⁵¹ Mevlüdiye Şimşek, **Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006, s. 33-34.

maliyetleri ile ileride bireylere sağlayacağı getirilerine yer vermiş ve eğitimin insana yapılan önemli bir yatırım aracı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵²

Becker'in yanı sıra beşeri sermayenin ekonomik açıdan önemine 1950 ve 1960'lı yıllarda değinen bir başka isim olan Theodory Schultz, insana yapılan yatırımlardan birinin eğitim yatırımı olduğunun altını çizmektedir. Schultz'a göre, bir ülkede ulusal gelirin artması ve kalkınmanın çıktısının yaratılmasında beşeri sermaye ve beşeri sermaye birikimi önemli bir rol üstlenmektedir. Beşeri sermaye birikiminin ise iki temel sonucu vardır ki bunlar; ulusal gelirden yaşanan artış ile eğitim yatırımı kararının geri dönüş oranıdır.⁵³ Beşeri sermaye yatırımlarının ölçülmesindeki zorluğa dikkat çeken Schultz, bireysel yeteneklerin geliştirilmesi için aşağıda yer verilen beş alanın gerekliliğine değinmektedir. Bunlar:⁵⁴

- İnsanların yaşam kalitelerini arttırmaya yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilerek bu alandaki harcamaların artırılması.
- Çıracılık gibi geleneksel eğitimlerin de dâhil olduğu işbaşında eğitim programlarının özendirilmesi ve bu konuda işletmelerin öncelikli bir role sahip olması.
- İlk, orta ve yükseköğretimin de dâhil olduğu formel eğitim programının etkin biçimde yürütülmesi.
- İşletmeler tarafından düzenlenmeyen ve özellikle yetişkinleri kapsayan tarımsal bilgiyi yayma programlarını da içeren çalışma programlarının düzenlenmesi.
- Çeşitli iş fırsatlarından yararlanabilmeleri amacıyla bireylerin ya da ailelerin göç eyleminde bulunmaları.

Günümüzde çoğu iktisatçı, kalkınmanın ön koşulunun fiziksel kaynaklardan önce, insan kaynağı yoluyla gerçekleşeceği konusunda hem fikirdir. Nitekim Frederick Harbison sermaye ve doğal kaynakların üretimin pasif aktörleri olduğuna

⁵² Dorothee Boccanfuso, Luc Savard ve Bernice Elvire Savy, "Human Capital and Growth: New Evidences From African Data", **International Economic Journal**, Vol. 27, Issue. 1, 2013, s. 55-56.

⁵³ Andreas Savvides ve Thanasis Stengos, **Human Capital and Economic Growth**, Stanford, Stanford University Press, 2009, s. 15.

⁵⁴ Theodore W. Schultz, "Investment in Human Capital", **The American Economic Review**, Vol. 51, No. 1, 1961, s. 9.

beşeri sermayenin ise üretim sürecinde aktif bir rol üstlendiğine dikkat çekmektedir. Bu görüş insanın bilgi, beceri ve yeteneğinin kullanılmadığı ülkelerde ulusal ekonomilerin kalkınmasının sağlanmasının zorluklarına dikkat çekmektedir.⁵⁵

Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından tüm kaynaklar etkin biçimde kullanılmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu kaynakların öznesi olan beşeri sermaye ve bu sermaye türüne yapılan yatırım aynı zamanda işgücü ve teknolojinin de etkinliğini gerekli kılmaktadır. İşgücü alanında ihtiyaç duyulan tekniğe hâkim olunması ve teknolojik koşulların gerektirdiği tekniğin uygulanabilmesi ise, ancak bu tekniği kullanacak olan bireylerin sahip oldukları yetkinliklerle mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, insana yapılan yatırımların artması beşeri sermaye birikiminin artması ile paralellik göstermektedir. Dolayısıyla bu sermaye türüne dönük yatırım alanlarının geliştirilmesi (eğitim, sağlık vb.), beşeri sermayenin niceliği ve verimliliğini doğrudan etkileyecek uygulamalar arasında yer almaktadır.⁵⁶

Bir ülkenin sahip olduğu fiziki ve beşeri sermaye potansiyelini esas alan ekonomik araştırmaların ortak noktası, beşeri sermayenin yeteneklerinin arttırılmasının yanında insana yapılan yatırımların insanın ekonomik üretkenliğini arttıracığı yönündedir. Buradan hareketle beşeri sermayenin gücüne ve değerine değinen beşeri sermaye teorisinin temel argümanı, eğitim ve kalkınma politikaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Burada özellikle yüksek öğrenim sonucu kazanılan formel eğitimin nüfusun üretim kapasitesini arttıracığına vurgu yapılmakta ve beşeri sermaye teorisi savunucuları tarafından eğitilmiş toplumun üretken toplumla eşdeğer olacağı ileri sürülmektedir.⁵⁷

⁵⁵ Amna Mahmood, "Role of Education in Human Development: A Study of South Asian Countries", **Business Review**, Vol. 7, No. 2, 2012, s. 131.

⁵⁶ Sevda Gümüş, **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)**, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2005, s. 20.

⁵⁷ Olaniyan ve Okemakinde, "a.g.m.", s. 157.

1.3.2. Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Yeri

Kalkınmasını tamamlamış olan ülkelerde yapılan çalışmalarda beşeri sermayenin etkisi vurgulanmaktadır. Geç gelişen ülkelerde ise beşeri sermaye ile ilgili ayrı politikalar geliştirme yoluna gidilmektedir. Örneğin; Batı ülkelerine göre daha geç gelişen Japonya'nın kalkınmasında beşeri sermaye önemli rol oynamıştır. Öyle ki, Japonya'nın sanayileşmesinin başlangıcı olarak kabul edilen Meiji döneminde yabancı beyin göçünden yararlandığı bilinmektedir.⁵⁸

İnsanın niteliğini vurgulayan beşeri sermaye, üretim sürecindeki etkin rolüyle kalkınma ve bu yönde oluşturulan politikalarda ayrıcalıklı konumdadır. Sahip olduğu yetenek, eğitim düzeyi, değer ve düşünce gibi niteliksel özellikleri ile kalkınmanın lokomotiflerinden olan beşeri sermaye, kaynakları verimli ve etkin kullanma özelliği sayesinde üretimin artmasında pay sahibidir.⁵⁹ Verimliliğin artmasının sonucunda üretim faaliyetlerinden edinilen hasıla artışı ile kalkınmanın hızlanması sağlanmaktadır. Verimlilik ve etkinlik odaklı tartışmalar, ağırlıklı olarak sağlık ve eğitim alanında yoğunlaşmaktadır. Sağlığı yerinde olan, gelişimini sürekli kılan ve böylelikle üretime yönelik teknikleri takip eden beşeri sermaye üretimde yaratacağı katma değer sayesinde iş fırsatlarına duyarlı davranmakta ve kaynakların etkin kullanılmasına hizmet etmektedir. Eğitim seviyesindeki artış da (genel eğitim ile mesleki ve hizmet içi eğitim) kişi başı reel gelir düzeyinin ve dolayısıyla büyümenin artmasına katkı sağlamaktadır.⁶⁰ Bu konuda Danimarka ve Yeni Zelanda'nın yer aldığı çeşitli OECD ülkelerinde yapılan araştırmalar, örgün öğretim mezunlarının ortaöğretimden mezun olanlarla karşılaştırıldığında gelirlerinin % 25 yüksek olduğunu ve söz konusu farkın diğer ülkelerde % 120'lere kadar tırmandığını göstermektedir. Ayrıca her yıl eğitime yapılan bireysel harcamalar sayesinde ülke ekonomilerinde % 3 ila % 6 arasında üretim artışı ortaya çıkabilmektedir.⁶¹

⁵⁸ Mustafa Delican, "Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 88.

⁵⁹ Karataş ve Çankaya, "a.g.m.", s. 34.

⁶⁰ Kaynak, **a.g.e.**, s. 305-308.

⁶¹ Oğuz Bal, "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Gelişme", (Çevrimiçi)

http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/oguz.bal/bildiri/oguz.bal21.09.2011_19.09.22bildiri.pdf, 6 Kasım 2013, s. 6.

Beşeri sermaye, kalkınmasını büyük ölçüde tamamlayan ülkelerde yeni bilgileri yakından takip ederek bu bilgilere ulaşılması ve geliştirilmesi yönündeki yenilikçi rolüyle teknolojinin kendi ülkesine transferinde pay sahibidir. Diğer taraftan, fiziki yatırımlar konusunda etkin bir rol üstlenerek üretim faaliyetlerini hızlandırma ve üretime yönelik sorunlarda aktif rol üstlenebilmektedir. Böylelikle ekonomik kurumların organizasyonlarında daha iyi yapılanmalara gidilerek üretim faktörlerinden elde edilecek hasılların yükselmesi yoluyla kalkınmanın kısa vadede sağlanması amacına ulaşılabilmektedir.⁶²

Denison, beşeri sermayenin kalkınmada yarattığı katma değere değindiği çalışmada; 1929-1969 yılları arasında ABD'nin yıllık ortalama büyüme hızının yaklaşık % 2.93 olarak belirlendiğini, var olan büyümede emek ve sermaye payının girdilerinin % 0.92'ye karşılık geldiğini, kalan % 2'lik payın ise eğitim yoluyla verimlilikteki artışla açıklandığını ifade ederek teorik ve uygulamalı çalışmalarda beşeri sermaye ve beşeri sermaye yatırımlarının artan önemine dikkat çekmiştir.⁶³

Beşeri sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı tarafından Beşeri Kalkınma İndeksi oluşturulmuştur. İndekste ekonomik gelişmişliğin büyüme ve refah boyutunun yanında eğitim, sağlık gibi çeşitli unsurlarla birlikte ele alınması gerekliliği ortaya koyulmuştur. Ölçüm kolaylığı sağlaması açısından beşeri sermaye faktörü üç indeksle ölçülmektedir. Bunlar sağlık, eğitim ve gelir düzeyi indeksleridir. Sağlık konusunda; bireyin yaşam süresi, bu süre içerisinde sağlıklı yaşama düzeyi ve ortalama yaşam beklentisi gibi kriterler ölçülmektedir. Sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyi olması uzun ve kaliteli bir hayata işaret etmektedir. Eğitim başlığında; okur-yazar olma ve okullaşma bilgileri beşeri sermaye indeksinin ölçümünde yararlanılan ölçütler arasında yer almaktadır. Beşeri sermayenin ölçülmesinde dikkate alınan üçüncü indeks olan gelir düzeyi başlığında ise; satın alma gücü

⁶² Kaynak, **a.g.e.**, s. 303-309.

⁶³ İbrahim Güran Yumuşak, "Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye'nin Beşeri Sermaye Potansiyeli", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 55, 2008, s. 13.

paritesi ve ülkelere göre değişen gayri safi yurt içi hasıla verileri yoluyla gelirin refah üzerindeki marjinal etkisinin ortaya koyulduğu ölçümlerden yararlanılmaktadır.⁶⁴

Beşeri sermaye indeksinden görüldüğü üzere, işgücünün sahip olduğu sağlık, beslenme ve eğitim gibi refah seviyesinin çeşitli göstergeleri beşeri sermayenin birer parçası olarak kabul edilmektedir. Bu durum beşeri sermayenin ülke ekonomilerinden bağımsız olamayacağını kanıtlar.⁶⁵

1.3.3. Beşeri Sermaye Yatırımları

1.3.3.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye

Eğitim, bireylerde var olan beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi ile bunların uygulanmasına olanak tanımaktadır. Gerek sosyal hayatta gerekse iş hayatında olaylara farklı gözle bakmayı sağlamanın yanında, eğitimin yoksulluğun azaltılması ve gelir artışı gibi çeşitli ekonomik fonksiyonları da söz konusudur. Beşeri sermaye açısından eğitimin ekonomik getirisiyle birlikte sosyal boyutu da eğitimle ilgili çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Bu konuda yapılan çalışmalarda ilk, orta ve yükseköğrenime yönelik yapılan harcamaların getiri oranlarının arttığına dikkat çekilmekte ve beşeri sermaye potansiyelinin geliştirilmesi açısından özellikle az gelişmiş ülkelerde de eğitime yönelik yapılan harcamalarda artış gözlenmektedir.⁶⁶

Yatırım harcaması boyutuyla ele alındığında, beşeri sermaye yatırımlarının getirilerine dair yapılan harcamalarda ferdi ve özel maliyetler dikkate alınması gereken maliyetler arasındadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından eğitimin sosyal ve ferdi maliyetleri arasındaki fark, bireyin eğitim basamaklarını ilerlemesine bağlı olarak büyümektedir. Öyle ki, eğitimin sosyal maliyetleri eğitimin niteliği yükseldikçe artarken, ferdi maliyetler aynı düzeyde artmayıp tersine azalma eğilimine girebilmektedir. Eğitimden kazançlı çıkılmasının bir yolu olarak kamu harcamaları yoluyla eğitimin finanse edilmesi ya da özel teşebbüs tarafından sağlanan burslar yoluyla eğitim giderlerinin karşılanması eğitimin kârlı bir faaliyete

⁶⁴ Mehmet Alagöz, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 8, 2004, s. 11-12.

⁶⁵ William R. Easterly ve Deborah L. Wetzel, "Policy Determinants of Growth Survey of Theory and Evidence, Country Economics", Policy, Planning and Research Working Papers, **Country Economics Department The World Bank**, December 1989, s. 4.

⁶⁶ Nafziger, **a.g.e.**, s. 335.

dönüşmesine katkıda bulunmaktadır. Yine eğitim süresinin uzamasına bağlı olarak eğitimin getirisi, eğitime harcanan kişisel maliyete göre yükselmiş olacaktır.⁶⁷ Bu durum, kısa dönemde kişiye ciddi bir maliyet yükleyen harcamaların uzun vadede kazanca dönüşeceğinin göstergesidir.

Ülkelerin eğitim kayıtları, eğitim düzeyleri, okur-yazarlık durumları ve eğitime yönelik mali ve fiziksel harcamaları gibi birtakım göstergeleri eğitimin beşeri sermaye ve dolayısıyla ekonomik kalkınma üzerindeki katkısının ortaya koyulmasında fikir vermektedir. Çeşitli ülkeler ya da bir ülkenin farklı bölgeleri arasında kıyaslama yapabilmek açısından tutulan eğitim kayıtları ve bu kapsamda eğitim düzeyleri önemli bir girdi oluşturmaktadır. Bu kayıtlarda okullaşma oranlarının çeşitli demografik özellikler kapsamında dağılımına yer verilmektedir. Eğitim konusunda en fazla yararlanılan göstergeler arasında eğitime ayrılan harcamalar ve özellikle bu harcamaların GSMH içindeki payı dikkate alınmakta; diğer taraftan öğretmen, öğrenci ve okul sayıları ile bunların oransal dağılımları da eğitim harcamalarının fiziksel unsurları hakkında bilgi vermektedir. Eğitim göstergeleri arasında bir diğer kriter olan okur-yazarlık oranı ise, beşeri sermayenin niceliğinin ölçülmesinde yararlanılan kriterler arasındadır.⁶⁸

Eğitim yatırımı, beşeri sermayeye yapılan bir yatırım olarak kabul edilmekte ve eğitimin çeşitliliği, işgücünün üretkenliğine de katkı sağlamaktadır. Schultz'un farklı eğitim düzeylerini dikkate alarak eğitimin getiri oranlarını ölçtüğü çalışması, ABD'de 1930 yılında 18-64 yaşları arasında yer alan ve istihdam edilen erkeklerin eğitimleriyle orantılı olarak gelirlerinin farklılaştığını ortaya koymuştur. Eğitim süresinin de yer verildiği aynı araştırma dört yıl ve daha uzun süre yükseköğrenim gören 18-64 yaş aralığında bulunan erkek çalışanların hayatları boyunca kazandıkları gelirin ortaöğretim mezunu olan ve çalışmakta olan erkeklerin kazandıkları gelire kıyasla 39.000 dolar daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁹ Becker, eğitim yoluyla kişisel beceri düzeyinin geliştirilmesinin insan sermayesini

⁶⁷ Sami Taban ve Muhsin Kar (Ed.), **Kalkınma Ekonomisi**, 2. bs., Bursa, Ekin Yayınları, 2014, s. 228.

⁶⁸ Şimşek, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁶⁹ Murad Kayacan ve Nuran Alkan, **Türkiye'de Beşeri Sermayenin Ekonomik Değeri ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması**, Ankara, Ziraat Bankası A.Ş. Yayınları, 2005, s. 17.

zenginleştireceğini savunduğu görüşüyle Schultz'un geliştirdiği beşeri sermaye teorisini desteklemektedir.⁷⁰ Beşeri sermaye kavramına değinen ilk isimler arasında yer alan Denison'un 1929-1956 yılları arasında ABD'de gerçekleştirdiği bir başka çalışma ise, çalışanların kişi başına reel milli gelir artışının % 42'sinin eğitim sayesinde işgücüne kattıkları verimlilik sonucu gerçekleştiğini göstermiştir.⁷¹

Şüphesiz beşeri sermayenin yatırım araçlarından eğitim değişkeninin yetenek, beceri ve yaratıcılıkla bütünleşmesi bireyin verimliliğinin daha etkin kullanılmasında önemli bir paya sahiptir. Bununla birlikte yaratıcı insanların herhangi bir problemle karşılaştıklarında ya da var olan probleme orjinal bir çözüm bulma konusunda genellikle yeni fikirler ya da teknolojilerden yahut her ikisinin birleşiminden yararlandıkları görülmektedir. Bu ise, beşeri sermayenin verimliliği açısından eğitimin başlı başına gerekli olduğu; ancak yeterli olmadığı ve eğitimin diğer kişisel özelliklerle değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁷²

1.3.3.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin girdilerinden birini de sağlık ve sağlığa yapılan yatırımlar oluşturmaktadır. Sağlıksız olmak, iş hayatındaki verimliliği bozmakta ve insana yönelik yatırım yapma eğiliminin önünde önemli bir engel olarak görülmektedir. Gelişmişlik açısından değerlendirildiğinde, fakir ülkeler sağlıksız olmaya daha yatkın iken; sağlıklı olmayan ülkeler çoğunlukla fakir olma eğilimindedir.⁷³

Sağlık ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye ilk kez yer veren isimler arasında Fogel, Barro ve Sala gelmektedir.⁷⁴ Robert W. Fogel'in yaptığı bir araştırmada, İngiltere'nin ekonomik anlamda büyümesinde büyük ölçüde nüfusun son 200 yılda gıda tüketiminde yaşanan değişmelerinin pay sahibi olduğu dikkat

⁷⁰ Joop Hartog ve Henriette Maassen Van Den Brink (Ed.), **Human Capital Theory and Evidence**, New York, Cambridge University Press, 2007, s. 23.

⁷¹ Mehmet Karagül, **Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, Ankara, Anıt Matbaa, 2002, s. 33-34.

⁷² Raul Ramos, Jordi Surinach ve Manuel Artis, "Regional Economic Growth and Human Capital: The Role of Over-Education", **Regional Studies**, Vol. 46, No: 10, 2012, s. 1390.

⁷³ Hoyt Bleakley, "Health, Human Capital, and Development", **Annual Review of Economics**, Vol. 2, Issue. 1, 2010, s. 283.

⁷⁴ Guillem López-Casasnovas, Berta Rivera ve Luis Currais, "The Role Health Plays in Economic Growth, (içinde) **Health and Economic Growth: Findings and Policy Implications**, London, The MIT Press, 2005, (Çevrimiçi)

http://www.upf.edu/pdi/cres/lopez_casasnovas/_pdf/health_economic.pdf, 22 Nisan 2013, s. 3.

çekmektedir. Yine sağlığın ekonomik bŸyŸme Ÿzerindeki olumlu etkisi Latin Amerika ve Meksika'da yŸrŸtŸlen araştırmalarla da desteklenmiştir. Çok uluslu çeşitli organizasyonların yŸrŸttŸkleri bu araştırmalar adı geçen Ÿlkelerde doğumda yaşam beklentisinin 15 yılda % 40 oranında bir artışla 50'den 70'ye yŸkseldiđini ve sŸz konusu yŸkselmenin bŸyŸme oranını 1.4 puan arttırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca sıtma hastalığının % 10 oranında azalmasıyla ekonomik bŸyŸme % 0.3 oranında artmış; buna karşılık yetersiz beslenmenin dŸnya genelinde kişi başına dŸřen milli gelirin % 0,23 ile % 4,7 aralığında azalmasına neden olduğu saptanmıştır.⁷⁵

Son yŸz elli yılda kŸresel dŸzlemde ortaya çıkan gelişmeler insan sağlığının da bir dŸnŸřŸm geçirdiğini gŸstermektedir. Yaşanan dŸnŸřŸm sŸreci ise insanların geçmişle kıyaslandığında uzun, sağlıklı ve Ÿretken bir hayat yaşamalarına olanak tanımıştır. Ŗyle ki ortaya çıkan olumlu gelişmeler değişen nŸfus yapısı, iyileşen sağlıklı nŸfus, sağlığa yapılan yatırımlar ve ekonomik bŸyŸme oranlarından rahatlıkla gŸrŸlmektedir. Ŗzellikle 16. yy.'den 19. yy.'ye kadar uzanan dŸnemde yavaş da olsa uzamakta olan yaşam sŸresi 20. yy.'ye gelindiğinde hızlı bir artış eğilimi yakalamıştır. Bu artış, Ÿncelikle Avrupa'da ortaya çıkmış, zamanla dŸnyanın diğer bŸlgelerine de yayılmıştır. SŸz konusu iyileşmelerde gelir dŸzeyinde yaşanan artış gibi ekonomik alanda gŸrŸlen gelişmeler de etkili olmuştur.⁷⁶

Gelişmekte olan Ÿlkelerde sağlığa yapılan yatırımlar aynı zamanda iřgŸcŸnŸn verimliliğini arttırmaktadır. Ŗzellikle sağlık karşıtı alkol, sigara, uyuşturucu vb. insani tehlikelerle mŸcadele edilmesi konusunda yŸrŸtŸlen çalışmalar hem işe devamsızlık hem de beşeri sermaye kaybının azaltılması yolunda Ÿnemli bir rol Ÿstlenmektedir. Bu bağlamda sağlık harcamalarına ayrılan Ÿdenekler, makro dŸzeyde toplumsal refahın kalitesinin yŸkselmesi anlayışına da hizmet etmektedir.⁷⁷

⁷⁵ The Mexican Commission, "Investing in Health for Economic Development Executive Summary", **The Mexican Commission Report**, 2004, (evrimii)

<http://www.who.int/macrohealth/action/sintesis15novingles.pdf>, 19 Nisan 2013, s. 15-16.

⁷⁶ International Monetary Fund, "Health and Development", Washington, DC, 2004, (evrimii)

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/health/eng/hdwi/hdwi.pdf>, 19 Nisan 2013, s. 10.

⁷⁷ Casanovas, Rivera ve Currais, **a.g.e.**, s. 8.

1.3.3.3. İşgücü Hareketliliği ve Beşeri Sermaye

İşgücünün yer değiştirmesi temel olarak iki yolla gerçekleşmektedir. Bunlar; coğrafi ve mesleki hareketlilik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Coğrafi hareketlilik, emeğin mekânsal anlamda yer değiştirmesi sonucu gerçekleşmekte ve bu değişim emek arz ve talebinin bölgeler arasındaki denge durumunu etkilemektedir. Söz konusu dengelenmenin olumlu yönde gerçekleşmesi, hem fiziki sermaye hem de beşeri sermayenin elverişli şekilde birleşmesi ve bu yolla üretim ve verimlilik olanaklarının da artması anlamına gelmektedir.⁷⁸

Beşeri sermayenin bölgesel anlamda farklı yerlerde toplanmasında çeşitli teşvik edici unsurlar rol oynamaktadır. Bu unsurlardan birincisi ödüllendirme mekanizmasıdır. Bu konuda Bianetti, Berry ve Glaeser yetenekli insanların yetenekli işler yaratmaları gerektiğini ve bunun için de yüksek ücretler yoluyla ödüllendirilmeleri gerektiğini iddia etmektedir. İkinci unsur; göç alan bölgelerin sahip oldukları kültürel canlılıkları, tüketici aktiviteleri vb. olanaklarıdır. Üçüncü unsur olarak yer verilen ve göç alan yerleşim bölgelerinin ekonomik anlamda kalkınmış bölgeler olma özelliğine sahip olması, göçmenlerin bu bölgeleri tercih etmeleri konusunda belirleyici olmaktadır.⁷⁹

Beşeri sermayenin verimliliği açısından eğitim ve sağlık harcamaları yanında daha iyi iş fırsatlarından yararlanabilmek amacıyla göç faaliyetlerine çeşitli yatırımlar yapılmaktadır. Bireylere sunulan sosyo-ekonomik fırsatlar sonucu bir ülkeden ya da bir bölgeden başka bir ülkeye yahut bölgeye gerçekleştirilen işgücü hareketliliği çalışma amacıyla göçü zorunlu kılan nedenlerin başında gelmektedir. Refah boyutuyla değerlendirildiğinde, yaşam şartlarının daha iyi olması, terk edilen ülkedeki mevcut baskıcı rejimin varlığı gibi pek çok içsel ve dışsal nedenden ortaya çıkan göçün ardında yatan temel ekonomik gerekçe ise gidilen ülkenin sunduğu gelir olanaklarının yüksek olmasıdır. Bununla birlikte emeğin hareketliliği, göç edilen ülkede bireye sunduğu kazanımların yanında çeşitli maliyetler de yüklemektedir.

⁷⁸ İbrahim Güran Yumuşak, “Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 48-49.

⁷⁹ Yuming Fu ve Stuart A. Gabriel, “Labor Migration, Human Capital Agglomeration and Regional Development in China”, **Regional Science and Urban Economics**, 42, 2012, s. 473.

Öyle ki gidilen ülkeye yönelik gerçekleştirilen taşınma, konaklama ve bilgi edinmeye ilişkin yapılan harcamalar göçün göç eden bireyler açısından maliyet boyutunu oluşturmaktadır. Buna karşılık sunulan istihdam olanakları yönüyle çalışma amaçlı gerçekleştirilen göç hareketi, bireyin kazancının ve sosyal statüsünün artmasını sağlayarak⁸⁰ göçten uzun vadede sağlayacağı kazanımlar karşısında kısa vadede karşılaşacağı maliyetlere katlanmasını da gerekli kılmakta ve bireysel yönüyle kalkınmasına hizmet etmektedir.

Uluslararası alanda işgücü ihtiyacının artması ve nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç sonucu ortaya çıkan işgücü ithali dünyada önemli bir girdi kaynağı oluşturmaktadır. Göç talep eden ülkelerin temel özelliklerinden biri sermaye potansiyelleri açısından zengin; ancak emek arzı konusunda yetersiz olmalarıdır. Bu durum, nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan ülkelerin sahip oldukları sermayenin verimliliğinin artırılması amacıyla göç hareketlerinden fayda sağlayarak nitelikli işgücünü ülkelerine çekmeye dönük çaba sarf etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bilgi ve tecrübe konusunda yetkin işgücünün göç yoluyla nitelikli emek talep eden ülkelere gitmeleri ise bu ülkelerin emek ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, beşeri sermaye güçlerinin artmasına da katkı sağlamıştır.⁸¹

Gelişmiş ülkelerin işgücü hareketliliğini fırsata çevirmek amacıyla uyguladıkları ve son yıllarda büyük bir ivme gösteren uluslararası göçü teşvik etmeye yönelik yürütülen politikalar gelişmekte olan ülkelere yetişmiş nitelikli beyinlerin yetenek ve becerilerinden faydalanma amacına hizmet etmektedir. Bu politikalar sayesinde, gelişmekte olan ülkelere doğru akan bir beyin göçü havuzu oluşmaktadır. Docquer ve Repoport'un araştırmasına göre; 1990'lardan günümüze nitelikli göçmenlerin toplam göçmenlerin payı üzerindeki artış, aradaki farkın gitgide açılmasına neden olmuştur. Örneğin, 1990 ve 2000 yılları arasında OECD ülkelerinde var olan yabancı uyruklu istihdam oranı % 63,7 düzeyinde artış gösterirken, aynı dönemde niteliksiz göçmenler % 14,4 oranında

⁸⁰ Gümüş, a.g.e., s. 34-35.

⁸¹ Şimşek, a.g.e., s. 17-18.

artmıştır.⁸² Nitelikli işgücü akışının gelişmiş ülkelere yönelmesi ise, bu ülkelerin kalkınmaları açısından herhangi bir maliyet gerektirmeksizin girdi kaynağı yaratmalarında etkili olmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında, istihdam konusu hâli hazırda problemlili bir alan olarak güncelliğini korumaktadır. Çalışanlar arasında ücret eşitliğinin sağlanması, yoksulluğun azaltılması ve işgücünün verimliliğinin artmasına katkı sağlayan iş sahalarının açılması, gelişmekte olan ülkelerin mücadele ettikleri temel konular arasında yer almaktadır. Diğer taraftan gençlerdeki yüksek işsizlik oranları, eğitilmiş kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumları ve siyasi istikrarsızlıklar gibi konular, gelişmekte olan ülkelerde var olan diğer sorunların somut göstergeleri arasındadır. Sosyo-ekonomik anlamda sundukları olanaklarla, ulusal ve uluslararası göç hareketinin merkezi konumunda bulunan gelişmiş ülkeler (özellikle batılı ülkeler), gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı sorunların büyük bölümünü çözmüş olup, gerek ulusal gerekse uluslararası istihdam potansiyelleri açısından önemli fırsatlar oluşturarak ekonomik kalkınmayı ülkeleri açısından avantaja çevirmektedirler.⁸³

1.3.4. Ekonomik Kalkınmanın Sağlanmasında Beşeri Sermaye Vurgusu: İçsel Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye Modelinin Ortaya Koyulması

Ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların nedeninin finansal ve reel sermayedeki yetersizlikler olduğunu öne süren yaklaşımların güncelliğinin kalmaması ve tüm bunların ötesinde bilginin üretilmesi, beşeri sermaye, teknolojiye gelişmeler ve ar-ge'nin kalkınma üzerindeki etkisinin öncelik kazandığı görüşün yükselmeye başlaması, içsel büyüme teorilerini öne çıkarmıştır. Güncel bilgiye ulaşamama, beşeri sermayenin yetersizliği, var olan teknolojiye yeterince yararlanamama gibi unsurlar daha önceki büyüme modellerinde ele alınmamakta iken, içsel büyüme modelinde gelişmişliğin birer ölçütü olarak kullanılmıştır. Bu

⁸² Corrado Di Maria ve Emiliya A. Lazarova, "Migration, Human Capital Formation, and Growth: An Empirical Investigation", **World Development**, Vol. 40, No. 5, 2012, s. 938.

⁸³ Nafziger, **a.g.e.**, s. 309-310.

açından model bilgi ve teknolojinin dışsal kabul edilmesi anlayışını ortadan kaldırmaktadır. Modele göre; ekonomik sistemin içinde oluşan teknolojik gelişme unsuru ekonomik kararlardan etkilenen bir yapıdadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki mesafenin azalacağını öngören yakınlaşma hipotezi ise içsel büyüme modelinde reddedilmektedir.⁸⁴

1950’li yıllarda neoklasiklerin yaptıkları tartışmaların karşısında yer alan ve 1960’lı yıllarda da devam eden tartışmalarda Ewans, Green ve Murinde Kaldor, Mirrless, Aroow, Schumper, Uzawa, Smith ve Nordhaus gibi iktisatçılar neoklasik teorinin dışsal teknoloji hipotezinin ekonomik gelişmeyi açıklamada yetersiz kaldığını iddia ederek teknolojinin içsel faktörlerle açıklanabileceği tezini ileri sürmüşlerdir. Bu iktisatçılar büyümenin en önemli kaynağı olarak pozitif dışsallıklara değinmişlerdir. Bu dışsallıklar ar-ge sektörünün bilgi üretmesi, beşeri sermaye birikimi ve kamu yatırımları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeyi içselleştirerek açıklayan içsel büyüme teorilerine göre; pozitif dışsallıklar, öğrenme ve yeni teknolojiler sayesinde sermaye artan bir getiriye sahiptir. Üretimdeki girdilerin getirisinin azalmadığı bir ekonomi uzun vadede sürdürülebilir büyüme olanağına kavuşmaktadır. Dolayısıyla başta üretim faktörleri ve yatırıma bağlı olarak ülkelerin gelir seviyeleri arasında fark yaşanabilmekte ve yakınsamanın olmasına gerek kalmamaktadır.⁸⁵

Diğer taraftan büyümenin gerçekleşebilmesi için neoklasik büyüme teorisinin geride bıraktığı devletin düzenleyici rolü, içsel büyüme teorisi ile yeniden önem kazanmaktadır. Teori, sürdürülebilir bir büyüme için “*fiziksel sermaye yatırım oranı, beşeri sermaye ve yatırım oranı, nüfus artış hızı, kamu harcama düzeyi, ihracat oranı, patent haklarının korunması, siyasal istikrar, dışa açıklık*” şartlarının sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle beşeri sermayenin eğitilmesi ve verimliliğinin artırılmasına yönelik harcamalarda devletin öne çıkarılması teorisinin temel argümanları arasında yer almaktadır.⁸⁶ Ayrıca içsel büyüme teorisi verimliliğin ar-ge teknolojileri ve diğer dışsallıklar sayesinde bir işletmeden diğerine aktararak

⁸⁴ Kaynak, **a.g.e.**, s. 172-174.

⁸⁵ Gümüş, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁸⁶ Burak Atamtürk, “Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 22, S. 1, 2007, s. 91-92.

arttırılması yoluyla daha etkin hale gelmesinin mümkün olacağını iddia etmektedir. Bunun için ekonomik sistem içerisinde yapılan yatırımların hayati rolüne vurgu yapılmaktadır.⁸⁷

İçsel büyüme modellerinde beşeri sermayenin ağırlıklı olduğu ve öğrenme potansiyeli yüksek olan sektörlerin önemi artmaktadır. Bu modellerde temel olarak beşeri sermaye modeli, bilgi üretimi ve taşmalar, kamu politikası ve ar-ge modeli olmak üzere dört yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan beşeri sermaye aldığı formel eğitimin yanı sıra meslekte edindiği yaparak öğrenme süreciyle de çalışma hayatında yatırıma dönüşmektedir.⁸⁸

İçsel büyüme teorilerinde genel olarak $Y=AK$ denklemi kullanılmaktadır. Denklemden, A, teknolojiyi etkileyen faktörleri gösterirken; K, beşeri ve fiziksel sermayeden oluşmaktadır. Burada, sermayenin azalan bir getirisi söz konusu değildir. Fiziksel ya da beşeri sermaye kapsamındaki yatırımların tümü sermayenin marjinal getirisinin artışı sağlamaktadır. Ayrıca, aynı denklemden sermayenin verimliliğinin artmasında, makineler ve ara girdilerin çeşit ve niteliğindeki değişim de etkili olmaktadır. K, girdilerin çeşit ve kalitesini temsil etmektedir. Ar-ge harcamaları ise bu çeşitliliğin elde edilmesinde çok gerekli olmasından ötürü işletmeler nitelikli işgücünü bu etkinliğe yönlendirmektedir. Söz konusu ar-ge harcamaları ise teknelci rekabet piyasalarında faaliyet gösteren işletmeler tarafından karşılanmaktadır.⁸⁹

⁸⁷ Ben Fine, "Endogenous Growth Theory: A Critical Assessment", **Cambridge Journal of Economics**, 24, 2000, s. 248.

⁸⁸ Kaynak, **a.g.e.**, s. 176-179.

⁸⁹ Howard Pack, "Endogenous Growth Theory: Intellectual Appeal and Empirical Shortcomings", **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 8, No. 1, 1994, s. 56.

1.4. Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmaya Katkı Sağlama Biçimleri

Beşeri sermaye ekonomik kalkınmaya iki farklı şekilde katkı sağlamaktadır. Bu katkıların birincisi; çalışmada pozitif dışsallıklar olarak ele alınırken, ikinci katkı türü olarak mali göstergelere yer verilmiştir.

1.4.1. Pozitif Dışsallıklar

1.4.1.1. İnovasyon Faaliyetleri Kapsamında Araştırma ve Geliştirme Çalışmalarına Katılım

İnovasyonun ele alındığı tartışmalarda öne çıkan genel eğilim; iyi eğitilmiş, iş konusundaki bilgi ve tecrübesi geniş, var olan yeteneklerini geliştiren, kendisine yatırım yapan ve tüm bu özellikleri sayesinde toplum refahına katkıda bulunan bireylerin inovasyona açık olduklarını ve yenilikçi faaliyetlere katkı yaptıklarını destekler niteliktedir. Bu konuda Maskell ve Malmberg'in öne sürdüğü yaklaşım; bireylerde var olan bilgi, tecrübe ve yetenek stokunun toplumun ve bölgenin rekabetini arttıracığına işaret etmektedir.⁹⁰ Diğer taraftan uluslararası rekabette yararlanılan bilgi ve beceri insanlar arasında, buradan da işletmelere ve sonunda ülkelere yayılma özelliği ile yeniliğe ve patente dönüşebilmektedir. Bilginin üretilmesi, bilgi tabanına dayalı üretim faktörlerine olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.⁹¹

Beşeri sermaye, yeni fikirlerin geliştirilmesi ve uygulanmasında inovasyon faaliyetlerine yaptığı katkı açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. İnovasyona yönelik çalışmaların öncelikli uygulama alanı ise bireyin yeni teknolojilerden yararlanarak araştırma ve geliştirme (ar-ge) faaliyetlerine katılmasıdır. Nitekim Redding ve Bucci, beşeri sermayenin ekonomiye katkısının

⁹⁰ Mourad Dakhli ve Dirk De Clercq, "Human Capital, Social Capital, and Innovation: A Multi-Country Study", **Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal**, 16:2, 2004, s. 111.

⁹¹ Murad Tiryakioğlu, "İktisadın Unuttuğu İnsanın Bilgi Temelli İktisadi Kalkınmadaki Rolü Üzerine Bir Tartışma", **EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II**, June 15-17, Eskisehir, Turkey, 2011.

beşeri sermaye, ar-ge ve rekabetin iç içe geçtiği üçlü etkileşim yoluyla gerçekleştiğini öne sürmektedir. Etkileşimin birinci boyutuna göre; beşeri sermaye unsurlarından araştırmacı sayısının sabit kalması, ar-ge faaliyetlerinin istenilen düzeyde artış göstermemesine ve araştırmacıların ar-ge faaliyetlerinde daha yüksek ücretler almalarına neden olmaktadır. Bu nedenle özellikle doğa bilimleri ve mühendislik gibi alanlarda eğitim gören öğrencilerin bilimsel çalışmalar konusunda özendirilmeleri, beşeri sermaye ile ar-ge faaliyetleri arasındaki etkileşimin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Etkileşimin ikinci boyutu ise; beşeri sermayenin etkinliği yönüyle nitelikli işgücünün dinamik bir rekabet içerisinde yer almasıdır. Nitelikli işgücü bolluğu, araştırmacıların ücretlerini aşağıya çekerek ar-ge harcamalarını daha az maliyetli duruma getirmektedir. Bu amaçla, ar-ge faaliyetlerinin teşvik edilerek inovasyon sürecinin hızlandırılması ve sektördeki dinamik rekabet yoğunluğunun artırılması gibi uygulamalara başvurulması önerilmektedir. Bu bağlamda teknoloji aktarımı gibi yeni teknolojilerin kullanılması, nitelikli işgücünün rekabetçi işletmeler bünyesinde daha etkin çalışmasına olanak sağlamaktadır.⁹²

Lucas, beşeri sermayenin bireysel üretkenliğin yanı sıra, toplam üretkenliğin artmasına aynı düzeyde katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Özellikle yenilikçi faaliyetlerle birleştirilen toplam üretkenliğin artmasında, çalışanların birbirleriyle etkileşimleri olumlu bir etkiye sahiptir. Bu yönüyle sermayenin beşeri yönü, özellikle iş ilişkilerinde etkileşimin yüksek olduğu bir ilişki ağını beraberinde getirmektedir. Bu ise toplam verimliliğin artmasını sağlayacaktır. Bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında bir ekonomide var olan teknik ilerlemenin somut göstergesi geliştirilen ar-ge faaliyetlerinin etkinliğiyle yakından ilişkilidir. İşletmeler açısından, ar-ge çalışmalarında işgücü ve sermayeye yatırım yapılması, kendi kârlılıklarının yükselmesi ile toplam üretkenliğin artmasında etkin bir rol üstlenmektedir.⁹³

⁹² Erik Canton, Bert Minne, Ate Nieuwenhuis, Bert Smid ve Marc Van Der Steeg, "Human Capital, R&D and Competition in Macroeconomic Analysis", **European Network of Economic Policy Research Institutes**, Working Paper No. 38, 2005, (Çevrimiçi) ceps.eu/system/files/book/1253.pdf, 9 Temmuz 2013, s. 17.

⁹³ Gustav Ranis, Frances Stewart, ve Alejandro Ramirez, "Economic Growth and Human Development", **World Development**, Vol. 28, No. 2, 2000, s. 202.

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerin Ar-Ge Personeli Sayıları ve Ar-Ge Personelinin Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (2013)

Ülkeler	Ar-Ge Personeli Sayısı	Ar-ge Personelinin Toplam İstihdam İçerisindeki Payı %
Belçika	100.423	2.22
Çek Cumhuriyeti	92.714	1.88
Danimarka	85.165	3.17
Almanya (1990 yılına kadar Federal Almanya Cumhuriyeti)	860.842	2.18
İrlanda	41.088	2.18
Yunanistan	82.684	2.35
İspanya	333.134	1.94
Fransa	575.351	2.23
Güney Kore	569.333	2.27
İtalya	372.444	1.68
Lüksemburg	5.740	2.4
Macaristan	58.237	1.5
Hollanda	185.235	2.24
Avusturya	117.043	2.85
Polonya	145.635	0.94
Portekiz	95.347	2.15
Finlandiya	78.943	3.21
İngiltere	610.276*	2.04*
İsveç	133.906***	2.85***
İzlanda	5.088 **	2.94**
Norveç	68.204	2.62
Rusya	727.029*	-
Türkiye	196.321*	0.77*
Japonya	1.140.437	1.81

Kaynak: Eurostat, (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>, 18 Kasım 2015

*Tahmini değer, **Eksik veri, ***Eksik ve tahmini veri, - Ulaşılmayan veri

Seçili ülkelerin yer aldığı tabloda; Finlandiya % 3.21 ve Danimarka % 3.17 ile ar-ge personelinin toplam istihdam içerisindeki payının en yüksek olduğu ülkelerdir. Bu ülkeleri Avusturya (% 2.85), Norveç (% 2.62) ve Yunanistan (% 2.35) gibi ülkeler takip etmektedir. Söz konusu oran Türkiye açısından tahmini olarak % 0.77'dir. Tablodan yola çıkılarak başta İskandinav ülkeleri olmak üzere, bilgi teknolojilerinde ilerleyen ülkelerin ar-ge çalışmaları ve harcamalarına yüksek bütçeler ayırdıkları ve bu alandaki çalışmalarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Türkiye ise seçilmiş ülkeler arasında ar-ge personelinin toplam istihdam içerisindeki payının en düşük olduğu ülkedir. Bu durum, Türkiye'nin nitelikli işgücü açığının hâli hazırda büyük bir problem olduğunu göstermektedir.

1.4.1.2. Patent Uygulamaları

Bilgi ekonomilerinin başvurduğu uygulamaların ilk sıralarında patent uygulamaları gelmektedir. Patent, belirli bir süre uyarınca buluş sahibi kişiye çeşitli kurumlar tarafından verilen ve buluş sahibine ait ürünün başkaları tarafından üretimi, kullanımı ve ticaretinin yapılmasının engellenmesine yönelik sağlanan haktır. İzinsiz kullanımın yasal olarak mümkün olmadığı patent hakkı ile buluş sahibinin hakkını üçüncü bir kişiye devredebileceği ya da belirli bir süre dâhilinde diğer kişilerin buluştan yararlanmalarına izin verebileceğine olanak sağlanmaktadır.⁹⁴ Özetle; patentin içerdiği üç temel unsur; alınmış bir hak olması, devlet tarafından verilmesi ve kişiye ait mülkiyet hakkını barındırmasıdır.⁹⁵

Patent uygulamasının olmaması, rekabet halindeki işletmelerin inovatif bir fikir ya da buluşa ilişkin mülkiyet haklarını tam anlamıyla koruyamamaları tehlikesini beraberinde getirmektedir. Bu durum, adilane bir rekabet anlayışının önünde engel oluşturmaktadır. Bu nedenle, patent sistemleri araştırmalara yönelik yatırımlar için bir teşvik ve teminat unsuru niteliğindedir. Patent hakkı, aynı zamanda bir yeteneğin mülkiyet hakkına kavuşturulmasıyla eşdeğerdir. Dolayısıyla patenti alınmış olan buluş ile bir becerinin o becerinin ehliyetine sahip kişinin izni olmadan kullanılamayacağına garantisini verilmektedir. Böylelikle, gelecekte gerçekleştirilmesi planlanan potansiyel yatırımlar konusunda patentleşme, yerinde bir teşvik kaynağı olmaktadır.⁹⁶

Patent çalışmalarının desteklenmesinde rol alan yapılanmalar arasında üniversiteler yer almaktadır. Bilimsel çalışmaların yürütülmesi ve sürekliliğinin sağlanmasında, üniversitelerin sahip oldukları kaynakları ve kendi bünyelerinde yürütülen araştırmaları sayesinde bölgeler arasında yayılma etkileri ortaya çıkmakta ve böylelikle bölgesel kalkınma teşvik edilmektedir. İnovasyon ağırlıklı çalışmaların yürütüldüğü üniversitelerde bilim parkları, iş ve işletme merkezleri ve kalkınmada

⁹⁴ Yüksel Birinci, “Stratejik Bir Araç Olarak “Patent””, **Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi**, C. 1, S. 1, 2013, s. 7.

⁹⁵ Stephen R. Adams, **Information Sources in Patents**, Second ed., München, K · G · Saur, 2006, s. 4.

⁹⁶ Gary S. Becker, “Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis”, **Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, 1962, s. 17.

merkezi rol üstlenen yerel/bölgesel yönetimlerin dâhil edildiği çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda üniversitelerin akademik personelleri, öğrenciler ve diğer personellerin de yer aldığı girişimcilik ve risk almaya yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesi, üniversitelerde patent ve lisans çalışmalarının da yürütüldüğü merkezi ofislerin bulundurulması, ticarileşen entelektüel haklar ile servetin araştırmacılar arasında bölüşülmesi, uzmanlık alanlarına yönelik spesifik çalışmalarda diğer üniversitelerle ortak çalışmalar düzenlenerek yürütülen çalışmalarda mükemmeliyetçi bir anlayışın yerleştirilmeye çalışılması ve bölgesel yönetimlerle bilim parkları ve iş/işletme geliştirme merkezlerinin kurulması yoluyla ortak girişimlerin oluşturulması yönündeki oluşumların tümü kalkınma odaklı çalışmaların tetikleyicisidir.⁹⁷

1.4.1.3. Sosyal Sermaye

İlk kez Robert D. Putnam tarafından kullanılan sosyal sermaye kavramı, araştırmacının İtalya’da yürüttüğü çalışmalar sonucu literatüre kazandırılmıştır. Putnam’a göre sosyal sermaye; insanların diğer insanlarla birtakım kurallar ve güven ağı dahilinde bir araya gelerek çeşitli işbirliklerine katılmalarına yönelik faaliyetlerinin bütünüdür. Putnam, bu işbirliği sayesinde bireylerin birbirlerine kenetleneceğini ve aralarındaki sosyal ilişkilerin güçlenerek daha etkin hareket edeceklerini belirtmektedir.⁹⁸

Beşeri sermaye ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiye dikkat çeken Schuller, bu ilişkiyi vurgu, ölçüm, çıktı ve model olmak üzere dört boyutta ele almıştır. Vurgu boyutu ile; beşeri sermayenin sahip olduğu bireysel nitelikler sosyal sermaye sayesinde bir araya gelerek ilişkiler ağına dönüşmektedir. Böylelikle tek tek bireylerin sahip oldukları bilgi ve yetenekler sosyal sermaye sayesinde güçlenerek ortak davranış ve değerler kalıbını oluşturmaktadır. Ölçüm boyutu ile, beşeri sermayenin sahip olduğu okullaşmanın süresi ve kalitesine bağlı olarak niteliği ortaya koyulmaktadır. Söz konusu niteliklerin sosyal hayatta uygulanabilirliğinin

⁹⁷ Murat Çetin, “Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler”, **Ege Akademik Bakış**, 7, (1), 2007, s. 230-231.

⁹⁸ Robert D. Putnam, “Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America”, **PS: Political Science & Politics**, Vol. 28, No. 4, 1995, s. 664-665.

sağlanması, beşeri sermayenin çevresiyle kurduğu güvene dayalı ilişkilerin yer aldığı birtakım davranış kalıplarıyla çeşitli katılımlara dökülmektedir. Bu sayede kişiler arasında çeşitli konularda bilgi ve fikir alışverişinin sağlanması mümkün olmaktadır. Çıktı boyutu ile; beşeri sermaye doğrudan gelir ve verimliliğe bağlı olarak ölçülürken dolaylı yoldan sağlık ve sivil aktivite ile ölçülmektedir. Sosyal sermayenin ölçümü ulusal, bölgesel düzey ile toplumlar ya da örgütler arasındaki ekonomik performansa bağlı olarak ölçülmektedir. Bu yönüyle sosyal sermayenin daha geniş bir çıktıya sahip olduğu söylenebilir. Doğrusal boyutta; beşeri sermaye doğrusal bir model içermektedir. Buna göre kişisel yatırımlar önceden gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık sosyal sermaye etkileşimli/dolambaçlı bir modele dayanmakta; beşeri sermaye kadar kolay bir geri dönüşü olmamaktadır. Bireyler arasındaki ilişkiler ve güven düzeyinin artmasına bağlı olarak sosyal sermayenin getirisinin artabileceği iddiası ise modelin diğer argümanları arasında gösterilmektedir.⁹⁹

Sosyal sermaye ve bu sermayenin çıktısı olan sosyal ilişkilerin ekonomik kalkınmada oynadığı rol birkaç yapıcı kalkınma politikasının dışında 1990'lı yıllara kadar dar bir zeminde tartışılmıştır. Özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda geleneksel ilişkilerin varlığı kalkınmanın gerçekleştirilmesinin önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Modern teorilerin ortaya çıkmasıyla sosyal sermaye ve ilişkilere olan bakış açısında da bir değişim başlamıştır. Bu konuda 1951'de Birleşmiş Milletler'in yayınladığı bir raporda ekonomik kalkınmanın sağlanması için kalıplaşmış düşüncelerin ve bu konuda işlerliğini yitirmiş olan kurumların ortadan kalkması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁰

Bireylerden ziyade toplumsal kurumlar yoluyla var olan sosyal sermaye olgusu kurum, kural gibi oluşumlar ile sendika, örgüt, aile şirketleri ve odalar gibi yapılanmaları da içermektedir. Diğer taraftan mafya, kayıt dışı ekonomi gibi oluşumlar, sosyal sermayenin olumsuz yönünü yansıtan diğer yapılanmalar arasındadır. Bu farklı oluşumlara karşılık sosyal sermaye olgusu, ele alındığı çalışmalarda daha çok olumlu yanı üzerinde durulan bir çerçeve sunmaktadır. Özetle

⁹⁹ Tom Schuller, "The Complementary Roles of Human and Social Capital", (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/innovation/research/1825424.pdf>, 2 Haziran 2013, s. 14-16.

¹⁰⁰ Michael Woolcock ve Deepa, Narayan, "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy", **The World Bank Research Observer**, Vol: 15, No. 2, 2000, s. 227.

sosyal sermaye daha çok insanlar arasında kurulan ilişkileri ele alan bir yapılanma olması itibarı ile beşeri sermayeyi de içermekte ve bu yönüyle kolektif bir yapılanmayı bünyesinde barındırmaktadır.¹⁰¹

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri dolaylı ve dolaysız etkiler olarak iki başlıkta incelenmektedir. İşlem maliyetlerinin azaltılması ve maliyet unsuru olarak görülen birtakım negatif dışsallıklar sosyal sermayenin doğrudan etkileri iken, üretim faktörlerinin verimli ve rasyonel kullanılması dolaylı etkiler kapsamında değerlendirilmektedir. Güven ortamının sağlandığı ve gelişmiş iletişim olanaklarına sahip ülkelerde emek, sermaye ve zaman gibi konularda yaşanan kayıplar asgariye inmektedir. Yine birtakım bürokratik işlerin ortadan kalkması ve demokratikleşme amacına uygun uygulamalar dolaylı etkiler açısından örnek oluşturmaktadır. Sosyal sermaye ile güven olgusu arasında bağ kuran Fukuyama da Japonya, Almanya ve ABD gibi gelişmiş bazı ülkelerdeki büyük işletmelerde insanlar arasında oluşturulan güven duygusunun bir aile şirketi havasını andırdığını ve sosyal sermaye açısından bu ülkelerin sağlam bir altyapı oluşturduklarını ifade etmektedir. Özetle, geleneksel ekonomi teorilerinin yadsıdığı sosyal sermaye, bugün beşeri sermayenin sahip olduğu bilgiyi ekonomiyle bütünleştirmede önemli bir güç kabul edilmektedir.¹⁰²

1.4.2. Mali Göstergeler

1.4.2.1. Yüksek Gelir Düzeyi ile Devlet Gelirlerinin Yükselmesine Katkı

Beşeri sermayenin vergi yoluyla kalkınma üzerindeki etkisinin somut göstergesi ücretlerdir. Ücretler konusunda uygulanan standart uygulama, gelirin belli bir oranının kazanılan ücret üzerinden kesilmesiyle gerçekleşmektedir.¹⁰³ Bu konuda Bloom, yüksek gelire sahip beşeri sermayenin aynı zamanda devletin vergi

¹⁰¹ Gümüş, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁰² Zafer Yıldız ve Hüseyin Topuz, “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, S. 61, 2011, s. 210-214.

¹⁰³ Louis Kaplow, “Human Capital and The Income Tax”, **National Bureau of Economic Research**, NBER Working Paper Series, No. 4299, 1993, (Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w4299.pdf?new_window=1, 19 Temmuz 2013.

gelirlerinin yükselmesine de katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Vergi yoluyla yükselen gelirler, kamu gelirlerinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Diğer taraftan yüksek gelirli beşeri sermaye, tüketici niteliğiyle üreticiler açısından da bir kazanç unsurudur. Bu durum, daha iyi şartlarda istihdam olanağına sahip olan ve yüksek gelir elde eden insanların daha fazla tasarruf ve yatırım yapabilmelerini sağlamaktadır.¹⁰⁴

Owagai Jones ve Williamson nitelikli işgücüne sahip ülkelerin uzun dönemde istikrar sağlayabildiklerini ifade etmektedir. Bilgi, beceri ve donanım kabiliyeti yüksek işgücü, yetkinlikleri sayesinde esneklik, hareketlilik ve girişimcilik özelliklerine sahiptir. Söz konusu özellikleri nitelikli işgücünün çeşitli iş sahalarında istihdam olanağına kavuşması, daha yüksek ücret olanaklarına sahip olması ve daha kısa süre işsiz kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca beşeri sermaye yenilikleri takip edebilme özelliği sayesinde yeni iş olanakları ve çeşitliliklerine kolaylıkla uyum sağlayabilmektedir. Bu ise dünyadaki ekonomik değişim ve dönüşüme rahatlıkla uyum sağlayabilmeyi olanaklı kılmaktadır.¹⁰⁵

İstihdam boyutuyla beşeri sermayenin ücretlerin düzeyinde sağladığı artışa değinen OECD raporu; 1980'lere kadar üniversite ve lise mezunu çalışanların ücretleri arasındaki farkın 1980'li yıllarla birlikte gitgide arttığına dikkat çekerek ücret eşitsizliğinin de aynı oranda yükseldiğini ortaya koymuştur. Buna göre, oluşan ücret farklılıkları nitelikli ve niteliksiz işgücü ayrımının belirginleşmesine neden olmaktadır. Wood, bu durumu nitelikli işgücü açısından bir kazanç, niteliksiz işgücünün kaybı olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Şerife Özşahin ve Zeynep Karaçor, "Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinden Biri Olarak Beşeri Sermaye: Yükseköğrenimin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 6, S. 1, 2013, s. 150.

¹⁰⁵ Gümüş, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁰⁶ John Hills (Ed.) **New Inequalities The Changing Distribution of Income and Wealth in The United Kingdom**, New York, Cambridge University Press, 1996, s. 26-27.

1.4.2.2. Eğitim ve Çalışma Amaçlı Göç Hareketleri Yoluyla Milli Gelire Katkı Sağlama

Eğitim amaçlı gerçekleştirilen hareketlilik, özellikle göç alan ülkelerin başlıca vergi kalemleri arasında gösterilmektedir. Özellikle ABD gibi gelişmiş ülkelerin nitelikli göçmenleri üzerinden büyük vergi gelirleri kazandığı görülmektedir. Öyle ki; 1962 yılında gerçekleştirilen öğrenci değişim programı sayesinde 58 bin yabancı öğrenci eğitim amacıyla ABD'ye gelmiş ve söz konusu programın ABD ekonomisine katkısı 17 milyon dolara ulaşmıştır. İşgücü alanındaki bir başka çalışmaya göre ise; yurtdışından ABD'ye gelen bilim adamları ve mühendislerin toplam beşeri sermaye değeri 1949-1961 arasındaki on üç yıllık dönem itibarı ile toplam 1 milyar doları bulmuştur. Diğer taraftan göç veren ülkeler, beşeri sermaye akışı sonucunda önemli ölçüde nitelikli işgücü kayıpları yaşamaktadır. Özellikle birinci derecedeki mühendislerini ABD'ye gönderen ülkelerden Norveç % 24.1, Yunanistan % 20.9, Almanya % 9.5 ve Fransa % 1.2 oranında yıllık çıktı kaybına uğramıştır.¹⁰⁷

Otuz ülkenin yer aldığı tablo 4'te görüldüğü üzere; yerleşik olmayan yabancı öğrencilerin eğitim kayıtlarını yaptırdıkları ülkelerin başında ABD gelmektedir. ABD'yi sırasıyla İngiltere, Avustralya ve Almanya izlemektedir. Söz konusu ülkeler dikkate alındığında sunulan yabancı dil, eğitim ve teknoloji olanakları gibi üstünlükleri bu ülkelerin tercih edilmelerinde etkili olmaktadır. Eğitim yoluyla ülkelere giren sıcak para akışı gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinde artışa katkı sağlarken yine bu ülkelerin sundukları bilimsel, eğitim, teknolojik ve sektöre yönelik olanaklar beşeri sermaye stoklarını genişletmelerinde önemli bir rol oynamaktadır.

¹⁰⁷ Herbert B. Grubel ve Anthony D. Scott, "The International Flow of Human Capital", **The American Economic Review**, Vol. 56, No 1/2, 1966, s. 268.

Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerde Tüm Eğitim Programlarına Kayıt Yaptıran Yabancı/Uluslararası Öğrenci Sayıları (2012)

Ülkeler	Ülkenin vatandaşı olmayan öğrenci sayısı	Ülkede yerleşik olmayan öğrenci sayısı
Avustralya	291.889	249.588
Avusturya	76.680	58.056
Belçika	55.912	42.926
Kanada	221.406	120.960
Çek Cumhuriyeti	39.455	0*
Danimarka	32.291	22.363
Finlandiya	17.636	15.636
Fransa	271.399	0*
Almanya	287.353	184.594
Yunanistan	29.012	0*
Macaristan	20.176	17.520
İzlanda	1.186	971
İrlanda	27.709	11.100
İtalya	77.732	0*
Japonya	150.617	136.215
Kore	59.472	0*
Lüksemburg	3.139	2.468
Meksika	0*	0*
Hollanda	62.497	57.509
Yeni Zelanda	73.709	40.994
Norveç	18.428	3.956
Polonya	25.929	23.525
Portekiz	28.656	18.525
Slovak Cumhuriyeti	9.489	9.059
İspanya	97.825	55.759
İsveç	42.296	28.629
İsviçre	64.172	44.468
Türkiye	38.590	0*
İngiltere	568.816	427.686
ABD	0*	740.475

Kaynak: (Çevrimiçi) <http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=RFOREIGN&lang=en>, 18 Kasım 2015. *Ulaşılamayan veri

Uluslararası düzeydeki öğrenci hareketliliği bireysel, ulusal ve uluslararası açıdan çeşitli sonuçlara neden olmaktadır. Kendi ülkesinden ayrılarak yabancı ülkede yaşamaya başlayan kişinin literatürde beyin göçü şeklinde ortaya çıkan durumu hedef ülkeler açısından kazanım olarak görülmesine karşılık kaynak ülkeler nezdinde birer kayıp şeklinde nitelendirilmektedir. Göç veren ülkeler açısından beşeri sermayenin akışı bu ülkelerde yükseköğretime ayrılan kamu kaynaklarının kaybı, ekonomik durgunluk ve vergi gelirlerinin azalması gibi olumsuzlukları beraberinde

getirerek kısa dönemde telafisi mümkün olmayan maddi ve manevi sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹⁰⁸

Çalışma amacıyla yurtdışına yönelik gerçekleştirilen hareketlilik sayesinde nitelikli işgücü göçünün hedefi olan gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinde önemli bir artış sağlanmaktadır. Daha fazla insanın istihdama katılması üretim ve verimliliğin artmasına katkı sağlamakta; bu ise göç alan ülkelerde milli gelirin artmasına hizmet etmektedir. Öyle ki nitelikli beyinleri ülkelere çekmek isteyen Almanya, Kanada, ABD, İngiltere, İsviçre gibi ülkeler nitelikli göçmenlerden yararlanabilmek ve göçmenlerin kendi ülkelerine girişlerini kolaylaştırmak amacıyla vergi teşvikleri yoluyla çeşitli indirimlere başvurmaktadır. Özellikle Hollanda beyin göçünden yararlanmak amacıyla nitelikli göçmenlerin gelir vergisini % 30 oranında azaltmıştır. Söz konusu uygulama ise gelişmiş ülkelerin nitelikli işgücü taleplerinin göçmenler nezdinde karşılık bulmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁰⁹

1.5. Beşeri Sermayenin Hareketliliği: Beyin Göçü, Nedenleri ve Kalkınma Sağlayıcı Rolüne Yönelik Tartışmalar

1.5.1. Beyin Göçüne Yönelik Kavramsal Analiz

Dilimize beyin göçü olarak çevrilmiş olan “brain drain” kavramı, beşeri sermayenin tek yönlü hareketliliğini ifade etmektedir. Kavramda geçen “brain” kelimesi; potansiyel varlık olarak insanın beceri, yetkinlik ve öz nitelik özelliklerine vurgu yapmaktadır. Drain ise; normal olan ya da istenilen düzeyden daha yüksek çıkışı temsil eden bir dışa akışa karşılık gelmektedir. İlk defa English Royal Society tarafından oluşturulan kavram bilim adamı ve teknoloji uzmanlarının 1950’ler ve 1960’ların ilk yıllarından başlayarak ABD ve Kanada’ya gerçekleştirdikleri işgücü hareketliliğini anlatmak için kullanılmıştır. Takip eden yıllarda beyin göçü güneyden kuzeye doğru gerçekleştirilen ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere

¹⁰⁸ Andhyka Imam Buchori, “International Students Mobility, Potential Chanel for Brain Drain or Brain Circulation?”, **An In-Depth Perspective from Indonesian Students in the Netherlands**, 2011, (Çevrimiçi) <http://digitalarchive.maastrichtuniversity.nl/fedora/get/guid:34eae19-4c4c-4319-b8d9-4a8a45612a45/ASSET1>, 19 Temmuz 2013.

¹⁰⁹ Thomas Liebig ve Alfonso Sousa-Poza, “Taxation, Ethnic Ties and the Location Choice of Highly Skilled Immigrants”, **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, No. 24, 2005, s. 7.

yönelik bir seyir izlemiştir. 1960 ve 1970’li yıllarda önemli tartışmaları beraberinde getiren ve dünyadaki ekonomik ve siyasi dengesizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu hareketlilik, göç veren kaynak ülkeler nezdinde çeşitli tartışmalara neden olmuştur.¹¹⁰

Gelişmiş toplumların üçüncü dünya ülkelerinin nitelikli göçmenlerine kapılarını açmalarıyla birlikte büyüyen göç dalgasını ülkeler arasında gitgide yayılmakta olan eğitim amaçlı öğrenci hareketliliği izlemiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine 1970’li yıllarda dikkatler nitelikli personelini hızla kaybeden üçüncü dünya ülkelerine çevrilmeye başlamıştır.¹¹¹ 1970’li yıllardan itibaren hız kazanmaya başlayan nitelikli göç akımları üzerine yürütülen araştırmalar göçün özellikle üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik kalkınmaları açısından etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Kalkınma boyutuyla nitelikli göçten olumsuz yönde etkilenen bölgeler arasında yer alan Batı Pasifik’teki imparatorluğun yanı sıra Güney Afrika, eski Sovyetler Birliği ve Güney Asya’nın hızla değişen ekonomileri nitelikli işgücü akımları ile birlikte birtakım radikal düzenlemelere gitmeye başlamışlardır. Göçmenlerin denizaşırı ülkelerde sürekli işlere sahip olmaları ve gelişmiş ülkelerde yaşamaları yönündeki kararları sonucunda nitelikli işgücü göçünün ulaştığı durum, göç veren ülkelerde çeşitli korkuların artış gösterdiği bir düzeye gelmiştir. Fakir ülkeler beşeri sermayelerinin dışarıya akışı ile büyümeleri konusunda yavaş bir seyir izlerken, zengin ülkeler kazandıkları beşeri sermaye unsuru sayesinde daha da zenginleşmişlerdir. Gelişmiş ülkelere doğru yönelen söz konusu hareketlilik ise dünyada kalkınmanın yönünün göç alan ülkeler yararına gitgide büyümesine zemin hazırlamıştır.¹¹²

Beyin göçünün tanımlanmasına ve türlerine ilişkin çeşitli kavramlardan söz edilmektedir. Bunlar daha önce bahsedilen beyin göçü kavramının yanı sıra sırasıyla değinilecek olan beyin değişimi, beyin çöplüğü, beyin taşkını, beyin ihracı, beyin

¹¹⁰ Sally Davenport, “Panic and Panacea: Brain Drain and Science and Technology Human Capital Policy”, **Research Policy**, 33, 2004, s. 618.

¹¹¹ Eleonore Kofman, “The Invisibility of Skilled Female Migrants and Gender Relations in Studies of Skilled Migration in Europe”, **International Journal Of Population Geography**, 6, 2000, s. 45.

¹¹² Stuart C. Carr, Kerr Inkson ve Kaye Thorn, “From Global Careers to Talent Flow: Reinterpreting ‘Brain Drain’ ”, **Journal of World Business**, 40, 2005, s. 387.

bankası, beyin dolaşımı, beyin küreselleşmesi ve gizli beyin göçü olmak üzere literatürde de sıklıkla karşılaşılan kavramlardır.

Beyin değişimi (brain exchange) kavramı; nitelikli işgücünün beceri ve niteliklerine uygun olarak yeni bir bölgeye transferi olarak tanımlanmaktadır. Bu transferde, göç alan ve göç veren ülkeler arasında iki yönlü bir değişim gerçekleşmektedir. Net akım açısından göç olgusu, göç veren ülkelerde beyin akışı olarak değerlendirilirken, hareketliliğin yönü göç alan ülkeler için beyin kazanımına dönüşmektedir. Yetenek değişimi olarak da ifade edilen değişimin diğer örnekleri; mallar, bilgi ve finansal sermayenin gelişmiş ülkeler arasındaki değişimi yoluyla sağlanmaktadır.¹¹³ Beşeri sermaye akımının bölgeler arasında hareketliliği şeklinde gerçekleşen beyin değişimi sırasında göç veren ve göç alan ülkeler açısından net bir kayıp ya da net bir kazanım yaşanmamaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri içerisindeki göç hareketleri bu bağlamda beyin değişimi olarak nitelendirilmektedir. 1990'lı yıllardan bu yana üretimin Avrupalılaşması beyin değişiminin artış gösterdiği yılların başlangıcını oluşturmaktadır. Somut örneklerinin görüldüğü mikro elektronik gelişmeler, yurtdışıyla rekabet ile Avrupa entegrasyon sürecinin etkisiyle aktifleşen ve Avrupalılaşan üretim anlayışı üye ülkeler içindeki serbest dolaşımı olanaklı kılmıştır. Özellikle iş ve proje odaklı kısa vadeli geziler ve sınır ötesi işgücü hareketlilikleri ile gerçekleşen beyin değişimi oldukça sık rastlanan göç hareketleri arasında yer almaktadır. İsviçre, Hollanda ve İrlanda gibi bazı küçük Avrupa Birliği üyesi ülkelerde mezunlar beyin değişimini karşılayacak şekilde yurtdışında çalışmak ve kendi ülkelerindeki şirketlerin büyüyen iş faaliyetleri konusunda uzmanlaşmak amacıyla eğitilmişlerdir.¹¹⁴

Beyin çöplüğü (brain waste); yetenekli ve eğitilmiş işgücünün ülkelerinden ayrılarak göç alan ülkeye gittiklerinde söz konusu yetenek ve eğitimlerinin çok az bir kısmını diğer ülkede kullanmalarını ifade etmektedir. Kavramın sıklıkla rastlanan

¹¹³ Simona Milio, Riccardo Lattanzi, Francesca Casadio, Nicola Crosta, Mario Raviglione, Paul Ricci ve Fabio Scano, Italian Leaders Abroad Community “Brain Drain, Brain Exchange and Brain Circulation. The Case Of Italy Viewed From a Global Perspective”, 2012, (Çevrimiçi) [http://www.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/LSEEnterprise/pdf/Brain-Drain-\(English\).pdf](http://www.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/LSEEnterprise/pdf/Brain-Drain-(English).pdf), 10 Eylül 2013, s. 8.

¹¹⁴ Thomas Straubhaar, “International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange”, **HWWA Discussion Paper**, No. 88, (Çevrimiçi) <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/26296/1/dp000088.pdf>, 10 Eylül 2013, s. 10.

uygulamaları arasında; gelişmekte olan ülkelerdeki nitelikli işgücünün iş bulabilmek amacıyla OECD ülkelerine yönelik gerçekleştirdiği göç hareketi sonucunda bu ülkelerde mavi-yaka işçi statüsüyle bir işe sahip olması örneği verilmektedir. Bu durum, kişinin sahip olduğu nitelikten daha düşük kapasitede bir işte çalışmasını vurgulamaktadır.¹¹⁵

Beyin taşkını (brain overflow); göç veren ülkelerde bulunan eğitimli işgücünün piyasanın talep ettiği işgücünden fazla olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir durumda yüksek nitelikli işgücü çok düşük ya da sıfır alternatif maliyetlerle elde edilmektedir ve aynı zamanda göç veren ülkedeki arz-talep eşitsizliği azalmaktadır.¹¹⁶ Baldwin beyin taşkınının zararından çok yararlı bir süreç olduğunu iddia ederek nitelikli göçmenlerin gittikleri ülkelerde istihdamlarına yönelik yaşanan artışa vurgu yapmaktadır. Bu durum nitelikli göçmenlerin gittikleri ülkelerde daha fazla absorbe edildiklerinin bir göstergesidir. Göç veren her ülkede yaşanan akışın beyin taşkını olarak değerlendirilemeyeceğini de dile getiren Baldwin, fazlalığın yaşandığı kaynak ülkelerin ihtiyaçlarından fazla olan göçmenleri elden çıkarmaları ve ülkelerinde yararlanamadıkları işgücünün ekonomiye dâhil edilmesiyle kendi üzerlerindeki yükün hafifleyeceğini iddia etmektedir.¹¹⁷

Beyin ihracı (brain export); ise beyin göçüne ilişkin bir diğer kavramsal çerçeveyi sunmaktadır. Ghosh ve Ghosh beyin göçünü, gönderen ülkenin göç alan ülkeye isteyerek sunduğu ve karşılığında maddi bir kazanç sağladığı bir göç türü olarak tanımlamaktadır.¹¹⁸ Beyin ihracı, günümüzde göçten maddi bir kazanç sağlamanın ötesinde, göç veren ülkelerin kalkınmalarına katkı sağlayabilme rolüyle de ilişkilendirilmektedir. Öyle ki, nitelikli işgücü göçünün faydalı kanallarından olan beyin ihracı, yurtdışına giden beyinlerin göçünden kazanım sağlanmasını amaçlayan

¹¹⁵ Ruth Uwaifo Oyelere, “Brain Drain, Waste or Gain? What We Know About The Kenyan Case”, **Journal of Global Initiatives**, 2(2) (2007), s. 123.

¹¹⁶ Agnieszka Fihel, Paweł Kaczmarczyk, Nina Wolfeil ve Anna Zylicz, “Brain Drain, Brain Gain and Brain Waste”, **European Integration Consortium**, Labour Mobility Within the EU in the Context of Enlargement and the Functioning of the Transitional Arrangements, 2007, (Çevrimiçi)

http://doku.iab.de/grauepap/2009/LM_Deliverable_6.pdf, 11 Eylül 2013, s. 6.

¹¹⁷ George B. Baldwin, “Brain Drain or Overflow?”, **Foreign Affairs**, Vol. 48, No. 2, 1970, s. 358-359.

¹¹⁸ Şakir Berber, “Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 97.

bir hareketlilik olarak görülmektedir. Bu bağlamda göç veren ülkelerde yatırım ve girişim ağlarının oluşturulması gibi etnik kökenli networklere de rastlanmaktadır. Bunun en tipik örneğini Taipei’de yer alan Hsinchu Bilim Parkı’nda görmek mümkündür. Parkta bulunan şirketlerin büyük bir kısmında ABD’den dönüş yapan nitelikli göçmenlerin çalıştıkları bilinmektedir. Bu durum Hint yazılım sektöründeki güçlü ağ yapılanmasının kanıtı niteliğindedir.¹¹⁹

Beyin bankası (brain bank); modern yönetim teorileri tarafından da sıklıkla kullanılan kavramlardan olup, ülkelerin beyinleri toplayıp biriktirmeleri ve böylelikle bilgi odaklı ekonomilerin kalkınmalarına hizmet etmesine katkı sağlanmasını ifade etmektedir.¹²⁰

Beyin dolaşımı (brain circulation); öğrencilerin ve işgücünün okumak ve çalışmak gibi amaçlar doğrultusunda yurtdışına gitmeleri ve ülkelere geri dönerek edindikleri tecrübeleri kendi ülkelerine aktarmalarını ifade etmektedir.¹²¹ Daugélienė, nitelikli işgücü göçünün göçün süresine bağlı olarak olumlu ve olumsuz etkilerini ayrıştırdığı çalışmasında; beyin değişimi, beyin kazanımı, beyin dolaşımı ve beyin bankasını kısa süreli gerçekleştirilen göçler şeklinde değerlendirerek göçmenler açısından olumlu karşılarken beyin akışı olarak gerçekleşen göç türünü, göç eden kişilerin uzun süreli kendi ülkelerini terk etmeleri durumunda terk edilen ülke açısından olumsuz bulmaktadır.¹²² Beyin dolaşımını destekleyen görüşlerin arka planında yer alan nitelikli göç akımları için yeni yerlerin ortaya çıkması, dünyanın çeşitli yerlerine çok uluslu işgücü transferinin sağlanması, geçici göç akımları ve geri dönüş akımlarında yaşanan artış gibi unsurlar ise yurtdışına yönelik hareketliliği desteklemektedir.¹²³

Beyin küreselleşmesi; küresel ekonomiye katkı sağlamak amacıyla nitelikli işgücünün belirli sayıdaki hareketliliğini tanımlamaktadır. Söz konusu hareketlilik,

¹¹⁹ Simon Commander, Mari Kangasniemi ve L. Alan Winters, “The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature”, **CEPR/NBER/SNS International Seminar on International Trade**, Stockholm, 24-25 May 2002, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/chapters/c9540.pdf>, 12 Eylül 2013, s. 259.

¹²⁰ Rasa Daugélienė, “The Position of Knowledge Workers in Knowledge-Based Economy: Migration Aspect”, **European Integration Studies**, No. 1, 2007, s. 107

¹²¹ Milio vd., “a.g.m.”, s. 9.

¹²² Daugélienė, “a.g.m.”, s. 107.

¹²³ Milio vd., “a.g.m.”, s. 13.

özellikle çok uluslu şirketler ve diğer küresel güçlerin ihtiyaçları ölçüsünde talep edilmektedir.¹²⁴

Gizli beyin göçü; nitelikli işgücünün kendi ülkelerinde yabancı şirketler için çalışmalarıdır. Yapılan tahminlere göre; gizli beyin göçü var olan beyin göçüne kıyasla 2.5 kat fazladır. Bu kategorideki beyinlerin ürettikleri ürün ve hizmetler kaynak ülkelere çok yüksek fiyatlarla satılmakta; bu insanlara kendi ülkelerinde daha düşük ücretler ve sosyal haklar tanınmaktadır. Böylelikle yabancı şirketlerin daha düşük ücret ödedikleri beyinlerin kendi ülkeleri için çalışmalarının önüne geçilecek ve kaynak ülkeler karşılığı olmaksızın genç ve nitelikli beyinlerini ihraç etmiş olacak ve gelişmekte olan ülkeler üretilen bilgi ve teknolojiye dayanan ürünleri gelişmiş ülkelere oldukça yüksek ücretler karşılığında satın almış olacaktır.¹²⁵

1.5.2. Beyin Göçünün Nedenlerine Yönelik Saptamalar

Beyin göçünün nedenlerine yönelik saptamalar, çalışmada iki başlıkta incelenmiştir. Bunlar; kaynak (göç veren) ülkeler ile hedef (göç alan) ülkelere yönelik olarak, söz konusu ülkelerin sosyo, ekonomik, siyasi, hukuki durumları ile dünyadaki konjonktürel değişimler doğrultusunda ortaya çıkmaktadır.

1.5.2.1. Kaynak Ülkelere Yönelik Nedenler

1.5.2.1.1. Ülkeler Arasındaki Kalkınma Farklılıkları

Beyin göçüne neden olan belirleyicilerin ilk sıralarında ülkeler arasındaki kalkınma farklılıkları gelmektedir. Bu anlayışa göre; nitelikli işgücü göçü, çevre ekonomilerden merkez ekonomilere doğru yönelen bir eylem olarak gerçekleşmektedir. Hareketliliğin yönü, ülkeler arasındaki ilişkilerin bir sonucu olarak eğitim ve yetenek sahibi küçük bir grubun farklı ekonomiler arasındaki asimetrik duruma verdikleri tepkinin ifadesidir. Şüphesiz merkez ülkelerdeki bilimsel sahalar ile profesyonel iş sahaları ve bu sahalardaki çalışma koşulları göç zemin hazırlayan öncelikli tercihler arasında yer almakla birlikte, yüksek refah düzeyi ile

¹²⁴ Nadia Sajjad, "Causes and Solutions to Intellectual Brain Drain in Pakistan", *The Dialogue*, Vol. 6, No. 1, s. 35.

¹²⁵ Muammer Kaya, "Beyin Göçü/Entellektüel Sermaye Erozyonu Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri: Beyin Gurbetçileri", *Bakış*, S. 13, 2009, s. 16.

teknolojik gelişmenin üst düzeyde seyrettiği endüstrileşmelerini tamamlayan gelişmiş ülkeler göçmenler açısından cazibe merkezleri konumundadır. Örneğin; Latin Amerika'dan ABD'ye bu amaçlarla giden pek çok fizikçi ve bilim adamının durumu yaşanan hareketliliği somut olarak yansıtmaktadır.¹²⁶

Kalkınmayı oluşturan unsurlardan yaşam standartları, eğitim olanakları, gelir farklılıkları, eşitsizlik gibi sosyo-ekonomik farklılıklar, nitelikli göçün yönünü fakir ülkelere zengin ülkelere çeviren belirleyicilerin ilk sıralarında yer almaktadır.¹²⁷ Nitekim Docquier ve Rapoport 1990 ve 2000 yıllarında gerçekleştirdikleri çalışmalarında Dünya Bankası'nca oluşturulan sınıflandırmayı kullanarak ülkeleri gelir grupları, demografik büyüklükleri ve bölgelere göre ayırtmışlardır. Aynı çalışma; söz konusu hareketliliğin nüfusu 2.5 milyondan az olan küçük ölçekteki ülkelere nüfusu 25 milyonun üzerinde seyreden büyük ölçekli ülkelere doğru bir akış özelliği gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın devamında orta ve düşük gelir grubuna ait ülkelerdeki göçmenlerin yüksek gelir grubuna ait ülkelere yönelik hareketliliklerinin oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışmada Karayipler, Pasifik, Sahra Altı Afrika ve Orta Amerika'nın beyin göçünden en fazla etkilenen bölgeler olduğu belirtilmiştir.¹²⁸

2013 yılı beşeri kalkınma indeksi verilerinden* yola çıkılarak, dünyada beyin göçünün yöneldiği hedef ülkeler ile kalkınma istatistikleri arasında paralellik olduğu görülmektedir. Zira söz konusu göstergelerin en yüksek olduğu ülkeler arasında Norveç (1), Avustralya (2), İsviçre (3), Hollanda (4) ve ABD (5) ilk beş sırayı paylaşmaktadır. Aynı listede Türkiye'ye yüksek beşeri kalkınma indeksine sahip ülke olarak yer verilmekte ve ülkemiz sayılan göstergeler açısından 69. sırada yer almaktadır.¹²⁹

¹²⁶ Alejandro Portes, "Determinants of the Brain Drain", **International Migration Review**, Vol. 10, No. 4, 1976, s. 491.

¹²⁷ Jagdish Bhagwati, **In Defense of Globalization**, New York, Oxford University Press, 2004, s. 210.

¹²⁸ Frédéric Docquier ve Hillel Rapoport, "Globalization, Brain Drain and Development", **IZA Discussion Paper**, No. 5590, 2011, s. 5.

* Beşeri Kalkınma İndeksi Birleşmiş Milletler tarafından üç başlıkta incelenmektedir. Bunlar eğitim, sağlık ve yaşam standartlarından oluşmaktadır.

¹²⁹ UNDP, **Human Development Report 2014**, s. 160.

1.5.2.1.2. Politik İstikrarsızlıklar

Beyin göçünün bir diğer belirleyici nedeni politik istikrarsızlıklardır. Göç veren ülkelerde sıklıkla rastlanmakta olan bu durum ve kalkınma planlarının uygulanmasına yönelik engeller, göç veren ülkeler açısından geleceğe yönelik birtakım belirsizliklere yol açmaktadır. Diğer taraftan politik özgürlükler konusundaki eksiklikler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik kaygısı nitelikli işgücünün ülkesinde duyduğu hassasiyet ve korumasızlığın artmasına neden olmaktadır. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde sıklıkla rastlanan politik kaygılar nitelikli işgücünün kendi ülkelerinden bir başka ülkeye yönelik hareketliliğini haklılaştırıcı bir zemin hazırlamıştır.¹³⁰

Politik istikrarsızlıklar açısından göç veren ülkelerde karşılaşılan kayıplarla ilişkilendirilen bir başka sorun ise; yaşanmakta olan politik baskıların bölgesel ve ulusal düzeyde ülke ekonomilerinin gelişmesinin önünde engel oluşturmasına ilişkindir. Öyle ki kurumlarda hâkim olan politik yapı, kişilerin kariyer algılarını olumsuz etkilemekte ve bu durum göç kararının verilmesiyle sonuçlanmaktadır. Örneğin Çin’de yaşanan baskılar ve buna bağlı olarak politik özgürlükler konusundaki aksaklıklar, öğrencilerin uzun dönemde ülkelerini terk etmelerinin öncelikli nedenleri arasında gösterilmektedir. Lam’ın ifade ettiği gibi; ülkede günümüzde dahi devam etmekte olan politik güvensizlik, göçün itici nedeni olarak güncelliğini korumaktadır.¹³¹

1.5.2.1.3. İşsizlik Sarmalı

Gelişmekte olan ülkelerde beyin göçüne genellikle işsizlikle bir arada rastlanmaktadır. İnsan kaynaklarından etkin şekilde faydalanılamaması nitelikli işgücünün bulunduğu ülkenin sınırlarının dışına çıkmasına dolayısıyla işgücü kaybına neden olmaktadır. Devlet istatistiklerine göre; 1971 yılında Hindistan’da

¹³⁰ S. Watanabe, “The Brain Drain From Developing to Developed Countries”, **International Labour Review**, Vol. 99, No. 4, 1969, s. 422.

¹³¹ Carr, Inkson ve Thorn, “a.g.m.”, s. 389.

bilim adamı, mühendis ve tıbbi niteliklere sahip yüz binin üzerindeki işsiz nüfustan yaklaşık 30 bininin yurtdışında olduğu tahmin edilmektedir.¹³²

Nitelikli işgücü, göç kararını verirken yetkinlikleri ile örtüşebileceği bir işe sahip olma amacıyla hareket etmektedir. Bu durum ülkeler arasındaki işgücünün dağılımında göç alan ülke aleyhine birtakım dengesizliklere neden olmaktadır. Söz konusu dengesizlikler eğitim ve istihdam gibi alanlarda çeşitli yatırımlar yoluyla telafi edilebilmekte ve böylelikle yaşanan kayıp azaltılabilmektedir. Kayıp ve kazanım açısından değerlendirildiğinde; işgücünün uluslararası hareketliliği, kısa dönemde göç alan bölgenin işgücü oranı ve oluşturacağı rekabet faktörü gibi nedenlerle olumsuz bir etkiye sahip olurken, uzun dönemde söz konusu etki önemsiz görülmektedir. Gönderen ülkede ise, göç sonucu ücret taleplerinde yükselme yaşanmakta ve bu durum bölgeler arası ücret farklarının süreklileşmesi eğilimini güçlendirmektedir. Öte yandan şirketlerin aradıkları pozisyonlara uygun eleman tedarikinin sağlanması göç alan ülkelerin yaşadıkları nitelikli işgücü boşluğunun giderilmesini kolaylaştırmaktadır.¹³³

Nitelikli işgücünün yaşamakta olduğu işsizlik sorunu ile ilgili bir görüş, negatif dışsallıklar boyutuna ilişkindir. Özellikle akademik işsizlerin istihdam sorunu psiko-sosyal olarak yaşadıkları durumdan olumsuz etkilenmelerine neden olmakta; bu durum toplumsal birtakım huzursuzlukları tetikleyebilmektedir. Söz konusu nedenler, bu insanların eğitimlerine uygun istihdam olanaklarına yurtdışında kavuşmaları sonucunu ortaya koyarken, göç veren ülkeler açısından mevcut sorunların giderilmesine yönelik çeşitli tedbirlerin alınmasında etkili olabilmektedir.¹³⁴

¹³² Kamalesh Ray, "Unemployment and Brain Drain", **Economic and Political Weekly**, Vol. 6, No. 39, 1971, s. 2059.

¹³³ Wolfgang Eggert, Tim Krieger ve Volker Meier, "Education, Unemployment and Migration", **Cesifo Area Conference on Employment and Social Protection Working Paper**, No. 2119, 2007, (Çevrimiçi) https://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/lang-en/DocBase_Content/WP/WP-CESifo_Working_Papers/wp-cesifo-2007/wp-cesifo-2007-10/cesifo1_wp2119.pdf, 15 Eylül 2013, s. 3-4.

¹³⁴ Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 42.

1.5.2.1.4. Araştırma Faaliyetlerine Yönelik Sorunlar

Bilim ve teknolojinin dünyadaki gelişimiyle birlikte ar-ge ve inovasyona yönelik çalışmaların da belirgin biçimde artmakta olduğu gözlemlenmektedir. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının ortaya koyulmasında yararlanılan önemli politika araçları arasında yer alan ar-ge çalışmaları ve bu çalışmalara ayrılan finansman kaynakları çalışmaların yürütülmesi ve kalkınmaya hizmet etmesi açısından ülkelerin performanslarını ortaya koymaktadır.¹³⁵

Ar-ge çalışmalarına yönelik katkı, şüphesiz teknolojik ilerlemenin başlıca aktörlerinden ve ar-ge çalışmalarının devamlılığını sağlayacak olan bilim adamı ile yüksek nitelikli bireyler sayesinde mümkün olmaktadır. Ulaşılan veriler 1960'lı yılların başlarında bilim adamı sayısı açısından ülkeler arasında önemli farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Ar-ge faaliyetlerine ayrılan kaynakların incelenerek ar-ge çalışanlarının sayılarına yer verilen istatistiklere göre; söz konusu yıllarda ABD'nin 1.159.000, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.)'nin 1.039.000 ve Batı Avrupa'nın seçili beş ülkesinin 518.300 çalışan bulunmaktaydı. Veriler dikkate alındığında; bu ülkeler ile Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri arasında önemli bir uçurum bulunmakta ve dünya nüfusunun % 20'sinden azına sahip olan bu üç bölge, dünyadaki ar-ge insan gücünün % 80'inden fazlasını bünyesinde bulundurmaktaydı. 1962 yılında özellikle ABD'nin ar-ge harcamaları 17 milyar doları geçmesine rağmen, beş Batı Avrupa ülkesinde toplam bütçe 4 milyar doların üzerindeydi. Söz konusu farklılık, bilime ayrılan insan kaynaklarının yanı sıra ar-ge harcamalarına ayrılan kaynak dağılımının ülkeler arasındaki mesafede belirleyici olduğunu göstermektedir.¹³⁶

Ar-ge ve inovasyon çalışmalarının geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen girişim örneklerinden biri, yerel düzeydeki çalışmalara ağırlık verilerek bölgelerin cazibe merkezleri hâline getirilmesine yöneliktir. 2000'li yıllarda ekonomik kalkınma politikalarında bölgesel düşüncenin ağırlık kazanmasıyla birlikte beşeri sermaye unsuru yenilik oluşturma ve rekabetçi avantaj yaratmada öne çıkmış ve bu

¹³⁵ Albert N. Link, **Public/Private Partnerships Innovation Strategies and Policy Alternatives**, New York, Springer, 2006, s. 43.

¹³⁶ Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 5-6.

amaçla beşeri sermaye ile bu sermayeyi talep eden işletmeler, yenilikçi fikirler ve çevrelerin çeşitli bölgelere çekilmeleri için çeşitli çabalar ortaya koyulmuştur. Bu uygulamanın örneklerinden birine Büyük Philadelphia’da oluşturulan endüstri kuruluşuna rastlanmaktadır. Bölgenin önde gelen işgücü ve kalkınma aktörlerince kurulan “Delaware Yenilik Ağı” adı verilen bilgi ekonomisi endüstrisi biyoteknoloji ve biyolojik ilaçların üretildiği bir merkez hâline getirilerek bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Söz konusu yapılanmanın oluşturulması amacıyla bazı işletmeler WIRED (Workforce Innovation in Regional Economic Development) programı sayesinde devletten 1.5 milyon dolar ödenek almıştır. Dört yıl içerisinde bazı kurumlarca da finanse edilerek kurumsal kimlik kazanan yapılanma, büyük bir sanayi ağına dönüşerek ekonomik kalkınmada bölgenin çekici güçlerinden biri konumuna gelmiştir.¹³⁷

1.5.2.2. Hedef Ülkelere Yönelik Nedenler

1.5.2.2.1. Hukuki Düzenlemeler ve Değişen Göç Politikaları

Nitelikli işgücü hareketliliğinin uluslararası düzeyde artmasının nedenleri arasında yer alan çekici güç unsurunun ilk sıralarında gelişmiş ülkelerin nitelikli işgücü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yabancı göçmenlerin girişlerine yönelik yasal faaliyetleri yer almaktadır. Özellikle İngiltere, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen faaliyetlere ilişkin, kaynak ülkelerin kota sayılarına bakılmaksızın mesleki tercihlerin dikkate alındığı göçmenlerin girişlerine izin verilmesine ilişkin hukuki düzenlemeler dikkat çekmektedir.¹³⁸

Bu düzenlemelerin en yaygın örneği, ABD’de 1965 yılında yürürlüğe konulan Göç ve Vatandaşlık Yasası’dır. İlgili yasa, göç tarihinin dönüm noktası olarak kayıtlara geçmektedir. Ülkede 1920’li yıllarda benimsenen ırkçı tutumun gereği olarak göçmenlerin girişlerine karşı uygulanmakta olan kotalara çeşitli sınırlamalar getiren yasa kapsamlı değişiklikler sonucunda 1965 yılında yeniden düzenlenmiştir.

¹³⁷ Laura Wolf Powers, “Human Capital-Centered Regionalism in Economic Development: The Case of Philadelphia’s Biosciences Sector”, **Penn Iur White Paper Series on Sustainable Urban Development**, t.y., (Çevrimiçi) http://works.bepress.com/laura_wolf_powers/15/, 25 Temmuz 2015, s. 1.

¹³⁸ Watanabe, “a.g.m.”, s. 422-423.

Getirilen düzenlemelere göre; aile birleşmeleri ve işgücü ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tarafsız bir tercih sistemine göre göçmenlere ikamet vizesi ayrılmış ve yeni sistem ışığında eski sistemdeki ırkçı uygulamalar ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle son haliyle uygulamaya koyulan yasa Avrupa, Asya ve Latin Amerika ülkelerinden ABD'ye yönelen göç akımlarına zemin hazırlamıştır.¹³⁹

Göç ve Vatandaşlık Yasası'nın ABD'ye yönelik işgücü hareketliliğine kapılarını açmasıyla üçüncü dünya ülkelerinden ülkeye yönelen göç halkası genişlemeye başlamıştır. Öyle ki 1950'lerde yılda 252.000 dolayında gerçekleştirilen göç akımı, 1980'li yılların ortalarına kadar yılda 600.000 kişiye ulaşmıştır. Büyüyen göç dalgasıyla ABD'de en geniş grubu oluşturan Asya ve Latin Amerikalı göçmen grubunun ağırlığı Avrupalı göçmenleri oldukça geride bırakmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise; yasal yollarla ABD'de yaşayan göçmenlerin % 45'ini Latin Amerikalılar/Karayipler, % 40'ını Asya kökenli göçmenler ve % 10'dan az bir oranı Avrupalılar oluşturmaktaydı. Özellikle Asyalılar 1960 yılında ABD nüfusunun yüzde yarımından daha az bir grubu temsil ederken, bu oran 1990'lı yıllarda % 3'e ulaşmıştır.¹⁴⁰

Göç ve Vatandaşlık Yasası; göçmen gruplarının ABD'ye girişleri açısından değerlendirildiğinde, niteliksiz göçün yanı sıra, nitelikli işgücünün ülkeye girişini de kolaylaştırmıştır. Bu dönemde ABD'ye göç eden bilim adamı ve nitelikli işgücü sayısında hızlı bir yükselme seyri yakalanmıştır. Böylelikle ilgili kanun kapsamında izlenecek olan göç politikasının temel amacı; ülkeye öncelikle nitelikli kişilerin girmesine kolaylık tanımayı öne çıkarmak olmuştur. Öyle ki Dönemin başkanı Johnson; *“Bu ülkeye, onun kudretine, kuvvetine, idealine en çok katkıda bulunacak olanlar en önde kabul edileceklerdir”* cümlesini ifade etmiştir.¹⁴¹

Nitelikli işgücü göçünün ABD'deki ilerleyişi 1990 yılında imzalanan Göç Sözleşmesi ile hızlı bir ivme kazanmıştır. Ayrıca dönemin hukuki belgelerinden olan

¹³⁹ Douglas S. Massey ve Karen A. Pren, “Unintended Consequences of US Immigration Policy: Explaining The Post-1965 Surge From Latin America”, **Population and Development Review**, Vol. 38, Issue. 1, 2012, s. 1.

¹⁴⁰ Palmer Stacy ve John Vinson, “The Great Betrayal: U.S. Immigration Policy 1965–2012”, **Supplement from American Immigration Control Foundation**, (Çevrimiçi)

<http://www.manews.org/pdfs/greatbetrayalweb.pdf>, 21 Eylül 2013, s. 1.

¹⁴¹ Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 9.

Amerikan Rekabet Edilebilirlik ve İşgücü Geliştirme Yasası'ndan (1998) bu yana nitelikli işgücünün kazanılmasına dönük çabalar öne çıkmaya başlamıştır. Aralarında akademik derece sahibi ya da özel mesleki beceriye sahip adaylara öncelik tanınan yeni göçmen politikası doğrultusunda kabul edilecek nitelikli işgücünün yararı dikkate alınarak özel bir kota sistemi tercih edilmiştir. Buna göre; ikinci grupta yer alan yüksek nitelikli profesyonel göçmenlere ayrılan ve H-1B vizesi olarak tanımlanan 1992 yılında 110.200 olan vize sayısı 2000'de 355.600'e çıkarılmıştır. Anılan yıllarda meydana gelen artışın yarısını ise Hindistan'dan gelen nitelikli işgücü grubu oluşturmaktadır.¹⁴²

1.5.2.2.2. Nitelikli İşgücü Talebi

Nitelikli işgücü talebi, özellikle gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan/az gelişmiş ülkelere ihraç ettiği ve temelde birtakım sosyo-ekonomik gerekçelerin yer aldığı ihtiyaçlar dikkate alınarak ortaya çıkmaktadır. Nitelikli işgücünün gelişmiş ülkeler açısından talep özelliği taşıması ve konunun göç nedenleri arasında yer alması Ditchley Konferansları'nda tartışılmıştır. Konferans'ta özellikle gelişmiş ülkelerin nitelikli işgücü taleplerinin eğitim sisteminin kapasitesinden daha hızlı büyüdüğü vurgulanmıştır. Eğitim ve istihdam arasında ortaya çıkan bu orantısız durum nitelikli eleman ihtiyacı olan ülkeleri harekete geçirmiştir. Söz konusu ihtiyaç bilim adamı ve mühendislerin istihdam edilebilecekleri ağırlıklı olarak uzay ve savunma gibi ABD'nin büyük yatırımlar yaptığı alanlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca ülkede bulunan tıp okullarının sayılarında görülen hızlı artış da bu alanda eğitim alan doktor ve hemşirelerin ülkeye göç ederek mevcut iş olanaklarından faydalanmalarını sağlamıştır.¹⁴³ Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde belirginlik kazanan nitelikli işgücü talebinin hissedildiği bir diğer alan ise eğitim olarak görülmüştür. Bu dönemde başlayan ve ilerleyen yıllarda büyük bir hızla genişleyen üniversite eğitimine sahip olunması ihtiyacına paralel olarak lisans ve lisansüstü alanlarda

¹⁴² Frédéric Docquier ve Abdeslam Marfouk, "International Migration by Education Attainment, 1990–2000", (içinde) **International Migration, Remittances, and The Brain Drain**, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 152-153.

¹⁴³ Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 23.

öğretim elemanı kadrosuna ihtiyaç duyulması, eğitimli insanların işgücü piyasasında uluslararası düzeyde hareket edebilmelerine olanak tanımıştır.¹⁴⁴

Nitelikli işgücü göçünün ileri teknoloji düzeyinin yoğunlaştığı bölgelere yönelmesinde hedef ve kaynak ülkelerdeki arz ve talep dengesizliklerinin rol oynadığı iddiası önemli bir nedensellik kaynağı durumundadır. Başta bilim adamları olmak üzere nitelikli işgücü gruplarının ağırlık kazandığı ülkelerin başında ABD gelmektedir. Ülkenin ekonomik büyüme göstergelerinin yanı sıra devlet ve özel sektörün ar-ge faaliyetlerine yönelik yatırımları arz üzerinde artan bir talep oluşturmaktadır. Devam eden arz ve talep farkı “sürekli darlık” olarak tanımlanmaktadır. Ortaya çıkan darlığın belirleyicileri arasında talebin artması ve arz-talep esnekliği gösterilmektedir. Özellikle ABD, Kanada gibi ülkelerdeki hızlı büyüme trendlerinden yola çıkılarak, dünyanın çeşitli ülkelerinden bu ülkelere olan talep artışı günümüzde de sürekliliğini korumaktadır.¹⁴⁵

Teknolojik gelişmelere paralel şekilde teknoloji alanında görülen gelişmeler ise nitelikli işgücü göçünün yöneldiği istihdam alanlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda gelişmiş ülkelerde teknoloji devriminin etkilediği en büyük alan bilgi teknolojileridir. Ayrıca dünya çapında hizmet sektöründe görülen hızlı ilerlemenin ulaştığı aşama birçok ülkenin bu alanda da büyük bir sıçrama yapmasını sağlamıştır. Bu sıçramanın örneklerinden Avrupa’da hizmet sektörünün 1980 yılında GSMH’den aldığı pay % 58.1’den 1994 yılında % 67.5’e yükselirken, aynı dönemde ABD’de % 63.6 olan hizmetin payı % 70 olarak gerçekleşmiştir. Başta teknoloji ve bilişim sektörü olmak üzere iletişim, bankacılık ve finans gibi diğer alanlara da yayılan gelişmeler nitelikli işgücünün gelişmiş ülkelerde farklı sektörlerde artarak devam eden hareketliliğini hızlandırmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Harry Johnson, “An ‘Internationalist’ Model”, (İçinde) Walter Adams (Ed.), **The Brain Drain**, New York, Macmillan Company, 1968, s. 74-75.

¹⁴⁵ Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 29-30.

¹⁴⁶ Haroon Borat, Jean-Baptiste Meyer ve Cecil Mlatsheni, “Skilled Labour Migration From Developing Countries: Study on South and Southern Africa”, **ILO International Migration Papers**, 52, Geneva, 2002, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201781.pdf, 25 Eylül 2013, s. 3.

1.5.2.2.3. Bilgi Ekonomisi ve Küreselleşen Eğitim Piyasası

Bilgi ekonomisi terimi, ekonomik çabaların büyük çoğunluğunda bilginin önemini vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır. Zaman içerisinde gelişen bu tanımlama bilgi odaklı hizmetlerin tümünü kapsayacak şekilde yaygınlaşmıştır. Bilgiye dayalı ekonomik yapıların başında eğitim ve eğitime yapılan yatırımlar ile küresel düzeyde gerçekleştirilen bilgi alışverişi gibi uygulamalar sayılmaktadır. Ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde rastlanmakta olan bu uygulamalar gelişmekte olan ülkelerle aralarındaki farkın açılması ve eğitimin dünyadaki yönünün gelişmiş ülkelerin tarafına çevrilmesinde belirleyici olmuştur.¹⁴⁷

Küreselleşme ve bu olgunun eğitim sistemine de yansımaları eğitim kurumunun uluslararasılaşmasına zemin hazırlamıştır. Eğitim sistemlerinin uluslararası nitelik kazanmasının temelindeki çalışmalar 2. Dünya Savaşı'na kadar gitmektedir. Özellikle savaş öncesinde belirli dönemlerde uygulanan yükseköğretimde uluslararası işbirliği ve değişim programlarının somut örneklerinin 1919 yılında ABD'de ve 1934'te İngiltere'de kurulan Uluslararası Eğitim Enstitüsü ile kurumsallaşmaya çalışıldığına tanık olunmuştur. Eğitimin uluslararası nitelik kazanmasına yönelik asıl çalışmalar ise 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkmaktadır. Savaş sonrası bu yöndeki çabaların görüldüğü başlıca iki ülke ABD ve Sovyet Birliği'ydi. Dönemin süper güçleri karşısında Avrupa savaştan yeni çıkmış ve yeniden yapılanmaya çalışmakta olan bir bölge olarak mali açıdan işbirliği ve değişime yönelik yatırımlar yapılması konusunda yeterli durumda bulunmamaktaydı. Söz konusu dönemde zor koşullardan kaçan savaş mağduru pek çok akademisyen başta ABD olmak üzere Kanada ve Avustralya'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Nitelikli göçlerin bu bölgelerde yoğunlaşması özellikle ABD'yi yükseköğretimin merkezi haline getirmiştir. 1960'lı ve 70'li yıllarda ise yükseköğretimin yaygınlaşması ve insan kaynakları anlayışının önem kazanmasıyla öğrenci hareketliliğinin güneyden kuzey ülkelerine yöneldiği görülmektedir. Bu hareketlilik,

¹⁴⁷ Yevgeny Kuznetsov, Adolfo Nemirovsky, ve Gabriel Yoguel, "Argentina: Burgeoning Networks of Talent Abroad, Weak Institutions at Home", (İçinde) Yevgeny Kuznetsov (Ed.), **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, Washington, DC, The World Bank, 2006, s. 154.

bilginin daha iyi anlaşılmasını olanaklı kılarken, kuzey ülkelerine yapılan tek yönlü akış açısından beyin göçü gibi bir sorunsalın ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴⁸

1980’li yıllar eğitimde kuzey ve güney ülkeleri arasındaki işbirliğinin gitgide azalmaya başladığı dönemler olarak kayda geçmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde yükseköğretim ücretlerinin artması ve eğitimin maliyetli bir hâl alması ile söz konusu ülkelerde yaşam standartlarının yükselmesi aralarında Kolombiya’nın da bulunduğu güney ülkelerini zor durumda bıraksa da aynı yıllarda yaşanan hareketlilik devam etmiştir.¹⁴⁹ Bu yıllarda aynı zamanda ülkelerin ekonomik koşullarında köklü değişikliklerin yaşandığına tanık olunmaktadır. Avrupa Topluluğu’nun genişlemesi, Japonya’nın ABD’yle rekabet edecek düzeyde yükselişe geçmesi ve yine ABD’nin ar-ge çalışmalarında egemen olmasıyla birlikte Japonya ve Avrupa Topluluğu’nun (AT) da ar-ge çalışmalarına ağırlık vermesi kalkınmaya yönelik girişimlerin bilimsel düzeyde yaygınlaştığını göstermektedir. İlerleyen dönemlerde özellikle 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında görülen bir diğer gelişme ise komünizmin yıkılması ve SSCB’nin dağılmasına yöneliktir. Bu yeni durum, dünyadaki güç dengesini değiştirmiş ve ABD’nin karşısına Japonya ile AT gibi yeni güçler çıkararak dünyadaki egemen yapının bozulmasında etkili olmuştur. Bundan böyle dünyada ekonomilerle birlikte sosyal ve politik ilişkilerin küreselleşmesine vurgu yapılmaktadır. Bütün bu gelişmeler uluslararası düzeyde eğitim hareketliliğinin artmasını olumlu yönde etkilemiştir.¹⁵⁰

Günümüzde ABD’nin sunduğu eğitim olanakları pek çok yabancı öğrencinin tercihini bu ülkeden yana kullanmasında belirleyici olmaktadır. Tablo 5’te yer verilen ve 2008 yılından 2012’ye uzanan veriler dikkate alındığında; uluslararası eğitim kurumlarının tercih edilmesinde gözlemlenen talep gitgide artış göstermekle birlikte, artan trendin ileriki yıllarda da yükselişini sürdürmeye devam etmesi beklenmektedir.

¹⁴⁸ Jane Knight ve Hans de Wit, “Strategies for Internationalization of Higher Education: Historical and Conceptual Perspectives”, (Çevrimiçi) http://lisbon2011.bolognaexperts.net/sites/default/files/yesinternationalis_knight_and_de_wit.pdf, 27 Eylül 2013, s. 8.

¹⁴⁹ Isabel Cristina Jaramillo, “Internationalization of Higher Education in Colombia”, (İçinde), Hans De Wit, Isabel Cristina, Jaramillo Jocelyne Gacel-Ávila ve Jane Knight (Ed.), **Higher Education in Latin America The International Dimension**, Washington D.C., The World Bank, 2005, s. 180.

¹⁵⁰ Knight ve Wit, “a.g.m.”, s. 9.

Tablo 5: ABD’de Yükseköğretim Kurumlarına Kayıtlı Öğrenci Sayıları

Düzyey ve Alan	2008	2009	2010	2011	2012
Bütün alanlar					
Bütün düzeyler	526,570	525,680	537,650	574,360	635,650
Lisans	266,320	272,980	284,770	297,950	351,030
Lisansüstü	260,260	252,710	252,890	276,400	284,620
Bilim ve Mühendislik alanları					
Bütün düzeyler	229,010	229,230	235,990	260,280	280,020
Lisans	76,780	81,110	87,590	96,400	116,640
Lisansüstü	152,230	148,120	148,400	163,880	163,390
Bilim ve Mühendislik dışındaki alanlar					
Bütün düzeyler	297,560	296,460	301,670	314,080	355,630
Lisans	189,530	191,870	197,180	201,560	234,390
Lisansüstü	108,030	104,590	104,490	112,520	121,240

Kaynak: Science and Engineering Indicators 2014, Higher Education in Science and Engineering, (Çevrimiçi) <http://www.nsf.gov/statistics/seind14/content/chapter-2/chapter-2.pdf>, 16 Kasım 2015.

Son yıllarda bilgiye dayalı ekonomi anlayışının gelişmesine bağlı olarak, ABD’nin yanı sıra Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve İngiltere gibi ülkeler, yürütmekte oldukları eğitim politikaları ve sundukları istihdam olanakları ile yabancı öğrencilere kapılarını açmaktadır. Öğrenciler açısından daha iyi koşullarda yaşama ve çalışma isteği, yüksek ücret ve tatminkâr iş olanakları ile kaynak ülkelerdeki çeşitli politik huzursuzluklar vb. belirleyiciler eğitim hayatı sonrasında hedef ülkelerde kalabilme iradesini belirleyen nedenlerin ilk sıralarında gelmektedir.¹⁵¹

1.5.2.2.4. Değişen İşgücü Piyasası ve İstihdam Kanallarının Uluslararasılaşması

İstihdam kuruluşlarının işgücü piyasası içerisinde yer alması 1970’li yıllara kadar gitmektedir. Bu yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerin büyük bir bölümünde istihdam hizmetlerine ayrılan fonların azalması üzerine özel istihdam kuruluşlarının kurulmasına yönelik yeni olanaklar gündeme gelmiştir. Ekonomide ortaya çıkan liberal eğilim ve uluslararası rekabet ortamı, söz konusu kuruluşların istihdam hizmetlerinde önemli bir rol oynamasına zemin hazırlamış ve istihdam alanında ortaya çıkan hizmet ihtiyacı işgücü piyasasının artan esnekliği ve değişimine paralel bir artış kaydetmiştir. İşgücü piyasasının talep ettiği insan kaynakları ihtiyacının

¹⁵¹ Gracia Liu-Farrer, “Educationally Channeled International Labor Mobility: Contemporary Student Migration from China to Japan”, **International Migration Review**, Vol. 43, No. 1, 2009, s. 179.

karşılanması konusunda üstlendikleri rolleri gitgide artmakta olan bu kuruluşlar geçici ve sürekli işlere yönelik yerleştirme faaliyetlerinde etkin rol oynamışlardır.¹⁵²

Kamu istihdam kuruluşlarının hizmetlerindeki yetersizliklerin yanı sıra, işgücü piyasasında yaşanan değişimlerin de etkisiyle özel istihdam kuruluşları aracılığıyla çalışan ihtiyaçlarını karşılama amacı taşıyan şirketlerin uluslararası işgücü taleplerinde zaman içerisinde canlanma gözlenmiştir. Şirketlerin kurumsal düzeyde değişen ve gelişen işgücü arayışları, iş arayan insanların çalışma amacıyla kendi ülkelerinin sınırlarını aşarak buldukları yerden bir başka yere olan hareketliliklerine neden olmuştur. Çalışma hayatına yönelik yerleşmeye başlayan bu yeni durum şüphesiz uluslararası istihdam kuruluşlarının işgücü piyasalarındaki işlevlerinin etkinleşmesinde önemli bir potansiyel oluşturmuştur. Ulusal ve küresel işgücü piyasalarının değişmekte olan yeni görünümü karşısında, özel istihdam kuruluşları pazar paylarını ve iş faaliyetlerini genişletmişlerdir. Öyle ki bu kuruluşlar, dünya üzerinde sekiz milyon çalışanı işe yerleştirerek iş arayanlara yönelik sundukları olanaklar ve bağlantılarla ülke sınırlarının dışına taşan bir istihdam ağının sürdürülmesinde etkin rol oynamışlardır.¹⁵³ 1990'lı yıllarla birlikte artmakta olan sermaye ve küresel ticari faaliyetler, uluslararası işgücü hareketliliğinin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Aralarında İngiltere'nin de yer aldığı pek çok gelişmiş ülke, ulusaşırı istihdam şirketleri aracılığıyla göçmenlerin kendi ülkelerini tercih etmeleri konusunda denizaşırı faaliyetlerine hız veren başlıca aktörler olarak yerlerini almışlardır.¹⁵⁴

Bilgi teknolojilerinin işletmelerde ağırlık kazanmasıyla Avustralya ve ABD'de bu alanda çalışanlara yönelik istihdam hizmetinin sağlanmasını amaçlayan uluslararası istihdam kanallarının genişlediği dikkat çekmektedir. Özellikle Avustralya'da bilişim sektörünün nitelikli uzman ithali konusunda istihdam ajanslarına büyük ölçüde bağımlı olduğu görülmektedir. 2000'li yılların ortalarında

¹⁵² ILO, "Private Employment Agencies, Temporary Agency Workers and Their Contribution to the Labour Market", No. 181, Geneva, 2009, (Çevrimiçi) http://www.ciett.org/fileadmin/templates/ciett/docs/Public_Affairs/ILO_C181__WPrEA_2009.pdf, 28 Eylül 2013, s. 5.

¹⁵³ ILO, "Guide to Private Employment Agencies Regulation, Monitoring and Enforcement", Special Action Programme to Combat Forced Labour, Geneva, 2007, s. 1.

¹⁵⁴ Nick Forster, "The Persistent Myth of High Expatriate Failure Rates': A Reappraisal", **The International Journal of Human Resource Management**, Vol. 8, No. 4, 1997, s. 414.

ülkedeki şirketlerin yaklaşık yarısı bu ajanslara bağımlı hâle gelmiştir. Ayrıca ABD'nin Kuzey Kaliforniya bölgesindeki H-1B vizesine sahip binden fazla uzmanın söz konusu istihdam kuruluşlarının kayıtlarında yer aldıkları bilinmektedir. Öyle ki Microsoft'un merkez ofisinde çalışmakta olan yirmi bin çalışandan altı bininin bordro bilgileri, Microsoft ile sözleşme yapan geçici istihdam kuruluşlarında görülmektedir.¹⁵⁵

1.5.2.2.5. Kariyer Geliştirme Olanakları

Kariyer geliştirme ulusal ve uluslararası sınırlarda işgücünün hareketliliğini sağlayan belirleyicilerdendir. DeFillippi ve Arthur'a göre; kariyer geliştirmenin gerçekleşmesi kişinin üç farklı bilgiye sahip olması koşuluna bağlıdır. Bunlar; bilgiye sahip olma nedeni (motivasyon ve kimlik), teknik bilgi (yetenek ve tecrübe) ve bilgisinin neyi ifade ettiği (bağlantı ve saygınlık) başlıklarını içermektedir. Bu üç başlık sayesinde birey kendisi ve yakın çevresine faydalı olabilecektir. Ayrıca kariyer geliştirme amacıyla göçe karar veren birey teknik ve profesyonel yetenekleri sayesinde işgücü piyasasındaki katma değerinin farkındadır. Bu amaçla gerçekleştirilen işgücü hareketliliği ise göçmenin aile, kültür ve iş bağlantılarını daha iyi kullanarak kariyer hedeflerini rahatlıkla kovalamasını sağlamaktadır.¹⁵⁶

Kariyer geliştirme amacıyla karşılaşılan fırsatların değerlendirilmesi konusunda denizaşırı istihdam kuruluşları sağladıkları istihdam hizmetleriyle, nitelikli işgücünün uluslararası düzeydeki hareketliliğinde göçmenlere yeni fırsatlar sunmakta; daha iyi konum ve koşullarda çalışmalarını konusunda onları isteklendirmektedir. Sunulan olanaklar dikkate alındığında ise, söz konusu akışın mesleki yelpazeden eğitim alanına yayılması ve kaynak ülkeden hedef ülkeye yönelik tek yönlü bir hareketliliğe yol açması bağlamında göç veren ülkeleri

¹⁵⁵ Biao Xiang, "Structuration of Indian Information Technology Professionals' Migration to Australia: An Ethnographic Study", **International Migration**, Vol. 39, (5), 1/2001, s. 77-78.

¹⁵⁶ Robert J. DeFillippi ve Michael B. Arthur, "Boundaryless Contexts and Careers: A Competency-Based Perspective, (İçinde), Michael B. Arthur ve Denise M. Rousseau, **The Boundaryless Career**, New York, Oxford University Press, 1996, s. 117-119.

potansiyel işgüçlerini kaybetmeleri açısından oldukça tehlikeli bir sonuçla karşı karşıya bırakmaktadır.¹⁵⁷

1.5.2.2.6. Düşük Gelir Düzeyine Karşılık Yüksek Gelir Elde Etme Olanığı

Mesleki eğitim sonucu kazanılan niteliğin altındaki işlerde istihdam edilme nitelikli işgücü açısından gelişmiş ülkelerdeki işgücüne kıyasla düşük ücret düzeyini ortaya koymaktadır. Bu durum, o ülkenin sosyo-ekonomik koşulları dikkate alındığında gelirin yaşam standartlarını ne ölçüde karşıladığının sorgulanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla ücretlerin satın alma güçlerinin karşılaştırılması ve yaşam standardının belirlenmesi açısından ücretlerin yeterliliği yetersizliğinden daha ötede bir anlam taşımaktadır. Diğer taraftan nitelikli işgücü göçü ile ücret düzeyi arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar, göç ile gelir düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Meslek gruplarına bağlı olarak göçün ele alındığı çalışmalarda, ekonomik nedenlerden ötürü teknik mesleklerdeki hareketliliklerinin ön planda olduğu incelenmektedir.¹⁵⁸ Nitekim nitelikli işgücü göçünün nedenlerine ilişkin Pan Amerikan Sağlık teşkilatı tarafından yürütülen araştırmanın sonuçlarına göre; gelişmiş ülkelerin sundukları yüksek gelir elde etme olanaklarının işgücü hareketliliğinde önemli bir unsur olduğuna yer verilerek Latin Amerika ülkelerindeki doktor, bilim adamı ve mühendislerin yüksek ücret amacıyla ABD'ye yerleştikleri ifade edilmiştir.¹⁵⁹

Sağlanan istihdam olanakları ile gelirlerin artış gösterdiği bir ülke olmasına bağlı olarak yapılan tahminlerde de ABD'ye yönelik bu avantajlı durumun, özellikle nitelik gücü yüksek olan işgücü tarafından ülkenin tercih edilmesini gitgide artırması öngörülmektedir. Öyle ki 1987 yılında mesleki yapıdaki değişimin ele alındığı bir çalışma, 1985-2000 yılları arasındaki öngörüsünde, nitelikli göçmenlerin yararına büyüyecek olan bir işgücü piyasasının oluşumuna değinerek, bu gruba ilişkin

¹⁵⁷ Carr, Inkson ve Thorn, "a.g.m.", s. 390.

¹⁵⁸ Şenay Gökbayrak, "Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar Türk Mühendislerinin Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.70-72.

¹⁵⁹ Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 33.

mesleki, teknik ve satışa (bilim, sağlık, sosyal bilimler, mühendislik-mimari vb.) yönelik işlerin göçmenlerin nüfus ve işgücü içerisinde en yüksek paya sahip olacağı işler olacağını ifade etmiştir. Belirtilen meslek gruplarının bugün ve gelecekte devam edecek olan yüksek gelir getirici özelliği bu alanlara yönelik talebin canlılığını koruması ve göçün niceliksel anlamda artmasında belirleyici olmaktadır.¹⁶⁰

1.5.2.2.7. Diğer Nedenler

Nitelikli işgücü göçü yönü itibarı ile kırsal alanlardan kentlere, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere akan bir hareketliliği içermektedir. Yaşanan hareketlilikte yaşam kalitesinin yükselmesi, aile üyelerine eğitim, sosyal yardım, istihdam vb. olanakların iyileştirilmesini sağlamaya yönelik amaçlar güdülmektedir.¹⁶¹

Bu nedenlerin yanı sıra yeni yerler görme isteği, daha fazla özgürlük arayışı içinde olma gibi diğer nedenler de göçün kişisel belirleyicileri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. G kararı, kişinin gideceği ülkenin dilini bilmesi ya da öğrencilik dönemi boyunca kaldığı yabancı kültürle zaman geçirmesine bağlı olarak değişebilmektedir. Söz konusu nedenler bireyin uluslararası hareketliliğinde daha cesur davranmasında etkili olmakta ve kendi ülkesinden ayrılması konusunda bireyi cesaretlendirmektedir. Ulusal Bilim Kurumu'nun göçün nedenlerine yönelik 1973'te gerçekleştirdiği bir araştırmasında önem sırasına göre; yüksek bir hayat standardına kavuşma (% 60.6); çocuklar için yeni olanaklar (% 46.8); ABD'ye duyulan merak (41.6); ABD'deki akrabalar (% 26.3); kültürel olanakların fazlalığı (% 25.5); ana vatandaki sosyal sınıf sisteminden hoşnutsuzluk (% 20.1); Amerikan vatandaşıyla evlilik (% 15.3); ana vatanda vergilerin çok yüksek olması (% 6.5) vb. göçün diğer nedenleri kategorisinde yer alan belirleyicilerdendir. Ayrıca Wilson'ın aynı konuda yürüttüğü araştırmasında sosyal itibara verilen değerin yüksek olması (% 6.5) ile Hatch-Rudd'un lisans mezunları üzerinde yürüttüğü araştırmadaki seyahat isteği (%)

¹⁶⁰ Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁶¹ Mireille Kingma, "Nursing Migration: Global Treasure Hunt or Disaster-in-the-making?", **Nursing Inquiry**, Vol. 8, Issue. 4, 2001, s. 206.

39) de söz konusu sınıflandırma kapsamında yer verilen göç nedenleri arasında telaffuz edilmektedir.¹⁶²

1.5.3. Beyin Göçü ve Kalkınma İlişkisinin Değerlendirilmesine Yönelik Tartışmalar

1.5.3.1. İlk Dönem Tartışmalar

Nitelikli işgücü göçü ve bu göç türünün kalkınma eksenindeki sonuçlarına ilişkin yürütülen tartışmaların geçmişi 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Aynı yıllarda beyin göçünün sonuçlarına dair iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar milliyetçi ve insaniyetçi görüş olarak adlandırılmaktadır. Milliyetçi görüşün öncülüğünü Don Patinkin üstlenirken Harry Johnson insaniyetçi görüşü destekleyen taraf olarak öne çıkmıştır. Johnson, aynı zamanda beyin göçünü ekonomik boyutuyla ele alan yazarların başında gelmektedir. Var olan iki farklı bakış açısının sorduğu temel soru; nitelikli işgücü göçünde kaybeden tarafın kim olduğu ve bu bir kayıp ise ne tür bir kayıp olduğudur. Johnson'ın ele aldığı model beyin göçünün olası kayıplarına karşılık, gerek dünya ekonomisi gerekse kaynak ülkeye olan kazanımlarının daha fazla olacağı ve nitelikli göçten kaynaklanan kayıpların zaman içerisinde telafi edileceğini öngörmektedir. İnsaniyetçi görüşün karşısında yer alan Patinkin ise; beşeri sermayenin ulusal ekonomiler açısından taşıdığı öneme dikkat çekerek göçün gelişmekte olan ülkeler açısından potansiyel bir tehlike olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda insaniyetçi görüşün beyin göçünü iyimser, milliyetçi görüşün ise kötümser bir bakış açısıyla ele aldığını söylemek mümkündür.¹⁶³

1.5.3.1.1. Milliyetçi Görüş ve Kalkınma Tartışmaları

Hebrew Üniversitesi'nden Don Patinkin'in öncülüğünü yaptığı milliyetçi görüş, 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte hızla artış gösteren beyin göçünün gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sorun olduğuna değinerek nitelikli işgücü göçünü bir kayıp olarak değerlendirmekte ve yaşanan kaybı telafi edebilme

¹⁶² Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 29-33.

¹⁶³ Carolina Cañibano, "Beyond The Economics Of The Brain Drain", **Globelics 2010 8th International Conference Making Innovation Work For Society: Linking, Leveraging and Learning**, Malaysia, 2010, s. 6.

amacıyla bazı ülkelerin yurtdışına akmakta olan beşeri sermaye kaynaklarını engellemek için birtakım tedbirler aldığını belirtmektedir. Özellikle savaş sonrasında kalkınmanın sağlanmasına yönelik anlayışın yerleşmeye başlamasıyla birlikte ülkeler yalnızca finansal sermayenin değil bilgi ve tecrübesiyle beşeri sermayenin de kalkınmanın önemli bir güç unsuru olduğunun farkına vararak kalkınma programlarının içerisine beşeri sermayeyi de dâhil etmişlerdir. Diğer taraftan az gelişmiş ülkelerin nitelikli işgücü kayıpları karşısında duydukları rahatsızlık seslerini yükseltmelerine ve uluslararası güçlere karşı şikâyet mekanizmalarını kullanmalarına neden olmuştur.¹⁶⁴

Milliyetçi görüş, yaşanmakta olan nitelikli işgücü göçünden göç alan ülkelerin faydalandığını ve kaynak ülkelerin bu durumdan zararlı çıktığını iddia etmektedir. Yine bu görüşe göre; ülkeleri açısından nitelikli beyinlere ihtiyaç duyan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere dışarıya akan göçmen dalgası bu ülkelerin kalkınma hızını ve olanaklarını azaltacaktır. Kalkınma boyutuyla ele alındığında ise üretimin artması ve gelirin yükselmesinde stratejik bir önem arz eden beşeri sermayenin yokluğu üretim olanaklarının hâli hazırda yetersiz olduğu kaynak ülkeler nezdinde rekabet eşitsizliğinin de başlıca nedenleri arasında yer alacaktır. Bu açıdan milliyetçi model, bölgeler arasında daha adilane bir gelir dağılımını savunmakta ve nitelikli işgücü göçünün yetersiz olan üretim kaynaklarına olan ihtiyacı arttıracığı tehlikesine dikkat çekmektedir.¹⁶⁵

Milliyetçi görüş, beyin göçünün göç veren ülkeler açısından etkilerini dört başlıkla değerlendirmektedir. Bunlar; göçmenlerin genel nüfusun dışında yer alan seçilmiş özel bir grup olmaları, nitelikli işgücüne yönelik uluslararası özgür bir hareketliliğin olması, gelecekteki göç fırsatları konusunda göçmenlere kolaylıkların sağlanması ve göçmenlerin yurtdışına gittiklerinde kendi ülkeleriyle aralarında bağlarının zayıflaması hatta kopması olarak ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen başlıklar

¹⁶⁴ Don Patinkin, "A 'Nationalist' Model", (İçinde) Walter Adams (Ed.), **The Brain Drain**, New York, Macmillan Company, 1968, s. 92-93.

¹⁶⁵ Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 24.

nitelikli işgücü göçünün aynı zamanda göç veren ülkenin eğitimli nüfusu üzerinde de olumsuz etkilerinin görülmesine neden olmaktadır.¹⁶⁶

Ülkelerin göçe yönelik yaşadıkları kayıp ve kazançlar konusunda Kemal Nayan Kabra, yaşanan kayıpların önemsiz gösterilmeye çalışıldığını ve göç veren ülkenin karşılaştığı maliyetlerin üzerinin örtüldüğünü dile getirmektedir. Söz konusu kayıplar çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Bunlardan biri teknolojinin ters yönde transferiyle ilgilidir. Üretim alanından hizmete kadar çok sayıda nitelikli işgücünün transferiyle gelişmiş ülkelere yönelik gerçekleşen akış, ülkeler arasındaki teknolojik mesafenin artmasına neden olmaktadır. İkincisi vergiler yoluyla yaşanan kayıptır. Halkın vergileriyle finansmanı sağlanan kişiler başka bir ülkeye göç ettiklerinde gittikleri ülkenin neslinin yetişmesine ve finansmanına katkıda bulunmakta, böylelikle kendi ülkelerinin yaptıkları eğitim harcamaları ile vergiler anlamını yitirmektedir. Nitelikli işgücü göçü sonucunda ortaya çıkan kaybın bir diğer göstergesi ise para transferleridir. Gerek bilim adamları gerekse diğer nitelikli göçmenlerin göç sonrası aile bağlarının sağlamlığı yapacakları para transferlerinin yönünü ortaya koymaktadır. Bağların güçlü olması durumunda transfer akışı kaynak ülkeye yönelmekte; ancak aile bağlarının güçlü olmaması, göçmenlerin para transferlerini ülkelerine göndermeme yönünde tercih yapmalarına neden olmaktadır.¹⁶⁷

Milliyetçi görüşün üyeleri, ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli bir rol oynayan bilim ve teknoloji unsurlarının milli kültürün başlıca temsil mekanizmaları arasında yer aldığını öne sürmektedir. Bu açıdan kişisel hakların yanında toplumun ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulmasının gerekliliği üzerinde duran milliyetçi görüş bilim adamı ve nitelikli kişilerin ülkeler arasındaki hareketliliği konusunda birtakım önlemler alınmasını savunmaktadır. Söz konusu önlemler göçün kontrol

¹⁶⁶ Frédéric Docquier ve Hillel Rapoport, "Skilled Migration: The Perspective of Developing Countries", **Discussion Paper**, No. 2873, 2007, (Çevrimiçi) <http://ftp.iza.org/dp2873.pdf>, 4 Ekim 2013, s. 10.

¹⁶⁷ Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 43.

altına alınması konusunda etkili olacağı gibi milli çıkarların zedelenmemesi ve kalkınmanın yolunun açılmasına hizmet edebilecektir.¹⁶⁸

Nitelikli işgücü hareketliliğinin azaltılmasına ilişkin milliyetçi görüş tarafından getirilen öneriler üç başlıkta ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi; kaynak ülkelerin bilim adamları ve yüksek nitelikteki beyinlerini ülkelerinin kalkınmalarına katkı sağlamaları konusunda teşvik etmeleridir. İkincisi; ülkelerin kalkınmaları konusunda nitelikli insanların hayati bir görev üstlendiklerini onlara göstermeleri gerektiğidir. Bu konudaki üçüncü ve son öneri ise; göç veren ülkelerin yetişmiş beyinlerinin bilimsel alandaki isteklerini asgari ölçüde yerine getirmiş olma koşulunu sağlamalarına yöneliktir. Bu uygulamalar sayesinde nitelikli işgücü göçü sınırlandırılarak nitelikli beyinlerin kendi ülkelerine hizmet etmelerinin önü açılmış olacaktır.¹⁶⁹

1.5.3.1.2. İnsaniyetçi Görüş ve Kalkınma Tartışmaları

Beyin göçünün sonuçlarıyla ilgili argümanlardan ikincisi olan insaniyetçi görüşün temsilcisi Harry Johnson Chicago Üniversitesi ve Londra İktisat Okulu'nda çalışmalar yapmış Kanadalı bir ekonomisttir. Nitelikli işgücü göçünü “kozmpolit liberal bir durum” tanımlamasıyla ele aldığı çalışmasında Johnson iyi ya da kötü mü? ve kimin için? sorularıyla göçün yarar ve zararlarını değerlendirmektedir. Burada cevap aradığı grup ise göçmenlerin geride bıraktıkları ülkeleri mi yoksa dünyanın bütünü için mi olduğudur. Yine, politika olarak bağlılık belirli bir yer, ulus ya da bir grup insana bağlı olmakla sınırlı tutulmalı mıdır? sorusunu da tartışmaya açmaktadır. Harry Johnson pek çok uluslararası eğitilmiş göçmenin bu tecrübeyi yaşadığını öne sürmekte ve milliyetçi görüşün aksine, beşeri sermayenin uluslararası hareketliliğini olumlu sonuçları üzerinde durarak değerlendirmektedir.¹⁷⁰

Johnson, beşeri sermayenin uluslararası düzeydeki hareketliliğini genel olarak faydalı bir süreç olarak kabul etmektedir. Öyle ki her şeyden önce bireyler tarafından alınan göç kararı yine bireylerin özgür seçimleriyle gerçekleşmektedir. Bu bakış

¹⁶⁸ Oğuzkan, **a.g.e.**, 1971, s. 27.

¹⁶⁹ Patinkin, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁷⁰ David Ellerman, “The Dynamics of Migration of the Highly Skilled: A Survey of the Literature “ (İçinde) Kuznetsov, **a.g.e.**, s. 21-22.

açısına göre; üretimin temel faktörlerinden olan nitelikli işgücü, gerçekleştirdiği üretim faaliyetleriyle göç ettiği ülkenin yanı sıra tüm dünyanın üretimine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde göç dünya refahının artmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Diğer taraftan nitelikli göçmenler eğitim ya da çalışma amacıyla gerçekleştirdikleri hareketlilik ile yurtdışında kazandıkları tecrübeleri ülkelerine döndüklerinde paylaşma ve aktarma olanağına sahip olmaktadırlar.¹⁷¹

Nitelikli işgücü göçünün kayıp ya da kazanım olduğuna dair yaşanan tartışmaların devamında kaynak ülkenin uğradığı zararın somut göstergesi olarak göçmenlerin yurtdışında kazandıkları gelir ve vergilere dikkat çekilmiş, kazanılan gelirin gidilen ülkede vergilendirildiği ve bunun karşılığında geride kalan ülkenin herhangi bir kazanımının olmadığı ifade edilmiştir. İnsaniyetçi görüş üyeleri burada konunun iki yönüne dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi; gelirin nesiller arasındaki transferiyle ilgili olup, çalışanlar tarafından gençlerin eğitim maliyetlerinin karşılanması ve şu an çalışanların emeklilik dönemlerinde eğitimleri sonrasında çalışacak olan nesil tarafından finanse edilerek bu yolla geri dönüşün gerçekleşmesine yöneliktir. Tartışmanın bir başka yönü ise; vergileme ve harcama politikalarından yararlanılarak gelirin devlet tarafından yeniden dağıtılmasıdır. Bu durumda ortalama gelir vergisi diliminin üzerinde olan nitelikli kişilerin göç etmeleri durumunda, kendi ülkelerinde yaşayanların da söz konusu gelirden faydalanması mümkün olacaktır. Söz konusu kayıpların telafi edilmesi açısından göçmenlerin kendi ülkelerinin hükümeti tarafından vergilendirilmesi, zorunlu görevlendirme vb. uygulamaların hayata geçirilmesi önerilmektedir.¹⁷²

İnsaniyetçi görüşün savunduğu temel argümanlardan biri de dışsallıklardır. Göçmenler yurtdışında edindikleri tecrübeleri ülkelerine döndükten sonra uygulama olanağı bularak bilimsel araştırmaların kaynak ülkede de yürütülmesine hizmet etmiş olmaktadırlar. Bu bağlamda insaniyetçi görüş milliyetçi görüşün savunduğu nitelikli elemanların yabancı ülkeye sunulan bir hediye olacağı düşüncesine karşı çıkmaktadır. Zira göçmenler ülkelerine gönderdikleri para transferleri sayesinde

¹⁷¹ Johnson, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁷² Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 40-41.

aileleri ve diğer yakınlarına destek olmakta, böylelikle göçün ekonomik açıdan kazanıma dönüşmesine katkı sağlamaktadırlar.¹⁷³

Tablo 6: Beyin Göçüne Yönelik 1960'lı Yıllarda Gerçekleştirilen İki Tartışmanın Kapsamı

Milliyetçi Görüş (Kötümser)	İnsaniyetçi Görüş (İyimser)
Eğitim yerleşik nüfusun vergileri ile finanse edilirse her eğitilmiş göçmen gittiği yere verilen bir hediyedir.	Gelişmekte olan ülkelerden göç eden göçmenler çoğu zaman aileleriyle sıkı bağlar kurmaktadır ve onlara para transferleri gerçekleştirmektedir. Böylelikle var olan kayıpları telafi etmektedirler.
Beşeri sermaye birikimi ölçek ekonomileri için bir kayıptır.	Göçmenler ülkelerine geri dönerek yurtdışında kazandıkları bilgi ve yetenekleri ülkelere aktararak göçü faydaya dönüştürebilme olanağına sahiptir. Özellikle yeni fikirler ve keşifleri yeni ve farklı kültürlerle harmanlayarak ülkelerine farklı bakış açıları kazandırabilirler.
Nitelikli yetişmiş işgücünün yabancı bir ülkeye ihracı, gönderen ülke için öğrenme kapasitesi ve büyüme potansiyeli açısından bir kayıp olarak görülmektedir.	Göç eylemi, insan zihninin üretim fonksiyonu dışında yaratıcı çalışması için özgürleştirici bir rol oynar.
Nitelikli işgücü rekabet piyasası ücretlerinin çok üzerindeki sosyal özelliklere (öğrenme, liderlik, mentorluk ve kurumsal girişimcilik gibi) sahip olup, bu özellikler az gelişmiş ülkeler için oldukça önem taşımaktadır.	Beşeri sermaye, becerileri sayesinde araştırma ve üretim faaliyetlerinin tamamlayıcı bir öğesidir. Bu sermayenin yalnızca gittiği ülkenin araştırma ya da milli gelirine katkı yapacağı anlayışı yanlıştır.
Birkaç bilim adamı ve mühendisin az gelişmiş bir ülkeden başka bir ülkeye olan hareketliliği, gönderen ülke açısından o bölüm ya da alandaki işlerin aksaması hatta ortadan kaldırılmasına neden olabilmektedir.	Bölgeler hazır oldukları takdirde ve özellikle modern ulaşım ucuzluğu dikkate alındığında, ihtiyaç duyulmasında ve onlar için ödemeye hazır olunması durumunda, göçmenlerin hizmetlerine ulaşmak mümkündür.
Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla bilim ve teknoloji faaliyetlerinin az gelişmiş ülkelere adaptasyonunun sağlanması gerekmektedir. Zira yürütülen pek çok uygulamalı araştırmanın bir yerden başka bir yere transferine rastlanmamıştır.	Temel bilimlerde yürütülen keşifler dünyanın bütününe fayda sağladığı gibi; söz konusu fayda göçmen bilim adamlarının kendi ülkelerini de kapsamaktadır.
	Göçmenler yeni ikamet ettikleri yerdeki politikalarından yola çıkarak kaynak ülkelerindeki politikaları etkileyebilirler.

Kaynak: Carolina Cañibano, "Beyond The Economics Of The Brain Drain", **Globelics 2010 8th International Conference Making Innovation Work For Society: Linking, Leveraging and Learning**, Malaysia, 2010, s. 7.

1.5.3.2. İkinci Dönem Tartışmalar

1.5.3.2.1. Kayıp Olarak Beyin Göçü

Nitelikli işgücü göçüne yönelik ikinci dönem tartışmalar kapsamında Wong ve Yip tarafından desteklenen ve kapalı ekonomilerde göçü irdeleyerek nitelikli işgücü

¹⁷³ Johnson, a.g.e., s. 79-83.

göçünü maliyet boyutuyla ele alan bir modelsel teoriden söz edilmektedir. Söz konusu görüş; beyin göçünün ekonomik büyümeyi zarara uğrattığına değinerek, hükümetlerin uygulayacakları birtakım sınırlandırıcı politikalar sayesinde göçün sınırlandırılması ile ekonomik büyümenin korunmasının yolunun açılacağını öne sürmektedir. Bu uygulamalardan özellikle sıkı eğitim politikalarının hayata geçirilmesi ile göçün neden olduğu büyümenin yavaşlamasının önüne geçilebileceği öngörülmekte, böylelikle eğitimci ve öğrenci oranlarında artış sağlanması hedeflenmektedir. Burada karşılaşılan başlıca sorun ise nitelikli işgücünün ücretlerinde meydana gelen artışın niteliksiz işçilerin ücretlerindeki artıştan önemli oranda yüksek olması ve aradaki farkın açılmasına yöneliktir. Söz konusu durum, dengeli bir kalkınma yolunun açılmasında önemli bir engel oluşturmaktadır. Diğer taraftan beyin göçünün geride kalan nitelikli işgücünün gelirlerindeki yükselme eğilimi açısından faydalarına dikkat çekilmesine rağmen, milli gelirden yaşanan düşüş göçün makro boyuttaki zararlı etkileri arasında gösterilmektedir. Bu durum ise uzun vadede gelecek neslin büyüme oranlarındaki düşüşten olumsuz etkilenmesi ve yaşanan hareketliliğin devamı ile beşeri sermayenin büyüme oranının azalması yönündeki diğer zararlı etkileri beraberinde getirmektedir.¹⁷⁴

Di Maria ve Stryszowski ise nitelikli işgücü göçünü işgücü piyasaları ve kalkınma açısından ilişkilendirdikleri çalışmalarında, beşeri sermayenin sahip olduğu becerilerin göçün biçimini değiştirdiğine vurgu yapmaktadır. Bu anlayışa göre; üstün yeteneklere sahip kişilerin başka bir ülkeye göç etmeleri kaynak ülkenin büyüme hızını azaltmakta ve bu durum ülkelerin birbirlerinin gelişme hızlarını yakalamalarını öngören yakınsama hipotezini reddetmektedir. Sonuç olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki mesafenin gitgide açılması kaçınılmaz olmaktadır.¹⁷⁵

1.5.3.2.2. Faydacı Beyin Göçü: “Beyin Kazanımı”

Beyin göçüne ilişkin ikinci dönem tartışmaların öncülerinden Grubel ve Scott, nitelikli işgücü göçünü neden olduğu yarar ve zarar açısından kısa ve uzun vadede

¹⁷⁴ Kar-yiu Wong ve Chong Kee Yip, “Education, Economic Growth, and Brain Drain”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 23, 1999, s. 701-725.

¹⁷⁵ Corrado Di Maria ve Piotr Stryszowski, “Migration, Human Capital Accumulation and Economic Development”, **Journal of Development Economics**, 90, 2009, s. 307.

değerlendirmişlerdir. Kısa vadede göç, göç veren ülkede çeşitli ekonomik kayıplara neden oluyor gibi görünmesine rağmen, uzun vadede ülkelerin göç dışında kalan nitelikli işgücü birikimi kendi ülkelerinden ayrılan göçmenlerin yerini alabilmekte ve böylelikle kayıplar dönemselsel olarak önemsiz görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında; göç sonucu sağlanan dışsallıklar ve gelirin yeniden dağılımı hükümetlerin vergi ve harcama politikalarıyla ulaşılabilecek muhtemel kazanımlar arasında gösterilmektedir. Söz konusu politikalar sayesinde göç etmiş bilim adamları ve mühendisler başta olmak üzere nitelikli işgücünün kendi ülkeleri ve diğer ülkelere faydalı olmaları sağlanmaktadır. Bahsi geçen nedenlerle beşeri sermayenin uluslararası düzeyde hareketliliğinin önü serbest olarak açılmalıdır.¹⁷⁶

Göçün dışsallıklar boyutuna vurgu yapan diğer isimlerden Stark, Helmenstein ve Prskawetz de söz konusu dışsallıkları nitelikli işgücü göçünün göç veren ülkeye ve göç eden kişiye sunduğu olanaklar açısından ele aldıkları çalışmalarında para transferleri ve geri dönüşlerin kaynak ülkenin kalkınmasına sağladıkları katkıyı ölçmüşlerdir. Buna göre; para transferleri katkının daha çok maddi yönünü yansıtırken, geri dönüşler göçmenlerin yurtdışında kazandıkları tecrübeleri kendi ülkelerine aktarmalarına olanak tanıyan katkılar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde her iki katkı türünün göç veren ülkeye kazanım olarak yansıtılacağını söylemek mümkündür.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Grubel ve Scott, "a.g.m.", s. 271-274.

¹⁷⁷ Oded Stark, Christian Helmenstein ve Alexia Prskawetz, "Human Capital Depletion, Human Capital Formation, and Migration: A Blessing or a 'Curse'?", **Economics Letters**, 60, (1998), s. 363-364.

Tablo 7: Beyin Göçü ve Kalkınma: Tartışmanın Ana Hatları

Milliyetçi-Kötümser (2)	İnsaniyetçi-İyimser (2)
Gelişmiş ülkelerde nitelikli işgücünün ücret düzeyleri, gelişmekte olan ülkelerde ücretlerin yükselmesini teşvik eder, bununla birlikte artan eğitim olanakları sonucunda işsizlik sorunsalı ortaya çıkar. (Bhagwati ve Dellafar, 1973)	Ülkelerin nitelikli işgücü kaybından duydukları rahatsızlık geçici ve dönemsel bir durumdur. Uzun vadede ekonomiler bu göçün neden olduğu değişikliğe uyum sağlar. (Grubel ve Scott, 1966)
Göç, gelişmekte olan ülkelerde biriken nitelikli insanların yayılmalarına olanak sağlar. (Bhagwati, 1979)	Nitelikli işgücü göçü, beşeri sermayenin gelişimini teşvik ederek göçten yaşanan kaybın telafi edilmesini sağlar. (Beine, Docquier ve Rapoport, 2001, 2008; Easterly and Nyarko 2008; Mountford 1997; Stark, Helmenstein ve Prskawetz 1998; Stark 2003; ve diğerleri)
Nitelikli göç, bir ekonominin endojen büyüme kapasitesini azaltır. (Wong ve Yip, 1999)	
Göç, nitelikli insanların yer değişimini olanaklı kılarak göç veren ülkelerin zararına yol açmaktadır. (Di Maria ve Stryzowski, 2008)	
Kaynak: Carolina Cañibano, “Beyond The Economics Of The Brain Drain”, Globelics 2010 8th International Conference Making Innovation Work For Society: Linking, Leveraging and Learning , Malaysia, 2010, s. 16.	

Birey, sahip olduğu yetkinlikler sayesinde göçü maddi olan ve olmayan dönüşlerle güce dönüştürecek potansiyele sahiptir. Göç yoluyla elde edilen kazanımlar karşısında söz konusu maliyet ve risklerin ise bu anlayışa göre önemi kalmayacaktır.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Jorge Mora ve J. Edward Taylor, “Determinants of Migration, Destination, and Sector Choice: Disentangling Individual, Household, and Community Effects”, (İçinde), Çağlar Özden, **International Migration, Remittances, and The Brain Drain**, Washington DC, Palgrave Macmillan, 2006, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMADAKİ ROLÜ

2.1. Beyin Göçünden Kalkınma Sağlanmasına Yönelik Geliştirilen Politikalar

Beyin göçü ve göçten ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik politikalar göç veren ülkelere göre değişmekle birlikte temelde üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar; göçü sınırlayıcı politikalar, teşvik edici politikalar ve göçün olumsuzluklarını telafi edici politikalar.

Sınırlayıcı politikalar; ülke dışına akmakta olan nitelikli bireylerin eğitim ve araştırma amaçlı yürüttükleri çalışmalarında yurtdışında buldukları sürenin sınırlandırılmasını sağlayan kısıtların getirildiği politikalar. Bu politikalarla amaçlanan; bireylerin yurtdışında gerçekleştirecekleri çalışmalarında herhangi bir karşılık beklemezsizin devlet tarafından verilen ödenekler ve karşılıklı sözleşmeler gibi yükümlülükler yoluyla dönemsel olarak belirli sürelerde çalışmalarını tamamlamalarının ardından ülkelerine geri dönmelerinin sağlanmasıdır. Sınırlayıcı politikalar ile getirilen süre sınırlamalarında bireylerin ülkelerini terk etmelerinin önüne geçilmesi ve böylelikle olası göç tehdidinin engellenmesine yönelik çeşitli tedbirler alınmaktadır. Teşvik edici politikalar; diasporalar ve kaynak ülkeye yönelik geri dönüşlerin gerçekleşmesi şeklinde ortaya çıkan kalkınma politikalarını içermektedir. Göçten kalkınma sağlanmasının teşviki söz konusu politikaların üzerinde durduğu temel amaçtır. Bu politikalar nitelikli bireylerin ülkelerine fiziksel olarak geri dönmelerinin sağlanması ya da geri dönüşlerin mümkün olmadığı durumda kurulan bağların geliştirilmesine dönük çabaları ortaya koymaktadır. Üçüncü politika argümanı ise telafi edici politikalar. Mevcut politikalar göçün neden olduğu zararı asgari düzeye indirmeye yönelik uygulamaları bünyesinde barındırmaktadır. Göçün olumsuzluklarını azaltmaya yönelik telafi edici politikalar içerisinde vergiler, para transferleri ve eğitim yatırımları yer almaktadır. Vergiler ve para transferleri göçün kaybını finansal olarak karşılamayı amaçlarken, eğitim

yatırımları göç veren ülkelerin ulusal eğitim sistemlerinde yeni yapılanmalara ilişkin düzenlemelerin oluşturulmasını içermektedir.

2.1.1. Sınırlayıcı Politikalar

Nitelikli göçmen akışını sınırlayan politikalar göç ve kalkınma ilişkisinde göçün zararlı etkilerinin bertaraf edilmesinde yararlanılan temel araçlar arasında yer almaktadır. Bu politikaların öncelikli amacı ülke dışına akmakta olan göçmen hareketliliğinin zorlaştırılmasına yöneliktir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygınlıkla görülen maaş ve yapısal düzenlemelerdeki çeşitli yetersizlikler nedeniyle yaşanan nitelikli insan kaybı konusunda başlıca kurtarıcı mekanizmalardan biri olarak göçü sınırlayıcı politikalardan yararlanılmaktadır.¹⁷⁹

Sınırlayıcı politikaların belirgin örnekleri arasında yurtdışına giden öğrencilere getirilen bağlayıcı sözleşmeler yer almaktadır. Örneğin Sudan nitelikli göçmenlerinin ülke dışına çıkışları konusunda çeşitli sınırlamalar getirerek dışarıya akmakta olan göçmen tehlikesini bir ölçüde azaltmaya çalışan ülkeler arasındadır. Bu konuda karşılaşılan bir başka örnek ise, yurtdışına eğitim amacıyla gönderilen öğrencilerin öğrenimlerini tamamlamalarının ardından ülkelerine geri dönmeleri konusunda bağlayıcılığı olan zorunlu hizmet yükümlülükleridir. Etiyopya, Gana ve Nijerya gibi ülkelerde gerçekleştirilen uygulama sayesinde, ülkeleri tarafından eğitim amacıyla yabancı vize olanağı sağlanan öğrencilerin geçici süreyle ülkelerinden çıkışlarına izin verilmesi mümkün olabilmektedir.¹⁸⁰ Türkiye’de de var olan bu uygulamada mezunlar, eğitimlerini tamamlamalarının ardından yurtdışında buldukları süreyle orantılı olarak ülkelerinde çeşitli kuruluşlarda görev almaları yoluyla çalışmalarını sürdürmektedir.

Benzer biçimde, çalışmalarını yurtdışında sürdüreceği öğrencilerin ülke dışına çıkışlarının sınırlandırılmasına yönelik Vietnam Eğitim ve Öğretim Bakanlığı tarafından bağlayıcı sözleşme uygulamalarına rastlanmaktadır. Öğrenciler ve aileleri

¹⁷⁹ Mercy Brown, “Using The Intellectual Diaspora to Reverse the Brain Drain: Some Useful Examples”, **Regional Conference on Brain Drain and Capacity Building in Africa**, IDRC, 22-24 February 2000, s. 1-2.

¹⁸⁰ David H. Shinn, “African Migration and the Brain Drain”, **Institute for African Studies and Slovenia Global Action**, Ljubljana, 2008 (Çevrimiçi)
<https://sites.google.com/site/davidhshinn/Home/african-migration-and-the-brain-drain>, 13 Ocak 2013.

tarafından imzalanan ve ülke dışındaki çalışmalarının tamamlanmasının ardından öğrencilerin ülkelerine geri dönmelerini öngören sözleşmelere uyulmaması durumunda, söz konusu hareketlilik yasa dışı göç olarak kabul edilerek devletçe verilen eğitim ücretlerinin geriye ödenmesi şart koşulmuştur. Ayrıca 2000 yılında Maliye ve Eğitim Bakanlığı'nın ortaklaşa yayınladıkları 75/2000/TTLT/BTC-GDDT numaralı genelge ile söz konusu sözleşmeye uymayan devlet destekli öğrencilere mezuniyetleri sonrasında yurtdışında buldukları üç aylık süre göz önünde bulundurularak planlanan sürede ülkelerine dönmemeleri ya da ülkelerine dönmelerine rağmen akademik kuralları ihlal ettikleri gerekçesiyle çeşitli yaptırımlar da uygulanmıştır. Bu durumda; ödenecek para miktarı her davanın özelliğine göre değişirken toplam giderlerin % 50'si olarak belirlenmiştir. Kendi kendini finanse eden öğrencilerin geri dönüşlerini sağlamaları açısından değerlendirildiğinde ise bu politika yetersiz görünmektedir.¹⁸¹

Nitelikli işgücünün kaynak ülkede tutulması ve iyileştirilmesini içeren koruma amaçlı sınırlayıcı politikalar, bugün gelişmekte olan pek çok ülkede uygulanmaya devam etmektedir. Bununla birlikte başta bilim ve teknoloji konusunda yaşanan kayıplar dikkate alındığında söz konusu politikalar nitelikli işgücü göçünün durdurulması ve tersine çevrilmesinde etkileri ve sağlanan başarıları açısından oldukça sınırlı bir çerçeve sunmaktadır.¹⁸²

2.1.2. Teşvik Edici Politikalar

2.1.2.1. Bilimsel Diasporalar

2.1.2.1.1. Gelişimleri

Göçmenlerle kurulan diaspora ağlarının geçmişi 20. yy. başlarında Avrupa ve ABD'de yaşayan Polonyalı köylülere kadar götürülmektedir. Nitelikli insanların hareketliliği ile devam eden bu örgütlenme biçimi çağdaş anlamda bugün dahi

¹⁸¹ Chi Hong Nguyen, "Brain Drain or Brain Gain? The Revitalization of a Slow Death", 2006, (Çevrimiçi) <http://www.usca.edu/essays/vol162006/chi.pdf>, 6 Şubat 2014.

¹⁸² Jean-Baptiste Meyer, Jorge Charum, Dora Bernal, Jacques Gaillard, José Granés, John Leon, Alvaro Montenegro, Alvaro Morales, Carlos Murcia, Nora Narvaez-Berthelemot, Luz Stella Parrado ve Bernard Schlemmer, "Turning Brain Drain into Brain Gain: The Colombian Experience of The Diaspora Option", **Science, Technology & Society**, Vol. 2, No. 2, 1997, s. 286-287.

gelişen çeşitli uygulamalarla devam etmektedir. Göçmen ağları olarak da adlandırılan diasporalar; kişiler arası düzeyde göçmenlerin akrabaları, arkadaşları ya da genel olarak ülkelerin yurtdışında yaşamakta olan vatandaşlarıyla kurdukları ilişkilerin devamlılığını sağlamayı amaçlayan yapılanmalardır. Söz konusu ağlar sayesinde bilgi akışı ve mali destek sağlanmasının yanı sıra istihdam ve konaklama gibi olanakların kolaylaştırılması yönünde temel amaçların gerçekleştirilmesi öne çıkmaktadır. Günümüzde beyin kazanımı stratejisi olarak da uygulanmakta olan diasporalar sayesinde -özellikle Çin, Kolombiya ve bazı Afrika ülkelerinde görüldüğü üzere-, nitelikli göçmenlerin ülkelere fiziksel anlamda geri dönmelerine gerek kalmaksızın ülkeleriyle olan ilişkilerini sürekli kıldıkları bilinmektedir.¹⁸³

1990'lı yıllarla birlikte gelişen ve 2000'li yıllar itibarı ile önemli bir yükselme trendi yakalayan diaspora ağları, pek çok uluslararası kuruluşun da katkısıyla beyin göçünün beyin kazanımına dönüştürülmesi konusunda kayıp yaşayan ülkeler nezdinde etkin bir politika argümanı sunmaktadır. Beyin göçü konusunda yeni bir amaca odaklanan bir anlayış olarak görülen bu yaklaşım biçimi günümüzde elli ülkede bilgi ağları, devlet üstü kuruluşlar gibi üst düzey makamlarda uygulama alanı bularak Unesco, UNDP-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Dünya Bankası ve Uluslararası Göç Örgütü gibi diasporaya yönelik her türlü kuruluşun çalışmalarının bu yönde özendirilmesi anlayışını ön plana çıkarmıştır.¹⁸⁴

Nitelikli göçmenlerin uluslararası hareketlilikleri karşısında 1990'lı yıllarda diaspora ağlarıyla ilgili önemli girişimler dikkat çekmektedir. Bu yönde başlatılan çabaların somut örneği, gelişmekte olan otuz altı ülke tarafından oluşturulan uzman ağlarıdır. Yürütülen çalışmalar sonucu sayıları kırk bire ulaşan bu ağların temel amacı; ülkelerinden uzakta yaşamakta olan insanların kaynak ülkelerine yönelik teknik, finansal, sosyal, eğitsel, kurumsal, altyapısal vb. katkılarının artırılması yönünde destek vermelerini sağlayıcı çabaları içermektedir. Böylelikle nitelikli göçmenlerin bilgi ve yeteneklerini kaynak ülkelere aktarmaları yoluyla ülkelerinin kalkınmasına hizmet etmeleri mümkün olmaktadır. Beyin göçünü güce dönüştürmeyi

¹⁸³ Anjali Sahay, **Indian Diaspora In The United States Brain Drain or Gain?**, Lanham MD, Lexington Books, 2009, s. 33.

¹⁸⁴ Eric Leclerc ve Jean-Baptiste Meyer, "Knowledge Diasporas for Development", **Asian Population Studies**, 3:2, 2007, s. 153.

esas kılan bu politika sayesinde insan kaynakları potansiyelinin yeniden kazanılması öngörülmektedir.¹⁸⁵

Diaspora ağları konusunda uluslararası düzeyde oluşturulan derneklerin önemine değinen Uluslararası Göç Küresel Komisyonu, sürdürülen ilişkilerin kaynak ülkelerin kalkınmasını teşvik etmede itici bir güç unsuru olduğuna dikkat çekerek oluşturulan bilgi ağları yoluyla maddi ve manevi transferlerin göç veren ülke nezdinde yatırımlara dönüşeceğini vurgulamaktadır. Komisyon, bu konuda özellikle göçmen örgütleri, kamu kuruluşları ve sivil kuruluşların önemli bir rol üstlendiğinin altını çizmektedir.¹⁸⁶

Araştırmalar farklı ülkelerde yaşamakta olan bilim adamları, araştırmacılar ve diğer nitelikli bireylerin ülkeleriyle aralarındaki mesafeye rağmen ilişkilerini koparmak istemediklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, göçmenleriyle ilişkilerini güçlendirmeye odaklanan ülkelerin diaspora politikalarını hayata geçirmeleri konusunda kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Zira Hindistan, Çin ve Kolombiya gibi ülkelerde göçmenlerin kaynak ülkeleriyle kurmuş oldukları ilişkinin hızla ilerlediği görülmektedir. Adı geçen ülkelerde bilimsel diasporaların gelişmesi ise bu ülkelere yönelik göç kültürünün oluşması ve yetenek akışının sağlanmasında büyük pay sahibidir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Jean Baptiste Meyer, "Network Approach Versus Brain Drain: Lessons From The Diaspora", **International Migration**, Vol. 39, (5), 2001, s. 92.

¹⁸⁶ Claire Mercer, Ben Page ve Martin Evans, **Development and the African Diaspora Place and The Politics of Home**, New York, Zed Books, 2008, s. 24.

¹⁸⁷ Sami Mahroum, The International Policies of Brain Gain: A Review, **Technology Analysis & Strategic Management**, Vol. 17, No. 2, 2005, s. 224-225.

Tablo 8: Başlıca Diasporalar

Diaspora	Yaygın Örneği
Emperyalist genişlemeye dayalı diaspora	Yunan, Roman, İngiliz, İspanyol, Portekiz, Japon
Zorla çıkarılma ve sürgün şeklinde görülen diaspora	Yahudi, Afrika, Ermeni, Güney-Doğu Asya, Salvador
İşçi sınıfının dağılması ile ortaya çıkan diaspora	Çin, Japonya, Filipinler ve Meksika'nın da dahil olduğu 19. yy. ve 20. yy.'nin ilk dönemlerinde Asya Pasifik bölgesinde yer alan Asya diasporasının büyük çoğunluğu
Ticaret/girişimcilik ve yönetsel diaspora	Yahudi, Lübnan ve Çinli tüccar ve girişimciler ile Japon yöneticiler
Profesyonel/entelektüel/bilimsel diaspora	Filipinli hemşireler, Rusyalı bilim adamları, Çin mühendisler, Koreli profesörler ve ABD'li İngilizce öğretmenleri

Kaynak: Richard Maidment ve Colin Mackerras, **Culture and Society in the Asia-Pacific**, New York, Routledge, 1998, s. 58.

Günümüzde Macaristan, Romanya, Polonya, Çin, Güney Kore, Singapur, Tayvan, Slovakya, Hindistan, Tunus, Fas, Şili ve Kolombiya'nın aralarında olduğu pek çok ülke yurtdışında yaşayan bilim adamları, akademisyenleri ve mühendisleriyle kurdukları ilişkiler sayesinde beyin göçünü güce dönüştürme yolunda önemli örgütlenmeler içerisinde yer almaktadırlar. Uygulamaların ülkelerin politikalarına yansımalarının somut göstergesi ise göçmenlerin kaynak ülkelerinde bulunan bilimsel çevrelerle kurdukları ilişkilerin güçlenmesi şeklinde görülmektedir. Örneğin; Macaristan, sosyalizm sonrası dönüşümün başlamasıyla birlikte oluşturduğu ağlar yoluyla ülke dışında bulunan bilim adamlarıyla ilişkilerini etkin hâle getirmiştir. Birçok ülkede hayata geçirilen ve o dönemde oldukça yeni kabul edilen bu eğilim sayesinde beyin göçünün zararlarının faydaya dönüştürüleceği görüşünü destekleyen politikalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Öyle ki Bhagwati tarafından 1970'li yıllarda dile getirilen ve göç veren ülkelerde beyin göçüne ilişkin yaşanan kayıpların telafi edilmesini sağlama amacıyla ortaya koyulan vergi önerisi yerini 1994 yılında ele aldığı diaspora yaklaşımına bırakmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yetenek transferi yoluyla beyin kazanımını amaçladıkları bu politika aracı,

göçün göç veren ülkeyi yoksullaştırmak yerine refahı sağlama misyonuna vurgu yapmaktadır.¹⁸⁸

2.1.2.1.2. Örgütlenme Biçimlerine Göre Bilimsel Diasporalar

Diasporaların örgütlenme biçimleri temelde beş farklı niteliksel yapıya dayandırılmaktadır. Bunlar:¹⁸⁹

Öğrenci/Araştırma Ağları: Öğrenci ağları/araştırma ağları şeklinde yaygınlaşan ağlar yurtdışında bulunan öğrencilerin desteklenmesi, araştırmacılar arasında da bilgi ve diyalog paylaşımının geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bir başka amacı yurtdışındaki nitelikli işgücü piyasası ile bütünleşmenin kolaylaştırılması olan öğrenci/araştırma ağları bu yönüyle göç veren ülkelere yönelik katkıları açısından sınırlı bir çerçeveye sahiptir. Bu kategoride yer alan ağlar ağırlıklı olarak sanayileşme sürecini tamamlamış olan ülkelerin girişimleriyle yürütülmektedir.

Yerel Mesleki Kuruluşlar Şeklinde Ortaya Çıkan Yapılanmalar: Yerel mesleki kuruluşlar şeklinde örgütlenen yapılanmalar yurtdışında bulunan göçmenlerin belirli dönemlerde düzenli olarak bir araya geldikleri; böylelikle sosyal ve mesleki düzeyde çeşitli paylaşımlarda buldukları oluşumlardır. Düzenli yapılan bu etkinlikler sayesinde hem bireyler arası ilişkilerin güçlenmesi hem de profesyonel alandaki birikimlerin takibi ve paylaşılması olanaklı hâle gelmektedir. Bu yapılanmaların dünyada karşılaşılan yaygın ülke örnekleri arasında ilk sıralarda Çin (CESASC) ve Hindistan (SIPA) yer almaktadır.

TOKTEN Programı Kapsamında Bilgi Transferi: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı olarak başlatılan TOKTEN programı, yurtdışında yaşamakta olan nitelikli işgücünün 3 haftadan 3 aya kadar uzanan kısa süreli ziyaretlerle uzmanlık alanları dâhilinde kaynak ülkelerine bilgi aktarmaları şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu

¹⁸⁸ UNDP “From Brain Drain to Brain Gain: Mobilising Albania’s Skilled Diaspora”, **A Policy Paper for The Government of Albania**, University of Sussex, 2006, (Çevrimiçi)

http://www.migrationdrc.org/publications/other_publications/Brain_Gain_Policy_Paper_english_FIN_AL.pdf, 22 Şubat 2014, s. 18.

¹⁸⁹ Jean-Baptiste Meyer ve Mercy Brown, “Scientific Diasporas: A New Approach to the Brain Drain”, **World Conference on Science UNESCO-ICSU**, Discussion Paper, No. 41, (Çevrimiçi) <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 22 Şubat 2014.

ziyaretlerde genellikle uzmanlar, ülkelerinde çeşitli geliştirme projelerinde yer alarak ya da üniversitelerde öğretim görevliliği gibi görevler üstlenmeleri yoluyla ülkelerine bilgi aktarımını sağlamaktadırlar.

Gelişmekte olan entelektüel/bilimsel diasporalar: Kaynak ülkelerin kalkınma sürecinin desteklenmesini amaçlayan ve nitelikli göçmenlere dair bilgileri içeren havuzun oluşturulduğu yapılanmalardır. Tayland'da gerçekleştirilen RBD projesi, başlangıçta ülkede bilim ve teknolojinin geliştirilmesi amacıyla ülke dışında bulunan Taylandlı uzmanların kısa sürelerle ülkelerine dönmeleri yoluyla Tayland'a destek olmalarını sağlamıştır. Bu tür ağların gelişmekte olan diaspora ağları olarak sınıflandırılmalarının temelinde; benzer amaçlara sahip olmalarına rağmen gerçek diaspora ağlarıyla kıyaslandıklarında yetersiz bir bilgi kümelenmesinin varlığı dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan bilimsel diasporalara verilebilecek bir başka örnek ise Romanya kökenli FORS (Foundation Romania) adlı yapılanmadır.

Entelektüel/Bilimsel Diasporalar: Entelektüel/bilimsel diasporalar 1980'li yılların sonları ve 1990'ların başlarında kendiliğinden ve birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan yapılanmalardır. Bu kuruluşların temel amacı kendi ülkelerinden ayrı olan bireylerin ülkeleriyle bağlarını tekrar kurabilmelerine hizmet etmektir. Entelektüel/bilimsel diaspora üyeliklerinin bir başka özelliği, bu kuruluşlara üye olanların büyük bir bölümünün yurt dışında yaşıyor olmalarıdır. Entelektüel diaspora ağlarının yaygın örnekleri arasında Güney Afrika menşeli SANSA (South African Network of Skills Abroad) ve CALDAS gelmektedir. Özellikle CALDAS'ın üyelerinin % 79.5'i Kolombiyalılardan, % 6.8'i Kolombiya dışındaki ülkelerin vatandaşlarından, % 13.7'lik dilimi ise her iki vatandaşlık statüsüne sahip olan bireylerden oluşmaktadır. Belirli bir ülkenin vatandaşı olma koşuluna bağlı olmaksızın o ülkenin ağına üye olunabileceğinin önünde engel oluşturmayan bu durum, ülke vatandaşlığının kapsamı dışında yer alan yeteneklerin de ağlara üye olmaları açısından aynı düzeyde önem teşkil ettiklerini göstermektedir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Brown, "Using The Intellectual Diaspora to Reverse the Brain Drain: Some Useful Examples", s. 4-5.

Tablo 9: Dünya Genelinde Görülen Bilimsel Diasporalar

Ülke	Diaspora Adı	Diaspora Türü
Arap ülkeleri	The Network of Arab Scientists and Technologists Abroad (ASTA)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Arjantin	Programa para la Vinculacion con Cientificos y Tecnicos Argentinos en el Exterior (Program for the Linkage of Argentine Scientists and Technologists Abroad) (PROCITEXT)	Gelişen Entelektüel/bilimsel diaspora
Assam	Transfer of Knowledge and Technology to Assam	TOKTEN Programı
Çin	Chinese Scholars Abroad (CHISA)	Öğrenci ağları/akademik ağlar
	Society of Chinese Bioscientists in America	Yerel mesleki kuruluş
	Chinese American Engineers and Scientists Association of Southern California (CESASC)	Yerel mesleki kuruluş
Kolombiya	The Colombian Network of Researchers and Engineers Abroad (Red Caldas)	Entelektüel/bilimsel diaspora
El Salvador	Conectandonos al Futuro de El Salvador (Connecting to El Salvador's Future)	Gelişen Entelektüel/bilimsel diaspora
Fransa	Frognet	Öğrenci ağları/akademik ağlar
Hindistan	Silicon Valley Indian Professionals Association (SIPA)	Yerel mesleki kuruluş
	Worldwide Indian Network	Entelektüel/bilimsel diaspora
	The International Association of Scientists and Engineers and Technologists of Bharatiya Origin	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
	Interface for Non Resident Indian Scientists and Technologists Programme (INRIST)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
İran	The Iranian Scholars Scientific Information Network	Entelektüel/bilimsel diaspora
İrlanda	The Irish Research Scientists Association(IRSA)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Japonya	Japanese Associate Network (JANET)	Öğrenci ağları/akademik ağlar
Kenya	Association of Kenyans Abroad (AKA)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
Kore	Korean Scientists Engineers Association of Sacramento Valley	Yerel mesleki kuruluş
	The Global Korean Network	Entelektüel/bilimsel diaspora
Latin Amerika	Asociation I.attino-americanne de Scientifiques (Latin American Association of Scientists) (ALAS)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Lübnan	TOKTEN for Lebanon	TOKTEN Programı
Fas	Moroccan Association of Researchers and Scholars Abroad (MARS)	Öğrenci ağları/akademik ağlar
Nijerya	Association of Nigerians Abroad (A.N.A)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Norveç	Association of Norwegian Students	Öğrenci ağları/akademik ağlar
Pakistan	Return of Qualified Expatriate Nationals to Pakistan	TOKTEN Programı
Filistin	Programme of Assistance to the Palestine People	TOKTEN Programı
Peru	Red Cientifica Peruana (Peruvian Scientific Network)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
Filipinler	Brain Gain Network (BGN)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Polonya	The Polish Scientists Abroad	Entelektüel/bilimsel diaspora
Romanya	The Forum for Science and Reform (FORS)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
Güney Afrika	The South African Network of Skills Abroad (SANSA)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Tayland	The Reverse Brain Drain Project(RBD)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
	Association of Thai Professionals in America and	Entelektüel/bilimsel diaspora

	Canada (ATPAC)	
	The Association of Thai Professionals in Europe (ATPER)	Entelektüel/bilimsel diaspora
	The Association of Thai Professionals in Japan (ATPIJ)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Tunus	The Tunisian Scientific Consortium (TSC)	Entelektüel/bilimsel diaspora
Uruguay	Red Academica Uruguay (Uruguayan Academic Network)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
Venezuela	In Contact with Venezuela	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora
	El Programa Talento Venezolano en el Exterior (Program of Venezuelan Talents Abroad) (TALVEN)	Gelişen entelektüel/bilimsel diaspora

Kaynak: Mercy Brown, “Using The Intellectual Diaspora to Reverse the Brain Drain: Some Useful Examples”, **Regional Conference on Brain Drain and Capacity Building in Africa**, IDRC, 22-24 February 2000, s. 13.

Bilimsel diasporaların başlıca özellikleri;

- Üyelerinin yurtdışında yaşıyor ve/veya çalışıyor olmaları
- Üyelerinin uzmanlık gerektiren alanlarda –özellikle bilimsel araştırmaların yürütülmesi konusunda- nitelikli işgücü potansiyeline sahip olmaları
- Ağların öncelikli amacının kaynak ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlaması
- Farklı ağ üyeleri ve bu üyelerin kaynak ülkedeki karşılıklarıyla aralarında bir iletişim ya da bağlantı olması¹⁹¹
- Dünyada bir ya da birden fazla ülkeye dağılmış olmaları
- Diaspora üyelerinin ülkelerine dönmeleri konusunda herhangi bir zorunluluk olmaması, üyelerin buldukları ülkeden de kendi ülkelerinin kalkınmasına hizmet edebilmeleri.
- Kaynak ülkeye bilgi transferi yoluyla bilgi ve uzmanlığın paylaşılması.

şeklinde özetlenmektedir.

¹⁹¹ Meyer ve Brown, “a.g.m.”, (Çevrimiçi) <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 22 Şubat 2014.

2.1.2.1.3. Bilimsel Diasporalarda Rol Oynayan Aktörler

2.1.2.1.3.1. Uluslararası Kuruluşlar

Bilimsel diasporaların etkin kullanımı konusunda uluslararası kuruluşlar önemli bir misyonu yerine getirmektedirler. Bu kuruluşlar içerisinde BM özellikle Bin Yıl Kalkınma Hedefleri atılımı ile kalkınmada küresel işbirliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Söz konusu hedeflere ulaşılmasında ise diasporaların entelektüel, teknolojik, girişimci ve finansal rollerinden yararlanma yoluna başvurmuşlardır. Diasporalardan yararlanan diğer kuruluşlar arasında yer alan Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Göç Örgütü, Dünya Bankası gibi diğer kuruluşlar da kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesini amaçlayan ve çeşitli öncü programları ile kaynak ülkelere bilgi transferinin sağlanmasında etkin rol oynayan kuruluşlar arasındadır. Söz konusu kuruluşlar arasında BM tarafından 1977 yılında başlatılan TOKTEN programı, bilimsel diasporalar aracılığı ile özellikle göç veren ülkelere bilgi transferinin sağlanması konusunda önemli bir görev üstlenmiştir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 25 ülkede başlatılan programda ülkelerinden uzakta bulunan nitelikli işgücünün dönemsel ziyaretler eşliğinde uzmanlıklarını kaynak ülkelerine aktarmaları yoluyla gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına katkı sağlamaları amaçlanmıştır.¹⁹²

Diasporalara yönelik bir diğer politika olan MIDA (Migration for Development in Africa), Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından başlatılan bir program olmasının yanında Afrikalı göçmenlere duyulan ihtiyaç dâhilinde göçmenlerin ülkelerine yönelik kaynak transferini gerçekleştirmeleri ve kaynak ülke-göçmen arasında karşılıklı sinerjinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. İnsanların ve kaynakların hareketliliği felsefesiyle yola çıkan program, beşeri sermayeye yatırım yapılması konusunda dönemsel, uzun vadeli ve geri dönüşün fiili olarak gerçekleşmesi olmak üzere üç farklı seçenek sunmaktadır. Böylelikle yurtdışında yetişmiş nitelikli bireylerin yetenekleri ölçüsünde sağlık, eğitim, sosyal konularda ülkelerinin kalkınmalarında kaynak olabilme potansiyelleri açığa çıkarılmaktadır. Bu

¹⁹² Béatrice Séguin, Leah State, Peter A. Singer ve Abdallah S. Daar, "Scientific Diasporas As An Option For Brain Drain: Re-Circulating Knowledge For Development", *Int. J. Biotechnology*, Vol. 8, No. 1/2, 2006, s. 84.

amaçlarla yürütülmekte olan programın hedef kitlesi; profesyoneller, nitelikli çalışanlar, uzmanlar ve öğretmenler olmak üzere dört farklı gruptan oluşmaktadır. Çalışmaların sürdürülme biçimi konusunda ise MIDA özellikle altı alanda çalışmaktadır. Bunlar küçük ölçekli kurumsal gelişme, bilgilendirme kampanyaları, diyalog ve göç politikası seçenekleri, yetenek transferi, para transferi yönetimi ile değerlendirme anketleri ve veri tabanının geliştirilmesi başlıklarını içermektedir.¹⁹³

2.1.2.1.3.2. Ulusal Kuruluşlar

2.1.2.1.3.2.1. Devlet

Diasporalar konusunda aracı olan kuruluşların ilk sıralarında yer alan devlet, yurtdışındaki vatandaşların bilgi ve yeteneklerinden yararlanılması konusunda etkin bir aktör konumundadır. Dade ve Unheim'in matrisinde bilgi transferi dâhil pek çok kalkınma politikasında önemli rol oynayan devletin uygulamaları zaman zaman tartışılmasının yanı sıra, yurtdışındaki vatandaşlarını cesaretlendirilmesi ve ev sahibi ülkeler açısından kalkınma çıktısını olumlu yönde etkilediği kanaati öne çıkmaktadır.¹⁹⁴

Devletin ön ayak olduğu örneklerden biri olan Çin yurtdışındaki konsoloslukları, büyükelçilikleri ve ulusaşırı diğer kaynakları ile diasporayı başarıyla uygulayan ülkeler arasında yer almaktadır. Ülke aynı zamanda yurtdışındaki vatandaşlarını ülkelerine davet ederek araştırma faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik konularda yatırım yapmaları çağrısında bulunarak Çin'e destek vermelerinde cesaretlendirici rol oynamıştır.¹⁹⁵

¹⁹³ International Organization for Migration, MIDA Mobilising the African Diasporas for The Development of Africa, 2004, (Çevrimiçi) http://publications.iom.int/system/files/pdf/mida_en.pdf, 29 Kasım 2015, s. 2-8.

¹⁹⁴ Carlo Dade ve Per Unheim, "Diasporas and Private Sector Deveopment: Impacts and Opportunities", **Focal**, Ottawa, 2007, http://www.focal.ca/pdf/diaspora_Dade-Unheim_diasporas%20private%20sector%20development%20impacts%20opportunities_April%202007.pdf, 29 Kasım 2015, s. 18-19.

¹⁹⁵ Sara Nikolić, Boriša Mraović ve Emina Ćosić, The Scientific Diaspora As The Brain Gain Option: Exploring The Case Of Bosnia and Herzegovina, ACIPS, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/Istrazivanja/default.aspx?id=1812&langTag=bs-BA>, 16 Ocak 2015, s. 14.

Devlet tarafından ön ayak olunan ve yurtdışındaki göçmenleri kaynak ülkeye çekebilmede öne çıkan uygulamalardan bir diğeri ise bilim ve teknoloji odaklı çalışmaların özendirilmesine yönelik kuruluşların oluşturulmasıdır. Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yanı sıra Tayvan’da da söz konusu kuruluşlara rastlamak mümkündür. Öyle ki ülkede 1980 yılında devletin çeşitli şirketlere mali teşvikler ve altyapı olanakları sağladığı Hsinchu Science-based Industrial Park Tayvan’ın önemli bilim merkezleri arasındadır. Özellikle ABD’deki Silikon Vadisi ve diğer bilim merkezlerinden esinlenen projenin çıkış noktaları arasında ise yurtdışında bulunan göçmenlerin uzmanlıklarından faydalanma amacı öne çıkmaktadır. Yine Tayvan’da devletin sponsorluğunda pek çok uluslararası konferansın verildiği endüstriyel park, uluslararası bilimsel topluluklara ulaşma amacını da gütmektedir.¹⁹⁶

Gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun olarak görülen göç konusu bu ülkelerin yanı sıra dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelerinde de çeşitli önlemlerin alınmasını gerektiren uygulamalarda yer bulmaktadır. Son yıllarda Amerikan diplomasisi tarafından bilimsel diasporaların desteklenmesi amacıyla önemli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar arasında devlet organlarından ABD Dışişleri Bakanlığı ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın ev sahipliğinde 2012 yılında ikincisi düzenlenen Küresel Diaspora Forumu yer almaktadır. Mühendislik ve bilim alanında diaspora ağlarının (NODES) dönüşümlerinin de anlatıldığı etkinlik çerçevesinde Amerikan Bilimsel Gelişim Kurumu, Dışişleri Bakanlığı ve Ulusal Bilimler Akademisi ile Ulusal Mühendislik Akademisi arasındaki işbirliğinin önemine değinilerek¹⁹⁷ kurumlar arasındaki etkileşimin sağlanacak destek konusundaki işlevselliğine vurgu yapılmıştır. NODES’in yer aldığı faaliyetler kapsamında ilişkili olduğu devlet dâhil olmak üzere pek çok kuruluş diaspora ağlarının güçlendirilmesinde rol almaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Kevin O’neil, “Brain Drain and Gain: The Case of Taiwan”, 2003, **The Online Journal Of Migration Policy Institute (MPI)**, (Çevrimiçi) <http://www.migrationpolicy.org/article/brain-drain-and-gain-case-taiwan>, 28 Şubat 2015.

¹⁹⁷ William J. Burns, “The Potential of Science Diasporas”, **Advancing Science, Serving Society**, December 2013, <http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2013/potential-science-diasporas>, 16 Ocak 2015.

¹⁹⁸ US Department Of State, “Networks of Diasporas in Engineering and Science (NODES)”, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/e/stas/c57937.htm>, 16 Ocak 2015.

2.1.2.1.3.2.2. Araştırma ve Eğitim Kurumları

Diasporalarla ilişkilerin sürdürülmesi konusunda eğitim ve araştırma kurumları etkin rol oynayan aktörler arasında yer almaktadır. Bu aktörler bilimsel sahada ülkeleri dışındaki kişi ve/veya topluluklarla kurdukları ilişkiler sayesinde çeşitli işbirliği projelerini gerçekleştirmekte ve yurtdışındaki vatandaşları ile çalışma fırsatını yakaladıkları etkinlikler sayesinde bilgi ve uzmanlığın kaynak ülkeye aktarılması konusunda ön ayak olma rolü üstlenmektedir.

Nitelikli işgücü kaybını üst düzeyde yaşayan ülkeler arasında yer alan Afrika ülkeleri ile Kanada üniversiteleri arasında kabul edilen bir hibe programı ön plana çıkmaktadır. Uluslararası Kalkınma Araştırmaları Merkezi tarafından finanse edilen ve Kanada'da üniversite ve kolejlerin bağlı olduğu bir dernek tarafından yönetilen program kapsamında araştırmacı ve mezun öğrencilerin çalışmalarına katkıda bulunulması amacıyla kısa süreli değişimleri desteklenmektedir. Başta tarım, sağlık, ekonomi politikaları olmak üzere kalkınma odaklı çeşitli alanlarda çalışılması planlanan programda yer almak amacıyla yapılacak başvurular yalnızca Kanada başvurusu ile sınırlı olmamakla birlikte başvuranların bir diaspora ağına üye olmaları koşulu getirilmektedir.¹⁹⁹

Yükseköğretim kurumları da diaspora toplulukları ile bağlarını güçlü tutma konusunda önemli bir görev üstlenmektedir. Yurtdışında bulunan öğrenciler ile yurtdışı doğumlu öğretim elemanları işbirliği, rehberlik, işe yerleştirme gibi konularda bağlantılı olunan hedef gruplar içerisinde yer almaktadır. Bu uygulamalar içerisinde, ABD Boston Koleji'nin yenilenebilir enerjinin güçlendirilmesine yönelik İrlanda'da bulunan öğrenciler, politika yapıcılar ve sanayinin de içinde bulunduğu çeşitli gruplarla başlayan ilişkileri işbirliği ve araştırma potansiyellerinin oluşturulması konusunda önemli bir dışsallık sağlamıştır.²⁰⁰

¹⁹⁹ International Organization for Migration, “Promoting Better Management of Migration in Nigeria” Needs Assessment in the Nigerian Education Sector”, 2014, (Çevrimiçi) http://publications.iom.int/system/files/pdf/needs_assessment_nigerianeducsector.pdf, 11 Şubat 2015, s. 35.

²⁰⁰ Burns, “a.g.m., <http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2013/potential-science-diasporas>, 11 Şubat 2015.

Bilimsel diasporaların etkin rol oynadığı ülkelerin ilk sıralarında yer alan Çin’de kurulan Çin Bilimler Akademisi, ileri teknoloji ve doğa bilimleri alanında Çin ve dünya yararında faaliyet gösteren önemli bir kuruluştur. Kapsamlı bir araştırma ve gelişme ağına sahip olan kuruluş, Çin ve dünyadaki diğer bilim adamları ve mühendisleri bir araya getirerek çalışmaların dünya ölçeğinde gerçekleşmesini olanaklı kılmaktadır. 1949 yılında Pekin merkezli kurulan akademi, aynı zamanda kendine bağlı çeşitli şubeleri aracılığıyla çalışmakta olup yurtdışından gelen iki yüz bilim adamının kuruluş bünyesinde çalışmasına olanak tanımıştır. Özellikle 1970’li yıllarda Çin Bilimler Akademisi, Çin’de başlayan çeşitli reform programları ile birlikte bilimsel alanda akademik açıklık, bilimde işbirliği, çok yönlü hedefler ve yeni yeteneklerin ortaya çıkarılması konularında başlattığı çeşitli programlar aracılığıyla ülkede bilim ve teknolojinin gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Akademi, aynı zamanda yeteneğe de önemli bir vurgu yapmakta, yurtiçi ve yurtdışından çeşitli bilim adamları ve kuruluşlar ile işbirlikleri yapmaktadır.²⁰¹ Denizaşırı ülkeler ve uzmanlarla güçlü ilişkiler geliştiren Çin Bilimler Akademisi, özellikle yerli ve yabancı uzmanların Çin’e gelerek ülkede dönemsel araştırma projelerinin gelişmesine destek olmaları konusunda öncülük yapmaktadır. Diğer taraftan çeşitli Çin enstitüleri tarafından ev sahipliği yapılan uluslararası konferanslara eğitim amacıyla yurtdışına gönderilen Çinli yeteneklerin katılımları teşvik edilmektedir.²⁰²

2.1.2.1.3.3. Diğer Aktörler

2.1.2.1.3.3.1. Diaspora Toplulukları ve Ticari Girişimcilik

Diaspora toplulukları ayrımında diasporanın içerisinde yer alma biçimi dikkate alınmaktadır. Söz konusu ayrım diasporanın bireysel üyeleri ve diaspora grupları olmak üzere iki farklı kategoride ele alınmaktadır. Bireysel üyeler; herhangi bir diaspora ağına üye olmadan tek başlarına kaynak ülkelerini ekonomik açıdan

²⁰¹ Chinese Academy of Sciences, (Çevrimiçi)

http://english.cas.cn/about_us/introduction/201501/t20150114_135284.shtml, 21 Şubat 2015.

²⁰² Yugui Guo, “The Chinese Intellectual Diasporas How can the Chinese Intellectual Diasporas Bridge Their Host and Home Countries as well as Help Their Home Country Integrate into the International Community”, (İçinde) Rémi Barré, Valeria Hernández, Jean-Baptiste Meyer ve Dominique Vinck, **Diasporas Scientifiques-Scientific Diasporas**, Paris, IRD Editions, 2003, s. 10.

etkileyebildikleri gibi; bir ağa bağı olan diğr üyelerle birlikte hareket ederek kaynak ülkelerinin ekonomilerinde önemli etkiler oluşturabilme potansiyeline sahiptirler. Bu etkiler içerisinde; para transferlerinden girişimciler tarafından özendirilen bilgi transferi çabalarına kadar çeşitli örneklere rastlanmaktadır. Bilgi transferinin kaynak ülkeye yönlendirilmesi konusundaki belirgin örnekler arasında şüphesiz Hindistan IT sektörü öncelikli bir yere sahiptir. Özellikle ABD’de çalışmakta olan Hint uzmanların girişimci özelliklerinin ülkelerine bilgi ve yeteneğın transferinde birincil pay sahibi olduğı söylenmelidir. 1990’lı yıllarda Hint enstitülerinin artan sayısının ardında özellikle Hint diaspora üyelerinin sahip oldukları niceliksel kapasite dikkate alındığında söz konusu uzmanlar ABD ve Hint firmaları arasında güven oluşumunun pekiştirilmesi ve ülkenin liberalleşmesi süreciyle birlikte Hindistan’da pek çok IT uzmanının yetişmesinde aktif rol almışlardır.²⁰³

Göç veren ülkelerde girişimciliğın yerleştirilmesi amacıyla özel sektör de önemli rol oynamaktadır. Bu ülkelerde özellikle kullanım hakkına ilişkin fırsatların oluşturulması konusunda yurtdışındaki diaspora üyelerine sunulan kolaylıklar yurtdışındaki şirketlerin göç veren ülkelere yönelik kurumsal varlıklarını ortaya koymaları yoluyla şubeler açmalarına ve dolayısıyla genişlemelerine olanak tanımaktadır. Böylelikle göç veren ülkenin göçmenleri yurtdışındaki şirketlerin kaynak ülkelerinde açılan şubelerinde eğitim vermek üzere dönemsel ya da kalıcı dönüşler yoluyla ülkelerinin kalkınmasında pay sahibi olmaktadır. Yaygın örneğı Silikon Vadisi’nde eğitim gören Hint IT uzmanlarının girişimcilik kültürü sayesinde şekillenmektedir.²⁰⁴

Hint girişimciliğı, Hindistan’ın çehresinin değışmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Pek çok Hint girişimcinin öncülüğünde başlayan teşebbüsler sayesinde Hindistan günümüzde pek çok yatırımın yapıldığı bir ülke konumuna gelmiştir. Bu süreçte ülkenin önemli kazanımlar sağladığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Özellikle Yahoo, General Electric, Hewlet Packard gibi şirketlerin Hindistan’da ar-ge birimlerini açmaları Hint girişimcilerin oluşturdukları güven ortamının bir sonucu

²⁰³ Dade ve Unheim, “a.g.m.”, s. 11-13.

²⁰⁴ A.e., s. 29.

olarak görülerek Hindistan'a yönelik yatırım faaliyetlerinin çekilmesinde olumlu bir rol üstlenmiştir. Ayrıca ülkede yaşanan değişim sürecinin söz konusu girişimcilik kültürünün oluşmasında kayda değer bir yere sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda tecrübeli pek çok uzman Hintlinin kendi ülkeleri ve göç ettikleri ülke arasındaki çalışmalarda yer almaları yoluyla tecrübelerini kaynak ülkelerine aktardıkları görülmektedir.²⁰⁵

Girişimciliğin bir başka göstergesi olarak Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin desteklenmesi amacıyla bu ülkelerin göçmenleri ve bu ülkelerdeki girişimcilerce desteklenen ticari girişimcilik örneği 12 ülkenin* kalkınmasına hizmet etmektedir. Adı geçen ülkelerde iş planlarının geliştirilmesi ve bu ülkelere aktarılması planlanan fonların arttırılması yoluna gidilmesini amaçlayan çalışma kapsamında söz konusu girişimciler tarafından bir web sitesi oluşturulmuştur. Site aracılığıyla pek çok girişimci plan ve projelerini hayata geçirme fırsatını yakalamıştır. İş planlarının büyük bölümünün şirketlerin açılmasına yönelik faaliyetleri içerdiği ve bu kapsamda kadın girişimciler tarafından sunulan planların hatırı sayılır bir niceliğe sahip olduğu dikkat çekmektedir.²⁰⁶

2.1.2.1.3.3.2. Diasporada Sivil Toplum Kuruluşları

Kaynak ülkenin kalkınmasına katkı sağlanmasında yararlanılan mekanizmalardan bir diğeri olarak organizasyonlar arasında hayırseverlik odaklı kâr amacı gütmeyen yapılanmalar yer almaktadır. Özellikle zaman, uzman ve kaynak gibi alanlarda yaşanan eksiklikler sonucunda bazı diaspora üyelerinin çeşitli toplum projeleri gibi hayır amaçlı kuruluşlar aracılığıyla kaynak ülkelerini desteklediği oluşumlar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ABD'de faaliyet göstermekte olan kuruluşlardan Amerikan-Hint Vakfı ve Filipin Kalkınma Vakfı ülkelerinden uzakta olan göçmenlerinin kaynak ülkelerine para aktarmalarını sağlamada etkili olan kuruluşlar arasında gösterilmektedir. Öyle ki Hindistan'da 1,5 milyon insana yardım

²⁰⁵ Devesh Kapur, "Diaspora and Technology Transfer", **Journal of Human Development**, Vol. 2, No. 2, 2001, s. 272-273.

* Bahsi geçen ülkeler; Arjantin, Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Meksika, Peru, Ürdün, Kenya, Uganda, Rwanda, Tanzanya ve Filipinler'dir.

²⁰⁶ Kathleen Newland ve Hiroyuki Tanaka, "Mobilizing Diaspora Entrepreneurship for Development", **Migration Policy Institute**, Diasporas&Development Policy Project, 2010, s. 10.

edilmesi konusunda aktif bir rol üstlenen ve yüz on beş kâr amacı gütmeyen topluluğun yer aldığı bu yapılanma ile Amerikan-Hint Vakfı, her yıl düzenli olarak ABD'nin çeşitli şehirlerinde yardımseverlerin bir araya gelmelerine öncülük yapmaktadır.²⁰⁷

ABD'de diaspora yoluyla kalkınmaya katkı sağlayan benzer şekilde pek çok kâr amacı gütmeyen kuruluş faaliyet göstermektedir. Amerikan-Hint Vakfı ve Filipin Kalkınma Vakfı'nın yanı sıra aynı amaca hizmet eden Brezilya Vakfı ve Rafif Hariri Vakfı gibi kuruluşlar kaynak ülkelerine çeşitli fonların aktarılmasında etkili olan aktörlerin ilk sıralarında yer almaktadır.²⁰⁸

2.1.2.2. Geri Dönüşler/Tersine Beyin Göçü

Kalkınmanın sağlanmasında önemli bir politika aracı olan göçmenlerin fiziksel olarak ülkelerine geri dönmeleri özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren yoğunlaşan küreselleşme süreciyle birlikte gelişmekte olan ülkelerin nitelikli işgücü talepleri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Yaşanan küresel değişimin yanı sıra teknolojik gelişmeler ve hizmetlere yönelik artan talep başta Hindistan ve Çin gibi Asya ülkelerinden yurtdışına giden göçmenlerin yeniden ülkelerine geri dönmelerini sağlayan gelişmeler arasındadır.²⁰⁹

Kaynak ülkelerin geri dönüşleri sağlama yönünde yürüttükleri diğer politikalar arasında; bilgi ve kültürel ağ sistemlerinin kurumsallaştırılması yoluyla yurtdışındaki göçmenlerle iletişimin sürekliliğinin oluşturulması, devletlerin ön ayak olduğu çeşitli yapılanmaların rolü ve geri dönen bireylere finansal teşviklerin sağlanmasına yönelik uygulamalar yer almaktadır. Örneğin; Arjantin'de yaşanan kriz sonrası ekonomik toparlanmanın ardından bilimsel ve teknik faaliyetlerin sürdürülmesi ve finansal kaynakların tekrar canlandırılmasını amaçlayan çeşitli programlar yürütülmüştür. Bunlar arasında; doktora tezini yurtdışında tamamlayanların Arjantin'deki araştırma

²⁰⁷ Dovelyn Rannveig Agunias ve Kathleen Newland, "Engaging The Asian Diaspora", **Migration Policy Institute**, Issue No. 7, 2012, s. 7.

²⁰⁸ Dovelyn Rannveig Agunias ve Kathleen Newland, **Developing A Road Map for Engaging Diasporas in Development: A Handbook for Policy Makers and Practitioners in Home and Host Countries**, Geneva, International Organization of Migration (IOM), 2012, s. 190.

²⁰⁹ Medha Gupte ve Kiran Jadhav, "The Concept of Reverse Brain Drain and Its Relevance To India", **ABHINAV**, Vol. 3, 2014, s. 83.

merkezlerinde çalışabilmelerinin önünü açacak pozisyonların oluşturulması yönündeki uygulama dikkat çekmektedir. Ayrıca Çin’de 2002 yılından bu yana devam eden ve eğitimini yurtdışında tamamlamış olan lisans mezunlarının geri dönüşlerinin teşvik edilmesi amacıyla mezunlara yönelik işe yerleştirme, ücret ve vergi düzenlemeleri gibi konularda çeşitli iyileştirmeler sağlanmaktadır. Benzer biçimde Filipinler’de devletin öncü olduğu uygulama kapsamında çeşitli finansal teşvikler yoluyla Filipinli göçmenlerin ülkeleriyle yeniden entegre olmaları amaçlanmaktadır.²¹⁰

ABD geliştirmekte olan ülkeler açısından sunduğu eğitim olanakları ve eğitim sonrası avantajları dikkate alındığında önemli bir cazibe merkezidir. Geçmişten bu yana pek çok araştırmada incelendiği üzere, ABD’de eğitim gören bireylerin eğitimlerini tamamlamalarının ardından ülkelerine dönme düşünceleri konusunda ortaya çıkan genel eğilim, ABD’de kalma yönünde bir davranış kalıbı sergilemeleri konusunda ağırlık kazanmaktadır. Nitekim Kurtuluş’un 1991 yılında ABD’de eğitim gören öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında; öğrencilerin % 26,7’sinin eğitimleri sonrasında bir süre daha ABD’de kalmayı istedikleri görülmektedir.²¹¹

Tablo 10: ABD’de Doktora Yapan Öğrencilerin Doktora Sonrası ABD’de Kalma Eğilimleri (%)

Ülkeler	Yıllar							
	2006-12	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Çin*	85.5	90	89.5	87.8	83.3	82.1	82	82.6
Hindistan	86.4	88.4	89.5	88.6	84.9	83.4	84.6	85.6
Güney Kore	63.5	63.2	66.7	66.6	64.9	62.2	60	60.6
Nijerya	79	78.8	90.4	75.4	73.2	74.5	84.3	77.6
Mısır	64	62.5	65.5	63.2	70.8	65.8	57.9	65.3
Tayvan	58.6	52.1	52.5	56.8	58.7	58.5	65.5	65.1
Tayland	27.9	31.2	28.6	28.3	29.5	27.9	25.9	23.6
Vietnam	62.4	61.9	63.3	65.5	54.3	63	64.6	63.6
Meksika	51	45.7	46.6	50.5	51.6	46.8	56.8	59.2
Filipinler	73.7	60.4	79.4	82.4	73.2	71.8	72.1	74
Şili	40.6	21	47.5	42	30.5	42.9	-	50.6
Bangladeş	80.1	85.2	76.1	75	77.3	71.4	83.1	88.4
Lübnan	78.4	84.7	86.4	77	82.1	70	69.4	80.3
Pakistan	59.2	77.8	65	73.6	-	60.3	46.2	42.4
Türkiye	63.3	64.7	65.8	66	66	54.3	61.9	63.8

Kaynak: National Science Foundation, NCSES Surveys “Education of Scientists and Engineers”, <http://www.nsf.gov/statistics/sed/2012/pdf/tab53.pdf>, 19 Şubat 2014.

*Hong Kong dâhil edilmiştir. –Ulaşılamayan veri

²¹⁰ OECD, International Migration Outlook, Part 3: Return Migration A New Perspective, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/migration/mig/43999382.pdf>, 10 Eylül 2015, s. 201-202.

²¹¹ Kurtuluş, a.g.e., s. 99.

Günümüzde özellikle göç veren ülkelerin doktora derecesine sahip vatandaşlarının çeşitli yıllar içerisinde yurtdışında kalma eğilimleri konusunda çeşitli değişimler görülmektedir. Tablo 10’da 2006-2012 yıllarını kapsayan yedi yıllık dönem dikkate alındığında; özellikle Çin, Hindistan ve Güney Kore gibi ABD’ye önemli düzeyde nitelikli işgücü gönderen ülkelere ait doktora eğitimi alan öğrencilerin eğitimleri sonrasında ABD’de kalma yönündeki eğilimlerinde azalmalar dikkat çekmektedir. Türkiye’de ise; yedi yılın ortalaması dikkate alındığında; yıllara göre değişmekle birlikte bir azalma trendine rastlanmaktadır. Farklı dönemlerdeki veriler arasında önemli düzeyde artış trendinin görülmediği bu durum, ülkemiz açısından geriye dönüşler konusunda son yıllarda yürütülen çalışmaların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

2.1.3. Telafi Edici Politikalar

2.1.3.1. Vergiler

Vergiler, beyin göçünün olumsuz etkilerini telafi etmek amacıyla literatürde yaygın biçimde karşılaşılan politika önlemleri arasındadır. Ağırlıklı olarak az gelişmiş ülkelere doğru yönelen hareketliliğin maliyetlerinin az gelişmiş ülkeler lehine kullanılmasının amaçlandığı bu politika önerisi Bhagwati tarafından ilk kez 1972 yılında Daedalus’ta ortaya konmuştur. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde dikkat çeken bu öneri, Nairobi Ticaret ve Kalkınma Konferansı ile istihdama ilişkin Uluslararası Çalışma Örgütü Konferansı’nda olmak üzere uluslararası düzeyde iki önemli konferansta çeşitli tartışmalara konu olmuştur.²¹²

Göçün, göç veren ülkeler açısından bir kayıp olduğunu savunan Bhagwati, söz konusu kaybın telafi edilmesi amacıyla göçün maliyet boyutunun finansmanı ile ilgili bazı önlemler sıralamaktadır. Bhagwati, göçün kaynak ülkeler açısından neden olduğu olumsuzlukları kabul etmekle birlikte; göçün önüne geçilemeyeceğini ve bir telafi mekanizması olarak göç veren ülkenin karşılaştığı dezavantajlı durumun önüne geçilmesi amacıyla bu ülkelere bir vergilendirme sisteminin getirilmesini

²¹² Jagdish N. Bhagwati, “Taxing the Brain Drain”, **Challenge**, Vol. 19, No. 3, 1976, s. 34.

önermektedir.²¹³ Buna göre; gelişmiş ülkelerin kendi ülkelerinde yaşamakta olan göçmenlerden topladıkları vergileri bir fonda biriktirmeleri koşuluyla elde edilen gelirin göç veren ülkeye aktarılması yoluyla bu ülkelere finansal destek sağlanması ve böylece göçün gönderen ülke açısından maliyetlerinin hafifletilmesine yönelik bir önlem önerilmektedir. Bhagwati'nin sunduğu öneri, insan haklarına aykırı olacağı düşüncesiyle kabul edilmemiştir.²¹⁴

Bu görüşün temelinde beyin göçü odaklı vergilerin çeşitli tehlikelere neden olabileceği anlayışı yer almaktadır. Bunlardan birincisi vergilerin ekonomik büyümeyi yavaşlatmada doğrudan etkili olduğu varsayımdır. Diğer taraftan vergilerin ne büyüklükte olacağı ve toplanma biçimi bir başka sorun olarak güncelliğini korumaktadır. Özellikle göçmenlerin kazandıkları ücret miktarı, kalıcı amaçlı göçmenlerin geri dönme ihtimalleri, bilgi ve yeteneklerinin gelişimine bağlı olarak geçici göçmen statüsünde olanların ülkelerine dönmeleri ve kaynak ülkeye gönderilen para transferleri göz önünde bulundurulduğunda vergilerin büyüklüğünün ne olması gerektiği konusu muğlak bir çerçeveye sunmaktadır. Ayrıca uluslararası hukuk kuralları açısından değerlendirildiğinde, bir ülkenin yurtdışında bulunan vatandaşını vergilendirmesi ancak bireyin o ülkenin vatandaşlık statüsünü koruduğu sürece olanaklıdır. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülke geçmişteki kolonyal güçlerine dayanan bir zihniyetle vergileme yükümlülüğü konusunda vatandaşlık ilkesi yerine yerleşim yerlerini dikkate alması nedeniyle yurtdışında bulunan vatandaşları üzerinden vergi alma hakkına sahip olmamaktadır ve vergileme mantığı BM gibi muhatap ülkeler nezdinde de yasal bir zemine dayanmamaktadır.²¹⁵

2.1.3.2. Para Transferleri

Göçmen para transferleri, göçmenlerin ülkelerine yolladıkları havale, tazminat vb. transferlerin toplamından oluşmaktadır. Kavram ilk kez 2010 yılında Uluslararası

²¹³ Jagdish Bhagwati ve William Dallalfar , “The Brain Drain and Income Taxation: A Proposal”, **Working Paper Department of Economics**, No: 92, 1972, s. 3-4.

²¹⁴ Şimşek, **a.g.e.**, s. 87.

²¹⁵ B. Lindsay Lowell, “Policy Responses to the International Mobility of Skilled Labour”, **International Migration Papers**, No: 45, Geneva, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201774.pdf, 17 Ocak 2014, s. 11-12.

Para Fonu (IMF) tarafından “Ücretlerin Dengesi El Kitabı’nda kullanılarak kişisel transferler kapsamında yer almıştır.²¹⁶

Para transferleri konusundaki çalışmaların ilki Inter Amerikan Bank’ın Çok Taraflı Yatırım Fonu’nun kapsamında yer alan göçmenlerin para transferleriyle ilgili araştırmalarına kadar uzanmaktadır. Karayipler ve Latin Amerika’da İşçi Havaleleri adıyla para transferlerine ilişkin 2002 yılında bir rapor yayımlanarak aynı raporun içeriğinde Latin Amerikalı göçmenlerin kendi ülkelerine düzenli olarak para gönderdiklerine dikkat çekilmiştir. Söz konusu çalışmalarda göçmen ailelerin aldıkları paraların aracı finansal kuruluşlara ulaştırılmasının kolaylaştırılması ve çeşitli işlem maliyetlerinin azaltılmasını sağlayacak yönde yapılanmalara gidildiği ortaya koyulmuştur.²¹⁷

Para transferleri uluslararası düzeyde özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli mali kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Bu yönüyle transferler, doğrudan yabancı yatırım araçlarından sonra kalkınmanın mali kaynağı olarak ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle Bin Yıl Kalkınma Hedefleri’nde öne sürüldüğü üzere, kalkınmanın hedeflenmesi amacındaki hizmeti dikkate alındığında, para transferleri gelişmekte olan ülkeler açısından umut verici kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu durum göç alan ve göç veren ülkeler arasında transferin yönü ve uzun vadedeki etkilerine yönelik çeşitli tartışmaların süregelmesine neden olmaktadır.²¹⁸

2003 yılı özellikle göç ve kalkınmaya yönelik tartışmaların artmaya başladığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Aynı yıl içerisinde Dünya Bankası tarafından ön ayak olunan tartışmaların can alıcı noktası Küresel Kalkınma Raporu olmuştur. Raporda yer verilen başlıklar arasında göçmenlerin gerçekleştirdikleri para transferlerinin göç veren ülkelerin kalkınmalarına olan katkısına vurgu yapılmaktadır. Burada da -Bin Yıl Kalkınma Hedefleri’nde olduğu gibi- transferlerin özellikle gelişmekte olan ülkelere yurtdışından aktarılan ikinci büyük doğrudan

²¹⁶ International Monetary Fund, **Balance of Payments and International Investment Position Manual**, Sixth Edition, Washinton D.C., 2009, s. 273.

²¹⁷ Şenay Gökbayrak, “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-3, s. 68.

²¹⁸ Samuel Munzele Maimbo ve Dilip Ratha (Ed.), **Remittances Development Impact and Future Prospects**, Washington D.C., The World Bank, 2005, s. 2.

yabancı yatırım aracı olduğu tekrarlanmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde transferlerin gayri safi milli hasıladan aldığı payın orta gelire sahip ülkelere göre yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca kriz ve buhran gibi darboğaz dönemlerinde, periyodik özellikteki para transferleri gelirleri arttırıcı özel sermaye akımlarıyla karşılaştırıldığında daha güvenli/yerleşik bir yapı eğilimi göstermektedir. Bu açıdan transferlerin daha az uçucu bir özellik göstermesi doğal karşılanmaktadır. Öyle ki uzun vadede G-7 ülkelerinin zaman zaman karşı karşıya kaldığı iş piyasasının durgunluk dönemlerinde transferlerin düzeltme aracı olarak devreye girdiği aşikârdır. Para transferlerinin bir başka yönü; sağlıklı bir ekonomik yapıya sahip ülkelerde bu transferlerin yatırıma dönüştürülebilme potansiyeliyle ilgilidir. Özellikle 1990'lı yıllarda işçi dövizlerinin kontrollerinde rahatlama ve iyileştirme politikaları gibi yenilikler sayesinde transferlerin yatırım geliri olarak kullanımı genişlemiştir. Yine güçlenen mali sektörün alt yapısı ve uluslararası düzeyde seyahat anlayışının artmasına bağlı olarak ülkeler arasındaki para transferlerinin resmi yollarla artmış olduğu gözlemlenmektedir. Özetle uluslararası düzeyde emek hareketliliğinin artmasıyla paralel seyreden para transferlerindeki artışın makro düzeyde dünya ekonomisine sağlayacağı katkı dikkate alındığında söz konusu transferlerin özellikle gelişmekte olan ve göç veren ülkeler açısından beyin göçü sorunu karşısında rol oynayan bir telafi mekanizması olarak ticaret ve yatırım gibi kanalların oluşmasını destekleyici nitelikte olduğu kabul edilmektedir.²¹⁹

Para transferleri açısından önemli uygulamalardan biri özellikle uluslararası düzeyde emek hareketliliğini kolaylaştırıcı anlaşmalardan biri olarak bilinen Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)'dir. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurucu anlaşmalarından biri olan ve 15 Nisan 1994 yılında Marakeş'te imzalanan anlaşma hizmet ticaretinin uluslararası düzeyde kavram, kural ve ilkelerine yer veren ilk çok taraflı anlaşma özelliğine sahiptir.²²⁰

²¹⁹ Dilip Ratha, "Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance", **St. Cloud State University Economics Seminar Series**, Paper 9, 2005, (Çevrimiçi) http://repository.stcloudstate.edu/econ_seminars/9, 19 Ocak 2014, s. 157-158.

²²⁰ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2543, ÖİK. 559, 2000, s. 13.

GATS'ın kuruluşuna kadar işgücü hizmetleri dâhil pek çok hizmet ticareti uluslararası çok taraflı çerçevede dışında kalırken GATS adı altında bugün dahi emek ticareti ayrı bir hizmet ticareti olarak kabul edilmemektedir. Emek ticaretinin yer aldığı başlık ise gerçek kişilerin hareketliliği adı altında sınır ötesi girişlere izin veren bir hizmet alanı (mod) olarak yer almaktadır. GATS kapsamında ele alınan konulardan biri yurt dışında çalışan göçmenler tarafından ülkelerine gönderilen para transferlerine ilişkindir. Başta Avrupa Birliği ülkelerince çok taraflı normlar adı altında gündeme taşınan transferler konusu, bu transferlerden yatırım çıktısı sağlanması yönünde büyük bir aciliyet meselesi olarak ele alınmıştır. Bu açıdan para transferleri Singapur Konuları olarak bilinen dört temel tartışmalı konudan biri olarak yer almıştır. Zira sermaye gibi işçinin de bir üretim faktörü olması transferin yapılacağı ülkelerde önemli bir gelir kaynağı potansiyeli barındırması amacına hizmet etmektedir.²²¹

Tablo 11: Hizmetlerin Arz Edilme Biçimleri

Mod	Hizmetin kapsamı
Mod 1 Sınır ötesi ticaret	Ulaştırma hizmetlerinin büyük bölümü, iletişim hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, telif ve lisans ücretleri, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, diğer ticari hizmetler ile kişisel-kültürel ve eğlence odaklı hizmetler
Mod 2 Yurtdışında tüketim	Seyahat (seyahat edenler tarafından satın alınan mallar/ürünler hariç), yabancı limanlarda ürünlerin onarımlarına ilişkin uygulamalar, taşıma parçaları (yabancı limanlarda destekleyici ve yardımcı taşıyıcı hizmetler)
Mod 3 Ticari varlık	İnşaat hizmetleri
Mod 4 Gerçek kişilerin varlığı/hareketliliği	Bilgisayar ve bilgi hizmetleri, diğer iş hizmetleri, kişisel-kültürel ve eğlence odaklı hizmetler, inşaat hizmetleri

Kaynak: Manuel on Statistics of International Trade in Services, Statistical Papers, New York, Series, No. 86, 2002, s. 24.

Eğitilmiş bireye yapılan yatırımların kaybı ve toplumun üretim kapasitesinde yaşanan azalma gibi olumsuz sonuçların yaşandığı beyin göçüne bağlı olarak ortaya çıkabilecek muhtemel maliyetler GATS ile belirli düzeylerde telafi edilebilmektedir. Zira GATS kapsamında gerçek kişilerin hareketliliği dönemsel bir akış olma özelliği

²²¹ Narendra Jadhav, "Maximising Developmental Benefits of Migrant Remittances: The Indian Experience", (Çevrimiçi)
http://www.drjnarendrajadhav.info/drjnadhav_web_files/speeches/remittance-india-revised.pdf, 27 Ocak 2014.

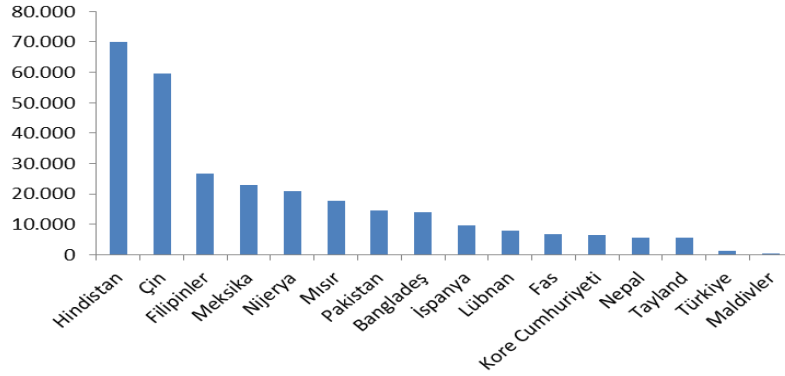
göstermektedir. Böylelikle birkaç aylık dönemler hâlinde kendi ülkelerinin dışında bulunan bireyler geçici olarak çeşitli sözleşmelerle yurtdışında kazandıkları birikimlerini ülkelere aktarabilmektedirler. Bu durum ise beşeri sermayenin sayıca azalması problemini önemsiz kılmaktadır. Para transferleri konusunda GATS tarafından sağlanan geçici işgücü hareketliliği göç alan ve göç veren ülke arasındaki ticaret bağlantılarının kolaylaştırılmasına yönelik olumlu bir uygulamadır. Özellikle resmi kanallardan kaynak ülkeye transfer işleminin oldukça maliyetli olması, transferlerin bu kanallardan gerçekleştirilmesini azaltmaktadır.²²² GATS ile yurtdışındaki göçmenler tarafından gönderilecek transferlere ilişkin sözleşmelerin imzalanması ve havale aktarımına ilişkin uygulamaların daha uygun koşullarda gerçekleştirilmesi açısından işlemlerin resmi kanallar yoluyla hayata geçirilmesi sağlanmaktadır.²²³

Son yirmi yılda göç ve kalkınmaya ilişkin yürütülen çalışmalarda para transferlerinde meydana gelen artışta nitelikli göçmenlerin rolü artan bir seyir izlemektedir. Resmi kayıtlara göre gelişmekte olan ülkelere akmakta olan para akışı 2000 ve 2008 yılı arasında üç katın üzerinde gerçekleşmiştir. Öyle ki 2000 yılında 85 milyar dolar olan para transferleri 2008 yılına gelindiğinde 305 milyar dolara ulaşmıştır. Benzer şekilde bir başka çalışmaya göre; gelişmekte olan ülkelere OECD ülkelerine göç ederek bu ülkelerde yaşamını sürdüren nitelikli göçmenlerin sayısı 1990-2000 yıllarında iki katın üzerinde bir artış göstermiş ve bu yeni durum, gelişmiş ülkelerin seçici nitelikli göçmen politikalarını geliştirici yönde çalışmalarının artmasına zemin hazırlamıştır.²²⁴

²²² Aaron A. Ostrovsky, “Liberalization of The Temporary Movement of Natural Persons and The Gulf Between Unskilled and Skilled Service Suppliers: Suggestions for Further Liberalization of GATS Mode 4”, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.law.utah.edu/wp-content/uploads/EM-11.pdf>, 25 Ocak 2014.

²²³ Gönül Dinçer ve Umut Çakmak, “GATS Çerçevesinde “Gerçek Kişilerin Geçici Hareketliliğinin Liberalizasyonu” Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-4, s. 151.

²²⁴ Albert Bollard, David McKenzie, Melanie Morten, ve Hillel Rapoport, “Remittances and the Brain Drain Revisited: The Microdata Show That More Educated Migrants Remit More”, **The World Bank Economic Review**, Vol. 25, No. 1, 2011, s. 132-133.

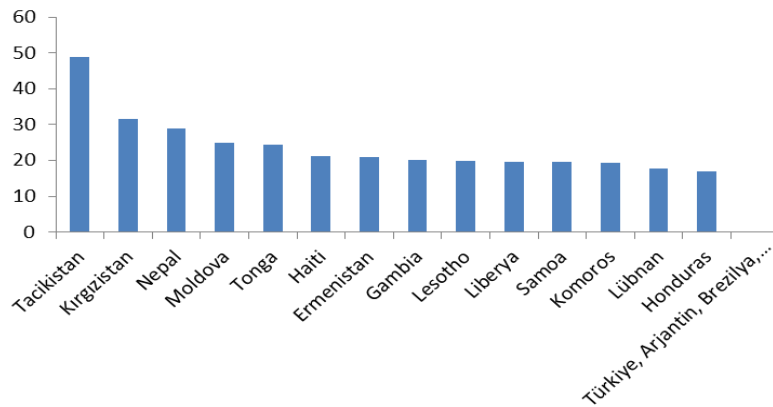

Şekil 2: Para Transferi Girişinin En Fazla Olduğu Ülkeler (US\$ milyon-2013)

Kaynak: The World Bank Migration & Remittances Data, (Çevrimiçi)

<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>, 23 Kasım 2015.

Dünya Bankası göstergeleri dikkate alındığında; para transferlerinin toplam değeri 2013 yılı itibarı ile 557,083 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan özellikle göç veren ülkelerde kalkınma çıktısı yaratılmasında transferlerin önemli bir rolü söz konusudur. Transferlerin yapıldığı ülkelerin ilk sıralarında Hindistan, Çin, Filipinler, Meksika ve Nijerya gelmektedir. Asya, Latin Amerika ve Afrika kıtasında yaşanan göçler dikkate alındığında yaşanan kaybın telafi edilmesi açısından bu ülkelerde para transferleri maddi bir tazminat niteliğindedir. Dünya genelindeki ülkeler içerisinde transfer girişinin en az olduğu ülke Maldivler (3 milyon dolar)'dir. Türkiye ise göç veren diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük bir paya sahiptir.

Şekil 3: Para Transferlerinin GSMH İçerisindeki Payı % (2013)

Kaynak: The World Bank Migration & Remittances Data, (Çevrimiçi)

<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>, 23 Kasım 2015.

Şekil 3’te görüldüğü üzere Tacikistan, Kırgızistan, Nepal, Moldova, Tonga gibi ülkelerin GSMH payları içerisinde para transferleri önemli bir yere sahiptir. Bu durum söz konusu ülkelerin ekonomik etkinliklerinin küçüklüğünü ve büyük ölçüde transfer gelirlerine bağlı olduklarını göstermektedir. Transfer akışında Türkiye ise Arjantin, Brezilya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kazakistan, Maldivler, Namibya, Papua Yeni Gine ve Türkmenistan ile en düşük oranı paylaşmaktadır.

Para transferleri, coğrafi anlamda sınırları ayrılan insanların akrabaları ile kurdukları duygusal bağların sürdürülebilirlik boyutunu yansıtması açısından önemli bir bilgi akışı sunmaktadır. Bireysel kararlar ile aile kararlarına bağlı olarak yapılan maddi yardım, göçmenlerin geride kalan yakınları için birer ek gelir kaynağı oluşturmaktadır. Pek çok ülkenin sürdürmekte olduğu ve belirli bir zamana bağlı olmadan yapılan bu transferi sosyolog Manuel Castells “zamansız akış” şeklinde tanımlamaktadır. Gelirin kaynak ülkeye aktığı bu ekonomik ilişki ağı, aynı zamanda aileler arasındaki ilişkinin güçlenmesi ve bu yönüyle sürekliliğin sağlanması amacına hizmet etmektedir.²²⁵

2.1.3.3. Eğitim Yatırımları

Göçün olumsuzluklarını telafi edici mekanizmalardan üçüncüsü olan eğitim yatırımları göç veren/kaynak ülkelerin aldıkları önlemler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin hedef grup olarak belirlendiği yatırımların başlıcaları şunlardır:

Kurumsal kapasitenin iyileştirilmesi: Bu uygulamanın arka planında var olan temel neden ülkelerin sahip oldukları eğitim kurumlarının iyileştirilmesine duyulan ihtiyaçtır. Kapasite güçlendirme programları konusunda başta Güney Kore olmak üzere çeşitli ülke örnekleri öne çıkmaktadır. Uygulamanın somut örnekleri arasında ise üniversitelerde bilim ve mühendislik bölümlerinin sayılarının artırılması ve

²²⁵ Roberto Suro, “A Survey of Remittance Senders and Receivers”, (İçinde) Donald F. Terry ve Steven R. Wilson (Ed.), **Beyond Small Change Making Migrant Remittances Count**, Washington DC, Inter-American Development Bank, 2005, s. 22.

yurtdışında yaşayan göçmenlerin ülkeye girişlerinin cazip kılınması amacıyla yeni bölümlerin açılmasına yönelik çalışmalar gösterilmektedir.²²⁶

Ar-ge yatırımlarının teşvik edilmesi: Bu konuda devlet kanalıyla şirketlerin ar-ge çalışmalarının desteklenmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli kolaylıklara başvurulmaktadır. Ar-ge hizmeti veren şirketlere yönelik vergi indirim uygulaması yoluyla yatırımların özendirilmesi (İrlanda Bilim Kurulu tarafından 2004-2007 yılları arasında 400 milyon euro bütçe aktarılmak üzere şirketlere ayrılması) sağlanan teşvikin belirgin göstergesidir.²²⁷

Yabancı Bilim adamlarından yararlanılması: Türkiye'nin de aralarında yer aldığı ülkelerin başvurdukları yollar arasında yer alan yabancı bilim adamlarından yararlanma, göç veren ülkeler nezdinde mevcut nitelikli işgücü ihtiyacının telafi edilmesi ve eğitim alanındaki kalitenin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

Göç veren ülkeler açısından nitelikli işgücünün geri kazanılmasında karşılaşılan sorunların ilk sıralarında devlet, sanayi ve eğitim arasındaki işbirliği eksikliğinden kaynaklanan kapasite geliştirmeye dayalı yetersizlikler yer almaktadır. Söz konusu alanlarda ihtiyaç duyulan ilişkinin kurulması ile hem üniversitelerin hem de bölgesel düzeyde kalkınmanın inşasının sağlanmasına önemli düzeyde hizmet edilmesi olanaklı hale gelebilecektir. Bu açıdan özellikle çeşitli sanayi kuruluşlarında görevli uzmanların tecrübelerini eğitim kuruluşlarına aktarmaları, fonlar aracılığıyla sanayi tarafından eğitimin desteklenmesinin teşvik edilmesi ve bu bağlamda özel sektörden eğitim sektörüne kaynak akışının aktarılması, üniversite-sanayi işbirliğinin oluşturulması konusunda eğitim kurumlarının teşvik edilmesi, sanayi sektörünün ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli işgücünün sağlanması amacıyla bireylerin özgeçmişlerinin düzenli olarak takip edilmesine yönelik çeşitli öneriler dile getirilmektedir. Söz konusu amaçlara ulaşılması ve paydaşların bir araya

²²⁶ Jean M. Johnson, "The Reverse Brain Drain and The Global Diffusion of Knowledge", **Science&Technology**, Vol. 3, No. 2, 2002, s. 127.

²²⁷ Pierpaolo Giannoccolo, "Brain Drain Competition Policies" in Europe: A Survey", 2005 (Çevrimiçi) <http://amsacta.unibo.it/1755/1/534.pdf>, 24 Mart 2014, s. 21.

getirilmesinde devletin üstleneceği rol ise oldukça önemli bir denge durumundadır.²²⁸

2.2. Beyin Göçünden Kalkınma Sağlayan Ülkeler ve Politikaları

2.2.1. Çin

a) Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Nitelikli işgücü göçü 1988 yılında Çin’de ciddi bir sorun olarak algılandığında var olan sorunun katı uygulamalarla sınırlandırılması ilk zamanlarda göçün önleneceğine dair bir kabul yaratmışken ilerleyen zamanlarda Çalışma Bakanlığı’nın bu konudaki endişeleri ve ülkede işgücü piyasasında yaşanan kriz gibi sorunlar dönemin parti sekreteri Zhao Ziyang’ın göçten pozitif bir ışık sağlanabilir mi düşüncesinin yerleşmesinde etkili olmuştur. 1989 yılında Tiananmen olayları ve iç karışıklıklar nedeniyle geri dönüşlerde düşüşler görülmesinin ardından 1994 yılında söz konusu politikalar yeniden uygulanmaya başlamıştır. Çin, beyin kazanımına ilişkin devletin öncülüğünde başlattığı bir başka kalkınma politikası olan diaspora seçeneğini ise ülkenin bilim ve teknoloji politikaları ile insan kaynakları politikasının gereği olarak ülkeye hizmet edebilmenin önünün açılması stratejisi olarak görmektedir.²²⁹

Beyin göçünden kalkınma sağlanmasına yönelik politikalarda devletin oldukça etkin rol oynadığı Çin’de mevcut politikaların gelişiminde 1980’li yıllarda uygulanan Tang-Chen modeli önemli bir uygulama olarak yer almaktadır. Modele ismini veren ve ülkenin önemli orkestra şeflerinden olan Tang Chen’e eğitim amacıyla Batı Almanya’ya gittiği dönemde Çin devleti tarafından eğitimini tamamlamasının ardından ülkesine geri dönmesi şartı koyulmuştur. Chen ile benzer durumda olan bir diğer isim de ABD’den kabul alan Chen Zuowang olmuştur. Her iki olaydan yola çıkılarak dönemin hükümeti tarafından alınan kararlar eğitim amacıyla yurtdışına

²²⁸ United Nations Economic and Social Council, **Report of the Regional Conference on Brain Drain and Capacity Building in Africa**, 2000, (Çevrimiçi)

<http://mac.iom.int/africandiaspora/pdf/Brainrain.pdf>, 19 Şubat 2014, s. 12-13.

²²⁹ David Zweig, Chung Siu Fung ve Donglin Han, “Redefining The Brain Drain: China’s “Diaspora Option””, **Science, Technology&Society**, 13:1, 2008, s. 5-6.

giden ve geri dönmeyen öğrencilere yönelik çeşitli yükümlülükler getirilmiştir. Bunlar; kendi alanlarında özel yeteneklere sahip olan bireylerin denizaşırı ülkelerde istihdam edilmelerinin Çin kültürü, Çin'deki insanlar ya da Çin'in bütününe faydalı olma amacına hizmet etmesi; bireylerin yurtdışında buldukları yerde de Çin Halk Cumhuriyeti pasaportlarını korumaları, yılın herhangi bir döneminde Çin'e hizmet etmelerini taahhüt etmeleri ya da yurtdışındaki eğitim giderlerinin karşılığı olarak Çin hükümetine belirli bir tazminatı ödeme yükümlülüğü şeklindeki önlemlerden oluşmaktadır.²³⁰

1980'li yıllarda Çin hükümeti tarafından desteklenen risk sermayesi endüstrileri göçten kalkınma katkısı oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir. Yeni teknolojilerin desteklenmesi amacıyla oluşturulan bu oluşum planlı ekonomiden miras kalan mali sistem ve sermaye piyasası ile sınırlı bir çerçevede sunmaktaydı. İzleyen yıllarda kurulan "Çin Yeni Teknoloji Girişim Yatırım Şirketi" Bilim ve Teknoloji Konsoloslugu ile Maliye Bakanlığı'nın desteğiyle kurulan ilk girişim sermayesi endüstrisi olma özelliğine sahiptir. Uzun süre varlık gösteremeyen şirket bazı yapısal sorunlar nedeniyle Çin Halk Bankası tarafından 1997 yılında kapatılmıştır. Bununla birlikte yerel yönetimler, üniversiteler, devlet şirketleri ve diğer kuruluşların girişim sermayelerinin oluşturulmasına ilişkin çalışmaları ve bu amaca yönelik sarf ettikleri fonlar devam etmiştir.²³¹

b) Kalkınma Politikaları

• Göçü Sınırlayıcı Politikalar

Çin'in sınırlayıcı politika tedbirleri ülkede var olan politik ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle yurtdışında eğitim gören Çinli öğrencilerin ülkelerine dönmemeleri yönündeki eğilimleri sonucunda başlamıştır. Eğitim rotasının ağırlıklı olarak ABD'ye yöneldiği ülkede nitelikli işgücünün yurtdışına akışının sınırlandırılması yönünde atılan adımlarda devletin öncü girişimleri ve alınan önlemler önemli bir rol oynamaktadır. Bunlar arasında; yurtdışına giden öğrencilerin

²³⁰ Parris Chang ve Zhiduan Deng, "The Chinese Brain Drain and Policy Options", **Studies and Comparative International Development**, Vol. 27, No. 1, 1992, s. 58.

²³¹ AnnaLee Saxenian, "From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China", **Forthcoming in Studies in Comparative International Development**, Vol. 40, No. 2, 2005, s. 45.

pasaport sürelerinin uzatılmasına ilişkin getirilen sınırlamalar, yurtdışında bulunan evli öğrencilerin Çin’de bulunan eşlerinin yurtdışına çıkmaları konusunda engellenmeleri ve finansal yardımların kesilmesi gibi çeşitli sınırlayıcı önlemler gelmektedir. Yüksek baskı politikaları olarak da adlandırılan bu politikalar, aralarında üniversitelerin rektörleri dâhil olmak üzere diğer akademisyenlerin de yer aldığı pek çok aydın kesiminin haklı eleştirilerine yol açmıştır. Diğer taraftan yurtdışında bulunan öğrenci statüsündeki pek çok Çin vatandaşı, pasaport sürelerinin uzatılması konusunda ülkelerine mektup yazmış, önemli bir kısmı ise Tayvan resmi kurumlarından bu konuda yardım talep etmiştir. Girişilen çabaların sonucunda ise Taipei tarafından finansal yardımları kesilen öğrencilere uğradıkları kaybın telafi edilmesi amacıyla parasal destek sağlanmıştır.²³²

- Teşvik Edici Politikalar

- *Geri Dönüşler*

Beyin göçünün olumsuz etkisinin tersine çevrilmesi yönünde adım atan ülkelerin ilk sıralarında yer alan Çin’de devlet tarafından sağlanan destek ile geri dönüşler konusunda uygulamaya koyulan politikalar şu başlıklarda incelenmektedir. Bunlar:²³³

Resmi kaynakların denizaşırı hareketliliği: Çin devleti tarafından otuz sekiz ülkede iki binin üzerinde denizaşırı öğrenci derneği, akademisyenler için üç yüzün üzerinde denizaşırı profesyonel dernek ile ülkenin resmi temsilcilerinin (büyükelçilikler ve konsolosluklar) yardımları sonucu elli iki eğitim bürosu kurulmuştur. Ayrıca Çin Eğitim Bakanlığı tarafından oluşturulan işe alım heyetleri ve Denizaşırı Çalışanların Geri Dönmesi Konulu İstihdam Bürosu yurtdışında bulunan mezunlarına cazip olanaklar sunmaktadır.

Finansal yardımlar: Hedefinde öğrenciler ve bilim adamlarının yer aldığı yardımlar kapsamında 1987’de eğitim komisyonu tarafından Seçkin Genç Profesörlere Finansal Destek Programı ile ülkeye dönen 2218 profesör 2003 yılında 144 milyon yuan ile

²³² Chang ve Deng, “a.g.m.”, s. 47-48.

²³³ David Zweig, “Competing for Talent: Chinas’s Strategies to Reverse the Brain Drain”, **International Labour Review**, Vol. 145, No. 1-2, 2006, s. 71-74.

ödüllendirilmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllar boyunca yürütülen çeşitli programlarla finansal yardımlar devam etmiştir.

Geri dönüş sürecinin kolaylaştırılması: 1989 yılında Çin Eğitim komisyonu tarafından kurulan Denizaşırı Çalışma Hizmet Merkezleri, nitelikli uzmanların istihdamı yoluyla Çin'in belirli şehirlerine teknoloji okullarının konumlandırılmasıyla teknoloji akışına hizmet etmektedir. Merkezlerin bir başka amacı ise; Çin vatandaşlarının zayıflayan Çince dilbilgisi yetilerinin yeniden güçlendirilmesidir.

Dönemsel ülke ziyaretleri: Yurtdışındaki Çinlilerin belirli aralıklarla Çin'i ziyaret etmeleri ve ülkelerinde akademik düzeyde ders vermeleri yoluyla bilgi ve becerilerinden yararlanmışlardır. Bu kapsamda Eğitim Bakanlığı öncülüğünde Ülkeye Hizmet Programı (1992) ve İlkbahar Işık Programı (1997) sayesinde bilim adamlarının ülkelerine gelmeleri teşvik edilmiştir. Program kapsamında üniversiteler de katıldıkları projelerle önemli rol oynamıştır.

- *Diasporalar*

Çin'de devlet öncülüğünde başlatılan diaspora seçeneği altında iki farklı hedef kitle grubu ve bu gruplara bağlı olarak iki uygulama dikkat çekmektedir. Bu uygulamalardan birincisi; öğretim, ders verme ve ortaklaşa işbirliği yoluyla ülkeye hizmet edilmesinin teşvik edilmesidir. Söz konusu uygulama ile yurtdışında bulunan Çinli bilim adamları ve akademisyenlerin ülkelerindeki bilim merkezleriyle çeşitli projeler gerçekleştirmeleri ve böylelikle Çin'in yurtdışındaki göçmenleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İkinci uygulama ise; ülkede girişim teşebbüslerinin gerçekleştirilmesi yoluyla kâr amacına hizmet edecek iştiraklerin oluşturulmasına yöneliktir. Bu iştirakler sayesinde yurtdışında bulunan öğrencilerin ülkelerine teknik destek vermeleri yoluyla cesaretlendirilerek bilim ve eğitim potasında ülkenin güçlendirilmesi, yabancı yatırımların ülkeye kaydırılması, girişim sermayesi konusunda ülkeye olan ilginin artırılması ve teknoloji transferinin ülkeye aktarılmasına ilişkin amaçlar ön plana çıkmaktadır.²³⁴

²³⁴ Zweig, Fung ve Han, "a.g.m.", s. 15-17.

Çin dünya genelinde de diaspora ağının etkin olduğu ülkeler arasındadır. Zira 1962 yılında kurulan CESASC (Chinese-American Engineers and Scientists Association of Southern California) yurtdışında faaliyet gösteren önemli bir yerel/mesleki yapılanma olarak yer almaktadır. Mesleki konferans ve çalıştaylar aracılığıyla kendi yetkinliklerini genişletme misyonuyla hareket eden yapılanma her yıl düzenlediği Başarı Ödülleri ile küresel ve yerel ağlar yoluyla kariyer fırsatlarının genişletilmesinin yanı sıra bu konudaki çıkar ve hakların korunması konusunda hizmet vermektedir. 1969'dan bu yana sürdürülen ödül uygulaması ile ABD'de başta bilim ve mühendislik alanında olmak üzere spesifik alanlarda kariyer basamaklarında önemli başarılar imza atmış bireyleri taçlandırarak ileriki çalışmalarında teşvik edici rol oynamaktadır. Güney Kaliforniya merkezli CESASC sanayi sektöründe yer alan öncü bilim ve mühendislik kuruluşlarını bir araya getirerek mesleki sempozyumlar, liderlik programları ve seminerler aracılığıyla gitgide büyüyen bir diaspora ağına sahip olmakta; üyelik tabanını genişleterek var olan üyelerine ihtiyaç duydukları hizmeti sunmaktadır. Aynı zamanda sanayi sektöründen sponsorluk desteği alan yapılanma, ülkede oynadığı aktif rolüyle ABD'nin önde gelen profesyonel Çin-ABD kuruluşları arasında yer almaktadır.²³⁵

Kalkınma faaliyetlerinin desteklenmesinde kuruluşun yönetim kurulunun da oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Yönetim kurulunun kurumsal çalışmalarıyla dikkat çektiği CESASC bünyesinde son kırk yıl içerisinde görev alan yönetim kurulu üyelerinin kendi dönemlerinde gerçekleştirdiği çalışmalar listelenmiştir. Öncelikli olarak işbirliği, toplantılar ve çeşitli programların organize edilmesi yönündeki faaliyetlerin üstlenildiği çalışmalar kapsamında ilgili kurul, yurtdışındaki Çin ve ABD'li bilim adamları ve özel sektör temsilcilerinin bir araya gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aynı çalışmalarda farklı dönemin yönetim kurulu başkanları döneminde desteklenen çalışmalar arasında Çin'e ziyaretler düzenlenmesi, ülkede teknik amaçlı toplantıların organize edilmesi, Çin-ABD girişimcilerinin işbirliğiyle Çin Bilim ve Teknoloji Bakanlığının konuşmacı olarak katıldığı kariyer geliştirme programı workshop'unun düzenlenmesi, Çin'deki yatırımlar ve teknolojik

²³⁵ Chinese-American Engineers and Scientists Association of Southern California, (Çevrimiçi) www.cesasc.org, 18 Nisan 2015.

gelişmelerin ele alındığı seminerlerin organize edilmesine yönelik faaliyetler öne çıkmaktadır.²³⁶

Diasporalar açısından ülkede yer alan bir diğer uygulama TOKTEN'dir. Pilot uygulama olarak başlayan ve pilot ülkeleri arasında Çin'in de yer aldığı TOKTEN programı kapsamında 1980 yılında ülkeye davet edilen TOKTEN danışmanları sayesinde program resmen başlamıştır. Çevre, yeni enerji, yoksulluğun azaltılması, mikroelektronik, biyoloji mühendisliği, su kaynakları, malzeme mühendisliği, tarım, sanayi, finans, ticaret, taşımacılık, eğitim, sağlık ve hukuk gibi pek çok alanda hizmet sağlayan programa 2002 yılına kadar iki binin üzerinde danışman katkıda bulunmuştur. Danışmanların ağırlıklı olarak ABD, Büyük Britanya, Kanada, Avustralya, Japonya, Fransa, Almanya ve Singapur gibi ülkelere geldikleri TOKTEN programının getirileri 20 yıl gibi bir sürede önemli ve tatmin edici başarıların kazanımıyla sonuçlanmıştır.²³⁷

Çin'in denizaşırı ülkelerde bulunan vatandaşları ile bilgi akışını güçlendirmeye yönelik politikalarında bakanlıklar etkin bir rol üstlenmektedir. Söz konusu uygulamalardan ilki; 1987 yılında eğitim komisyonu öncülüğünde elektronik ortamda paylaşılan Shenzhou Xueren dergisinin çıkarılmasına yönelik girişimdir. Dergi, yurtdışındaki göçmenlerin Çin'in ulusal kuruluşları ile kurdukları ilişkilerinde köprü görevi görmektedir. Bilgi akışının güçlendirilmesi kapsamında hayata geçirilen bir başka uygulama Eğitim Bakanlığı tarafından belirli aralıklarla toplanan ve son yıllarda gitgide genişleyen bir organizasyon olan Overseas Chinese Scholars buluşmalarıdır. Guangzhou şehrinde yerel yönetimler ve çeşitli şirketlerin katkılarıyla düzenlenen organizasyona yurtdışındaki Çinli bilim adamları kendi alanlarında oluşturdukları projelerini sunarak destek vermektedirler. Bilgi akışı konusundaki üçüncü adım ise; eğitim bakanlığınca politika yapıcı uygulamaları sağlama amacıyla araştırma kurumlarıyla irtibatın sağlanmasıdır. Bu kapsamda Çin menşeli çeşitli kuruluşlar tarafından Beijing ve Qinghua Üniversitelerinin öncülüğü sayesinde

²³⁶ CESASC-Chinese American Engineers and Scientists Association of Southern California CESASC Chronology by Year, (Çevrimiçi)

http://cesasc.org/sites/default/files/CESASC%20Chronology_Final.pdf, 18 Nisan 2015.

²³⁷ Transfer of Knowledge Through Expatriated Nationals Program, International Personnel Exchanges, (Çevrimiçi) <http://www.unstar.org/english/program/tokten-star01.htm>, 26 Nisan 2014.

denizaşırı istihdam alanındaki eğilimlerin incelendiği ve bu konuda çeşitli önerilere yer verilen yıllık raporlar yayınlanmaktadır.²³⁸

Çin'in denizaşırı göçmenleriyle kurduğu ilişki türlerine yönelik Zweig, Fung ve Han'ın ABD (94 kişi) ve Kanada'da (59) yaşayan toplam 153 akademisyenle internet üzerinden gerçekleştirdikleri araştırma kaynak ülkeyle kurulan etkileşimin boyutu konusunda çeşitli bilgiler vermektedir. Araştırmaya göre; kaynak ülkeyle kurulan ilişkiler akademik ilişkiler, iş ilişkileri ve aile ilişkileri olmak üzere üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu etkileşim türleri sırasıyla araştırma projelerinde işbirliği yapılması, seminerler ve küçük ölçekte kurslar düzenlenmesi, öğrencilere yurtdışında staj olanaklarının sağlanması, akademik sunumların gerçekleştirilmesi, ortaklaşa kitap editörlüğü, şirketlere yönelik danışmanlık faaliyeti ve aile ziyaretleri olarak belirtilmektedir. Elde edilen bulgular hedef ülkede bağlı bulunulan pozisyonun türü (akademik/yönetmel), göçmen statüleri ve uzun vadeli planlar gibi pek çok unsurun kaynak ülkeyle kurulan etkileşimde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Araştırmanın devamında ise Çin ile kurulan etkileşimin nedenleri konusunda çeşitli başlıklar öne çıkmaktadır. Bunların başlıcaları arasında ise; ülkede araştırmanın desteklenmesine katkı sağlama isteği, Çin'in güçlendirilmesi, kişiler arası ilişkiler kurulması, başarılı mezun öğrencilerin ülkeye çekilmesi, mesleki ilişkilerin güçlendirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, ülkesinde dikkat çeken bir birey olma arzusu ve maddi kazanç elde etme seçeneği gösterilmektedir.²³⁹

- Telafi Edici Politikalar

-Para Transferleri

Çin, para transferi akışında dünya ölçeğinde ilk sıralarda yer alan ülkeler arasındadır. Bu konuda Dünya Bankası tarafından 2013 yılında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre; transfer alıcısı ülkelerin gelir gruplarının dikkate alındığı sınıflandırma sonucunda, orta gelirli ülkelerin yurtdışından elde ettikleri para

²³⁸ David Zweig, "Learning to Compete: China's Efforts to Encourage a "Reverse Brain Drain"", (İçinde) Christiane Kuptsch ve Pang Eng Fong (Ed.), **Competing For Global Talent**, Geneva, International Institute for Labour Studies, 2006, s. 196.

²³⁹ Zweig, Fung ve Han, "a.g.m.", s. 23-26.

transferi akışında diğer gelir gruplarıyla kıyaslandıklarında daha yüksek bir paya sahip oldukları gözlemlenmektedir. Söz konusu sınıflandırmaya göre orta gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yer alan Çin, Hindistan'ın ardından dünyada en fazla transfer alıcısı ikinci ülke durumundadır.²⁴⁰

2.2.2. Hindistan

a) Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Beyin göçünden önemli kazanımlar sağlayan ülkelerin ilk sıralarında yer alan Hindistan'ın başarısı ülkenin geçirdiği değişim ve dönüşüm süreciyle yakından ilgilidir. 1990'lı yıllarda ekonominin liberalleşmesi, doğrudan yabancı yatırımları ve ülkede çok uluslu şirketlerin şubelerinin açılması sonucu Hindistan'ın gelişmiş dünyayla ilişkisi artan bir eğilim göstermiştir.²⁴¹

Bahsi geçen yenilik ve değişimler kapsamında özellikle doğrudan yabancı yatırımlar Hindistan'ın dış dünya pazarında daha etkin rol oynamasında ve işletmelerin uluslararasılaşmasında ayrıcalıklı bir konumdadır. Öyle ki teknolojik değişmelerin ülkedeki yansıması, artan liberalleşme gibi değişikliklere verilen olumlu tepkiler ülkeye yönelen yabancı yatırımların çeşitliliği ve niteliğinde değişimlere yol açmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren değişen ticaret ve tarife politikaları, yabancı yatırımların üzerindeki kısıtlamaların hafifletilmesi ve pek çok sanayi kolunun özelleştirilmesi gibi kolaylıklar Hindistan'da gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım sürecini hızlandırmıştır.²⁴²

Yabancı yatırımların ülkeye kazandırılması konusunda yurtdışında bulunan Hintli uzmanların girişimciliklerinin önemli rolü bulunmaktadır. Söz konusu girişimler ABD gibi yabancı firmaların yazılım sektöründe Hindistan'da yatırıma yönelmelerini ve yabancı firmaların taşeronluklarının ülkeye aktarılmasını olanaklı

²⁴⁰ Phillip Connor, D'Vera Cohn, Ana Gonzalez-Barrera ve Russ Oates, "Changing Patterns of Global Migration and Remittances More Migrants in U.S. and Other Wealthy Countries; More Money to Middle-Income Countries", Pew Research Center, 2013, (Çevrimiçi) http://www.pewsocialtrends.org/files/2013/12/global-migration-final_12-2013.pdf, 9 Eylül 2015, s. 19.

²⁴¹ Elizabeth Chacko, "From Brain Drain to Brain Gain: Reverse Migration to Bangalore and Hyderabad, India's Globalizing High Tech Cities, **GeoJournal**, 68, 2007, s. 134.

²⁴² Sahay, **a.g.e.**, s. 65.

kılmıştır. Özellikle ABD'nin yazılım devi Silikon Vadisi'nde bilim ve mühendislik alanında çalışan Hintlilerin ülkeleriyle zayıf olan ilişkileri, oluşturdukları ağlar sayesinde 1990'lı yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Ayrıca ülkede yazılım endüstrisinin kurulması konusunda etkili olan Hint girişimciliği sayesinde Hindistan, yazılım yeteneği ve bu yeteneğin merkezileşmesinde önemli bir konuma kavuşmuştur. Özellikle ABD'de 1980 ve 1990'lar boyunca yazılım endüstrisinde tecrübe kazanmış yerleşik olmayan Hintliler ülkede söz konusu girişimlerin kurulumu ve yayılmasına katkı sağlamada önemli bir avantaj sağlamıştır. 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde Hindistan yazılım sektörünün önemli bir tedarikçisi konumuna gelmiştir. Öyle ki ABD şirketleri ve Silikon Vadisi şirketleri Bangalore gibi ülkenin önemli şehirlerinde kendi gelişim laboratuvarlarını kurmuşlardır. 1999 yılına gelindiğinde Silikon Vadisi'nde çalışan başarılı bazı Hint uzmanlar kendi girişimlerinin ülkenin çeşitli şehirlerine yayılması yolunda çalışmaya başlamışlardır. Yurtdışındaki Hint uzmanların bu başarısı ise ülkedeki Hintli mühendisler için rol model oluşturmuştur.²⁴³

Ülkede göçten kazanım sağlayan politikaların ilk sıralarında Hint diasporası yer almaktadır. Tahminlere göre; dünyada diasporanın en yaygın uygulandığı ikinci ülke olan Hint diasporası 200'den fazla ülkede yaklaşık 25 milyon kişiden oluşmaktadır. Diaspora ağının yayıldığı öncelikli alanlar arasında ise Orta Doğu, ABD, Malezya ve Güney Afrika yer almaktadır.²⁴⁴

Hint diasporasının tarihsel derinliğine değinildiğinde Hint toplumunun yüzyıllar boyunca farklı dönemlerde maruz kaldığı göç dalgaları önemli bir nedensellik oluşturmaktadır. Merkantilist dönemde kölecilik, kolonyal dönemde sözleşmeli işçi statüsü, post kolonyal dönemde ise misafir işçi programları ile çeşitli göç dalgalarına maruz kalan Hint toplumu, dünyanın pek çok bölgesine dağılma özelliği göstermiştir. Özellikle küreselleşme süreciyle ortaya çıkan bu dağılmış toplum aile, arkadaş, işletme gibi yapılar tarafından oluşturulan ekonomik, sosyal ve kültürel alışverişi sağlayan küresel ağlar yoluyla takviye edilmiştir. Hint toplumunun

²⁴³ Annalee Saxenian, "Transnational Communities and the Evolution of Global Production Networks: The Cases of Taiwan", **Industry and Innovation**, Vol: 9, No: 3, 2002, s. 192-193.

²⁴⁴ Eleventh Pravasi Bharatiya Divas, "Engaging Diaspora: The Indian Growth Story", **FICCI Theme Paper**, 2013, (Çevrimiçi) <http://www.ficci.com/publication-page.asp?spid=20187>, 6 Eylül 2015, s. 32.

ülke dışına olan hareketliliği işgücünün niteliği ve tercih edilen ülkelerin gelişmişlik düzeyi açısından iki farklı yol izlemektedir. Birincisi; uzmanlar, öğrenciler gibi nitelikli bireylerden oluşan grubun ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi gelişmiş olan ülkelere olan hareketliliği şeklinde gerçekleşmektedir. Bu hareketlilik türü Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra başlamış ve 1990'lı yıllarda IT uzmanlarının yurtdışına göç etmesi sonucu hızlı bir yükselişe geçmiştir. İkincisi ise; düşük ve orta düzeydeki işgücünün Körfez ülkeleri ile Malezya'ya olan hareketlilikleri boyutuyla ortaya çıkmaktadır. Doğu ve Ortadoğu Asya, Güney ve Doğu Afrika, Avrupa, Kuzey Amerika, Güney Amerika'nın iç kısımları, Avustralya gibi dünyanın çeşitli bölgelerine dağılan göç akımları Hintlilerin bu bölgelerde bir araya gelerek çeşitli topluluklar oluşturma girişimleri ile sonuçlanmıştır. Bu geniş toplum yapısı Hint diasporasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda homojen bir Hint diasporası yerine derecesi Hindistan'la bağlılık düzeyi ve zamana göre değişebilen farklı türlerde diaspora yapılanmalarına rastlamak mümkündür.²⁴⁵

b) Kalkınma Politikaları

- Sınırlayıcı Politikalar

Nitelikli işgücünün ülke dışına akışı konusunda Hindistan'ın uyguladığı keskin bir sınırlayıcı politika olmamasına rağmen zaman zaman ülkede bu konuda çeşitli önlemler alınmıştır. Sınırlayıcı politikalar adı altında yürütülen politikalar temel olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Birinci kategoride yer alan mesleki eğitim programları; ABD'de kalma süresi yedi yıla kadar uzanan bireylerin en az iki yılı ülkelerinde geçirmeleri koşulunu öngören bir yükümlülük getirmektedir. Bu kapsamda yurtdışında bulunan Hint vatandaşlarına verilen NORI (No Obligation to Return India) sertifikası sayesinde göçmenlerin bu süre dolduktan sonra fiziksel anlamda Hindistan'da ikamet etme yükümlülükleri ortadan kalkmaktadır. Sınırlayıcı politikaların uygulandığı bir başka kategori ise; öğretmenler, profesörler, araştırmacılar ve uzmanları içeren misafir statüsü programıdır. Hindistan'da

²⁴⁵ Government of India Ministry of Overseas Indian Affairs, "Expanding The Economic Engagement of The Indian Diaspora with India", **Annual Report 2012-13**, (Çevrimiçi) http://moia.gov.in/writereaddata/pdf/Annual_Report_2012-2013.pdf, 10 Eylül 2015, s. 4-5.

sınırlayıcı politikaların ağırlıklı olarak uygulandığı sektör olan sağlık sektörü otuz yılı aşkın süredir özellikle tıp eğitimi konusunda yurtdışına önemli düzeyde göç vermektedir. Bu konudaki önlemlerin arka planında yatan temel neden ise yurtdışına yönelen para akışının engellenmesidir. Ayrıca önlem niteliğinde bir uygulama olması açısından devlet tarafından ülkede eğitimin sübvansiyonlarla desteklenmesi yönünde çeşitli adımların atıldığı dikkat çekmektedir.²⁴⁶

- Teşvik Edici Politikalar

- *Diasporalar*

Dünyada en yaygın diaspora örgütlenmeleri arasında yer alan Hint diasporasının gelişimi özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük oranda Hintlinin İngiltere, ABD, Kanada, Avustralya gibi ülkelere olan hareketliliğine dayanmaktadır. Diğer göçmenlerin aksine ülkeleriyle güçlü bağlar kuran Hintlilerin ülkelerine gönderdikleri para transferleri ve yatırımlar söz konusu ilişkilerini yüksek düzeyde tutma çabalarının bir göstergesidir. Gelişmiş ülkelerin bilgi tabanlı sektörlerinde ağırlıklı bir rol üstlenen Hint göçmenler yaşadıkları ülkelerde özellikle tıp, mühendislik, finans, işletme ve muhasebe gibi alanlarda önemli başarılar elde etmişlerdir. Öyle ki ABD tarihine bakıldığında en başarılı göçmen profilinin Hintliler olduğunu söylemek mümkündür. Diasporanın niceliksel değeri açısından 2004 yılında yapılan bir araştırmaya göre; ABD’de Hint diasporalarına üye olan 1.7 milyon kişinin varlığından söz edilmektedir. Yaklaşık elli yıl önce ağırlıklı olarak ABD’ye yönelen Hindistan menşeli göçte nitelikli Hint işgücünün hatırı sayılır payı dikkate alındığında, bugün pek çok lisansüstü eğitim mezunu Hintli, ülkede üst düzey yönetsel pozisyonlarda ve dünyanın önde gelen şirketlerinde (IBM, Boeing, Bell Labs ve Du Pont gibi) görev almaktadır. 2004 itibarı ile ABD IT sektöründe 300 bini aşkın Hintli istihdam edilmektedir. Bu rakam IT sektöründeki toplam işgücü oranının % 3’üne karşılık gelmektedir.²⁴⁷

²⁴⁶ Binod Khadria, “Skilled Labour Migration From Developing Countries: Study on India”, **International Migration Papers**, No. 49, Geneva, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp49e.pdf>, 11 Eylül 2015, s. 38.

²⁴⁷ Abhishek Pandey, Alok Aggarwal, Richard Devane ve Yevgeny Kuznetsov, “The Indian Diaspora: A Unique Case?”, (İçinde) Kuznetsov, **a.g.e.**, s. 72-74.

Diasporayı başarıyla uygulayan Hindistan, dünya genelinde medyadan sağlığa bilgi teknolojilerinden eğlence sektörüne kadar geniş yelpazeden oluşan ağ çeşitliliğine sahiptir. İngiltere, Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde de oldukça yaygın bir niceliğe sahip Hintlilere duyulan talep konusunda ABD öncelikli ülke konumunda olup ülkenin nitelikli işgücü ihtiyacını ise büyük oranda Hintli işçilerin karşıladıkları bilinmektedir. Hint diasporasının özellikle Kuzey ABD’de genişlemesi sonucu bölgede farklı amaçlara hizmet eden pek çok diaspora derneğine rastlamak mümkündür. Kuzey ABD’de faaliyet gösteren ağlar; kültürel/dinsel dernekler (Samband, Assam Association of North America, Telugu Association-ATA, World Malayali Council, Bengali Cultural Association, Kenada Koota, Gujarati Samaj vb.) öğrenci/mezun dernekleri (Mayur at the Carnegie Mellon University, Sangam at MIT, Ashoka at California University, Diya at Duke University, SASA at Brown University, Boston University, India Club, Friends of India, IGSA-Houston University ve Indian Students Associations at various universities), yardım dernekleri (MITHAS, Manavi, Sakhi, Asian Indian Women in America-AIWA, Maitri, Narika, Indian Business and Professional Women-IBAW vb.), profesyonel dernekler (AAPI, SIPA, NetIP, TiE, EPPIC, SISAB, WIN, AIIMSONIAS, AIPNA, ASEI, IPACA, IFORI, SABHA ve IACEF), kalkınma dernekleri (Association for India’s Development-AID, American India Foundation-AIA), ve genel/şemsiye dernekler (GOPIO, NFIA, The Indian American Forum for Political Education-IAFPE, The National Association of Americans of Asian Indian Descent-NAAID ve Federation of Indian Associations-FIA) olmak üzere altı farklı alanda çalışmalarını sürdürmektedirler.²⁴⁸

Bu kuruluşlardan SIPA, Hint profesyoneller tarafından 1987’de kurulan ve kâr amacı gütmeyen bir yapılanma olarak hizmet vermektedir. Kurulduğu yıldan bu yana alanını giderek genişleten ağ, Hintliler arasında öğrenme ve bağlılık duygusunun artmasına katkı sağlamaya devam etmektedir. Mesleki büyüme ve kişisel zenginleşmeye yönelik teşvik programları aracılığıyla üyeleri için değer yaratmayı amaçlayan yapılanma kurulduğu bölgede Silikon Vadisi’nin kurumsal liderlerinden

²⁴⁸ Binod Khadria, “India: Skilled Migration to Developed Countries, Labour Migration to The Gulf”, (İçinde) Stephen Castles ve Raúl Delgado Wise (Ed.), **Migration and Development: Perspectives from the South**, Geneva, International Organization for Migration, 2008, s. 90.

girişimcilerine, teknoloji ve iş hayatının çeşitli uzmanlarına kadar pek çok kişiyi bir araya getirmekte ve sahip olduğu örgütlenme sayesinde binden fazla uzmana ulaşmaktadır.²⁴⁹

Diğer taraftan BM ile Hindistan hükümetinin ortak çabaları ile 1980 yılında başlatılan TOKTEN programı ülkede 2001 yılına kadar uygulanmıştır. Aralarında bilim adamları, yönetim uzmanları ve teknoloji alanında çalışan yerleşik olmayan diğer uzmanların dâhil olduğu grup ülkeye davet edilerek kısa dönemlerle uzmanlık alanlarına yönelik danışmanlıklar yoluyla Hindistan'a hizmet etmiştir. Belirli amaçlarla yola çıkılan programda zaman içerisinde farklı ihtiyaçların gündeme gelmesiyle bazı değişiklikler de ortaya çıkmıştır. Örneğin; başlangıç aşamasında TOKTEN danışmanlarının ülkede öncelikle ar-ge ve akademik alanlarda hizmet sağlayıcısı olarak destek vermesi ihtiyacı ön planda iken sonraki aşamalarda yönetim, teknik, pazarlama ve endüstriyel alanlarda uzmanlara olan talep genişlemiştir.²⁵⁰ 1980-2001 yılları arasında 650 Hint bilim adamı ve teknoloji uzmanının ülkeye gelerek 250 kuruma hizmet verdiği programda yapı malzemeleri, tıbbi cihazlar ve tarımsal biyoteknoloji gibi pek çok alanda yüksek performans sağlama olanağına kavuşulmuştur.²⁵¹

Hindistan'ın kalkınması yönünde girişilen bir diğer çaba ise Indicorps adlı gönüllü bir örgütlenmedir. Kâr amacı gütmeyen kuruluş dünya genelindeki Hintlilerin ülkeleriyle yeniden bağlantı kurmalarını sağlayan aracı bir kanal görevi üstlenmektedir. Üyelerini Hindistan'a katkı sağlamaları konusunda sorumlu kılan kuruluşun üyelerinden başlıca beklentileri arasında; ülkesinin vatandaşlarının gelişimine katkı sağlama konusunda ilgili ve istekli olmaları, kendileri ve başkaları için etkili kararlar alabilme ve en iyisini yapma prensibi öne çıkmaktadır.²⁵²

²⁴⁹ "SIPA Silicon Valley Indian Professionals Association", (Çevrimiçi) <http://www.sipa.org/aboutsipa>, 3 Haziran 2014.

²⁵⁰ MKD Rao, "Gauging Success of a Project: A Case Study of The TOKTEN-India Umbrella Project", **Research Evaluation**, Vol. 15, No. 3, 2006, s. 176.

²⁵¹ Report of The High Level Committee on The Indian Diaspora, **Science and Technology**, Part 4: Major Issues Pertaining on The Indian Diaspora, Chapter 33, (Çevrimiçi) <http://indiandiaspora.nic.in/diasporapdf/chapter33.pdf>, 9 Eylül 2015, s. 476

²⁵² Indicorps, (Çevrimiçi) <http://www.indicorps.org/>, 23 Nisan 2015.

Diaspora ağırları konusunda Hindistan’da gerçekleştirilen uygulamaların dışında çeşitli politika önerilerinden söz edilmektedir. Söz konusu önerilerde başlıca amaç; dönemsel ülke ziyaretleri yoluyla göçmenlerin yetenek ve tecrübelerinden yararlanılarak Hindistan’la ilişkilerin güçlendirilmesidir. Bu kapsamda farklı yaş gruplarının yer aldığı iki grup hedeflenmektedir. Grupların birincisi; ikinci nesil olarak adlandırılan ve denizaşırı ülkelerde bulunmakta olan Hintli gençlerin belirli dönemlerde ülkelerinde vakit geçirmelerini sağlamayı amaçlayan politika önerisidir. Buna göre; gençlerin bir akademik yılın tamamı ya da yarısını Hindistan’ın ulusal liseleri ya da üniversitelerinde geçirmeleri ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar üstlenmeleri yoluyla Hindistan’a yönelik katkılarının artırılması amaçlanmaktadır. Hedeflenen bir başka yaş grubu ise çeşitli alanlarda uzmanlaşan emekli Hint vatandaşlarıdır. Aralarında doktorlar, mühendisler, bilim adamları ve profesörlerin bulunduğu ikinci hedef grup yaygın olarak kış aylarında ülkelerini ziyaret etme eğilimi göstermektedir. Çalışma hayatı dışında yer alan bu grup yerel yönetimler ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar gibi ülkenin çeşitli kurumlarında istihdam edilmeleri konusunda önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.²⁵³

- Geri Dönüşler

Geri dönüşlerin sağlanmasında önemli bir uygulama ülkede teknoloji merkezli bölgelerin oluşturulmasına yöneliktir. Nitelikli göçmenlerin kaynak ülkeye çekilerek bölgesel çekim merkezlerinin oluşturulduğu Silikon Vadisi adlı model; Tayvan tarafından ABD’den alınan bir rol model olmasının yanı sıra Hindistan tarafından hayata geçirilen önemli girişim sermayeleri arasında yer almaktadır. Modelin ülkeye getirilmesi konusundaki çalışmalar 1990’lı yıllara kadar gitmesine rağmen o dönemde bu fikir oldukça yeni sayılmaktaydı. Ayrıca kaynakların sınırlılığı ve bürokrasi engeli gibi pek çok sorunun var olduğu Hindistan’da uygulanması düşünülen çalışma, büyük bir maliyeti de beraberinde getirmekteydi. Tüm bu zorluklara rağmen tecrübeli girişimciler Bangalore ve Bombay’da yer alan yerel ortaklarla birlikte 55 milyon dolarlık bir fonla modeli Hindistan’a getirmeyi amaçlayarak yatırımlarını ABD kökenli firmalar ve onların faaliyetleri üzerinde

²⁵³ Devesh Kapur, “Indian Diaspora as a Strategic Asset”, **Economic and Political Weekly**, Vol. 38, No. 5, 2003, s. 447.

yoğunlaştırmışlardır. Söz konusu firmalardan olumlu geribildirim alan girişimciler sayesinde ABD'den Hindistan'a önemli düzeyde likit fon akışı sağlanmıştır. Silikon Vadisi modelinin ülkeye uyarlanması konusunda kazanılan başarı ülkeye teknoloji transferinin yanı sıra pazarlama ve satış gibi çeşitli fırsatların kazandırılmasına da zemin hazırlamıştır.²⁵⁴

Silikon Vadisi modeli ile ülkede bilimsel çalışmaların aktif olarak yürütüldüğü bilim merkezlerinin Hindistan'ın çeşitli şehirlerinde sayısal anlamda artış göstermesi sonucu günümüzde söz konusu merkezler yurtdışında yaşayan araştırmacıların çalışabilecekleri çekim merkezleri olarak hizmet vermektedir. Özellikle Bangalore ve Hyderabad gitgide genişleyen eğitim kapasiteleriyle ülkenin başlıca teknik ve meslek okullarının yapılandığı şehirlerdir. Öne çıkan araştırma merkezleri arasında; Bangalore'da Hindistan Bilim Enstitüsü, Savunma Araştırma ve Kalkınma Örgütü, ISRO Uydu Merkezi, Yapay Zekâ, Robot ve Raman Araştırma Enstitüsü; Hyderabad'da Uluslararası Bilgi Teknoloji Enstitüsü, Hindistan Kimyevi Teknoloji Enstitüsü ile Hücre ve Moleküler Biyoloji Merkezi yer almaktadır. Söz konusu araştırma merkezleri özellikle yurtdışında bulunan Hintli göçmenlerin ülkelerine geri dönmelerinin yanında bilgi, beceri ve tecrübelerinin ülkeye aktarılmasının önemli bir parçası olarak görülmektedir. Bu konuda uzmanlara kapılarını açan ve merkezleri Bangalore'da bulunan Hindistan'ın önde gelen yirmi yazılım ve hizmet sunucusundan 12'si Hintli uzmanlara çeşitli iş olanakları sunmaktadır. Ayrıca Bangalore Teknoloji Parkı'nda yer alan uluslararası şirketlerin büyük bir bölümü başta ABD olmak üzere yurtdışında çalışmış olan Hintliler tarafından yönetilmektedir. Özellikle Bangalore merkezli General Elektrik John F Welch Teknoloji Merkezi'ne bağlı ar-ge biriminde istihdam edilenler içerisinde yurtdışından gelen Hintli uzmanlar önemli bir pay sahibidir.²⁵⁵

Hindistan'ın çeşitli şehirlerinde konumlanan model kapsamında Bangalore, 1980'li yıllarda Infosys gibi ülkenin en büyük yazılım ihracatçılarından olan öncü yerli firmaların yanında çok uluslu pek çok firmanın yer aldığı özel bir yer olarak

²⁵⁴ Saxenian, "From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China", s. 50.

²⁵⁵ Chacko, "a.g.m.", s. 136.

konumlanmıştır. Çeşitli sektörlerden nitelikli işgücü ve mezunların çekim merkezi olan şehir Silikon Vadisi modelinin Hindistan'daki merkezi olmaya uygun niteliktedir.²⁵⁶

Tablo 12: Hindistan Yazılım Endüstrisinin Mekânsal Dağılımı (2000-01)

Bölge	Export %	Merkezler*
Bangalore	26.64	160
New Delhi/Gurgaon/Noida	15.34	106
Chennai	10.42	72
Hyderabad	7.02	61
Mumbai/Navi Mumbai	5.68	148
Puna	3.39	48
Kolkata	0.88	32
Ahmedabad/Gandhinagar	0.36	10
Thiruvananthapuram	0.03	14
Chandigarh/Mohali	0.01	7
Bhubaneshwar	Neg.	8
Others	29.96	34

Kaynak: Balaji Parthasarathy, "The Political Economy of The Computer Software Industry in Bangalore", (İçinde) Ashwani Saith ve M. Vijayavaskar (Ed.), **ICTs and Indian Economic Development**, New Delhi, Sage Publications, 2005, s. 213.

- Telafi Edici Politikalar

- *Eğitim Yatırımları*

Hindistan'ın yazılım sektöründe dünyanın önde gelen beşeri sermaye kaynağına sahip olduğu dikkate alındığında, Hindistan Teknoloji Enstitüsü gibi ülkenin saygın kurumlarında eğitim gören pek çok uzmanın yükseköğrenim ya da iş fırsatlarından yararlanabilme amacıyla ABD'ye göç etmesi ülkede var olan uzman ihtiyacının artmasına neden olmuştur. İstatistiklere göre; 2000 yılında H-1 vize uygulamasıyla ABD'ye göç eden Hintli uzmanların sayısı 200 bine yaklaşmıştır. Söz konusu akış sonucu devlet ve çeşitli ulusal firmalar ülkenin çeşitli kurumları üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur. 2006 yılı verilerine göre yılda yaklaşık 100 bin IT uzmanı yetiştirilen ülkede yükseköğrenim mezunu nitelikli uzman ihtiyacının artmasına bağlı olarak devletin desteğiyle başta Karnataka ve Andhra Pradesh olmak üzere yazılım sektörü hizmeti veren özel okulların sayılarında artışa gidilmiştir. Bu okullardan Karnataka Koleji 132 mühendislik okulu ile 25 bin konuta sahip iken;

²⁵⁶ Balaji Parthasarathy, "The Political Economy of The Computer Software Industry in Bangalore", (içinde) Ashwani Saith ve M. Vijayavaskar (Ed.), **ICTs and Indian Economic Development**, New Delhi, Sage Publications, 2005, s. 212-214.

Andra Pradesh'te mühendislik okullarının sayısı beş yıl gibi kısa bir sürede 3 kat artmıştır. Bilgisayar eğitimi veren okulların sayısı ise 600'e ulaşmıştır.²⁵⁷

- Para Transferleri

Para transferleri konusunda sahip olduğu nüfus potansiyeli ve yurtdışında yaşayan göçmen sayısı açısından oldukça zengin bir ülke olan Hindistan 1991 yılından itibaren transferlerden önemli kazanımlar sağlamıştır. Diasporaların etkisiyle her geçen yıl artmakta olan göçmen transferleri ve tasarruflar ülkede doğrudan ya da dolaylı olarak gelir artışına önemli düzeyde katkıda bulunmaktadır. 1970'li yıllarda genişleyen Hint diasporasına bağlı olarak gerçekleşen transfer akışı, bu dönemde yönünü Kuzey Amerika, Batı Avrupa, İngiltere ve Avustralya gibi endüstrileşmesini tamamlamış ülkelere doğru genişletmiştir. Öyle ki 1980'lere gelindiğinde Kanada ve Latin Amerika ülkelerini de içerecek şekilde Kuzey Amerika'dan Hindistan'a ulaşan transfer akışı, ülkede Orta Doğu ülkelerinin petrole dayalı para akışından sonra ikinci sırada yer almaktaydı.²⁵⁸

Hindistan'da para transferi akışı konusundaki hizmet sağlayıcılar arasında ticari bankalar, bankacılık dışında hizmet veren para transfer operatörleri, yabancı döviz büroları, kooperatif bankaları ve Hindistan Post gibi geniş bir yelpazede hizmet veren ticari kuruluşlar yer almaktadır. Adı geçen kuruluşlar içerisinde en yüksek pay % 80'lere ulaşan oranıyla internet temelli transfer akışı gibi hizmet çeşitlilikleri sunan bankalara aittir. Transfer kanallarının formal ya da informal olma durumları dikkate alındığında ülkede özellikle transfer işleminin getirdiği maliyet nedeniyle son yıllarda informal kanalların kullanımında yaşanan artış, bankalar ya da para transfer operatörlerinin kullanımını önemli oranda azaltmıştır.²⁵⁹

²⁵⁷ Devesh Kapur, "The Causes and Consequences of India's IT Boom", **India Review**, Vol. 1, No. 2, 2002, s. 97-98.

²⁵⁸ Anjali Sahay, **a.g.e.**, s. 126.

²⁵⁹ Gabi G. Afam, **The Remittance Market in India Opportunities, Challenges, and Policy Options**, Washington D.C., The World Bank, 2012, s. 14-15.

2.2.3. Güney Kore

a) Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Güney Kore’de öğrenci hareketliliği ile ortaya çıkan göç dalgasının başlangıcı 1950’li yıllara kadar uzanmaktadır. Yaşanan hareketliliğe zemin hazırlayan iki temel nedenden söz edilmektedir. Bunlardan birincisi; Kore Savaşı’nın başlaması iken, ikinci neden; 1980’lerle birlikte ortaya çıkan ve 1997-1998 Asya Finansal Krizi ile beliren gelişmelerdir. Söz konusu nedenlerle ABD’ye yönelen öğrenci hareketliliğinde ilk göç dalgası yetenekli öğrencilerin ülkeye akışı ile gerçekleşen beyin göçü olarak nitelendirilirken ikinci dalga Kore ve ABD arasında yüksek öğretimin uluslararasılaşması ile ortaya çıkmaktadır. İlk dalga süresinde öğrenciler dönemin hükümeti Rhee başkanlığında ileriki zamanlarda ülkelerine teknoloji transferinin aktarılmasında yararlanılmak üzere yurtdışına gönderilmiş; yurtdışına gitmeyi ve orada çalışmayı düşünen diğer grup öğrenciler ise askerlik görevlerinden muaf tutulmuşlardır. Büyük çoğunluğu bilim ve teknoloji alanında uzmanlaşan mezunların bir kısmı ABD tarafından verilen çeşitli burslarla, bir kısmı askerler ve misyonerlerce, diğer kısmı ise aileleri tarafından desteklenmişlerdir. Özellikle bilim ve teknoloji alanında sunulan olanaklar dikkate alındığında ABD’nin refah vaat eden bir ülke olması pek çok Koreli yeteneğin ülkesine dönmemesiyle sonuçlanmıştır. Diğer taraftan Kore ve ABD arasındaki yaşam standartları ile Kore’de araştırma alanındaki altyapı sorunlarının mevcut uzmanlık fırsatlarının yetersizliği söz konusu farklılıkların somut göstergeleri arasında yer almaktadır.²⁶⁰

Göçmenlerin kazanılması konusunda ülkede 1960’lı yılların sonlarında başlayan hukuki adımlarla ilgili olarak başlıca iki kanun önce çıkmaktadır. Birincisi Bilim ve Teknolojide İlerleme Kanunu’dur. Geri dönen araştırmacılara yönelik 1967 yılında çıkarılan kanun bilim ve araştırmaya gereken desteğin verilmesini öngörmektedir. Kanunun devamı niteliğinde bir başka açılım ise 1972’deki Teknik Geliştirme Teşviki Kanunu ile gelmiş ve 1982’de söz konusu kanunda bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerle sanayi sektörü ve kamu

²⁶⁰ Sunwoong Kim, “From Brain Drain to Brain Competition Changing Opportunities and The Career Patterns of US-Trained Korean Academics”, (İçinde) National Bureau of Economic Research, **American Universities in a Global Market**, Chicago, University of Chicago Press, 2010, s. 340-341.

sektöründe ar-geye yönelik yatırım yapılması teşvik edilmiştir. Ayrıca devlet tarafından sağlanan finansal teşvikler ve vergi teşvikleri ile yurtdışından transfer edilen yabancı teknolojilerin ülkenin sanayi kuruluşlarına adapte edilerek ar-ge'yle bağlarının kurulması amaçlanmıştır. Bu amaçla; hükümet ve özel sektör arasında ar-genin desteklenmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre, ar-geye destek veren şirketlerin sarf ettikleri maliyetlerin azami % 50'sinin devlet tarafından karşılanması taahhüt edilmiştir. Söz konusu uygulama özellikle devlet lisansı olmadan yurtdışından teknoloji ithalatı yapan şirketlerin korunması amacına hizmet etmektedir.²⁶¹

Güney Kore, yurtdışındaki nitelikli elemanlarını geri kazanabilmek amacıyla dernekleşme çalışmalarını ise 1970'li yılların başlarında başlatmıştır. Özellikle ABD ve Avrupa gibi ülkelere çok sayıda göç veren ülke, 1974 yılından itibaren yurtdışındaki göçmenleriyle ilişki kurabilmek amacıyla aynı yıl derneklerin hayata geçirilmesine yönelik faaliyetlere başlamıştır. Çok sayıda Koreli bilim adamı bu yolla ülkeleri hakkındaki gelişmelerden haberdar olarak yurtdışında kazandıkları tecrübeleri ülkelere aktarma fırsatı yakalamışlardır.²⁶²

b) Kalkınma Politikaları

- Teşvik Edici Politikalar
- *Diasporalar*

Kore'nin öncül diaspora ağları arasında yer alan Kosen21 bilim ve teknoloji uzmanlarının üye olduğu ve Kore Bilim ve Teknoloji İstihbarat Enstitüsü tarafından yönetilen bir ağ olarak hizmet vermektedir. Kosen21'in yönetsel olarak bilimsel bir kuruma bağlı yönetim yapısı sergilemesi diaspora ağlarına yönelik ileride geliştirilmesi amaçlanan çeşitli politikalar açısından başarılı bir yönetim mekanizması örneği sergilemesini güçlendirmektedir.²⁶³

²⁶¹ Bang-Soon L. Yoon, "Reverse Brain Drain in South Korea: State-led Model", **Studies in Comparative International Development**, Vol. 27, No. 1, 1992, s. 19.

²⁶² Numan Kurtulmuş, "Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 37-38, 1992, s. 212.

²⁶³ Hah-Zoong Song, "Networking Lessons from Taiwan and South Korea", (Çevrimiçi) <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan022359.pdf>, 9 Eylül 2015.

IT sektöründe de önemli sıçramalar gerçekleştiren ülkenin kalkınması konusunda etkin faaliyet gösteren bir başka ağ Silikon Vadisi'nde çalışmakta olan Koreli mühendis ve bilim adamları tarafından 2001 yılında kurulan KIN (The Korean IT Network)'dir. Kore devletinin de güçlü desteğini alan ağa ilk üç yıl devlet kanalıyla yüzde yüz devlet desteği ve sonraki üç yıl için yüzde elli devlet desteği sağlanmıştır. KIN ülkenin nüfuzlu şirketleri, Silikon Vadisi'nde bulunan Kore menşeli şirketler ve Kore devletinin sponsorluğunda yıl içerisinde çeşitli konferansların düzenlenmesinde bizzat yer almaktadır.²⁶⁴

Ülkede 1994 yılında hayata geçirilen beyin havuzu programı ise ağırlıklı olarak yurtdışında bulunan ve doktora derecesine sahip olan Koreli uzman yeteneklerden yararlanmayı amaçlamaktadır. Programın başlıca vurgusu; alanında uzman kişilerin ülke ziyaretleri ile Kore'ye hizmet etmeleridir. Üniversitelerde görevli araştırmacılar ve araştırma enstitüleri tarafından yurtdışından ülkeye davet edilen uzmanların alanlarında beş yıl tecrübe kazanmaları şartının koyulduğu programın süresi 3 aydan iki yıla kadar değişmekte ve bu kapsamda yürütülecek olan araştırmalara katılımın sağlanması teşvik edilmektedir. Davet edilen kişilerin maaşları, konaklamaları ve seyahat ücretleri ise program çerçevesinde karşılanmaktadır.²⁶⁵

Güney Kore'de diaspora konusunda yürütülen çalışmalardan bir diğeri ise devlet tarafından yurtdışında yaşayan Korelilerin data kayıtlarının tutulmasına yönelik adımdır. Bu amaçla 1991 yılında atılan adımla bir ilk olarak Çin ve eski S.S.C.B.'de yaşayan Korelileri içine alan resmi bir istatistik oluşturulmuştur. Bahsi geçen iki eski komünist ülke ile ilişkilerin normalleşmesiyle Kore devleti bu ülkelerde yaşamakta olan Korelilere yönelik Kore dili eğitim desteği ve ülkelerini ziyaret etmeleri konusunda çeşitli fırsatlar tanımıştır.²⁶⁶

²⁶⁴ Newland ve Tanaka, "a.g.m.", s. 12.

²⁶⁵ Kim, "a.g.m.", s. 361.

²⁶⁶ Changzoo Song, "Engaging The Diaspora in an Era of Transnationalism", **IZA World of Labour**, 64, 2014, s. 3.

- Geri Dönüşler

Geri dönüş politikaları bilim ve teknoloji alanında ülkeye yönelik nitelikli insangücü/teknoloji transferi akışının yanı sıra Kore’de çalışma fırsatlarından yararlanılmasını amaçlamaktadır. Devletin yanında özel sektör de yurtdışındaki göçmenlerden yararlanma konusunda ağırlıklı olarak 1980’li yılların ortalarından itibaren önemli bir misyon üstlenmiştir. Öyle ki “Chaebol” adlı şirketler arasında yer alan Lucky Gold Stars grubu yurtdışında yaşayan doktora derecesine sahip Korelilerin Güney Kore’de istihdam edilmeleri konusunda etkin rol almıştır. Geri dönüş konusunda atılan somut adımlardan biri de yararlandırmalardır. KIST (Korea Institute of Science and Technology) tarafından 1960’lı yıllarda başlayan uygulama kapsamında; geri dönüş masraflarının karşılanması, geri döneceklere ücretsiz yerleşim temin edilmesi, çocuklu aileler için eğitim masraflarının karşılanması gibi kolaylıklar sunulurken özel sektör daha çok materyal desteğinde bulunmuştur. Geri dönüşler konusunda başvuru alan bir başka uygulama ise maaşlara yöneliktir. Ülkede devam eden düşük ücret politikasına karşılık 1960’ların sonlarında devlet desteğiyle başlatılan sponsorluk programı ile bilim ve teknoloji enstitüsü çalışanlarının maaşlarında iyileştirmelere gidilmiştir. Başlatılan uygulama ile geri dönüşlerde önemli düzeyde artış yaşanmıştır. Ayrıca başta araştırmacılar dâhil olacak şekilde geri dönenleri kapsayan dönemsel akademik izin uygulaması sayesinde araştırmacıların her üç yıl görev sürelerine devam etmeleri koşuluyla bir yıl ayrılarak denizaşırı ülkelerdeki eğitim programları, proje ve toplantı konulu çalışmalara katılmalarına olanak sağlanmaktadır.²⁶⁷

- Telafi Edici Politikalar

- Eğitim Yatırımları

Güney Kore, uyguladığı eğitim ve bilim politikaları ile beyin göçünden kalkınmayı sağlayıcı önemli adımlar atmıştır. Eğitim politikaları açısından atılan adımların başında 1980’li yıllarla birlikte nitelikli işgücünün arttırılması amacına paralel olarak ülkedeki üniversitelerde yer alan bilim ve mühendislik bölümlerinde de sayıca artışa gidilmiştir. Ayrıca artan öğretmen ihtiyacının karşılanması

²⁶⁷ Yoon, “a.g.m.”, s. 9-16.

konusunda yurtdışında yaşayan göçmenlerin ülkelerine dönüşlerinin sağlanması için fakültelerde cazip pozisyonlar açılarak bu pozisyonların doldurulması yönünde başarı sağlanmıştır. Lisansüstü eğitim konusunda ise doktora programları dâhil olmak üzere lisansüstü çalışmaların rahatlıkla yürütülmesi amacıyla laboratuvar olanakları iyileştirilerek ulusal kapasite arttırılmaya çalışılmıştır. İzlenen bu politikalar sayesinde bilim ve mühendislik alanında alınan diploma sayılarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Özellikle 1975 ile 1998 yılları arasındaki dönemde lisans mezunlarının sayısı 7 katın üzerinde bir artış göstererek 12.800'den 91.300'e; yüksek lisans mezunlarının sayısı 900'den 15.200'e; doktora mezunlarının sayısı ise 128'den 2.260'a yükselmiştir. Eğitim politikalarında izlenen bir başka uygulama ise devlet tarafından desteklenen burslu eğitim programlarıdır. 1988-2000 yıllarında yürütülen programlar sayesinde yaklaşık 12.000 Koreli ABD üniversitelerinin bilim ve mühendislik programlarından doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. Aynı yıl ABD üniversitelerine giren lisans mezunu sayısı da yaklaşık olarak 9000'e ulaşmıştır. Bilim ve teknoloji politikaları açısından da akademik düzeyde kariyer fırsatlarının yanı sıra gerek hükümet gerekse sanayiye dönük laboratuvarlarda istihdama öncelik tanıyan olanaklar oluşturulmuştur. Bu konudaki kurumsal uygulamaların ilk sıralarında Güney Kore hükümeti tarafından 1960'lı yıllarda kurulan Bilim ve Teknoloji Bakanlığı önemli bir adım olarak görülmektedir. Ayrıca Kore Bilim ve Teknoloji Enstitüsü ile Kore Gelişmiş Bilim ve Teknoloji Enstitüsü'nü destekleyici çalışmalar ve sanayiye dönük ar-ge yatırımlarının desteklenmesi amacıyla ödenen vergi teşvikleri öne çıkan diğer uygulamalar arasında yer almaktadır. Öyle ki 1970'lerde dünyanın öncü markalarından Samsung, Hyundai ve Daewoo ar-ge harcamalarına önemli yatırımlar yapmışlardır. Günümüzde ise ülkede 200'ün üzerinde araştırma merkezi varlığını sürdürmektedir.²⁶⁸

- Para Transferleri

Güney Kore'nin para transferleri konusunda kayda değer bir kazanç sağlamadığı görülmektedir. Çin ve Hindistan ile karşılaştırıldığında oldukça düşük bir para girişinin görüldüğü ülkede para çıkışları ise yüksek düzeyde seyretmiştir. Bu durum, Güney Kore'nin yüksek bir milli gelire sahip olmasıyla yakından ilişkilidir.

²⁶⁸ Jean M. Johnson, "a.g.m.", s. 127

Öyle ki 1990'lı yıllardan 2000 yılının başlarına kadar yurtdışına aktarılan para transferi her yıl yaklaşık olarak 1 milyar dolar düzeyinde artış göstermiştir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında özellikle Güney Kore'de çalışan ve kazandıkları geliri kendi ülkelerine gönderen yabancı işgücü önemli bir pay sahibidir. Söz konusu transferin bir diğer kısmı ise yurtdışında okuyan Koreli öğrencilere gönderilmektedir.²⁶⁹

2.2.4. Brezilya

a) Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Beyin göçü konusunda yetersiz bir literatür birikimi olan Brezilya'da ulaşılan kaynaklar göç akışı açısından eğitimin pozitif bir seçicilik vurgusu yarattığına işaret etmektedir. Ülkeden yurtdışına yönelen eğitimli nüfus Brezilya'nın ortalama nüfusunun üzerinde bir eğitim yapısına karşılık gelmektedir. Ülkede uluslararası göç akışı ve ekonomik çıkmazların varlığı ise 1980 ve 1990'lı yıllarda beyin göçünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁷⁰

Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen araştırmaların sonuçları yurtdışında yaklaşık dört milyon Brezilyalının yaşamakta olduğuna işaret etmektedir. Toplam nüfusun % 2'sini oluşturan bu sayı Brezilya diasporasının varlığını ortaya koyan temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. Brezilya'nın en fazla göç verdiği ülkelerin ilk sıralarında ABD, Japonya ve Paraguay gelmektedir.²⁷¹ Ülkede zaman içerisinde gitgide artış gösteren göç olgusu ise Brezilya hükümetini harekete geçirerek yurtdışındaki topluluklarla bağların güçlendirilmesi yönündeki girişimleri başlatmalarını sağlamıştır.²⁷²

²⁶⁹ Inbom Choi, "Korean Diaspora in The Making: Its Current Status and Impact on The Korean Economy, (İçinde) C. Fred Bergsten ve Inbom Choi (Ed.), The Korean Diaspora in The World Economy, **Special Report**, 15, 2003, s. 24.

²⁷⁰ Eduardo L.G. Rios-Neto, "Managing Migration: The Brazilian Case", 249, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.cedeplar.ufmg.br/pesquisas/td/TD%20249.pdf>, 2 Haziran 2014, s. 14.

²⁷¹ Duval Fernandes ve Alexandre M.A. Diniz, "Brain Drain or Brain Gain? In Which Direction Does The Brazilian Diaspora Go?", XXVI. IUSSP International Population Conference, Marrakech, 2009, (Çevrimiçi) <http://iussp2009.princeton.edu/papers/91830>, 2 Haziran 2014.

²⁷² OECD, Latin American Economic Outlook 2010, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1787/716806527852>, 2 Haziran 2014.

b) Kalkınma Politikaları

- Sınırlayıcı Politikalar

Tez aşamasındaki Brezilyalı doktora öğrencilerini içeren “Sandwich Programı” Brezilya eğitim kurumlarına kayıtlı öğrencilerin tezlerini geliştirebilmeleri amacıyla yabancı bir üniversitede çalışmalarına devam etmeleri ve böylelikle farklı bir akademik ortamda bulunarak kendilerini geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Program kapsamında ortalama 3 ile 12 ay arasında değişen sürelerle yurtdışında bulunacak olan öğrencilerin öncelikle ev sahibi kurum tarafından kabul edilmiş olmaları koşulu aranmaktadır. Diğer koşullar arasında; Brezilya vatandaşı olma ya da Brezilya’da daimi oturma vizesine sahip olunması, öğrencilerin doktora tez konularının burs programının öncelikli alanlarıyla ilişkili olması ve araştırmanın bir kısmının yurtdışında yürütülüyor olması yer almaktadır.²⁷³

- Teşvik Edici Politikalar

- *Diasporalar*

Yurtdışında yaşamakta olan Brezilyalı araştırmacıların ülkeleriyle olan ilişkilerinin güçlendirilmesi amacıyla oluşturulan Genç Yetenek programı ile, genç araştırmacılar 3-12 ay arasında Brezilya’nın çeşitli kurumlarında dönemsel olarak çalışmaları yoluyla bilimsel araştırmalara katkı sağlamaktadır. Programa başvuru için adayların kabul edildikleri bilimsel alanlardan biri ile ilgili olarak yürüttükleri araştırma faaliyetlerini kanıtlamaları ön koşulu getirilmektedir.²⁷⁴

Brezilya diaspora örgütlenmeleri konusunda hayır kuruluşlarının ön planda olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Dünya genelinde etkin rol oynayan hayır kuruluşları arasında gösterilen Brezilya Vakfı, Brezilya toplumunun yaşadığı zorluklar karşısında sosyal girişimcileri harekete geçirerek kaynak üretme hedefi ile yenilikçi çözümler sunulması amacına hizmet eden kâr amacı gütmeyen bir

²⁷³ “Brazil Scholarship Program”, (Çevrimiçi)

http://www.ticinoricerca.ch/sites/www.ticinoricerca.ch/files/uploads/scholarship_program.pdf, 10 Haziran 2014.

²⁷⁴ **A.e.**, (Çevrimiçi)

http://www.ticinoricerca.ch/sites/www.ticinoricerca.ch/files/uploads/scholarship_program.pdf, 10 Haziran 2014.

kuruluşur. Bir diğer misyonu ABD ve Brezilyalı şirketler arasında gerçekleştirilecek ortaklıklar sayesinde yatırım kanallarının geliştirilmesi olan kuruluş sayesinde 13 yılda sağlık, eğitim, kültür, katılımcı kalkınma ve insan hakları alanlarında 350 projenin desteklendiği çalışmalara 25 milyon dolarlık harcama yapılmıştır. ABD'deki pek çok birey ve kuruluşun desteklediği projelerde yer verilen yardımlar kapsamında her bir kuruluş ya da bireyin Brezilya'da istedikleri kuruluşa destek sağlamaları yönünde kolaylık tanınmıştır.²⁷⁵

- Telafi Edici Politikalar

- *Para Transferleri*

Son otuz yılda yurtdışından ülkeye yönelen para akışı Brezilya'da özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren hızla yükselişe geçmiştir. Öyle ki yaşanan göçe bağlı olarak ülke para transfer piyasasının önemli cazibe merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Inter Amerikan Kalkınma Bankası'nın verilerine göre 2008 yılında Brezilya, Latin Amerika ülkeleri içerisinde Meksika'dan sonra en fazla para transferi alıcısı ikinci ülke konumundadır. Ülkeye giren transferlerin yarısını ABD'de yaşamakta olan Brezilyalılar oluşturmaktadır. ABD'den Brezilya'ya yönelik transfer akışının demografik açıdan dağılımına yer veren bir başka araştırmanın sonuçları (2007) ise yükseköğretim mezunlarının transfer akışında en büyük rol oynayan grup olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷⁶

Transferlerden elde edilen harcamaların kullanıldığı alanlar açısından (2004) ülkeye giren para transferleri konut/yerleşme, birikimler, ticari yatırımlar, eğitim, tüketim ve diğer harcamaları içerecek şekilde çeşitli alanlarda değerlendirilmektedir. Bu alanlar içerisinde ilk sırayı % 43 ile tüketim harcamaları almakta onu % 15 ile diğer harcamalar ve eğitim harcamaları (% 13) izlemektedir.²⁷⁷

²⁷⁵ Brazil Foundation, "Generating Resources for Programs That Transform The Social Reality of Brazil", (Çevrimiçi) <http://www.brazilfoundation.org/english/about-us/overview.php>, 7 Mart 2015.

²⁷⁶ Alvaro Lima, Eugenia Garcia-Zanello ve Manuel Orozco, "Brazilians in The United States: A Look at Migrants and Transnationalism, (Çevrimiçi) <http://www.digaai.org/wp/pdfs/Lima.migrants&transn.7-23-09.pdf>, 2 Haziran 2014.

²⁷⁷ OECD, Latin American Economic Outlook 2010, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1787/716806527852>, 9 Mayıs 2014.

- Eğitim Yatırımları

Yabancı bilim adamlarından yararlanılması, Brezilya'da önem verilen eğitim yatırımları arasında gelmektedir. Uluslararası düzeydeki araştırmacıların ülkeye çekilmesini amaçlayan özel ziyaretçi araştırmacılar programı kapsamında, uluslararası anlamda kabul görmüş araştırmacıların her yıl üç aya kadar ülkede araştırma yapmalarına olanak tanınmaktadır.²⁷⁸

2.2.5. Meksika

a) Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Nitelikli işgücü göçünün Latin Amerika'da etki alanının yaygınlıkla görüldüğü ülkeler arasında Meksika önemli bir merkez konumundadır. Meksika'nın nitelikli işgücü göçü verdiği ülkelerin ilk sıralarında ABD yer almaktadır. ABD'de 1980 ve 1990 yıllarında yapılan her iki nüfus sayımının sonuçlarına göre; 1970 yılında 12.689 olan Meksika doğumlu uzman ve teknisyeni kapsayan nitelikli işgücü sayısı 1980 yılına gelindiğinde 34.937'e; 1990'da ise 60.965'e ulaşmıştır. Söz konusu rakamlar ABD'de istihdam edilen Meksikalıların ilk on yılda % 175.3, ikinci on yılda ise % 74.5 oranında artış kaydettiğini göstermektedir.²⁷⁹

Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında beşeri sermaye birikimi konusunda önemli yetersizlikler yaşayan Meksika yakın zamana kadar bu grubu önemsiz bir azınlık olarak görmüştür. Önemli bir bölümü ABD'de yaşamakta olan Meksika kökenli nitelikli göçmenlerin ülkelerinin kalkınmalarına olan katkıları ülkedeki partilerin desteği sonucu ağırlıklı olarak ülkelere para transferi göndermeleri şeklinde ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllarda ise Meksika için yeni bir kalkınma anlayışı olarak başlayan diasporalar ülkelerinden ayrı olan Meksikalılarla bağların güçlendirilmesinde önemli bir potansiyel oluşturmuştur. Zaman içerisinde yaygınlaşan politika kapsamında,

²⁷⁸ Brazil Scholarship program, (Çevrimiçi)

http://www.ticinoricerca.ch/sites/www.ticinoricerca.ch/files/uploads/scholarship_program.pdf, 10 Haziran 2014.

²⁷⁹ Adela Pallegriño, "Trends in Latin American Skilled Migration: Brain Drain or Brain Exchange", **International Migration**, Vol. 39 (5), 2001, s. 127.

özellikle yurtdışında bulunan ülke konsolosluklarının katkıları diasporayla ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir pozitif dışsallık oluşturmuştur.²⁸⁰

Meksika'dan yurtdışına yönelen göç hareketliliğinin ardında üç temel neden yer almaktadır. Bu nedenlerden birincisi 1982-1986 yıllarında ülkede etkili olan ekonomik kriz süreci iken, diğeri Vicente Fox hükümetinin son iki yıllık döneminde yaşanan sorunlardır. Bu dönemde nitelikli uzmanlar için istihdam fırsatları oldukça kısıtlı bir sürece girmiştir. 1990'lı yıllarda ülkede görülen önemli bir başka gelişme ise Meksika'nın Amerika ve Kanada ile ekonomik entegrasyon sağlayan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması'nı (NAFTA) imzalamasıyla başlamıştır. NAFTA'nın imzalanmasından itibaren ilk on yılı kapsayan dönemde yurtdışına akan nitelikli işgücü göçünde önemli bir artış yaşanmıştır. NAFTA, nitelikli uzmanların hareketliliğine neden olmasının yanı sıra ülkeye akan para transferinin de önemli bir kaynağı durumuna gelmiştir. Öyle ki 2006 yılına gelindiğinde, başta ABD ve Kanada olmak üzere yurtdışında yaşayan Meksikalılar ülkelerine yirmi milyar dolara yakın transfer göndererek ülkenin en büyük dış gelir kaleminin yaratılmasında pay sahibi olmuşlardır. Meksika'da görülen nitelikli göç dalgasında ABD'de yerleşik durumda bulunan Meksikalıların oranı 2002'de % 12'ye ulaşmış olup, bunların % 30'unu doktora mezunları oluşturmaktadır. Söz konusu kayıpların kazanıma çevrilmesi amacıyla Meksika hükümeti tarafından yurtdışında bilim alanında eğitim gören öğrenciler için bir fon oluşturulmuştur. Devletin ön ayak olduğu politikaların bir başka yansıması olarak girişim sermayeleri de önemli bir rol oynamaktadır. Girişim sermayeleri sayesinde ülkede çeşitli iş fırsatlarının yaratılması yoluyla Meksika'ya geri dönüşlerin sağlanması amaçlanmaktadır.²⁸¹

Beyin göçünün neden olduğu olumsuzlukları giderme amacıyla göçten pozitif dışsallık sağlanması konusunda ülkede atılan bir başka adım 2002 yılında çıkarılan Bilim ve Teknoloji Kanunu'dur. Kanun sayesinde yurtdışında yaşayan Meksikalılarla

²⁸⁰ Devesh Kapur, "Diasporas and Technology Transfer", **Journal of Human Development**, Vol. 2, No. 2, 2001, s. 281.

²⁸¹ Mario Alberto Aráuz Torres ve Urszula Wittchen, "Brain Drain Across The Globe: Country Case Studies", (Çevrimiçi) <http://www.mundus.amu.edu.pl/EHEW2/book/Brain%20drain%20-%20gain%20country%20studies.doc>, 2 Haziran 2014.

ilgili bir network havuzu oluşturulmasına yönelik eylem planı bir yıl sonra hayata geçirilmiştir.²⁸²

b) Kalkınma Politikaları

- Teşvik Edici Politikalar

- Diasporalar

2005 yılında Meksika hükümeti tarafından başlatılan Red de Talentos Mexicanos en el Exterior adıyla anılan Meksika Yetenek Ağı programı ile yurtdışında yaşayan Meksikalıların ülkelerindeki çeşitli sektörler ve meslek grupları ile yakın ilişkiler kurarak Meksika’da küresel ekonomi içerisinde yüksek değer yaratılması ve bilgiye dönüştürülebilir ekonomide Meksikalıların pay sahibi olmaları amaçlanmıştır. Göçmenlerle ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda zaman zaman yaşanan zorluklara rağmen program kapsamında önemli çalışmalar (Meksika Yetenek Ağı ve Unam-Chicago işbirliğiyle 100.’sü düzenlenen konferans) gerçekleştirilmektedir. Çeşitli amaçlara hizmet etmeyi öngören programın öncülleri arasında; 2018 yılına kadar yetenek ağının güçlendirilmesi ile ağa katılımın teşvik edilmesi ve Meksika’nın yararının gözetileceği projelere nitelikli Meksikalı göçmenlerin katılımına yönelik amaçlar yer almaktadır.²⁸³

Diasporalar yoluyla gerçekleştirilen bir diğer uygulama nitelikli uzmanların dönemsel ülke ziyaretlerini kapsamaktadır. Meksika devleti tarafından Presidential Fund for Retention adıyla 1991 ve 2000 yılları arasında uygulanan program kapsamında, iki binin üzerinde doktora mezunu Meksikalı ülkelerinde bir yıl sürecek olan çalışmalar sayesinde ülkelerine dönmeyi kabul etmişlerdir. Toplam maliyeti 56

²⁸² Camelia Tigau, “A Very Expensive Gift Mexico’s Scientific Diaspora”, **Voices of Mexico-North American Issues**, (Çevrimiçi) <http://www.revistascisan.unam.mx/Voices/pdfs/8611.pdf>, 11 Mayıs 2014.

²⁸³ Mexican Talent Network “Celebrating The 100th Information Day of The Institute of Mexicans Living Abroad: Links with The Qualified Diaspora” Red De Talentos Mexicanos, (Çevrimiçi) <http://embamex.sre.gob.mx/belice/index.php/en/education-a-culture/calls-a-contests/870>, 24 Nisan 2014.

milyon dolara ulaşan programın sonucunda ziyaretçilerin sayılarına ilişkin net bilgiye ise ulaşamamıştır.²⁸⁴

- Geri Dönüşler

Meksika'nın ulusal programları arasında yer alan ve yurtdışında bulunan araştırmacıların ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması amacıyla 1991 yılında başlayan CONACYT Programı kapsamında başarılı sonuçlar kaydedilmektedir. 1991-1996 yılları arasında sağlanan başarı ile 1859 araştırmacı Meksika'ya kazandırılmıştır. Program kapsamında geri dönenlerin ayrıldıkları hedef ülkeler içerisindeki dağılımlarında; % 40 ile ABD, % 15 ile Fransa, % 13 ile İngiltere, % 9 ile İspanya, % 5 ile Kanada ve % 5 ile Almanya yer almaktadır.²⁸⁵ Ayrıca finansal yardımlar konusunda çeşitli kolaylıklar sağlayan program sayesinde yurtdışında burslu olarak eğitimlerine devam eden öğrencilerin ülkelerine geri dönerek mezuniyetleri sonrasında Meksika üniversitelerinde çalışmalarını sürdürmeleri durumunda burs ödemelerinin affedilmesine yönelik bir düzenleme getirilmektedir.²⁸⁶

- Telafi Edici Politikalar

- Para Transferleri

Transfer akışı konusunda dünyada ilk sıralarda yer alan Meksika'da formal ve informal kanalların her ikisi göçmenler tarafından kullanılmaktadır. Özellikle ABD-Meksika göç koridoru kapsamında gelişen ilişki sürecinde yararlanılan formal kanallar arasında banka ve kredi birlikleri, para transfer operatörleri, borç ve kredi kartı şirketleri, posta hizmetleri ile mikro finans kurumlarına yapılan başvurular yer alırken; informal transfer kanalları kapsamında etnik mağazalar ve kurye hizmetlerinden yararlanılmaktadır.

²⁸⁴ Michael A. Clemens, "Skill Flow: A Fundamental Reconsideration of Skilled-Worker Mobility and Development", United Nations Development Programme, **Human Development Research Paper**, 2009/08, s. 47.

²⁸⁵ Tigau, "a.g.m.", (Çevrimiçi) <http://www.revistascisan.unam.mx/Voices/pdfs/8611.pdf>, 11 Mayıs 2014.

²⁸⁶ Lowell, "a.g.m.", s. 5.

- Eğitim Yatırımları

Meksika özellikle 1980'li yılların sonlarında gerçekleştirdiği uygulamalar ile bilimsel alanda önemli adımlar atmıştır. Konuya ilişkin dönemin Bilim ve Teknoloji Ulusal Konseyi Direktör Yardımcısı Miguel Yacaman, gerçekleştirilen bir araştırmadan yola çıkarak ülkede her 100 bin bireye karşılık 10 bilgin bulunduğunu dile getirerek devlet tarafından sağlanan destek sonucu bilim ve araştırma bütçesine ilişkin önemli artış kaydedildiğini dile getirmiştir. Söz konusu artış sonucunda 30 milyon dolar olan bütçe 200 milyon dolara çıkarılmıştır. Yapılan harcamalarla birlikte geri dönüş konusunda önemli ilerlemeler kaydeden Meksika'da, yabancı bilim adamlarının ülkeyi seçmeleri konusunda önemli bir potansiyel oluşturularak Sovyetler Birliği'nde bulunan bilim adamlarına Meksika'da çalışmalarına ilişkin çağrı yapılmıştır.²⁸⁷

2.2.6. Güney Afrika

a) Kalkınma Politikalarının Gelişimi

Nitelikli işgücü konusunda önemli bir yetenek krizi yaşayan Güney Afrika'nın söz konusu eksikliği uluslararası rekabetini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ihtiyacın nedeni ülkede ırkçılığa dayalı ayrımcılık sistemiyle şekillenen işgücü piyasalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut sistem, özellikle büyük eşitsizliklerle yapılanan parçalanmış eğitim sistemine yansımıştır.²⁸⁸

İrkçi sistemin çöküşü öncelikle beyaz etnik gruplar olmak üzere pek çok nitelikli bireyin Güney Afrika'dan ayrılmalarıyla sonuçlanmıştır. Ülkenin sağlık, mühendislik, bilgi sistemleri gibi çeşitli alanlarda ve eğitim sektöründe diğer Afrika ülkelerine kıyasla sahip olduğu avantajlı konumu ise çok sayıda yeteneğin ortaya çıkması ve bu yeteneklerin ülke dışına akışı konusunda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim bu durum pek çok Güney Afrika vatandaşının İngiltere, Kanada, Avustralya,

²⁸⁷ Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 115.

²⁸⁸ Mercy Brown, "The South African Network Of Skills Abroad (SANSA): The South African Experience of Scientific Diaspora Networks", (İçinde) Rémi Barré, Valeria Hernández ve Jean-Baptiste Meyer, **Diaspora Scientifiques**, Montpellier, IRD Ed., 2003, s. 3-4.

Yeni Zelanda gibi sanayileşmiş ülkelere bilgi ve uzmanlıklarını aktarmalarının önünün açılmasını sağlamıştır.²⁸⁹

1999 yılında taslak olarak yayınlanan Beyaz Kağıt ile, Güney Afrika'da yaşanan kayıpları azaltmak amacıyla nitelikli işgücünün tekrar ülkeye kazandırılması konusundaki ihtiyaçlar gündeme gelmiştir. Bu amaçla ülkede bulunan yerli ve yabancı çalışanlar üzerinde sıkı kontroller uygulanmaya başlamıştır. Yaşanan göç olgusu ilk zamanlarda devlet tarafından önemsenmemiş; göçe bağlı olarak boşalan kadrolar ise ülkede kalan nitelikli bireyler açısından bir fırsat olarak görülmüştür. 1999 Dünya Rekabet Yıllığı'nda yayınlanan bir başka rapor nitelikli uzman ihtiyacı konusunda ülkede yaşanan eksikliğin devam ettiğini kanıtlamaktadır. Özellikle ülkedeki mevcut eğitim sisteminin yetersizlikleri, üst düzey yöneticiler ve çeşitli alanlarda uzmanlara yönelik ortaya çıkan kayıplar var olan eksikliğin mevcut sonuçları arasında gösterilmektedir.²⁹⁰

Yurtdışındaki nitelikli işgücünün durumuna ilişkin elde edilen bulguların ortaya koyulduğu SAMP'ın değerlendirmeleri arasında; ülkede ekonomik anlamda aktif durumda bulunan 16 milyon nüfusun 1.6 milyonunun nitelikli bireylerden oluştuğu, nitelikli işlerin üstlenildiği gruplar açısından % 76'sının beyazlar, % 18'inin Afrika kökenliler, % 8'inin siyahlar ve % 3'ünün ise Hintlilerden oluşan bir etnik çeşitliliğe sahip olduğu, yurtdışında en fazla tercih edilen ülkeler içerisinde sırasıyla ABD, Avustralya, İngiltere, Yeni Zelanda ve Kanada'nın yer aldığı görülmektedir. Nitelikli işgücü göçünün ulaştığı boyuta devlet tarafından verilen yanıt sınırlı olmasına rağmen göçmenlerin eve dönüşlerini sağlayıcı adım atılması konusunda yurtdışında yaşayan Güney Afrikalıların ülkelerine dönüşlerini amaçlayan bir kampanya süreci başlatılmıştır. Söz konusu uygulama kapsamında, medyanın da yüksek düzeyde katkı sağladığı geri dönüş kampanyaları çeşitli web siteleri ile farklı

²⁸⁹ Jonathan Crush ve Vincent Williams, "International Migration and Development: Dynamics and Challenges in Southern Africa", **United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development**, 2005, (Çevrimiçi)
http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P05_Crush&Williams.pdf, 4 Kasım 2014, s. 17.

²⁹⁰ The South African Institute of International Affairs, "Migrant Labour, Brain Drain and Brain Gain in SA", 17, 1999, (Çevrimiçi)
<http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/31523/1/Migrant%20Labour,%20Brain%20Drain%20And%20Brain%20Gain%20In%20Sa.pdf?1>, 4 Kasım 2014, s. 2.

mecralarda duyurulmuştur. Ayrıca kampanyada geri döneceklere pasaport ve vize kolaylıkları, iş fırsatları vb. kolaylıklar sağlanması konularında bilgi paylaşımında bulunulmuştur.²⁹¹

Göç ve kalkınma ilişkisine yönelik atılan önemli bir diğer adım, SADC-South African Development Community adlı yapılanmadır. Güney Afrika Bölgesi'nde kalkınmayı sağlama amacına hizmet eden yapılanma, 1980 yılında kurulan Southern African Development Co-ordination Conference'ın 1992 yılında geçirdiği değişim ve dönüşüm süreciyle birlikte SADC adını almıştır.²⁹² Söz konusu dönüşüm süreci sonrasında SADC'nin ortaya koyduğu amaçlardan biri nitelikli işgücüne yönelik adımların atılmasıdır. Nitekim bölge ülkelerinin kalkınmalarının sağlanması amacına uygun olarak 1995 yılında imzalanan SADC bölgesi serbest dolaşım protokolü ile aralarında nitelikli işgücünün de bulunduğu çeşitli grupların geçişlerinin kolaylaştırılması sağlanarak beşeri sermayeye ihtiyaç duyan SADC üye ülkeleri arasında önemli kazanımlar sağlanmıştır.²⁹³

b) Kalkınma Politikaları

- Sınırlayıcı Politikalar

Ülkede uygulanan sınırlandırıcı politikalar kapsamında Güney Afrika Sağlık Bakanlığı tarafından beyin göçünün zararlarının telafi edilmesi amacıyla tıp öğrencilerine yönelik uygulamalar öne çıkmaktadır. Buna göre; yurtdışına göç etmeyi amaçlayan öğrenciler arasında göçün ertelenmesi amacıyla örgün eğitim yıllarının uzatılmasına yönelik bir uygulamadan söz edilmektedir.²⁹⁴ Söz konusu uygulama Güney Afrika devleti tarafından yürürlüğe koyulan zorunlu toplum hizmeti uygulaması olarak bilinmektedir. 1999 yılında başlatılan uygulama ile doktorların

²⁹¹ Jonathan Marks, "South Africa: Evolving Diaspora, Promising Initiatives", (İçinde) Kuznetsov, **a.g.e.**, s. 173-174.

²⁹² Southern African Development Community Towards a Common Future, (Çevrimiçi) <http://www.sadc.int/about-sadc/overview/history-and-treaty/>, 25 Ekim 2014.

²⁹³ Vincent Williams, "An Overview of Migration in The SADC Region", **SAMP/LHR/HSRC Workshop on Regional Integration, Poverty and South Africa's Proposed Migration Policy**, Pretoria, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.queensu.ca/samp/Conferences/Agendas/Agenda7f.pdf>, 9 Eylül 2015, s. 63-64.

²⁹⁴ Gumisai Mutume, "Reversing Africa's Brain Drain, Zambia Daily Mail", 2003, (Çevrimiçi) <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/migrationdocuments/commentaries/2003/drain.htm>, 5 Haziran 2014.

eğitimlerini tamamlamalarının ardından en az bir yıl süreyle ülkelerinde kalarak Güney Afrika'ya hizmet etmeleri kuralı getirilmiştir. 2007 yılında ise söz konusu uygulamanın diğer sağlık personellerini kapsayacak biçimde genişletilmesi öngörülmüştür. Başarılı sonuçlar veren zorunlu toplum hizmeti uygulaması sayesinde kısa sürede eğitimlerini tamamlayan doktorların % 93'ü ülkelerinde kalmış ve büyük bir bölümü kırsal alanlarda hizmetlerine devam etmişlerdir.²⁹⁵

Tıp alanında yaşanan uluslararası işgücü göçünü azaltmak amacıyla gerçekleştirilen bir diğer uygulama, tıp fakülteleri öğrencilerine yurtdışı tecrübesinin kazandırılmasına yöneliktir. Güney Afrika'da tıp alanında verilen diplomaların uluslararası alanda geçerliliği göz önünde bulundurularak başlatılan uygulama ülkede yer alan çeşitli tıp fakülteleri öğrencilerinin yurtdışında staj yapabilmelerinin önünü açmıştır.²⁹⁶ Söz konusu uygulama, öğrencilerin dönemsel olarak yurtdışı tecrübesi edinmelerinin önünü açmakta, staj sonrasında ise yeniden ülkelerine dönmelerini sağlamaktadır.

- Telafi Edici Politikalar

- Para Transferleri

Para transferi girişi açısından göç veren benzer ülkelerle karşılaştırıldığında Güney Afrika'nın mütevazı bir birikime sahip olduğu görülmektedir. Zira Dünya Bankası verileri dikkate alındığında 2013 yılında ülkeye yönelen toplam transfer miktarı 32 milyar dolar düzeyindedir. Bu hâliyle bölge, para transferi alıcısı gelişmekte olan ülkeler içerisinde (Doğu Asya ve Pasifik 113 milyar dolar, Avrupa ve Merkez Asya 52 milyar dolar, Latin Amerika ve Karayipler 61 milyar dolar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika 49 milyar dolar, Güney Asya 111 milyar dolar) transfer girişinin en düşük olduğu bölge görünümündedir.²⁹⁷

²⁹⁵ United Nations-Department of Economic and Social Affairs: "Unlocking the Human Potential for Public Sector Performance", **World Public Sector Report**, 2005, (Çevrimiçi)

<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN021616.pdf>, 9 Eylül 2015, s. 44.

²⁹⁶ Peter E. Bundred ve Cheryl Levitt, "Medical Migration: Who Are The Real Losers?", **Lancet**, Vol. 356, 2000, s. 245.

²⁹⁷ The World Bank, "Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook Special Topic: Financing for Development", **Migration and Remittance Brief 24**, 2015, s. 4.

- Diğer Uygulamalar

Güney Afrika'nın nitelikli işgücü açığı konusunda beyaz ve siyah Afrikalıların büyük çoğunluğunun ülkeden ayrılması devlete önemli bir maliyet yüklemekle birlikte beşeri sermayeye önemli yatırımlar yapılması konusunda teşvik edici bir rol oynamıştır.²⁹⁸ Bu bağlamda ülkede yürütülen önemli bir uygulama, ülkede çalışma iznine sahip olan yabancı işgücünden faydalanma yoluna gidilerek nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması yoluyla ülke kalkınmasının desteklenmesidir.²⁹⁹ Bu konuda ülkede 200 işletmede 101.000 nitelikli personel ile yapılan bir araştırma eğitim, madencilik, bankacılık, inşaat, turizm gibi çeşitli alanlarda istihdam edilen yabancı işgücünün ülke ekonomisinde önemli bir pay sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitelikli yabancı işgücünün ülkelere göre dağılımına bakıldığında ise İngiltere, ABD, Almanya, İtalya ve Avustralya'nın birincil ülkeler konumunda yer aldığı; bu ülkeleri Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan ve Rusya'nın izlediği görülmektedir. Yabancı işgücü akışında Güney Afrika'nın iyi ilişkiler içerisinde olduğu Zimbabwe ve Gana'dan da kaynak sağladığı görülmektedir.³⁰⁰

- Teşvik Edici Politikalar

- Diasporalar

Güney Afrika kökenli pek çok diaspora ağı olmasına rağmen var olan ağlar içerisinde yaygınlıkla rastlanan kuruluşlar arasında ilk sıralarda yer alan SANSASouth African Network of Skills Abroad, başlangıçta Cape Town Üniversitesi bünyesinde yürütülen bir proje olup ilerleyen zamanlarda bir kamu kuruluşu olan National Research Foundation'a dâhil edilen bir yapılanmaya dönüşmüştür. SANSAS'nın temel hareket noktası, dünya genelinde yaşayan Güney Afrikalıların dâhil oldukları bir forum aracılığıyla Güney Afrika'nın kalkınmasına katkı

²⁹⁸ Fatima Rasool ve Christoff J. Botha, "The Nature, Extent and Effect of Skills Shortages on Skills Migration in South Africa", **SA Journal of Human Resource Management**, 9 (1), 2011, s. 120.

²⁹⁹ Fatima Rasool, Christoff Botha ve ChristoBisschoff, "The Effectiveness of South Africa's Immigration Policy for Addressing Skills Shortages", **Managing Global Transitions**, Vol. 10, Issues: (4), 2012, s. 402.

³⁰⁰ Jonathan Crush (Series Editor), "Losing Our Minds: Skills Migration and the South African Brain Drain South African Migration Project 2000, **Migration Policy Series**, No: 18, 2000, s. 44-45.

sağlayacak her türlü etkileşimin -ülkeye yönelik kısa süreli ziyaretler dâhil olmak üzere- gerçekleştirilmesidir.³⁰¹

Yurtdışındaki Güney Afrikalı göçmenler ve Güney Afrika'da bulunan meslektaşlarıyla işbirliğin temel alındığı çalışmaların hayata geçirilmesini amaçlayan SANSA, kurulan ilişkilerin devamlılığının sağlanması konusunda da etkin bir iletişim ağı sunmaktadır. Ağırlıklı olarak Güney Afrika üniversitelerinden mezun olanların katıldıkları ağ temel amaçlarını ve üyeleri arasındaki paylaşımlarını elektronik bülten panoları, tartışma grupları ve iş ilanları yoluyla duyurmaktadır. 2002 yılının Mart ayında üye sayısı 2259'a ulaşan SANSA, 60'ın üzerinde ülkede faaliyet göstermekte olup üyelerinin % 58'ini Güney Afrikalı vatandaşları oluşturmaktadır.³⁰² Uygulama sayesinde yurtdışındaki Güney Afrikalı vatandaşların ülkeleri hakkında çeşitli haber ve yenilikler konusunda bilgi edinme şansına kavuştukları görülmektedir.

Diasporalar konusunda bir başka uygulama yurtdışında bulunan Güney Afrikalı uzmanların mesleki profilleri hakkında bir veri bankası toplanmasına yönelik girişimdir. Öyle ki Güney Afrika tarafından verilerin toplanması amacıyla Avrupa ve ABD'de çeşitli kurumların oluşturulması teşvik edilmiştir. Elde edilecek olan bilgiler sayesinde nitelikli uzmanlardan ileriye dönük ülke ihtiyaçları doğrultusunda yararlanılması yolunun açılması sağlanabilecektir.³⁰³

- Geri Dönüşler

Geri dönüşlere ilişkin ülkenin önde gelen kuruluşlarından SANSA öncülüğünde yurtdışında yaşayan nitelikli göçmenlere ilişkin bir data listesi oluşturulmuştur. Mevcut bilgilerden yola çıkan SANSA; diaspora ağı ve Güney Afrika toplumuyla olan ilişkilerini idame ettirme misyonunu üstlenmiştir. Göç gönderilen ülkeler içerisinde ABD'ye odaklanan SANSA'nın elde ettiği ve ABD'nin data verileriyle karşılaştırmalı olarak yürütülen liste göçmenlerin isimleri,

³⁰¹ Crush ve Williams, "a.g.m.", s. 23.

³⁰² Yevgeny Kuznetsov ve Charles Sabel, "International Migration of Talent, Diaspora Networks, and Development: Overview of Main Issues", (İçinde) Kuznetsov, **a.g.e.**, s. 18.

³⁰³ Shinn, "a.g.m.", (Çevrimiçi) <https://sites.google.com/site/davidhshinn/Home/african-migration-and-the-brain-drain>, 27 Ekim 2014.

buldukları yerler ve ülkelerinden ayrıldıkları zamanların karşılaştırılmasına ilişkin bilgileri içermektedir.³⁰⁴

2.3. Türkiye’den Yurtdışına Beyin Göçünün Gelişimi

Türkiye’den yurtdışına yönelen beyin göçünün gelişimi temel olarak iki başlıkta değerlendirilmektedir. Bunlar öğrenci hareketlilikleri ve nitelikli işgücünün yurtdışına çıkışı şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Öğrenci hareketliliği konusundaki eğilim Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde ilerleme ve çağdaşlaşmaya yönelik amaçların gerçekleştirilmesinin bir sonucu olarak yurtdışına giden öğrenciler devlet tarafından desteklenmiştir. Verilen desteğin arka planında toplumun sosyo-ekonomik açıdan dönüştürülme çabası gelmektedir. Günümüzde ise devlet kuruluşlarının batıdaki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip edebilmek ve sayıları her geçen gün artmakta olan üniversitelerin öğretim elemanı açığını gidermek amacıyla yurtdışına öğrenci gönderme çabası devam etmektedir. Özellikle Batı ülkelerine yönelen öğrenci hareketliliğinde Cumhuriyet yıllarında Fransa ve Almanya gibi ülkeler öne çıkarken bugün ağırlıklı olarak ABD ve İngiltere gibi ülkelere öğrenciler gönderilmektedir.³⁰⁵

Türkiye’den ABD’ye yönelen göçlerin niteliği 2. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen değişim süreci ile beyin göçü kapsamında şekillenmiştir. İlk göçmenlerin eğitim statüsünün görece düşük olduğu ve büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmedikleri dikkate alındığında zaman içerisinde bu durum eğitim düzeyi yüksek olanların da ABD’yi seçmeleri yönünde bir değişime uğramıştır.³⁰⁶

Beyin göçünün Türkiye’deki durumuna 1963-1967 yılları arasındaki dönemi kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer alan İnsan gücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma bölümünde yer verilmektedir. Planda, Türkiye’de yaşanan istihdam sıkıntısı ve işgücü arzı fazlasının bir sonucu olarak söz konusu arzın işgücü

³⁰⁴ Bhorat vd., “a.g.m.”, s. 22.

³⁰⁵ Şamil Öçal, “Yurt Dışı Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 8, S. 23, 2012, s. 37.

³⁰⁶ Kurtuluş, *a.g.e.*, s. 56.

talebi olan Batı Avrupa ülkelerine göç etmeleriyle ortaya çıkan beyin göçü sorununa değinilmektedir. Planın devamında Türkiye'nin nitelikli işgücü konusunda oldukça yetersiz kaynaklara sahip olduğu dile getirilmekte ve bu konuda getirilen temel önlemler arasında yaratılacak istihdam olanaklarının artmasına paralel olarak dengeli işgücü arzının sağlanması konusundaki nüfus politikalarına duyulan ihtiyaca yer verilmektedir.³⁰⁷

Beyin göçünün ulaştığı boyut konusunda farklı zaman dilimlerinde çeşitli meslek gruplarına yönelik araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar içerisinde doktorlara yönelik Hıfzısıhha Okulu tarafından yürütülen Türkiye'de Sağlık Alanında İnsan Gücü adlı araştırmanın sonuçları göçün neden olduğu tehlikeye dair önemli kanıtlar sunmaktadır. 1962-1963 yılları arasında yapılan araştırmada doktorlardan oluşan 1250 örneklemden 230'unun yurtdışında olduğu gözlenmiştir. Bir başka ifadeyle doktorların % 18'inin Türkiye dışında olduğunu ortaya koyan araştırma, özellikle dünyanın çeşitli yerlerinde doktorlara olan ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda yurtdışının tercih edilirliliğini arttırması konusunda anlamlı bir sonuç sunmaktadır. Örneklemden yola çıkılarak söz konusu dönemde yaklaşık 2250 Türk doktorun yurtdışında yaşadıklarına ilişkin bir tahmine ulaşılmıştır. Bu dönemde yurtdışına giden doktorların en fazla tercih ettikleri ülkeler içerisinde ilk sırada 832 doktor ile Almanya gelirken onu 602 doktor ile ABD takip etmiş ve diğer sayı ise Avrupa ülkelerine dağılmıştır. Dönemin yüksek mimarlarından Cevdet Kösemen'in yurtdışına göç eden bir başka nitelikli işgücü grubu olan mühendisler üzerine 1968 yılında hazırladığı bir rapor ile yurtdışında yaşayan mühendislerin sayılarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Dış ülkelerdeki mimar ve mühendis odalarındaki kayıtlardan ulaşılan bilgiye dayanarak raporda Türkiye dışında yaşayan mimar ve mühendis sayısının 975 kişi olduğu belirlenmiştir. Bu sayı odalara kayıtlı toplam mimar ve mühendislerin % 5'ine karşılık gelmekteydi. Göç nedenlerinin de irdelendiği aynı çalışmada yurtdışında bulunan Türk mühendislerin ağırlıklı olarak 1946-1963 yılları arasında batı ile ilişkilerde yaşanan artış, yabancı firmaların Türkiye'de iş

³⁰⁷ DPT, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, 1963, s. 456.

yapabilmelerinin önünün açılması, ülkedeki siyasi istikrarsızlıklar gibi nedenlerden göç ettikleri görülmektedir.³⁰⁸

Mühendislerin yurtdışı hareketliliğini konu alan bir başka çalışma Zeki Kuşçu tarafından gerçekleştirilmiştir. Kuşçu'nun Türkiye'de yer alan meslek odalarında yürüttüğü çalışma 1977 yılının sonunda 4016 mühendis ve 2168 doktorun yurtdışına göç ettiğini göstermektedir.³⁰⁹

Tablo 13: Türkiye'den ABD'ye Göçmen Olarak Kabul Edilen Bilim Adamı, Mühendis ve Doktorlar

	1962	1963	1964	1965	1966	Toplam 1962-1966
Bilim adamı *	6	11	11	7	13	48
Mühendis	36	116	31	28	45	256
Doktor	31	55	29	36	57	208
Toplam	73	182	71	71	115	512

Kaynak: Turhan Oğuzkan, *Yurtdışına Çalışan Doktoralı Türkler Türkiye'den Başka Ünelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerine Bir Araştırma*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1971, s. 15.

*Bilim adamı sayıları matematik, fen ve sosyal bilimler alanında çalışanları içermektedir.

Oğuzkan'ın National Science Foundation'dan aldığı rapor doğrultusunda 1960'lı yıllarda ABD'ye yönelen nitelikli işgücü göçü verileri Türkiye'nin göçmen profili konusunda önemli bilgiler vermektedir. Kurulun 1962-1966 yılları arasında verdiği istatistiksel veriler dikkate alındığında söz konusu beş yılda bilim adamı, mühendis ve doktor olmak üzere toplam 512 nitelikli işgücü ABD'ye gitmiştir. İlgili grup içerisinde en fazla göç eden grup mühendisler olup, onu doktorlar ve bilim adamları izlemektedir. İlerleyen yıllarda ise doktorların sayısı gitgide artarak mühendisleri geride bırakmıştır. Aynı raporda; 1967 yılında ABD'ye kabul edilen doktor sayısının 111, mühendis sayısının 71 ve bilim adamı sayısının 13 olarak belirlendiği dikkat çekmiştir. Tabloda yer alan bir başka önemli ayrıntı ise 1962-1964 yılları arasındaki üç yılda ABD'ye yönelik göçün % 1.4'ünün Türkiye kaynaklı nitelikli işgücü olduğu görülmektedir. Göç eden bilim adamı sayısı az görünmesine rağmen söz konusu sayının Türkiye'deki mezunların % 7'sine karşılık geldiği; buna karşılık mühendis ve doktorlarda söz konusu oranın % 3 olduğu dikkate alınır

³⁰⁸ Mahmut Tezcan, "Beyin Göçü ve Türkiye", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 4, S. 3, 1971, s. 54-58.

³⁰⁹ Ahmet Şahinöz, "Beyin Göçü ve Teknoloji Sorunu", *Amme İdare Dergisi*, C. 15, S. 4, 1982, s. 53.

ortaya çıkan bilim adamı kaybının doktor ve mühendislere kıyasla oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁰

2.4. Türkiye’de Beyin Göçüne Yönelik Uygulanan Politikalar

2.4.1. Sınırlayıcı Politikalar: Zorunlu Hizmet Yükümlülükleri

Türkiye’de nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması ve bu kapsamda öğretim üyesi yetiştirilmesi amacıyla öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi 1987 yılına kadar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. 1987’de 2547 sayılı kanunun 33. md.sinde yapılan değişiklikle üniversitelerin de yurtdışına öğrenci göndermeleri kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda yurtdışına gönderilecek öğrenci sayılarının belirlenmesi YÖK ve Maliye Bakanlığı tarafından yapılacak görüşmeler sonucunda kesinlik kazanmıştır.³¹¹

Devlet ve kurumların desteğiyle farklı meslek gruplarında lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi almak amacıyla yurtdışında burslu olarak öğrenci okutulmasına yönelik program, 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun adı altında 1929 yılından başlayarak günümüzde de yürürlüğü devam etmektedir. Kanundan önceki dönem açısından özellikle 1927-1928 yılları arasındaki dönemde yurtdışında öğrenim görmüş öğrenci sayısı 42 olmasına karşılık ilgili kanunun yürürlüğe girmesiyle söz konusu öğrenci sayısı önemli ölçüde artarak 288’e ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar daha çok başta Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerine öğrenci gönderilmekteyken bu yıllardan itibaren ABD’ye de öğrenci gönderilmeye başlamıştır. Öğrencilerin hangi alan ve düzeylerde olduğuna ilişkin ise kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.³¹²

Zorunlu hizmet yükümlülüğü kapsamında MEB bursu ile ilgili ortaya çıkan önemli sorunlu alanlardan biri mevcut yükümlülüğün süresine ilişkindir. Bursiyerlerin yurtdışında geçirdikleri eğitim süresinin iki katı zorunlu hizmet yükümlülüğüne tâbi tutulmalarının karşılığı yaklaşık 10-14 yılı kendi ülkelerinde

³¹⁰ Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 16.

³¹¹ Bilal Sevinç, “Türkiye’de Lisansüstü Eğitim Uygulamaları, Sorunlar ve Öneriler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 34, S. 1, 2001, s. 129.

³¹² Mesut Gülmez, “Beyin İhracına Dönüşen Beyin Göçü”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 7/1, 1974, s. 63-64.

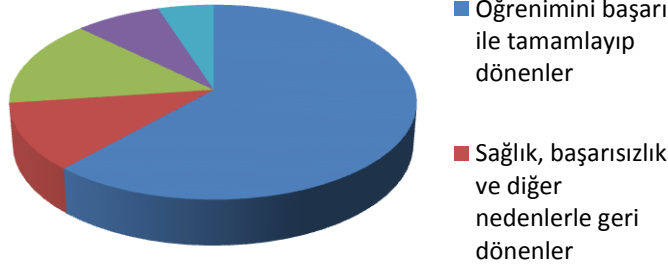
geçirmeleri gerekmektedir. Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre burs alıcıları, görev sürelerini önemli bir sorun olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan adaylardan biri yurtdışındaki arkadaşlarının ağır hizmet yükümlülükleri nedeniyle eğitimlerine başladıktan sonra yurtdışında bulunan kurumlar bünyesinde asistanlık görevi alabilme ya da başka istihdam alanlarında iş bulmaya çalıştıklarını dile getirerek bursiyerlerin Türkiye'ye dönme konusunda izledikleri olumsuz eğilimden bahsetmiştir. Giden öğrencilerin bir bölümü ise mevcut burslarını iptal ettirerek kendi olanakları ile eğitimlerine devam etmeyi tercih etmişlerdir. Diğer taraftan akademisyen olma yolunda ilerleyen pek çok nitelikli bireyin uzun süreli zorunlu hizmet yükümlülükleri nedeniyle MEB bursuna ilgi göstermedikleri de yükümlülük süresinin bir başka sakıncası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun bir başka sakıncası ise çok sayıda burs alıcısının yurtdışındaki eğitim süresini tamamlayamadan ülkelerine dönmeleri ve programın verimliliğinin düşmesine neden olarak mevcut amaçlara ulaşamamasıdır.³¹³

Zorunlu hizmet yükümlülüklerinin ikinci örneği 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun değişik 33. md.'si uyarınca araştırmacı ve öğretim üyesi yetiştirilmesi amacıyla yurtdışına akademik personelin gönderilmesidir.³¹⁴ Yükseköğretim Kurulu tarafından yurtdışına gönderilmesi öngörülen akademik personel dört gruptan oluşmaktadır. Bunlar yüksek lisans ve doktora eğitiminin tez aşamasında olanlar ile doktora sonrası araştırmacılar ve öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Yurtdışında bulunulacak olan görevlendirme süreleri; yüksek lisans döneminde en fazla 3 ay, doktora araştırma süresinde en fazla 1 yıl, doktora sonrası araştırma süresinde en fazla 1 yıl ve öğretim üyeleri için en az 1 en fazla 3 ay ile sınırlandırılmıştır. Yurtdışına gönderilmesine karar verilen kişilere yapılacak ödemeye ilişkin kaynak aktarımı YÖK Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'nca ilgili yükseköğretim

³¹³ Sedat Gümüş ve Veysel Gökbel, "2023 İçin Akademisyen Yetiştirme Çabaları: MEB ve YÖK Yurtdışı Lisansüstü Bursları", **SETA Analiz-Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 2012, s. 17-18.

³¹⁴ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, S. 17506, Tertip. 5, C. 2, 1981, (Çevrimiçi) <http://www.yok.gov.tr/documents/10279/29816/2547+say%C4%B1%C4%B1%20Y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Fretim+Kanunu/f439f90b-7786-464a-a48f-9d9299ba8895>, 9 Eylül 2015.

kurumuna aktarılmaktadır. Araştırmacı ve öğretim üyesi yetiştirilmesi amacıyla ödenen tutarların kullanılmayan kısmı ise YÖK'ün hesabına geri yatırılmaktadır.³¹⁵

Şekil 4: 33. md. Kapsamında Yurtdışına Gönderilen Araştırma Görevlilerinin Geri Dönüş Durumları (1987-2012)

Kaynak: Sedat Gümüş ve Veysel Gökbel, “2023 İçin Akademisyen Yetiştirme Çabaları: MEB ve YÖK Yurtdışı Lisansüstü Bursları”, **SETA Analiz-Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 2012, s. 11.

1987 yılından bu yana yurtdışına öğrenci gönderen YÖK, devlet üniversitelerinde araştırma görevlisi olarak görev yapanları onay verdiği yurtdışında bulunan üniversitelerden kabul almaları ve kendi üniversitelerinin izin vermesi koşuluyla yurtdışı bursundan yararlandırmaktadır. MEB bursunda yer alan pek çok engelle karşılaştırıldığında YÖK bursu kapsamında araştırma görevlilerinin yurtdışında buldukları süre içerisinde sigorta ve özlük hakları kesintiye uğramamakta, araştırmacılar Türkiye’de aldıkları maaşlarının bir kısmını almaya devam etmektedirler. Bu kolaylıklar burs alanların gidecekleri ülkede maddi zorluk yaşamaları olasılığını büyük oranda azaltmakta ve Türkiye’ye döndükten sonra mevcut kurumlarında çalışmaya devam etmelerini engellememektedir. Söz konusu olanakları dikkate alındığında YÖK kanalıyla Türkiye’ye geri dönenlerin oranının görece yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim 1987-2012 yılları arasında YÖK bursuyla yurtdışına çıkan 3967 kişinin 506’sı ülkeye geri dönmemiş, 272 kişi ise istifa ederek yurtdışında kalmaya devam etmiştir. Toplamda % 20’nin altında

³¹⁵ YÖK, “Öğretim Üyesi ve Araştırmacı Yetiştirilmesi Amacıyla Yurtdışına Gönderilecek Öğretim Elemanlarına Sağlanacak Destekler ile Diğer Hususlara İlişkin Esas ve Usuller”, (Çevrimiçi) http://www.yok.gov.tr/documents/202887/204919/Ogretim_uyesi_ve_arastirmaci_yetistirilmesi_amaciyla_yurtdisina/218b0cdd-f483-4866-b35d-71c6ae4d8da6, 7 Mayıs 2014.

seyreden bu oran MEB bursu kanalıyla yurtdışına çıkan araştırma görevlilerinde yaklaşık % 50'ye ulaşmıştır.³¹⁶

Tablo 14: Yurtdışı Doktora Bursu Programları (2006)

Kuruluş	Kanun No/ Program	Zaman Aralığı	Desteklenen Sayısı	Tamamlanan	Devam Eden Sayısı
MEB	1416	1994-2005	1755	357 Doktora 340 Y. Lisans	362
YÖK	2547 değişik 33. Maddesi	1987-2004	3745	2132	714
TÜBİTAK	NATO-A1	1986-2005	384*	227**	28
	Yurtiçi-Yurtdışı Bütünleştirilmiş Doktora bursu (BDBP)	1995-2005	228	178	58
TÜBA	Yurtiçi-Yurtdışı Bütünleştirilmiş Doktora Bursu	1995-2005	157	116***	24

Kaynak: TÜBA, Türkiye’de Doktora Eğitiminin Durumu Üzerine Görüşler, 2006, (Çevrimiçi) http://www.emo.org.tr/ekler/f04ac8eadb8a829_ek.doc?tipi=38&turu=X&sube=0, 3 Nisan 2014.

*; Belirtilen öğrencilerden 29’u yalnızca uçak bileti ve 2000 dolarlık destek almıştır.

**; TÜBİTAK tarafından takibi gerçekleştirilen öğrencilerdir.

***; Belirtilen öğrencilerin 12’si diğer kaynaklardan buldukları burslarla eğitimlerini tamamlamıştır.

Yüksek lisans ve doktora eğitimi programlarından yararlandırılmak üzere uygulanan programların başarı düzeyleri arasında çeşitli farklılıklar dikkat çekmektedir. 1416 sayılı kanun kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı 1994-2005 aralığında yurtdışına 1755 öğrenciyi göndermiştir. Programın verimlilik başarısı % 52 düzeyinde seyretmiştir. Yapılan bir araştırmanın sonucu, başarısızlığın ilk sırasında dil bilgisi eksikliğinin olduğunu ortaya koymaktadır. Yurtdışında nitelikli insan gücü yetiştirilmesi amacı taşıyan 2547 sayılı kanunun 33. maddesi uyarınca YÖK’ün yurtdışına giden araştırma görevlilerine yönelik oluşturduğu programda ise; lisansüstü eğitim amacıyla YÖK tarafından toplam 29 ülkeye 3776 araştırma görevlisi gönderilmiş ve bunların yarısı eğitimleri konusunda ABD’yi tercih etmiştir. Üniversitelerin öğretim elemanı ihtiyacını karşılama konusunda % 70 başarı kaydeden program MEB ile karşılaştırıldığında başarılı kabul edilmektedir. Üçüncü program TÜBİTAK ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ilişkileri kapsamında 1968-2001 yılları arasında uygulanmış ve 1995 yılından itibaren TÜBİTAK tarafından burs miktarında çeşitli artışlar sağlanmıştır. Ağırlıklı olarak

³¹⁶ Gümüş ve Gökbel, “a.g.m.”, 2012, s. 10.

mühendislik ve mimarlık olmak üzere sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve temel bilimler ile eğitim bilimleri gibi alanlardan yüksek lisans öğrencilerine her ay 1250 TL, doktora öğrencilerine 1500 TL ödenmektedir. TÜBA ise bütünleştirilmiş doktora programı sayesinde diğer programlardan farklı bir yol izlemektedir. Söz konusu program kapsamında; doktora eğitimini Türkiye’de yapmakta olan bir öğrencinin bir yıl kadar süre yurtdışında bir üniversiteye gitmesi koşuluyla çalışmalarını orada sürdürmesi ve bu süre boyunca çalışmalarında bulunduğu yerdeki bir danışmandan yardım alması ve kalan süreyi de Türkiye’de geçirerek doktorasını tamamlamasına olanak sağlanmaktadır. % 87 oranında başarı kaydedilen programda öğrencilerin farklı bir akademik çevreyi tanımaları sağlanmakta ve yurtdışında kalma ihtimalleri azalmaktadır. Programda izlenen ikinci yol ise; 2547 sayılı kanununun 33. md.’si kapsamında üniversitelerin araştırma görevlilerininin gelişmiş üniversitelerde görevlendirilmeleri koşuluyla bu üniversitelerden yardım alınmıştır.³¹⁷

2.4.2. Türkiye’de Teşvik Edici Politikalar

2.4.2.1. Diasporalar: Türk Diasporasında Rol Oynayan Aktörler

Diasporalarda rol oynayan aktörler Türkiye özelinde üç temel başlıkla kategorize edilmektedir. Bunlardan birincisi diasporada rol alan çeşitli topluluklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle dernekler mevcut toplulukların kurumsallık konusunda öne çıktığı yapılanmaların ilk sırasında yer almaktadır. İkinci uygulama ise günümüzde aktif olarak uygulanmayan; ancak Türkiye’ye yönelik bilgi/yetenek transferinde önemli başarıların kaydedildiği TOKTEN programı ve uluslararası kuruluşların rolleri kapsamında ele alınmıştır. Diasporalara yönelik Türkiye’de yer verilen bir başka politika ise TÜBİTAK ve Hedef Türkiye Çalıştayları başlığı ile yurtdışındaki Türklere yönelik gerçekleştirilen çeşitli uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Mevcut devlet politikalarının yansımalarının görüldüğü bu başlıkta devlet kurumlarının ulusaşırı hareketlilikleri yoluyla yurtdışındaki Türklerle bir araya gelmeye yönelik adımları öne çıkmaktadır.

³¹⁷ YÖK, Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi, 2007, S. 105-107. (Çevrimiçi)
http://www.yok.gov.tr/documents/10279/30217/yok_strateji_kitabi/27077070-cb13-4870-aba1-6742db37696b, 9 Eylül 2015.

2.4.2.1.1. Diaspora Toplulukları

Diaspora toplulukları açısından TASSA (Turkish American Scientists and Scholars Association), 2004 yılında Washington’da kurulan önemli bir yapılanmadır. ABD ve Türkiye arasında bilimin sürekliliğinin sağlanması amacıyla kurulan ve kâr amacı gütmeyen bu yapılanma ile her iki ülkenin bilim adamları ile akademisyenleri arasında bilgi ve teknoloji akışının sağlanması amaçlanmaktadır. Kuruluş içerisinde bu anlamda eğitim, bilim ve teknolojik ilişkilerin güçlendirilmesi felsefesine dayanarak bilimsel değişim-eğitim programları ve gitgide artmakta olan uzman ağlarından yararlanılmaktadır. TASSA’nın öne çıkan amaçları arasında; ABD ve Türkiye arasında eğitim ve bilimden yararlanmak üzere sanayi ve sosyal refahın gelişimine katkı sağlanması, farklı disiplinlerden gelen Türk bilim adamları arasında iletişim ve etkileşimin teşvik edilmesi, akademik çalışmalar yoluyla Türk bilim adamları arasında bilginin yayılması, gelecek nesilde bilim adamı ve akademisyenlerin yetiştirilmesine katkıda bulunulması öne çıkmaktadır.³¹⁸

Türkler tarafından oluşturulan bir başka diaspora topluluğu ise İngiltere’de kurulan ABTA (Association of British Turkish Academics)’dir. Üyelerinin büyük çoğunluğu bilim adamları ve akademisyenlerden oluşan yapılanma, İngiltere üniversitelerinde görev yapmakta olan Türkler ve İngilizlerin yanı sıra üyeliğine Türkiye’de bulunan Türkleri de kabul ederek yürütülecek ortak çalışmalar sayesinde her iki ülke arasında köprü görevi görmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle her iki ülkede mesleki ve sosyal ilişkilerin güçlenmesi ve aynı zamanda gençlerin bilimsel çalışmalar konusunda teşvik edilmesine katkı sağlama misyonu öne çıkmaktadır.³¹⁹

2.4.2.1.2. TOKTEN ve Uluslararası Kuruluşların Katkısı

Diaspora kapsamında bir diğer politika Türkiye’de 1977 yılında hayata geçirilen TOKTEN programıdır. Türk asıllı bilim adamları, teknoloji uzmanları ve yöneticilerin yer aldığı nitelikli uzmanlardan yararlanma yoluna gidilen program,

³¹⁸ TASSA Turkish American Scientists and Scholars Association, (Çevrimiçi) <http://www.tassausa.org>, 20 Şubat 2014.

³¹⁹ Association of British Turkish Academics, (Çevrimiçi) <http://www.abtanet.org.uk>, 23 Şubat 2014.

gelişmekte olan yaklaşık elli ülkede yayılma olanağı bularak 1980'lerde zirveyi yaşamış; ancak ilerleyen yıllarda etkisi giderek azalmaya başlamıştır.³²⁰

Yurtdışında bulunan nitelikli uzmanların ülkelerinin kalkınmalarına katkı sağlamalarını amaçlayan program Türkiye ile UNDP arasında “Teknolojinin Türkiye’ye Yeniden Transferi” adı altında 21 Ekim 1976’da uygulama şansı bulmuştur. Türkiye’de bir yıl süren pilot uygulamanın ardından kapsamı genişleyen program sayesinde yurtdışında bulunan ve TOKTEN projesine dâhil olan uzmanlar, iki hafta ile on iki hafta arasında değişen sürelerle Türkiye’ye davet edilmeleri sonucu fizik, makine, endüstri ve metalürji mühendisliği, ekonomi, pazarlama, bilgisayar bilimleri gibi toplam otuz beş alanda Türkiye’ye hizmet vermişlerdir. Program TÜBİTAK içerisinde yer alan TOKTEN Sekreteryası ve TOKTEN Yürütme Komitesi olmak üzere iki temel idari yapılanmadan oluşmaktadır. Sekreteryası; tanıtım, finans ve idari işlerden sorumludur. TÜBİTAK, DPT ve UNDP’NİN temsilcilerinden oluşan yürütme komitesi ise danışmanlıkla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. TOKTEN programı kapsamında yürütülen hizmetten yararlanma koşulu şirketlerin TÜBİTAK’a müracaat ettikleri teknik istek formuyla gerçekleşmektedir. Bu açıdan ülkemizde 1993 yılına kadar yararlanan uzman sayısı 450’ye ulaşmış, aynı yıl ise söz konusu sayı 26 olarak belirlenmiştir. 1993 yılında yarar sağlanan uzmanların % 77’si ABD’de bulunan bireylerden oluşmuştur.³²¹

Türkiye’de TOKTEN kapsamında bilgi transferi amacıyla BM nezdinde başlayan ilk uygulama Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde gerçekleştirilmiştir. Kaliforniya’da yaşayan makine mühendisi bir Türk bilim adamının Türkiye’ye üç hafta süreli ziyaretleriyle başlayan uygulama ile alanında uzman kişilerin bilgi ve becerilerinden yararlandırma öne çıkmıştır. Söz konusu projenin başarı sağlaması

³²⁰ Aaron Terrazas, “Connected Through Service: Diaspora Volunteers and Global Development”, **Diasporas&Development Policy Project**, MPI: Migration Policy Institute, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.migrationpolicy.org/pubs/diasporas-volunteers.pdf>, 31 Mart 2014, s. 15-16.

³²¹ Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 117-119.

üzerine yurtdışında yaşayan diğer Türk bilim adamı arkadaşlarının da projeye destek vermeleriyle program genişleyen bir zemine kavuşmuştur.³²²

2.4.2.1.3. TÜBİTAK ve “Hedef Türkiye Çalıştayları”

Beyin göçünün neden olduğu olumsuzlukları azaltabilmek amacıyla TÜBİTAK tarafından gerçekleştirilen çalışmalar önemli bir katkı sağlamaktadır. Tersine beyin göçünü özendirici çabaların yanı sıra beyin sirkülasyonu adı verilen ve bilginin dolaşımının gerçekleştiği bu çalışmalar sayesinde özellikle ABD’deki Türk araştırmacılarının Avrupa’ya çekilmesi amaçlanmaktadır. 2010 yılından başlayarak beyin dolaşımı konusunda önemli bir aktör konumuna gelen TÜBİTAK, Türkiye’nin ev sahibi olacağı araştırmalarda beyin dolaşımını sağlayarak çeşitli atölye çalışmalarının düzenlenmesinde etkin bir görev üstlenmiştir. Nitekim söz konusu çalışmalar içerisinde yer alan ve “Research Destination Turkey” adıyla yola çıkılan atölye çalışması kapsamında, çeşitli etkinlikler yoluyla ABD’den Türkiye’ye yönelen araştırmacıların Türkiye’de yer alacakları araştırmalar sayesinde bilgi ve yeteneğin Avrupa’ya aktarılması mümkün kılınmaktadır. Böylelikle hem Türkiye hem de ABD olmak üzere her iki tarafın kazançlı çıkacağı proje, iki kıta arasında yapılacak araştırma merkezli işbirliğinin ilerlemesine de katkı sunmaktadır. Öyle ki 2013 yılında ABD’de Georgia, Teksas ve Kuzey Karolina bölgelerinde düzenlenen etkinlikler sayesinde, uluslararası fonların tanıtımına yönelik çeşitli fırsatların yer aldığı çalışmalar öne çıkmaktadır.³²³

Hedef Türkiye Çalıştayları kapsamında gerçekleştirilen uygulamanın ikinci ayağı ise geri dönüşlerin sağlanmasına yönelmektedir. Yurtdışından dönecek olan araştırmacılara TÜBİTAK tarafından sunulan Avrupa ve Ulusal Destekli Fonlara ilişkin fırsatların ABD’de tanıtılması yoluyla Türkiye’ye geri dönüşlerin sağlanmasının amaçlandığı ve 2010 yılından bugüne süregelen çalıştaylara ev sahipliği yapan şehirler arasında Boston, Ann Arbor, New York, Los Angeles, San Francisco, Chicago ve Maryland yer almaktadır. Çalıştayların geçmiş yıllarda

³²² TOKTEN-Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals (Çevrimiçi)
<http://www.toktenlebanon.org>, 1 Nisan 2014.

³²³ Nilay Papila, Crossing The Bridge-March 2013 Research Destination Turkey, (Çevrimiçi)
<http://www.tassausa.org/Newsroom/2013/item/1441/Crossing-the-Bridge-%E2%80%93March-2013>,
27 Şubat 2015

düzenlenen bölümlerinde Türkiye'deki üniversite ve sanayi kuruluşları temsilcileri ABD'de çeşitli sunumlar gerçekleştirerek orada bulunan araştırmacılarla bir araya gelme fırsatını yakalamışlardır. Çalıştayların bir başka olumlu etkisi Türkiye'de araştırma alanlarına ilişkin güncel gelişmeler, araştırmacıların Türkiye'ye döndükten sonra alabilecekleri destekler ve Türkiye'de çalışabilecekleri TÜBİTAK enstitülerindeki iş alanları konusunda bilgi paylaşımının sağlanmasıdır.³²⁴

24 Ocak 2014 tarihinde Almanya'da düzenlenen çalıştay, ilk kez bir Avrupa ülkesinde gerçekleştirilerek genişleme olanağına kavuşturulmuştur. Çalıştaya ülkenin yanı sıra çevre ülkelerde çalışmalarda bulunan Türk araştırmacıların da katılımları gerçekleşmiştir. 2010 yılından bu yana 11 farklı noktada toplam 1135 bilim adamı ile bire bir görüşme olanağının bulunduğu çalıştaylarda araştırmacıların geri dönmeleri yönündeki çağrılar tanıtıcı sunumlarla yapılmıştır.³²⁵ Hedef Türkiye Çalıştayları'nın sonuncusu ise 2015 yılı içerisinde iki farklı zaman diliminde ABD'de gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki 18 Mart 2015'te Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi'nde, ikincisi ise ABD'de yer alan Stanford Üniversitesi'nde düzenlenmiştir. ABD'de yaşamakta olan Türk ve yabancı bilim adamlarını bir araya getirerek AB ve Ulusal destekli fonlar ile Türkiye ile ABD arasındaki işbirliğine yönelik fırsatların tanıtılması amacıyla gerçekleştirilen çalıştaylarda yurtdışındaki araştırmacılara geri dönüşler ve mesleki işbirliği fırsatları konularında verilen mesajlar öne çıkmaktadır.³²⁶

Beş yıldan bu yana düzenlenen çalıştaylar yurtdışındaki Türk araştırmacıların geri dönüşler hakkında çeşitli başarı hikâyeleri ve Türkiye'de yer alan akademi ve sanayi kurumlarının araştırma ortamlarına yönelik bilgilendirici sunumları yoluyla

³²⁴ Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Avrupa Birliği 7. Çerçeve Programı, "Hedef Türkiye Çalıştayı", (Çevrimiçi) <http://www.fp7.org.tr/home.do?cid=25880>, 25 Nisan 2014.

³²⁵ TÜBİTAK, Avrupa'daki Türk Bilim İnsanlarına Eve Dönüş Daveti, (Çevrimiçi) <http://www.tubitak.gov.tr/tr/haber/avrupadaki-turk-bilim-insanlarina-eve-donus-daveti>, 7 Mayıs 2014.

³²⁶ TÜBİTAK Bülten, "Hedef Türkiye 2015" ABD Konferansları", S. 160, (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/content_files/iletisim/edergi/S160_dosyalar/assets/common/downloads/publication.pdf, 10 Kasım 2015, s. 4-6.

fikir edinmelerini ve ileride söz konusu kuruluşlarla bire bir görüşerek bu kurumlarda çalışma olanaklarını yakalamalarına hizmet etmektedir.³²⁷

2.4.2.2. Geri Dönüşler

Geri dönüşler konusunda TÜBİTAK tarafından uygulanmakta olan 2232-Yurda Dönüş Araştırma Burs Programının temel amacı yurtdışında yaşamakta olan Türk araştırmacıların Türkiye'ye gelmelerini sağlayarak bundan sonraki çalışmalarını Türkiye'de devam ettirmeleri konusunda destek verilmesidir. Programın hedef kitlesi olarak lisans, yüksek lisans ve doktora mezunları seçilmiştir. Araştırma bursuna başvuruda bulunacak adaylardan istenecek öncelikli koşullardan ilki eğitim düzeyleri ve yurtdışında çalışma hayatında geçirilen süreye yöneliktir. Buna göre; lisans mezunlarına mezuniyetleri sonrasında en az altı yıl, yüksek lisans mezunlarına en az 4 yıl, doktora mezunlarına eğitimleri sonrasında en az iki yıl yurtdışında çalışmış olmaları koşulu getirilmektedir. Başvuru sırasında ikinci koşul; vatandaşlık statüsüyle ilgili olup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma programa başvuruda bulunmanın ikinci ön koşulunu oluşturmaktadır. Yurtdışında ikamet etme ve yararlandırma konusunda getirilen diğer düzenlemeler ise; başvuru döneminin ilk günüyle birlikte son 36 ay içerisinde 30 ayın yurtdışında ikamet edilmiş olması, daha önce programdan yararlanmamış olma ve TÜBİTAK kapsamındaki diğer programlardan aynı süre içerisinde desteklenmiyor olma koşullarını içermektedir. Adayların başvurularının desteklenmesi durumunda 12 ay içerisinde Türkiye'deki kuruluşlardan (üniversiteler, ar-ge'de faaliyet gösteren özel sektör teşebbüsü ya da teknoloji geliştirme şirketleri, TÜBİTAK enstitüleri, kamu kuruluşları) kabul mektubu almaları ve ilgili diğer prosedürleri gerçekleştirmeleriyle bursları başlatılmaktadır. Söz konusu burs programı içerisinde verilen mali destekler ise aylık burslar, yol parası, sağlık sigortası ve araştırma desteği olarak belirlenmiştir.³²⁸

Program kapsamında yurda dönüşlerin sağlanmasında TÜBİTAK'tan alınan destek sonucu 2013 yılı ekim ayı itibarı ile Türkiye'ye dönüş yapmak için başvuruda

³²⁷ TASSA-Turkish American Scientists & Scholars Association, "TÜBİTAK Hedef Türkiye Çalıştayları", (Çevrimiçi) <http://www.tassausa.org/Upcoming-Events/Past-Events/item/1424/T%C3%9CB%C4%B0TAK-Hedef-Turkiye-Calistaylari>, 20 Ocak 2015.

³²⁸ TÜBİTAK, "2232-Yurda Dönüş Araştırma Bursu Programı", (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/2232_basvuru_ilan_2015.pdf, 10 Kasım 2015.

bulunan bilim adamı sayısı yüz on yediye ulaşmıştır. Başvurularda ilk sırayı % 75 ile ABD alırken, onu Almanya, Kanada, Avusturya, İngiltere, İtalya, Avustralya, Japonya, Çin Güney Kore, Danimarka, Hollanda, İspanya, İsrail ve Bosna Hersek izlemiştir. Türkiye'ye dönen bilim adamları ağırlıklı olarak kamu kuruluşları ve özel kuruluşlardaki ar-ge merkezleri ile üniversitelerde çalışmalarını yürütme olanağına sahip olmaktadır. Geri dönenlerin en fazla tercih ettikleri kuruluşlar arasında üniversiteler ilk sırayı almaktadır. Üniversiteler arasında tercih edilme durumlarının dikkate alındığı sıralamada ise ilk sıralarda Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Bilkent ve Sabancı üniversiteleri yer almıştır.³²⁹

Nitelikli işgücünün Türkiye'ye çekilmesi konusunda onuncu kalkınma planı dokuzuncu kalkınma planının devamı niteliğinde önlemler sunmaktadır. 2014-2018 yılları arası dönemi kapsayan planda; Nitelikli İnsan Gücü İçin Çekim Merkezi Programı adıyla yeni bir oluşumdan söz edilmektedir. Planda Türkiye'nin gelişmiş ülkelere kıyasla nitelikli insan gücünden yeteri kadar yararlanamadığı dile getirilerek söz konusu potansiyelin elde edilmesiyle uluslararası alanda rekabet gücünün artırılması amacına ulaşılması öngörülmektedir. Bu amaçla üniversite, sanayi, kamu ve araştırma merkezleri arasındaki işbirliği sürecinin geliştirilmesi yoluyla Türkiye'nin çekim merkezi durumuna getirilmesine çalışılacağı dile getirilmektedir. Program sayesinde bir başka amaç; yurtdışında yaşayan yerli ve yabancı nitelikli işgücü sayısının artırılarak Türkiye'deki kamu, sanayi ve üniversitelerin araştırma merkezlerinde sağlanacak olan işbirliğinin geliştirilmesi yoluyla Türkiye'nin önemli bir merkez hâline getirilmesidir.³³⁰

2.4.3. Türkiye'de Telafi Edici Politikalar

2.4.3.1. Para Transferleri

Yurtdışındaki nitelikli işgücünün Türkiye'ye yönelik gönderdikleri para transferleri kayıtlarına ilişkin genel bir istatistiğin tutulmamış olması, transferlerin Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlama düzeyinin ortaya koyulması açısından net bir yargıya varılmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte belirli gruplar üzerinde

³²⁹ Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, "Tersine Beyin Göçü Başvurusu 5 Kat Arttı", <http://www.tubitak.gov.tr/tr/haber/tersine-beyin-gocu-basvurusu-5-kat-artti>, 23 Mayıs 2014.

³³⁰ DPT, "Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018", s. 210-211.

yapılan bazı çalışmalar, nitelikli işgücünün Türkiye'ye gönderdikleri transferlerin kalkınma katkısı konusunda önemli bir katkı yaratmadığına işaret etmektedir.

Söz konusu iddiayı destekleyecek bir çalışma olması nedeniyle Gökbayrak'ın kesit olarak yer verdiği araştırması Türkiye'ye aktarılan para transferlerinin durumunu ortaya koymaktadır. Para transferleri açısından mühendisler üzerinde gerçekleştirilen çalışma, Türkiye'ye yönelik transferlerin kalkınma katkısı oluşturmada yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Pek çok ülkede nitelikli işgücü göçünün olumsuzluklarını telafi etmede önemli bir araç olarak görülen transfer mekanizmasının menkul ve gayrimenkul yatırımlar olarak incelendiği çalışmada mühendislerin yatırım durumlarına yer verilmiştir. Yüz otuz mühendisten elde edilen verilerin yer aldığı çalışmada; mühendislerin % 70'inin Türkiye'de herhangi bir yatırımının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de yatırımı olan % 30'luk dilim içerisinde ise menkul yatırımlara sahip olan mühendis oranı % 6,3 olup; gayrimenkul yatırımı olanlar ise gerçekleştirdikleri yatırımların ağırlıklı olarak ailelerinin kendilerine yaptığı yatırımlar olduğunu ifade etmişlerdir. Söz konusu oranların düşük olmasında Türkiye'de yaşanan krizlere bağlı olarak meydana gelen ekonomik istikrarsızlıklar gösterilmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de menkul ve gayrimenkul yatırımı bulunan mühendislerin oranları ise % 4,7 düzeyindedir.³³¹

2.4.3.2. Eğitim Yatırımları

Türkiye'de beyin göçünü kazanıma çevirme amacıyla uygulanmakta olan eğitim yatırımlarına ilişkin politikalar çalışmada iki başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar; yabancı bilim adamlarından yararlanılması ile ar-ge yatırımları ve patentleri içermektedir. Yabancı bilim adamlarından yararlanma uzun bir geçmişe dayanan bir politika uygulamasıdır. Ar-ge yatırımları ve patentler ise Türkiye'de bilimsel buluşların, bilim adamlarının ve bilimin desteklenmesi amacıyla yer bulan diğer politikalar arasındadır.

³³¹ Gökbayrak, "a.g.t.", s. 305.

2.4.3.2.1. Yabancı Bilim Adamlarından Yararlanılması

Beyin göçünün Türkiye'ye yönelmesine ilişkin adımların başlangıcı Atatürk döneminde gerçekleştirilen üniversite reformu çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Eğitimin ve kalkınmanın paralel biçimde seyrettiği anlayış çerçevesinde yükseköğretimle ilgili çalışmalar 1930'lu yıllarda başlamıştır. Bu çalışmaların ilki İstanbul Darülfünunu'nun yenilenmesi çalışmasıdır. Eğitim ve teşkilat yönüyle yenilenmeye ihtiyaç duyulan yapılanmada Darülfunun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi'nin açılmasıyla modernleşmenin ilk belirtileri de ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet yönetimi tarafından Osmanlı Devleti'nden alınan tek üniversite olma özelliğindeki İstanbul Üniversitesi'nin modern bir yükseköğretim kurumu oluşturulma çabasının sonucu 2252 sayılı kanun ile Darülfunun kapatılarak yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Dört fakülteyle kurulan üniversitede öncelikle uygulamanın nasıl işleyeceği konusunda bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon kararınca İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerini üç kaynaktan sağlayacaktır. Bunlar; Darülfunun'dan alınan öğretmen, profesör ve profesör yardımcıları, Darülfunun dışından alınan öğretim üyeleri (Cumhuriyet döneminde yurtdışına giden ve eğitimlerini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönenler) ve yabancı profesörlerden oluşmaktadır. Aynı yıllarda Alman diktatör Hitler'in zulmünden kaçan pek çok bilim adamı özgür ülke statüsüyle Türkiye'ye yerleşmeye başlamıştır.³³²

³³² Yücel Namal, "1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilimadamlarının Katkıları", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C. 2, S. 1, 2012, s. 15.

*Dönemin Türk ve yabancı öğretim üyesi sayısının toplam 180 kişi olduğu İstanbul Üniversitesi'ne sonradan alınan asistan ve bilimsel yardımcı görevlilerinin dâhil edilmesiyle birlikte Tevfik Sağlam tarafından ortaya konulan veriler doğrultusunda 1933-34'teki öğretim üyesi sayısının 324 kişi olduğu ve bunların 85'inin yabancı öğretim üyeleri olduğu belirlenmiştir. Bkz. Kaynak: H. Widmann, Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, **Atatürk ve Üniversite Reformu**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1999, s. 107.

Tablo 15: 1933/34 Dönemi İstanbul Üniversitesi'nde Görev Yapan Türk ve Yabancı Bilim Adamlarının Sayısı

Öğretim üyesi	Türk	Yabancı
Ordinaryus	27	38
Profesör	18	4
Doçent	93	-
Toplam*	138	42

Kaynak: H. Widmann, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt), **Atatürk ve Üniversite Reformu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 107.

Türkiye’de nitelikli insan gücünün mevcut durumuna yönelik yapılan önemli bir çalışma Cumhuriyetin kuruluşundan bir yıl sonra başlayan ve Türkiye’ye gelen ve alanlarında uzman insanlardan özellikle eğitim alanında Türkiye’nin durumuna ilişkin raporların istenmesine yönelik çalışmadır. Aralarında Amerika, Almanya, Fransa, Belçika ve İsviçre kökenli çeşitli uzmanların yer aldığı grubun Türkiye’ye davet edilerek sundukları raporlarında mesleki eğitimle ilgili çeşitli önerileri yer almıştır. Bu insanlar arasından Türkiye’ye gelen ilk uzman Columbia Üniversitesi öğretim üyesi John Dewey 1924 yılında Türkiye’de iki ay geçirmiştir. Dewey, Türkiye’nin eğitim alanında ortaya çıkan öncelikli sorununun öğretmenler olduğuna değinerek çeşitli ülkelerden Türkiye’ye eğitim alanında kısa süreli öğretmen ve öğretim üyelerinin getirilmesi gerektiğine değinmiştir. Bir diğer raportör ise Belçikalı uzman olan Dr. Omer Buyse’dir. Mesleki ve teknik eğitimle ilgili işlerin yönetilmesine yönelik Yükseköğretim Genel Müdürlüğü’nün kurulduğu yıl olan 1927’de teknik eğitim konusunda tecrübesinden yararlanılmak üzere Türkiye’ye davet edilen Buyse, çeşitli şehirlerde incelemede bulunduktan sonra alanında uzman mühendis ve teknisyen gibi meslek gruplarının yetiştirilmesini destekleyen okulların açılmasının gerekliliğine değinmiştir. Üniversite-sanayi işbirliğinin önemini vurgulayan Buyse’nin önerisi raporundan yaklaşık altmış yıl sonra hayata geçirilmiştir.³³³

Yabancı bilim adamlarından yararlandırmada dönemin Alman bilim adamlarından Gerard Kessler’in, Hitler hükümeti koalisyonu döneminde görev yapmakta olduğu Leipzig Üniversitesi’nde profesörlük görevine son verilmesi bir arayış sürecine girmesine neden olmuştur. Aynı dönemde kendisi ve ailesi konusunda hayati risklerle karşı karşıya kalan Kessler için ülkesinde yaşamaya

³³³ Ömer Akdağ, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-40)”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, 2008, s. 56-61.

devam etmesi önemli bir tehdit unsuru hâline gelmiştir. Bunun üzerine Kessler ilerleyen yıllarda Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul'a gelmesi için davet almıştır. Bu davet üzerine 1933 yılında ailesi ile birlikte İstanbul'a gelen Kessler, on sekiz yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Politika Kürsüsü'nde sosyoloji, siyaset bilimi, yerel yönetimler ve iktisadi bilimler gibi derslerin verilmesinden sorumlu olmuştur. 1935 yılında İktisadi Bilimler ve Sosyoloji Enstitüsü'nü kuran ve aynı zamanda kurumu yöneten Kessler 1951 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından da 1949'da Göttingen Üniversitesi'ne geçerek misafir öğretim üyesi statüsüyle çeşitli dersler vermiştir. 1951 yılında ise daimi olarak aynı üniversitenin öğretim üyesi kadrosunda görevine devam etmiştir.³³⁴

Yurtdışına giden nitelikli Türk uzmanların kayıpları karşısında özellikle yabancı bilim adamları ve öğrenciler açısından Türkiye'nin cazip kılınması ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu konuda Sovyetler ve beraberindeki Doğu Bloku ülkelerinin yanı sıra Türki Cumhuriyetlerden bilim adamları ve öğrencilerin gelmeleri önemli bir güç durumundadır. Özellikle YÖK ve BDT işbirliği ile TÜBİTAK tarafından destek verilen uygulamada, söz konusu ülkelere pek çok bilim adamı ülkemize davet edilerek belirtilen hedef kitlenin Türkiye'yi seçiciliği konusunda önemli bir alternatif oluşturulmuştur.³³⁵

Yabancı bilim adamlarının Türkiye'de çalışabilmelerine olanak sağlayan bir başka düzenlemeyle sağlık alanında karşılaşılmaktadır. Öyle ki 1987 tarihli 3359 Sağlık Hizmetleri Kanunu'nun 7. md.sinde; özel bir meslek bilgisi ve eğitimine sahip yabancı uyruklu elemanların da kadro karşılığı olmaksızın sözleşmeli olarak çalışabilecekleri öngörülmektedir.³³⁶ 2007 yılında çıkarılan 5581 sayılı kanunun Mecliste kabul edilmesi ile yabancı doktorların Türkiye'de çalışabilmelerinin önü açılmıştır. Kanunun yabancı doktor istihdamına ilişkin temel gerekçeleri arasında ülkedeki doktor sayısının artırılmasına katkı sağlama, yabancıların istihdamı konusundaki engelleri hükümsüz kılma ve AB üyeliği sürecinde kişi ve hizmetlerin

³³⁴ Andreas Hänlein (Çev. Alpay Hekimler), "GERHARD KESSLER: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı", **Çalışma ve Toplum**, 2, 2006, s. 33-34.

³³⁵ Kurtuluş, **a.g.e.**, s.121-122.

³³⁶ "Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu", Kanun No. 3359, S. 19461, 1987, md. 7.

serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması amaçlarına yer verilmiştir. Bununla birlikte süreçte ortaya çıkan çeşitli tepkiler ve diğer sebeplerle dönemin cumhurbaşkanı tarafından veto edilen kanun AB üyeliğinin sağlanıp sağlanmamasına bağlı olarak ötelenmiştir.³³⁷

Türkiye Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 3 Şubat 1993 tarihindeki toplantısında Doğu Avrupa ülkeleri ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde bilim adamlarının ülkemizde istihdam edilmesine yönelik bir program olan DOPROG, 1992 yılında uygulamaya koyularak zaman içerisinde içeriği genişletilmiş ve ortak araştırma projelerini de içerecek şekilde sürdürülmeye devam etmesine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda 6 Mart 1993 tarihinde TÜBİTAK-DOPROG Araştırma Destek Programı 64 sayılı yönetim kurulu kararıyla uygulamaya başlamıştır. Başlıca amacı; DOPROG ülkeleri* ile Türkiye arasındaki bilimsel işbirliğinin yapılacak ortak projeler yoluyla artırılması olan program kapsamında araştırmacıların yolluk ve gündelik giderleri TÜBİTAK tarafından karşılanmıştır. 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşan TÜBİTAK-DOPROG Araştırma Destek Programı başvuruları izleyen yıllarda giderek azalmıştır. Programa gösterilen ilginin azalmasının somut örneği 1997 yılında yalnızca iki başvurunun yapılmasından anlaşılmaktadır. Başvuru sayısındaki düşüşün temel nedeni; NATO ülkeleri ve DOPROG ülkeleri kapsamındaki araştırmacılar arasında bilimsel işbirliğini arttırmayı amaçlayan alternatif programların ortaya çıkması ve DOPROG'un işlevini tamamlamasıyla açıklanmaktadır. Söz konusu nedenler üzerine DOPROG Araştırma Destek Programı Bilim Kurulu'na alınan karar gereği 1 Ocak 1998 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.³³⁸

Beyin göçünün etkilerini azaltmayı ve Türkiye'deki bilimsel araştırmaları ilgi alanı hâline getirmeyi amaçlayan bir başka program TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen 2236 kodlu "Uluslararası

³³⁷ Türkan Yıldırım, "Uluslararası Düzeyde Sağlık Çalışanlarının Göçünü Yönetme Politikaları", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 43, S. 4, 2010, s. 52-53.

* Proje kapsamında yer alan DOPROG ülkeleri; Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Latvia, Litvanya, Macaristan, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya, Slovak Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna'dan oluşmaktadır.

³³⁸ TÜBİTAK, **Doprog Araştırma Destek Programı 1.1. 1997-31.12.1997 Dönemi Raporu**, Proje Destek ve Teşvikler Daire Başkanlığı, Ankara, 1998, s. 1-2.

deneyimli araştırmacı dolaşımı” programıdır. 100 bilim adamının Türkiye’ye gelmesini öngören program sayesinde çalışmalarına yurtdışında devam eden yerli ve yabancı bilim adamlarının Türkiye’de çalışmalarına olanak tanınarak üniversiteler, kamuya bağlı ar-ge bölümleri ve sanayi kuruluşlarında araştırmalarda bulunmaları yoluyla istihdam edilmelerinin önü açılmaktadır. Program kapsamında araştırmacılara sunulan diğer olanaklar ise; yürütülecek proje konusunun araştırmacının kendisi ve davet eden kuruluş tarafından belirlenebilmesi, araştırmacıya yürüteceği araştırmalarda kullanması amacıyla araştırma fonu sağlanması, yaşam ve seyahat masraflarının karşılanması, sosyal güvenlik ve sağlık sigortasının üstlenilmesi ile söz konusu araştırma için iki yıla kadar destek verilmesi şeklinde sıralanmaktadır.³³⁹

2.4.3.2.2. Ar-Ge Yatırımları ve Patentler

Ülkelerin ar-ge faaliyetlerinin yürütülmesinde araştırmacı insan gücünün sahip olduğu değer itibarı ile yetiştirilen ve belirli bir düzeye ulaştırılan ar-ge işgücü, ar-ge düzeyinin belirlenmesinde temel alınan kriterlerin ilk sıralarında yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde ar-ge sektörü olma potansiyeli ar-genin önemini ülkeler açısından arttıran önemli bir gelişmişlik örneği durumundadır. Ar-ge açısından Türkiye’nin düzeyini ortaya koymayı amaçlayan 1983 yılına ait ar-ge envanterinin içeriğinde araştırma ve geliştirme sektöründe çalışan insangücü niteliği yönüyle çeşitli kategorilerde tanımlanmaktadır. Bu kategorilerden birincisi olan araştırıcı; yeni olan bilgi, ürün, süreç ve sistemleri bulma ya da ortaya koymakla ilgilenen mühendis ve bilim adamını içermekle birlikte araştırmacıların işlerinin bilimsel ve teknik bölümlerinin planlanması ve yönetilmesi konusunda uğraş veren yönetici ve işletmeciler de bu kapsam içerisinde dâhil edilmektedir. İkinci grupta yer alan insangücünü teknisyenler ve eşdeğerleri oluştırmaktadır. Bu kişiler araştırmacının gözetiminde ar-ge projelerine katılan bilimsel ve teknik hizmetleri yerine getiren görevlilerdir. Üçüncü grupta kategorize edilen diğer destek görevlileri, ar-ge projelerine katılan ya da ilgisi olan nitelikli yahut niteliksiz durumdaki kişileri

³³⁹ TÜBİTAK, “2236-Konuk Araştırmacı Destek Programları-Uluslararası Deneyimli Araştırmacı Dolaşımı Destek Programı”, (evrimii) <http://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/akademik/konuk-arastirmaci-destek-programlari/icerik-2236-uluslararasi-deneyimli-arastirmaci-dolasimi-destek-programi>, 10 Kasım 2015.

içermektedir. Bu görevliler arasında ise zanaatkârlar, büro hizmetlileri, sekreterler yer almaktadır.³⁴⁰

1008 Patent Başvurusu Teşvik ve Destekleme Programı ise Türkiye'nin ulusal ve uluslararası patent başvuru sayısının arttırılması ve böylelikle bilim alanında çalışmalarını sürdüren insanların patent başvurusu yapmaları yönünde teşvik edilmeleri amacıyla hizmet eden bir program olup düşünce ve sınai hakların tescillenmesinin bilinçlendirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir. T.C. vatandaşları ile Türkiye sınırları içerisindeki şirketlerin başvurabilecekleri programa, başvuru dönemleri konusunda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Katılım TÜBİTAK Araştırma Destek Programları Başkanlığı'na yapılan başvurular sonucunda gerçekleştirilmektedir. 2006 yılından sonra yapılan patent başvuruları için Patent Teşvik Sistemi kapsamındaki desteklerden yararlandırılmaktadır.³⁴¹

2.5. Türkiye ve İncelenen Ülkelerin Politikalarının Değerlendirilmesi

a) İncelenen Ülkeler Açısından Politikaların Değerlendirilmesi

Nitelikli işgücü konusunda önemli kayıplar veren incelenen ülkelerin uyguladıkları politikalar benzer sorunları yaşamakta olan kaynak ülkeler açısından önemli bir model niteliğindedir. Zira adı geçen ülkeler söz konusu politikaları devletin ön ayak olduğu çalışmalarla hayata geçirebilme özelliğini göstermişlerdir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde göç ve kalkınma odaklı politikalar açısından zaman içerisinde farklı uygulamalar gerçekleştiren bu ülkeler iç ve dış kaynakları sayesinde beyin göçünü fırsata çevirmeyi başarmışlardır. İncelenen ülkelerin uyguladıkları kalkınma politikalarının ayrıntılarıyla ele alındığı bölümler değerlendirildiğinde ülkelerdeki genel durum aşağıdaki şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Beyin göçünden kalkınma sağlayıcı politikalar devlet politikalarının ve diaspora ağlarının kalkınmaya yönelik katkıları açısından değerlendirilmektedir.

³⁴⁰ T.C. Devlet Bakanlığı, **Türk Bilim Politikası 1983-2003**, Ankara, 1983, s. 58.

³⁴¹ Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, "TÜBİTAK Destekleri", (Çevrimiçi) <http://www.doka.org.tr/destekler/tubitak-destekleri.pdf>, 23 Mayıs 2014.

İncelenen ülkelerde beyin göçünden kalkınma sağlayabilme amacıyla oluşturulan politikalar değerlendirildiğinde öne çıkan uygulamalar arasında; devlet kuruluşlarının ülke sınırlarını aşarak yurtdışındaki vatandaşlarıyla bir araya gelmesi, çeşitli iletişim kanalları ile vatandaşlarını bilgilendirmesi ve vatandaşlarına ulaşması, vatandaşlarıyla olan ilişkilerini kesintisiz biçimde devam ettirmesi ve vatandaşlarının kaynak ülkelerinin kalkınmasına destek olmaları amacıyla devletin teşvik edici rol üstlenmesine yönelik faaliyetlere rastlanmaktadır.

Çin, 1980’li yıllarla başlattığı devlet desteklerini zaman içerisinde genişleterek geri dönüşler ve diaspora ağlarından büyük kazanımlar elde etmiştir. Yurtdışında bulunan kuruluşları ile yaygın bir örgütlenme ağına sahip olan ülkenin dış temsilcilikleri, ulusal programları ve ülkede oluşturulan teknoloji altyapısının güçlendirilmesi yönündeki çalışmaları Çin’in cazibe merkezi hâline gelmesinde önemli bir dışsallık oluşturmuştur. Ayrıca devlet tarafından yürütülen göç odaklı kalkınma politikalarında resmi kaynakların yurtdışına açılması ve yurtdışındaki temsilcilikler ile derneklerin yardımları aracılığıyla göçmenlerle bir araya gelmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Çin, ülke politikaları içerisinde göçmenlerle kurulan ilişkilerde bilgi akışına önem veren ülkeler arasında öncelikli sıradadır. Öyle ki 1980’li yıllarda internet ortamında çıkarılan dergiler önemli bir yayıncılık faaliyeti olarak görülmekte ve pek çok göçmenin ülkelerinden haberdar olabilmeleri amacıyla atılan önemli adımlar arasında yer almaktadır. Çin’in yanı sıra Güney Kore’de devlet tarafından oluşturulan beyin havuzu programı da benzer biçimde göçmenlere ulaşılması ve onların bilgi ve uzmanlıklarından yararlanma amacına hizmet eden bir program olması amacıyla önemli bir çalışmadır. Yine yurtdışında yaşamakta olan Güney Korelilere ait veri tabanı oluşturulma çabası ile Güney Afrika’da yurtdışında bulunan vatandaşların veri bankaları ve mesleki profillerinin oluşturulmasına yönelik gerçekleştirilen çalışma bilgi paylaşımının sağlanması konusunda önemli bir istatistiksel veri sunmaktadır. Zira söz konusu çalışmalar yurtdışındaki vatandaşlara yönelik yararlanılan iletişim kanallarının gücünü göstermektedir.

Tezde incelenen ülkelerde öne çıkan bir diğer politika olarak söz konusu ülkelerin yurtdışındaki vatandaşlarıyla bağlarını güçlendirebilmeleri amacıyla ilişkilerini sürekli kıldıkları görülmektedir. Çin'in bu konudaki devlet politikaları incelendiğinde 1980'li yıllarda devlet tarafından beyin göçünün ciddiyetinin fark edilmesiyle önemli adımlar atılmıştır. Eğitim bakanlığı ve özel programlar aracılığıyla başlayan ve uygulanmaya devam eden çalışmalar ile, yurtdışındaki Çinli vatandaşlarla var olan ilişkilerin kesintiye uğramadan sürdürülmesi ve güçlendirilmesine yönelik etkin politikalar yürütülmüştür.

Ayrıca incelenen ülkelerin devlet politikalarında yurtdışındaki vatandaşlarının bilgi ve yeteneklerinden yararlanmayı teşvik edici çalışmalar içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Bunlar arasında; Meksika devletinin önemli çabaları dikkat çekmektedir. Öyle ki; bilim ve araştırma bütçesine yapılan katkılar pek çok bilim adamının ülkelerine geri dönüşlerinde oldukça etkili bir uygulamadır. Diğer taraftan Silikon Vadisi modelinin Çin, Güney Kore ve Hindistan'a uyarlanmasıyla söz konusu ülkelerde oluşturulan teknoloji merkezleri sayesinde yurtdışındaki pek çok göçmen ülkelerinde çalışma olanağı yakalamıştır.

Şüphesiz devlet politikalarında yer alan bu çalışmalar kurumsal bir koordinasyon gerektirmektedir. Öyle ki; kurumlar arasında sergilenen koordineli çalışmalar söz konusu ülkelerin beyinlerini yeniden kazanabilmeleri konusunda daha aktif hareket edebilmelerinin önünü açmaktadır. Örneğin; yurtdışındaki Brezilyalı göçmenlerini ülkelerinin kalkınmalarına katkı sağlamaları amacıyla harekete geçiren Brezilya sivil toplum kuruluşları ve Brezilya'daki ulusal kuruluşlar, göçmenlerinin ülkede faaliyet gösteren çeşitli kuruluşların projelerine destek sağlamaları yoluyla farklı kurumlar arasında uyumlu bir çalışmanın sergilenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan Güney Kore'de özellikle devletin ve özel sektörün yurtdışındaki vatandaşlarının bilgi ve uzmanlıklarından yararlanmada uyum içerisinde oldukları görülmektedir. Benzer biçimde Çin'de girişim sermayesi endüstrilerinin oluşturulmasında devlet, üniversiteler ve diğer kuruluşların seferberlikleri ve endüstrilere aktarılan fonlar kurumlar arasındaki mutabakatın önemli bir göstergesi durumundadır.

Diaspora ağlarının kaynak ülkenin kalkınmasına katkısı konusunda öne çıkan uygulamalar incelendiğinde ise; kaynak ülkeyle kurulan bağlantı, kaynak ülkeyle mesleki işbirliği, diaspora gönüllülüğü ve ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası dikkat çeken başlıca uygulamalar arasındadır. Uygulamalar açısından incelenen ülkeler aşağıda değerlendirilmektedir:

Yurtdışında yaşamakta olan pek çok göçmenin ülkesiyle bağlantı içerisinde olduğu görülmektedir. Öyle ki Güney Afrika vatandaşlarının Güney Afrika ile ilgili gelişmelerden haberdar olmalarını sağlayan SANSA'nın bünyesindeki iletişim kanalları, yurtdışındaki göçmenlerin ülkeleriyle bağlantı kurmaları konusunda oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Güney Afrikalı üyelerinin yanı sıra diğer ülke vatandaşlarının da üyeliklerinin olanaklı kılındığı ağ içerisinde üyeler kendi aralarında oluşturdukları tartışma platformları, elektronik bültenler gibi kanallar sayesinde ülkelerinden haberdar olma şansını yakalamaktadır.

Yurtdışındaki diaspora ağları açısından sıklıkla görülen bir diğer uygulama ise mesleki işbirliğine yöneliktir. Meksika örneğinde görüldüğü üzere yurtdışındaki göçmenlerin çeşitli sektörler ve meslek grupları ve/veya dönemsel ülke ziyaretleri yoluyla ülkelerinde gerçekleştirdikleri çalışmalar mesleki işbirliğine yatkın olduklarını göstermektedir. İşbirliğinin gerçekleştiği bir diğer ülke olan Hindistan beyin göçünden fayda sağlayan başarılı ülke örnekleri arasındadır. Ülkenin nüfusu ve tarihsel geçmişi dikkate alındığında dünyanın dört bir yanına dağılan Hint diasporası oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Şüphesiz bu durum, göçün kazanıma çevrilmesi konusunda önemli bir fırsat oluşturmuştur. Zira dünyada diaspora ağı açısından dünyada Çin'den sonra ikinci sırada yer alan Hindistan, sahip olduğu ağların çeşitliliği konusunda da dünya genelinde büyük bir zenginlik göstermektedir. Öyle ki Hindistan, nitelikli işgücü potansiyeli sayesinde önemli bir kaynak olarak görülmekte; ülkedeki pek çok uzman özellikle gelişmiş ülkelere dağılan bir yelpaze sunmaktadır. Özellikle ABD'deki Hintli uzmanların girişimcilikleri sayesinde ülkeye uyarlanan Silikon vadisi modeli, bölgesel çekim merkezlerinin başarılı örneklerinden olup ülkeye yönelen teknoloji transferinin önemli bir ağırlık merkezidir. Bu sayede pek çok Hintli uzman ülkesine gelerek bilişim teknolojileri alanında Hindistan'da

verdikleri eğitim faaliyetleri ve yönetsel faaliyetler ile Hindistan'ın çehresinin değişmesinde ayrıcalıklı bir rol oynamışlardır.

İncelenen ülkelerin kalkınmaları açısından çalışmada öne çıkan bir diğer politika uygulaması gönüllülük anlayışıdır. Bu bağlamda kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak çalışmalarına devam eden Hindistan Indicorps'un çalışmaları diaspora ağlarının gönüllülük ilkesi doğrultusunda hareket ettiklerinin bir göstergesidir.

Diaspora ağlarının kalkınmaya katkıları açısından öne çıkan bir diğer uygulama ise; ağ yönetimlerinin kaynak ülkelerin kalkınmasına katkı sağlama konusunda kaynak ülkeyle birlikte hareket etmeye yönelik çabalarıdır. Bu konuda Çin-Amerikan diaspora örgütlenmesi olarak faaliyet gösteren CESASC, 1960'lı yıllardan başlayarak yönetimde yer alan üst düzey yöneticilerin başarılı uygulamaları sayesinde hem yurtdışında hem de Çin özelinde kalkınmayı sağlayıcı çalışmalar sergilemektedir. Çin'de düzenlenen seminerlere ön ayak olunması, ülke ziyaretleri ve kariyer gelişimine yönelik Çin'le yapılan işbirlikleri kaynak ülkenin kalkınmasına verilen desteğin yönetime yansıyan uygulamaları arasında gösterilmektedir.

Beyin göçünü kazanıma çeviren ülkelerin göç odaklı kalkınma politikalarının başarıya ulaşmasının başlıca nedenleri özetlendiğinde; yürütülen politikaların devlet öncülüğünde başlatılması ve devam ettirilmesi, mevcut politikaların uzun yıllara dayanan bir geçmişe ve sürekliliğe sahip olması, özellikle diaspora ağları konusunda başarı kaydeden ülkelerin (başta Çin ve Hindistan olmak üzere), dünyanın pek çok yerine dağılmış geniş bir nüfus potansiyeli barındırıyor olmaları; dolayısıyla tarihsel derinliklerinin diaspora geçmişi ve kültürüne dayanması, incelenen ülkelerin nitelikli göçmenlerle kurdukları ilişkilerde etkili bilgi akışına sahip olmaları (dataları oluşturmaları, yurtiçi ve yurtdışında toplantı vb. tertiplerin düzenlenmesi), söz konusu ülkelerin göç odaklı kalkınma politikaları içerisinde ulusal programları açısından çeşitliliğe sahip olmaları ve göçmenlerle sürdürülen ilişkilerde resmi dış temsilcilikler önemli bir yere sahiptir.

b) Türkiye Açısından Politikaların Değerlendirilmesi

Nitelikli işgücü göçünden olumsuz etkilenen ülkeler arasında yer alan Türkiye, dünya genelinde uygulanmakta olan göç odaklı kalkınma politikalarıyla benzer uygulamalar içerisinde yer almakla birlikte mevcut politikaların uygulanma biçimi, zamanı ve kapsamı konusunda göçü kazanıma çeviren ülkelerden birtakım farklılıklar göstermektedir.

Türkiye’de öne çıkan politikaların ilk sıralarında, yurtdışındaki vatandaşların yurtdışında buldukları süreleri sınırlandırmalar getirildiği zorunlu hizmet yükümlülükleri öne çıkmaktadır. Zaman içerisinde çeşitlenen bu politikalar ülkeler tarafından yurtdışına çıkacak göçmenlerin buldukları ülkelerdeki çalışmalarını tamamlamalarının ardından ülkelerine geri dönmelerini bağlayıcı niteliktedir. İncelenen ülkelerde de karşılaşılmakta olan sınırlayıcı politikalar günümüzde bu ülkelerde yerini daha esnek politikalara bırakmaktadır.

Türkiye’de göçmenlerin ülkelerine dönmeleri ve rahat bir çalışma ortamının varlığı için teknik ve bilimsel altyapı olanaklarının gelişmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Çin ve Hindistan, sahip oldukları teknoloji merkezlerinin yanı sıra mevcut eğitim kurumlarının kapasitelerinde sağladıkları iyileştirmeler sayesinde pek çok nitelikli uzmanın kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Yine ülkemizde devletin beyin göçü konusunda etkinliğinin artırılması ve politikaların sürdürülebilirliğinin sağlanması önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Etkinliğin artırılması konusunda ülkede bakanlıkların ve bilim merkezlerinin ortaklaşa çalışmalar yoluyla işbirliği yoluna gitmelerine ve yurtdışında bulunan Türk temsilcilikleri kanalıyla göçmenlerle kurulacak iletişim ağının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle TOKTEN, DOPROG gibi uygulanma süresi sona ermiş uluslararası programların yanı sıra göçten kazanım sağlayacak ulusal programların sayılarının artırılması gerekmektedir.

Dünyada uygulanan politikaların ilk sıralarında gelen diasporalar Türkiye’de hali hazırda geliştirilmesi gereken bir politika aracı durumundadır. Son yıllarda bu konuda atılan olumlu adımlara rağmen söz konusu uygulamaların göç veren diğer

ülkelerle karşılaştırıldığında gecikmeyle başlaması ve ağırlıklı olarak yurtdışında yaşayan Türk göçmenlerin ülkelerine geri dönüşleri üzerinde yoğunlaşma çabaları, diaspora alanındaki politikaların geliştirilmesine duyulan ihtiyacı göstermektedir. Özellikle iletişim ve teknolojinin dünyada hızlı biçimde yaygınlaşmasıyla birlikte bu konuda önemli ilerlemeler kaydeden ülkelerin çalışmaları dikkate alındığında, fiziksel anlamda kaynak ülkeye geri dönme koşulu aranmaksızın ortaklaşa çalışmalar ve/veya çeşitli ulusal programlar yoluyla beyin göçünün kalkınma sağlayıcı rolü öne çıkmaktadır.

Nitelikli işgücünün kaynak ülkeye kazandırılması konusunda dünyada güdülen temel politikalar ağırlıklı olarak geri dönüşler ve diaspora seçenekleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle Güney Kore, Singapur, Hindistan ve Çin gibi ülkelerin 1980'li yıllardan itibaren önemli düzeyde nitelikli işgücünü ülkelerine kazandırdıkları görülmektedir. Söz konusu kazanımda insana ve dolayısıyla ar-geye yapılan yatırımların yanı sıra, araştırma ve teknik-endüstriyel ağların yapılandırılması yoluyla ar-ge aktivitelerinin desteklenmesi önemli uygulamalar olarak yer almaktadır. Bir diğer politika uygulaması olan diaspora seçeneği ise, göçmenlerin mekânsal konumlarını değiştirmemek koşuluyla ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlama konusunda ilgili olmalarını gerektirmektedir. Bu bağlamda kaynak ülkelerde yürütülmekte olan çeşitli araştırma projeleri, çok uluslu işbirlikleri söz konusu ilginin somut göstergeleri arasında sayılmaktadır. Geçmişte seyrek, istisnai ve sınırlı olan bu ağlar, günümüzde form değiştirerek artan sayıda, sistematik ve çeşitlilik bakımından zengin bir yelpaze sunmaktadır.³⁴²

Nitelikli işgücünün önemli bir bölümü yurtdışına akan Türkiye'nin beyin göçüne ilişkin yaşadığı tecrübeleri uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ülkemiz, benzer sorunu yaşamakta olan ve tezde incelenen örnek ülkelerle karşılaştırıldığında beyin göçüne ilişkin Türkiye'de var olan sorunları aşağıda yer verildiği üzere değerlendirmek mümkündür:

Türkiye'nin özellikle sürdürülebilir bir bilim politikasının olmadığı görülmektedir. Söz konusu politika ile ülkemizde yeni ar-ge kurumlarının

³⁴² Meyer ve Brown, "a.g.m.", (Çevrimiçi) <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 25 Haziran 2015.

oluşturulmasının yanı sıra mevcut kurumların ve işgücünün kalitesinin iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Hindistan, Çin gibi dünyada büyük bir göçmen potansiyeli barındıran ülkelerin gelişmiş devlet politikalarına karşılık Türkiye’de bu konuda alınan politika ve önlemlerin yeni olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkemizde beyin göçü konusunda devletin ön ayak olduğu politikalarda son yıllarda bir artış olmasına rağmen göç veren diğer ülkelerle karşılaştırıldığında söz konusu politikalar sınırlı bir kapsama sahiptir. Uygulamaların sürdürülebilirliğinin ve kapsamın genişlemesinin mevcut politikaların başarısının artmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Özellikle beyin göçünün neden olduğu kaybın azaltılması amacıyla sınırlayıcı politikalar yerine diaspora odaklı politikaların hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Öyle ki dünya genelinde bugün gelinen nokta diasporaların özellikle incelenen ülkelerin kalkınmalarına katkı sağlama konusunda başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Göçmenler, ülkelerinden ayrı olsalar dahi Türkiye’yle olan bağlarını güçlendirecek politikaların uygulanması beyin göçünü kazanıma dönüştürme potansiyelini ortaya çıkaracaktır.

Son olarak; göçmenler fiziksel olarak Türkiye’ye dönmeler dahi dönemsel ziyaretleri yoluyla Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamaları konusunda uluslararası programların yanı sıra zamana, çalışmanın kapsam ve içeriğine göre kendini yenileyen ulusal programlara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.6. Literatür Taraması ve İncelenen Ülkelerin Politikaları Sonucu Beliren Alt Boyutlar

Beyin göçü ve kalkınma çalışması kapsamında literatür taraması ve incelenen ülkelerde beyin göçünün kazanıma dönüştürülmesinde etkili olan kalkınma sağlayıcı politikalar iki başlık hâlinde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “diaspora ağlarının kaynak ülkenin kalkınmasına katkısı” iken diğeri “devlet politikalarının kalkınma katkısı”na yönelik politikalardır. Diaspora ağlarının kalkınma katkısı dört alt boyuttan oluşurken, devlet politikalarının kalkınma katkısını oluşturan alt boyut sayısı beş olarak öngörülmüştür.

2.6.1. Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları

Bilimsel diasporalar konusunda yapılan literatür incelemesi ve yurtdışındaki diasporaların uygulamaları sonucunda, bilimsel diaspora ağlarının kalkınma katkısı konusundaki çalışmaları dört alt boyutta ele alınmıştır. Bu boyutlar; “kaynak ülkeyle bağlantı”, “mesleki işbirliği”, “diaspora gönüllülüğü” ve “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” boyutlarından oluşmaktadır.

Kaynak Ülkeyle Bağlantı: Meyer ve Brown, üyelerin kaynak ülkelerindeki son gelişmeler hakkında haberdar olması amacıyla bilgilendirme araçlarının önemine işaret etmektedir.³⁴³ Geçmiş yıllarda geleneksel kanallarla çeşitli kurumlara kaynak sağlayan diaspora ağları, iletişim teknolojilerinin giderek hızlı bir gelişim süreci göstermesiyle birlikte, iletişim kanallarında da çeşitliliğe giderek bugün internet, televizyon, radyo, mobil telefon gibi teknolojik araçlar yardımıyla kaynak ülkelerin kalkınması ve kapsamlı bilgi paylaşımında oldukça etkin bir rol üstlenmektedirler. Diaspora grupları, günümüzde para transferinden bilgi transferine kadar pek çok alanda yararlandıkları bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde sosyal, ekonomik ve politik yardım etkinliklerinde önemli bir yere sahiptir.³⁴⁴

Bu boyut ağların iletişim araçlarının gücünü ortaya koymasından önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle diaspora ağlarının sahip oldukları iletişim kanalları iletişim teknolojilerinin çeşitliliğini göstermekte iken aynı zamanda iletişim kanallarının kaynak ülkelerinden haberdar olması konusundaki rolünü ortaya koymaktadır.

Mesleki İşbirliği: Diaspora ağları ile ilgili yapılan çalışmalar kaynak ülkelerin yurtdışındaki bilim adamları ile ortak çalışmalar yapmak üzere çeşitli işbirliği faaliyetlerinde bulduklarını göstermektedir. Eğitim ve araştırma gibi öncül alanlarda yapılan işbirlikleri kaynak ülkelerin kalkınması konusunda bir taraftan

³⁴³ Meyer ve Brown, “a.g.m.”, (Çevrimiçi) <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 29 Ocak 2015.

³⁴⁴ Joseph Gueron ve Anne Marie Spevacek, “Diaspora-Development Nexus: The Role of ICT”, USAID Knowledge Services Center (KSC), 2008, (Çevrimiçi) <https://www.unitar.org/ny/sites/unitar.org/ny/files/Hannafin%20ICT%20Diasporas.pdf>, 30 Ocak 2015, s. 7-9.

nitelikli bireyleri sorumlu kılmakta iken diğer taraftan kaynak ülkedeki yerel kapasite, yatırım ve girişimciliğe dönük etkinlikleri desteklemektedir.³⁴⁵

Söz konusu işbirliğinin bir ortaklık girişimi özelliği göstermesi pek çok kuruluşun da içinde yer aldığı faaliyetleri içermektedir. Bu faaliyetler içerisinde kaynak ülkeler ile hedef ülkeler arasındaki işbirlikleri, derneklerle yürütülen ortak çalışmalar, bölgeler ya da belediyeler özelindeki çalışmalar, özel sektör, kamu kurumları, akademi gibi pek çok paydaşın yer aldığı kalkınma merkezli işbirliği projelerinin hayata geçirilmesi dikkat çekmektedir.³⁴⁶ Bu boyut kapsamında diaspora ağlarının kaynak ülkedeki kurum ya da kişilerle işbirliğini esas alan çalışmalarda yer alıp almadıkları konusu irdelenmektedir. Söz konusu işbirliğinin gerçekleşmesi durumunda hangi kurumlar özelinde uygulandığı da işbirliğinin kapsamını ve düzeyini ortaya koyacaktır.

Diaspora Gönüllülüğü: Diaspora gönüllülüğü kavramı beyin göçünün neden olduğu kayıplardan kalkınma potansiyeli oluşturabilmeyi karşılayan bir kavram olarak kullanılmış olmakla birlikte günümüzde oldukça gelişmiş bir alana yayılmaktadır. Diaspora gönüllülüğü kapsamında ülkelerinden uzakta yaşamakta olan yüksek nitelikli ve teknik uzmanların kısa ya da orta dönemlerde çeşitli çalışmalar yoluyla kaynak ülkelerine destek verdikleri görülmektedir. 1970’li yıllarda başlayan bu uygulamalar insan kaynağını kaybeden gelişmekte olan pek çok ülkenin başvurduğu yollar arasında yer almaktadır.³⁴⁷ Gönüllülük esasına dayalı olarak kaynak ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlama amacıyla faaliyet gösteren bu oluşumlar, zaman içerisinde gösterdikleri istikrarlı yapı sayesinde sahip oldukları bilgilerin aktarımı ile önemli bir artış göstermişlerdir.³⁴⁸ Bu bağlamda bir diaspora ağının gönüllülüğünün göstergeleri arasında; kaynak ülkeye bilgi ve yetenek transferinin sağlanması ile kaynak ülkeye bağlantı kurulması ve

³⁴⁵ Gabriel Tejada, Vitalie Varzari ve Sergiu Porcescu, “Scientific Diasporas, Transnationalism and Home Country Development: Evidence From a Study of Skilled Moldovans Abroad”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 13, No. 2, 2013, s. 157.

³⁴⁶ Dina Ionescu, “Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers”, No. 26, Geneva, International Organization for Migration, 2006, s. 54.

³⁴⁷ Terrazas, “a.g.m.”, s. 9.

³⁴⁸ USAID: United State Agency International Development, Diaspora Network Alliance, (Çevrimiçi) http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1880/DNA_Framework_%28revAug2013%29.pdf, 22 Mart 2015.

böylelikle kaynak ülkeye yönelik uzmanlık, finansal aktarım ve kalkınmanın sağlanması konusunda destek verilmesi yer almaktadır.³⁴⁹

Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası: Diaspora ağlarının yönetsel kademelerinde kaynak ülkelerin kalkınmasını teşvik edici rolünün oldukça gerekliliğinden yola çıkılarak ortaya koyulan ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası, ağların yönetim yapılarının kaynak ülkeyle girişilecek çalışmalarda ve genel anlamda kalkınmaya katkı sağlanmasında gerekli bir boyut olarak görülmektedir.

Meyer ve Brown bilimsel diasporaları konu alan çalışmalarında söz konusu ağların yönetim komitesi ya da yürütme kurulu adlı organlar tarafından yönetildiğini ortaya koymaktadır.³⁵⁰ Özellikle kurumsal nitelikli pek çok ağın teşkilatlanmış bir yönetim yapısına sahip oldukları görülmektedir. Mevcut yönetim yapıları, ağ içerisinde alınacak kararlarda önemli bir karar mercii niteliği üstlenmektedir. Şüphesiz kaynak ülkenin kalkınması açısından ağ yönetimlerinin karar ve uygulamaları beyin göçünün kazanıma çevrilmesinde uzun ve/veya kısa vadede getiriler sağlamaktadır.

Bu bağlamda, ağ yönetimlerinin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası içerisinde; ağların mevcut yönetimlerinin kaynak ülkede gerçekleştirilecek çeşitli etkinlikleri organize edebilme becerileri, kaynak ülkelerdeki kişi/kuruluşlarla bir araya gelme konusunda girişimci davranma ve sorumluluk almaya yönelik başarıları ve kaynak ülkelerin kalkınmasını sağlayıcı fonksiyonel rol üstlenebilme özellikleri yer almaktadır.

2.6.2. Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları

Devlet politikalarının beyin göçünden kalkınmaya katkı sağlayabilmesine yönelik faaliyet gösterdiği alanlar içerisinde öne çıkan alt boyutlar literatür taraması ve tezde incelenen ülkelerin uyguladıkları politikalardan yola çıkılarak beş boyuttan oluşan bir yapı şeklinde ortaya koyulmuştur. Bunlar; “ulusaşırı hareketlilik”, “bilgi

³⁴⁹ Diaspora Volunteering: A Comhlámh Discussion Paper, (Çevrimiçi)

http://issuu.com/comhlamh/docs/diaspora_volunteering_a_comhlamh_di, 31 Mayıs 2015.

³⁵⁰ Meyer ve Brown, “a.g.m.”, (Çevrimiçi) <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 31 Ocak 2015.

akışı ve erişim”, “ilişkilerin sürekliliği”, “bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” ve “kurumlararası koordinasyon” boyutudur.

Ulusaları Hareketlilik: Ülkelerin yurtdışındaki uzmanlarını geri kazanabilme amacıyla diaspora politikalarını hayata geçirerek çeşitli mekanizmalarını devreye koyabilme yetisinin sonucu olarak resmi kaynakları (büyükelçilikler ve konsolosluklar) ve diğer kuruluşları ile yurtdışına mobilize oldukları ve bu sayede yurtdışında çeşitli etkinlikler (sosyal, kültürel ve iş hayatına yönelik) düzenlemeye yönelik faaliyetlerinin toplamını ifade etmektedir. Pek çok ülkede uygulama şansı bulan ulusaları hareketlilik, göç veren ülkelerin devlet politikalarında yer alan ve yurtdışında bulunan vatandaşlarıyla ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik çabalarının birer göstergesidir.³⁵¹

Bilgi Akışı ve Erişim: Ülkelerin yurtdışındaki vatandaşlarına ulaşabilmeleri amacıyla işlevsel araçlardan biri olan iletişim kanalları, diasporaların kaynak ülkelerindeki güncel gelişmelerden haberdar olmaları konusunda önemli bir bilgi sunmaktadır. Devlet kuruluşları tarafından uygulanmakta olan diaspora odaklı politikalarda hedeflenen kişilere ne kadar ulaşıldığı ve görünür kılındığı amacının karşılanması sorusunun cevabı olarak söz konusu iletişim kanalları içerisinde resmi web siteleri³⁵² ve yanı sıra göç veren/kaynak ülkelerde devlet, özel sektör ve kamu sektörü olmak üzere çeşitli kuruluşların diasporalara her an ulaşabilmeleri amacıyla oluşturdukları data kayıtları bilgi akışının sağlanması açısından önemli bir rol üstlenmektedir.³⁵³

İlişkilerin Sürekliliği: Diasporaların ülkelerinin kalkınmalarına katkıda bulunmaları için gerekli koşullardan bir diğeri kaynak ülke ve diaspora arasındaki karşılıklı ilişkilerin sürdürülmesidir. Söz konusu boyutun araştırma kapsamında ölçülmesi açısından araştırmaya dâhil edilmesi önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. İlişkilerin sürekliliği bağlamında ölçülmesi amaçlanan temel

³⁵¹ IOM, “Diasporas and Development: Bridging Societies and States”, **Diaspora Ministerial Conference**, No. 22, Geneva, 2013, s. 38.

³⁵² Béatrice Séguin vd., “a.g.m.”, s. 85.

³⁵³ Martha K. Ferede, Policy Brief: Engaging The Diaspora: Potential For Sub-Saharan African Universities, Programme on Innovation, Higher Education and Research for Development IHERD, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/sti/Engaging%20the%20Diaspora_Ferede.pdf, 22 Mart 2015, s. 5.

göstergelerin; diasporalarla kurulan ilişkinin kesintisizliği, ilişkinin gücü ve mevcut ilişkilerin uzun süre daha devam etmesi konusunda istikrar göstermesi olmak üzere üç başlıkta ele alınması amaçlanmaktadır.

Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi: Nitelikli göçmenlerin bilgi ve uzmanlıklarını kaynak ülkelerine aktarmaları yolundaki çabaları şeklinde ifade edilen kavram, göçmenlerin kendi ülkelerinde kitap yayınlamaları, uzaktan eğitim, üniversiteleri desteklemelerine yönelik faaliyetleri başta olmak üzere, bilginin doğrudan kullanıldığı somut uygulamalar sunmaktadır.³⁵⁴ Yine BM öncülüğünde göç veren/kaynak ülkelerde yakın zamana kadar başvuru alan bu uygulamaların en belirgin örneği olarak bir ağ yapılanması şeklinde hizmet veren TOKTEN programı ile Türkiye'nin de aralarında yer aldığı pek çok ülkeye yönelik bilgi ve yeteneğin transferi olanaklı kılınmıştır.

Asya Kalkınma Bankası'nın raporunda ülke uygulamalarından yola çıkılarak bilgi ve yetenek transferinin sağlanması amacıyla üç temel alana vurgu yapılmaktadır. Bunlar; ülke kaynakları, politikaları ve yasal düzenlemeleri içermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmı tarafından yurtdışındaki göçmenler ve çeşitli dernekler kanalıyla bilgi ve yetenek transferinin kaynak ülkeye aktarılmasına yönelik girişimlerin çeşitli yasal düzenlemeler yoluyla önü açılmaktadır. Diğer taraftan az sayıdaki bazı ülkelerin ise, söz konusu kanallardan yararlanmalarını teşvik edici politika ya da kaynaklara sahip oldukları bilinmektedir. (Bu ülkelerin önemli bir kısmında söz konusu politika ve kaynaklar hayata geçirilememektedir).³⁵⁵

Kurumlararası Koordinasyon: Diasporaları çekici hale getiren yaklaşımlardan biri olarak görülen koordinasyon, devletin yurtdışındaki göçmenlerini ülkeye çekebilmek amacıyla diaspora politikalarını uygulaması ve mekanizmalarını nasıl kullandığı konusunda önemli bir araç olarak görülmektedir.

³⁵⁴ Yevgeny Kuznetsov, "Leveraging Diasporas of Talent: Toward A New Policy Agenda" (İçinde) Kuznetsov, **a.g.e.** s. 226.

³⁵⁵ Asian Development Bank, "Brain Drain Versus Brain Gain: The Study of Remittance in Southeast Asia and Promoting Knowledge Exchange Through Diasporas", **Fourth Coordination Meeting On International Migration**, New York, 2005, (Çevrimiçi) http://www.un.org/esa/population/meetings/fourthcoord2005/P13_ADB.pdf, 23 Mart 2015, s. 10.

Ayrıca Çin örneğinde görüldüğü üzere, yurtdışındaki vatandaşların kaynak ülkelerine katkı sağlamaları amacıyla devletin girişimci rolüyle birlikte ülkedeki diğer kuruluşlar özelinde ulusal kaynakların, yurtdışındaki ağların, uzman derneklerin ve resmi dış temsilciliklerin birlikte çalışmasına vurgu yapılmaktadır.³⁵⁶ Ayrıca devlet, özel sektör, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve diasporalar kaynak ülkenin kalkınmasına katkıda bulunma konusunda koordinasyon sağlayan temel aktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu aktörler arasında sağlanacak güçlü koordinasyon ve birlikte hareket edebilme yetisi kalkınmanın da sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir.³⁵⁷

³⁵⁶ Nikolić, Mraović ve Ćosić, “a.g.m.”, s. 14.

³⁵⁷ Agunias ve Newland, **Developing A Road Map for Engaging Diasporas in Development A Handbook For Policymakers and Practitioners in Home and Host Countries**, s. 187-188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMA İLİŞKİSİNDE TÜRK BİLİM DİASPORA AĞLARININ ROLÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Tezin giriş bölümünde çalışmanın amacı ve önemi ortaya koyularak yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde doğrudan alan araştırmasının yer aldığı bölüm olması ve tahlilde bütünlüğü sağlamak için tezin amaç ve önemi kısaca tekrarlanarak yöntem konusunda ise teknik yönleriyle birlikte detaylı olarak bilgi verilmiş, alan araştırmasının bir bütün halinde bir arada ele alınması amacı gözetilmiştir.

Beyin göçü ve kalkınma ilişkisinin ele alındığı bu çalışmanın amacı; ABD’de yaşayan ve Türk diaspora ağlarına üye olan doktora derecesine sahip Türk bilim adamlarının, bilim adamlarının üye oldukları ağların ve Türkiye’nin devlet politikalarının Türkiye’nin kalkınmasına olan katkılarının incelenmesidir. Ayrıca bir başka amaç, diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamalarında devlet politikalarının belirleyici olduğunu ortaya koymaktır.

Söz konusu çalışmada Türkiye açısından üç temel problem alanı görülmektedir. Bunlar; ABD’deki Türk bilim adamlarının bireysel olarak Türkiye’nin kalkınmasına yeterince katkı sağlamadıkları, Türk bilim adamlarının üye oldukları Türk menşeli diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına yeterince katkı sağlamadıkları ve Türkiye’deki devlet politikalarının beyin göçü üzerinden kalkınmaya katkı sağlamadığıdır.

Belirtilen üç problem alanı doğrultusunda öncelikli amaç, diaspora ağlarının kalkınmaya olan katkıları ve devlet politikalarının göçten kalkınma sağlamaya yönelik katkılarını ölçmek amacıyla ölçeklerin alt boyutlarını ortaya koymaktır. Boyutların ortaya koyulmasının ardından oluşturulan her iki ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesiyle araştırma sorularının uygunluğu belirlenecektir.

Beyin göçü ve kalkınma ilişkisi bağlamında ABD'deki diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına olan katkıları konusunda bugüne kadar gerçekleştirilen bir çalışmanın yapılmamış olması, beyin göçü ve kalkınma konusunda yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Oluşturulan ölçekler ABD'deki Türk menşeli diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasında etkili bir rol oynayıp oynamadıklarına ilişkin ağ üyesi katılımcıların algılarını ortaya koyarak literatür ve uygulamadaki boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'deki devlet politikaları ve Türk diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamaya yönelik faaliyetlerinin daha önce ele alınmamış olması söz konusu çalışmaya ihtiyaç duyulmasını gerekli kılmıştır. Bu konuda var olan boşluğun doldurulması çalışma açısından önemli görülmektedir. Bu amaçla yukarıda belirtildiği gibi tezin saha çalışmasında uygulaması gerçekleştirilen devlet politikaları ve Türk diaspora ağlarına ait olmak üzere iki ayrı alanda kalkınma katkısı ölçeği oluşturulmuştur.

Oluşturulan ölçekler yardımıyla; Türkiye'deki devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlayıp sağlamadıkları ve ABD'deki Türk diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıkları anket katılımcılarının algıları ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışma kapsamında araştırmanın evrenini yurtdışında yaşayan doktora derecesine sahip ve diaspora ağlarına üye olan Türk bilim adamları oluşturmaktadır. Araştırma evreninin sayısının ortaya koyulması amacıyla araştırma kurumları ve resmi temsilciliklerle iletişime geçilmiş; ancak evrenin sayısı konusunda tahmini bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durumun temel nedeni, yurtdışında yaşayan nitelikli Türk göçmenlerle ilgili kayıtların olmamasıdır. Bu amaçla TÜBİTAK tarafından Türkiye'de kayıtların tutulması yönündeki çalışmalara 2012 yılından itibaren başlanmıştır. Nitekim söz konusu çalışmayla ilgili 1. cilt yayınlanmış olup çalışmaların devam edeceğine yönelik bilgi paylaşımında bulunulmuştur.

TÜBİTAK tarafından bu amaçla gerçekleştirilen çalışmada dünyada Türk araştırmacıların yer aldığı ülkeler içerisinde en fazla Türk araştırmacının ABD’de yer aldığı belirtilmektedir. Buna göre ABD’de yaşamakta olan araştırmacı sayısı 2012 yılı itibarı ile 652 olarak tespit edilmiştir.³⁵⁸ Araştırmada bilim adamları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemini ABD’de yaşayan ve Türk diaspora ağlarına üye olan doktora derecesine sahip Türk bilim adamlarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklem sayısı ise ABD’nin çeşitli kurumlarında çalışmakta olan ve rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 227 kişiyi kapsamaktadır. Örneklem grubu olarak ABD’de yaşayan doktora mezunu Türk bilim adamlarının seçilmesinin gerekçesi, ABD’nin Türkiye’den yurtdışına nitelikli işgücü göçünün en fazla gerçekleştiği ülke olmasıdır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında ulaşılan veriler nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile toplanmıştır. Anket yöntemine başvurulmasında anketin hızlı ve pratik bir yöntem olması öncelikli nedenler arasındadır. Diğer taraftan çalışmanın örneklemine ulaşılabilirlik ve örneklemden geri bildirim sağlanmasında anket yöntemi ölçme açısından uygunluğu ile etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Ayrıca katılımcıların ABD’de yaşıyor olması, ülkenin geniş bir alana yayılması ve söz konusu alan içerisinde katılımcılara ulaşmanın getirdiği fiziksel mesafe nedeniyle elektronik anket yöntemi araştırmanın uygulanabilirliği açısından uygun bir yöntemdir. Anketlerin örnekleme ulaştırılmasında söz konusu problemleri gidermek amacıyla gerçekleştirilen elektronik anket uygulaması sayesinde araştırmacının katılımcılara müdahale etmediği ve katılımcıların soruları kendilerinin belirledikleri mekân ve zaman dilimleri içerisinde objektif ve bağımsız bir ortamda cevaplandırmaları olanaklı kılınmıştır. Anket içerisindeki soru sayısının yüksek tutulması sayesinde ise bire bir görüşme fırsatı bulunamayan katılımcılardan detaylı bir bilgilendirme olanağına kavuşulmuştur.

Anket soruları tek cevaplı sorular ve çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır. Yer verilen sorular üç kategoride toplanmıştır. Birinci kategori, katılımcıların sosyo-

³⁵⁸ TÜBİTAK, **a.g.e.**, s. 33-128

demografik bilgileri, ikinci kategori tek cevaplı sorular ile çoktan seçmeli sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü kategoride ise iki ayrı ölçeği temsil eden ve bu ölçekler içerisinde farklı alt boyutları ölçen sorular yer almaktadır. Oluşturulan soruların her bir alt boyutun amacına ve içeriğine uygun olmasına dikkat edilmiştir.

Anket toplam 68 sorudan oluşmaktadır. İlk 25 soruda katılımcıların sosyo-demografik bilgilerinin yanısıra çalışma hayatına ilişkin bilgileri, ağ üyeliğine ilişkin bilgileri ve Türkiye ile mesleki işbirliği yapma durumlarını içeren sorular yer almaktadır. Araştırmada ölçeklere ilişkin sorularda; birinci ölçeğe ait soru sayısı 17 iken, ikinci ölçeği temsil eden 26 soru bulunmaktadır.

Beyin göçü ve kalkınma ilişkisine yönelik literatürde hazır bir ölçeğin var olmaması nedeniyle araştırma öncesinde iki ayrı ölçek oluşturulmuştur. Oluşturulan ölçeklerden birincisi; “diaspora ağlarının kalkınma katkısı”, ikinci ölçek ise “devlet politikalarının kalkınma katkısı” ölçeğidir.

Ölçeklerin oluşturulmasının öncesinde gerçekleştirilen literatür taraması ve incelenen ülke örneklerinden yola çıkılarak beyin göçünden kalkınma sağlayabilme amacıyla ortaya çıkan iki temel uygulamadan birincisinde; incelenen ülkelerin yurtdışında yaşayan vatandaşlarının kurdukları ve/veya üye oldukları diaspora ağlarının kaynak ülkelerinin kalkınmalarına katkı sağladıkları; ikincisinde ise; incelenen ülkelerin beyin göçünün neden olduğu kaybı kazanıma çevirebilme amacıyla devlet politikalarına yansıyan uygulamaları dikkat çekmektedir.

Araştırma kapsamında birinci ölçeğin oluşturulmasında, -çalışmanın ikinci bölümünde yer verilen ülkelerde görüldüğü üzere- incelenen ülkelerin yurtdışında yaşayan vatandaşlarının kurdukları/üye oldukları diaspora ağlarının kaynak ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlayıcı çalışmalarının dikkate alındığı literatür ve ülke uygulamalarında kalkınmayla ilişkilendirilen dört uygulama biçimi öne çıkmaktadır. Bunlar;

- Ağların ülkelerindeki yenilik ve gelişmelerden haberdar olmayı sağlayan etkili iletişim kanallarına sahip olmaları

- Kaynak ülkelerinde yer aldıkları mesleki işbirliği çalışmaları ve projeler sayesinde ülkelerinin kalkınmasına destek olmaları
- Kaynak ülkelerinin sosyal, mesleki ve ekonomik yönden kalkınmasında istekli olmaları ve bu amaçla gönüllülük esasıyla hareket etmeleri
- Ağ yönetimlerinin kaynak ülkelerindeki kişi ve kurumlarla birlikte hareket etmesi, ülkelerinde çeşitli mesleki çalışmaların düzenlenmesinde girişimci davranarak üzerlerine düşeni yapması ve sorumluluk alması olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere diaspora ağlarının kaynak ülkelerinin kalkınmalarını sağlayıcı olumlu uygulama biçimlerinden yola çıkılarak çalışma kapsamında oluşturulan birinci ölçeğe “diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği” adı verilmiş ve ölçek kapsamında öngörülen alt boyut sayısı dört olarak belirlenmiştir. Ülke uygulamaları ve literatür taraması sonucunda ortaya çıkan alt boyutların ifade edilmesi açısından;

- a) Diaspora ağlarının kaynak ülkelerinden haberdar olma çabaları “kaynak ülkeyle bağlantı” boyutu;
- b) Ülkeleriyle birlikte ortak mesleki çalışmalar içerisinde yer almaları “mesleki işbirliği” boyutu,
- c) Ülkelerinin kalkınmalarına olan isteklilikleri “diaspora gönüllülüğü” boyutu,
- d) Diaspora ağlarının yönetimlerinin kaynak ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlama amacıyla sorumluluk almaları ve girişimciliğe yönelik çabaları ise “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” boyutu şeklinde adlandırmaya gidilmesini sağlamıştır.

Araştırmanın ikinci ölçeğinin oluşturulmasında ise, nitelikli işgücünü kaybeden ülkelerin devlet mekanizmalarını etkin kullanarak göçü kazanıma çevirdikleri ve kendi kalkınmalarını sağlayabilme amacına hizmet ettikleri görülmektedir. Bu kapsamda çalışmada incelenen örnek ülkeler devlet politikalarının etkililiği sayesinde yurtdışındaki vatandaşlarıyla olan bağlarını yeniden inşa etmişlerdir.

İncelenen ülkelerin beyin göçünden kalkınma sağlayıcı devlet politikaları içerisinde beş farklı uygulama biçimi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu uygulamalarda;

- Devletin yurtdışındaki vatandaşlarıyla ilgilenmesi, onlarla bir araya gelmesi ve bu amaçla fırsatlar oluşturması
- Devletin etkili iletişim kanalları sayesinde yurtdışındaki vatandaşlarından bilgi alması ve kaynak ülkedeki yenilikler ya da gelişmelerden yurtdışındaki vatandaşlarını haberdar etmesi
- Devletin yurtdışındaki vatandaşlarıyla kesintisiz bir ilişki içerisinde olması, aradaki mesafeye rağmen her zaman yurtdışındaki vatandaşlarının yanlarında olması ve onlarla güvene dayalı bir ilişki biçimi oluşturma çabaları
- Devlet kuruluşlarının yurtdışındaki vatandaşlarının bilgi ve uzmanlıklarını kaynak ülkelere aktarmalarını teşvik etmesi
- Devletin bilgi ve uzmanlık aktarımı amacıyla özel sektör kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, resmi temsilcileri ve diaspora ağları ile koordineli çalışmaları ve devletin bu çalışmalarda ön ayak olmaya yönelik kalkınma sağlayıcı uygulama biçimleri öne çıkmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkılarak araştırma kapsamındaki ikinci ölçeğe “devlet politikalarının kalkınma katkısı” adı verilerek ölçeği temsil eden alt boyut sayısı beş olarak öngörülmüştür. Devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeğini oluşturan alt boyutlar açısından;

- a) Devletin yurtdışındaki vatandaşlarıyla ilgilenerek onlarla bir araya gelmeye yönelik faaliyetleri “ulusaşırı hareketlilik” boyutunu,
- b) Devletin iletişim kanallarını etkili biçimde kullanması ve yurtdışındaki vatandaşlarına yönelik bilgi paylaşımında bulunması “bilgi akışı ve erişim” boyutunu,
- c) Yurtdışındaki vatandaşlarıyla kesintisiz ve güvene dayalı bir ilişki içerisinde olması “ilişkilerin sürekliliği” boyutunu,
- d) Vatandaşlarının bilgi ve uzmanlıklarının kaynak ülkelere aktarılmasının teşvik edilmesi “bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutunu,

- e) Devletin söz konusu kuruluşlar ile birlikte beyin göçünü kazanıma dönüştürebilme yönündeki çabaları “kurumlararası koordinasyon” boyutunu ortaya çıkarmıştır.

Yöntem üzerinde yapılan çalışmalarda kullanılan derecelendirme ölçekleri için yer verilen ölçeklerde seçenek sayılarının gereğinden fazla olması katılımcıların cevaplar içerisindeki düzeylerde çok küçük farklar arasında dikkatli bir ayırım yapabilmelerini engelleyerek hatalı ve kafa karıştırıcı seçenekleri işaretlemelerine yol açabilmektedir. Ayrıca ölçeklerin seçenek sayılarıyla ilgili yürütülen araştırmalarda seçenek sayısının 6 ya da 7’den fazla olduğu durumda katılımcıların güvenilir bir ayırma gidemedikleri görülmektedir. Hata şansını azaltmak ve daha güvenilir bir ayırım yapabilmek amacıyla araştırmalarda yaygın olarak 4 veya 5’li seçeneklere yer verilmesi önerilmektedir.³⁵⁹ Bu nedenle ölçeklerin cevaplandırılmasında 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere göre; 1 “Kesinlikle katılmıyorum”, 2 “Katılmıyorum”, 3 “Kararsızım”, 4 “Katılıyorum” ve 5 “Kesinlikle katılıyorum” cevaplarından oluşmaktadır.

Verilerin girilmesi ve değerlendirilmesi aşamasında SPSS paket programından yararlanılmıştır. Program kapsamında katılımcıların verdikleri cevaplar üzerinden frekans tablolarının yanı sıra, çapraz tablolar, geçerlilik analizi, güvenilirlik analizi, regresyon analizi, ANOVA testi ve betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Araştırmada nitel ve nicel değerlerin ortaya koyulmasında frekans tablolarından; kategorik değişkenler ve gruplar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla da çapraz tablolardan yararlanılmıştır. Ayrıca ikiden fazla grup ortalamalarının karşılaştırmasında ölçmeye uygun bir yöntem olması nedeniyle ANOVA testi tercih edilmiştir. Regresyon analizi ise alt boyutların birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koyabilmek amacıyla başvuru bir analiz yöntemi olması nedeniyle söz konusu araştırmada yer almıştır.

Alan araştırmasına başlamadan önce oluşturulan anket sorularının yeterliliğinin belirlenmesi amacıyla uzman görüşü alınmış ve soruların ankete uygunluğu konusunda olumlu yönde geribildirim sağlanmıştır. Ayrıca anketin güvenilirliğini test

³⁵⁹ Şener Büyüköztürk, “Anket Geliştirme”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. 3, S. 2, 2005, s.139.

etmek amacıyla anket sorularının 21 örnekleme üzerinde uygulanması yoluyla pilot çalışması yapılmış ve her iki ölçeğin alt boyutları için yaklaşık 0,9 düzeyinde yüksek güvenilirlik değerlerine ulaşılmıştır. Ulaşılan güvenilirlik değerleri sonucunda asıl çalışma için anketin uygulanabilirliği açısından istatistiksel anlamda herhangi bir sorunla karşılaşılmamış ve soruların dağıtılması amacıyla asıl çalışmaya başlanmıştır.

3.4. Araştırma Verilerinin Toplanması

Araştırma kapsamında ABD’de yaşamakta olan ve diaspora ağlarına üye olan Türk bilim adamlarına üye oldukları ağların yöneticileri ve yönetim kurullarında yer alan kişiler aracılığıyla ulaşılmıştır. Konu seçiminden önce yöneticilerle başlayan görüşme sürecinde anketin üyelere dağıtılması konusunda alınan güvence ile konu seçimi yapılarak alan araştırması sürecinde yöneticilerle yeniden görüşülmüştür. Yöneticilerle elektronik ortamda yürütülen iletişim sayesinde anket ağ yöneticilerine ulaştırılmış ve yöneticilerin de anketi üyelerinin e-posta adreslerine göndermeleri yoluyla dağıtılmaları sağlanmıştır. Diğer taraftan araştırma kapsamında yer verilen anketin ağ üyelerinin e-posta adreslerine ulaştırılan ve sürekli olarak çıkarılan bir bültende de paylaşılması sağlanmıştır.

Anket formlarının bir kısmı ise, ağların internet ortamında yer alan gruplarına ulaşılacak suretiyle ağların yöneticileri ile iletişime geçilmesinden sonra ağ üyesi katılımcılar arasında doktora derecesine sahip olanların taranması, doktora mezuniyetleri ve ağ üyeliklerinin güncelliğinin teyit edilmesinin ardından internet ortamında katılımcılara gönderilmiştir. Elektronik anket sistemi sonucunda katılımcıların cevaplarının yer aldığı sistemdeki cevaplar SPSS programında analiz edilerek sayısal verilere dökülmüştür.

3.5. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada ulaşılması beklenen birincil amaç başta belirtildiği üzere ABD’de yaşayan doktora derecesine sahip olan ve diaspora ağı üyesi Türk bilim adamlarının Türkiye yerine ABD’nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıklarının ortaya koyulmasıdır. Diğer amaç ise; bilim adamlarının üye oldukları Türk diaspora

ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıklarının belirlenmesidir. Ayrıca Türk devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlayıp sağlamadığı ve Türk diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamalarında devlet politikalarının belirleyiciliği de test edilmesi amaçlanan iddialar arasındadır. Bu kapsamda araştırmada test edilecek hipotezler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

Hipotez 1: ABD'de yaşayan ağ üyeleri ağırlıklı olarak buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Hipotez 2: Diaspora ağları Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamamaktadır. (Diaspora ağları Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlama açısından ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır).

Hipotez 3: Devlet politikaları beyin göçünden kalkınma sağlamamaktadır (Devlet politikaları beyin göçünden kalkınma sağlama açısından ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır).

Hipotez 4: Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamalarında belirleyici olmaktadır.

- a) Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye ile bağlantı kurmalarında belirleyici olmaktadır.
- b) Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye ile mesleki işbirliğine gitmelerinde belirleyici olmaktadır.
- c) Devlet politikaları diaspora ağlarının yönetimlerinin Türkiye ile birlikte hareket etme çabalarında belirleyici olmaktadır.
- d) Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamada gönüllü bir yaklaşım sergilemelerinde belirleyici olmaktadır.

Elde edilecek puanlar açısından ağ üyesi bilim adamlarının Türkiye'deki çalışmalarda yer almamaları Türkiye yerine ABD'nin kalkınmasına katkı sağladıklarını destekleyen bir sonucu ortaya koyacaktır. Ayrıca ağ üyelerinin algıları arasında üye oldukları ağların Türkiye'ye katkıları açısından bir farklılığın olmaması ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamadığı şeklinde yorumlanacaktır. Aynı

şekilde Türk devlet politikalarının ABD'deki vatandaşlarına yönelik faaliyetleri açısından ağ üyeleri arasında bir farklılaşma olmaması Türkiye'nin beyin göçünden kalkınma sağlamadığına yönelik bir algıyı ortaya koyacaktır.

3.6. Araştırmanın Bulguları

3.6.1. Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler

3.6.1.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgileri

Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri sekiz başlık altında toplanmıştır. Bunlar; cinsiyet, yaş, medeni durum, akademik unvan, çalışma hayatında bulunma süresi, bulunulan ülkede yaşama süresi, çalışmakta olduğu kuruluş türü ve uzmanlık alanı başlıklarından oluşmaktadır.

Tablo 16'da görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyet bilgilerine ilişkin dağılımları açısından % 23,3'ü (53 kişi) kadın, % 76,7'si (174 kişi) ise erkektir. Buna göre; erkek katılımcılar kadın katılımcılarla karşılaştırıldığında yüksek bir temsil kabiliyetine sahiptir.

Yaş kategorisinde; katılımcıların % 10,6'sı (24 kişi) 25-30 yaş aralığında; % 36,6'sı (83 kişi) 31-35 yaş aralığında, % 24,2'si (55 kişi) 36-40 yaş aralığında, % 13,7'si (31 kişi) 41-45 yaş aralığında, % 4,8'i (11 kişi) 46-50 yaş aralığında ve % 10,1'i (23 kişi) ise 51 yaş ve üzeri aralıkta yer almaktadır. Dağılımdan görüleceği üzere 40 yaş ve altındaki katılımcılar toplam katılımcılar içerisinde yüksek bir orana sahiptir.

Medeni durum açısından; katılımcıların % 22'sinin (50 kişi) bekâr, % 73,6'sının (167 kişi) evli ve % 4'ünün (9 kişi) boşanmış olduğu gözlemlenmektedir. 1 kişi ise soruya cevap vermemiştir.

Akademik unvan sahibi olup olmadıkları dikkate alındığında; katılımcıların % 59,9'u (136 kişi) akademik unvan sahibi iken % 40,1'i (91 kişi) akademik unvan sahibi olmadığını belirtmiştir. Akademik unvan sahibi olan katılımcıların % 24,7'si (56 kişi) araştırmacı (researcher), % 1,3'ü (3 kişi) öğretim görevlisi (lecturer), %

18,9'u (43 kişi) yardımcı doçent doktor (assistant professor), % 8,4'ü (19 kişi) doçent doktor (associate professor) ve % 6,6'sı (15 kişi) profesör (professor) düzeyinde görev yapmaktadır.

Tablo 16: Türk Bilim Adamlarının Sosyo-Demografik Özellikleri

		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	53	23,3
	Erkek	174	76,7
Yaş	25-30 yaş	24	10,6
	31-35 yaş	83	36,6
	36-40 yaş	55	24,2
	41-45 yaş	31	13,7
	46-50 yaş	11	4,8
	51 yaş ve üzeri	23	10,1
Medeni durum	Bekâr	50	22,0
	Evli	167	73,6
	Boşanmış	9	4,0
	Cevap vermeyen	1	0,4
Akademik unvan sahibi olma	Evet	136	59,9
	Araştırmacı-Researcher	56	24,7
	Öğretim görevlisi-Lecturer	3	1,3
	Yardımcı Doçent Doktor-Assistant Professor	43	18,9
	Doçent Doktor-Associate Professor	19	8,4
	Profesör-Professor	15	6,6
	Hayır	91	40,1
Çalışma hayatında bulunma süresi	0-5 yıl	69	30,4
	6-10 yıl	59	26,0
	11-15 yıl	41	18,1
	16-20 yıl	23	10,1
	21 yıl ve üzeri	34	15,0
	Cevap vermeyen	1	0,4
Bulunulan ülkede yaşama süresi	0-5 yıl	16	7,0
	6-10 yıl	80	35,2
	11-15 yıl	61	26,9
	16-20 yıl	29	12,8
	21 yıl ve üzeri	40	17,6
	Cevap vermeyen	1	0,4
Çalışmakta olduğu kuruluş türü*	Devlet Üniversitesi	73	29,7
	Özel/Vakıf Üniversitesi	34	13,8
	Araştırma Merkezi (Devlet)	11	4,5
	Araştırma Merkezi (Özel)	36	14,6
	Özel şirket (Araştırma Merkezi Niteliğinde Olmayan)	87	35,4
	Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş	4	1,6
	Diğer	1	0,4
Uzmanlık alanı	Sosyal Bilimler	28	12,3
	Fen/Doğa Bilimleri	34	15,0
	Mühendislik/Mimarlık Bilimleri	145	63,9
	Sağlık Bilimleri	20	8,8

* İlgili soruda çoktan seçmeli cevap hakkı olması nedeniyle bu soruyu cevaplayan katılımcıların sayısı anketi cevaplayan katılımcı sayısından fazla görünmektedir.

Çalışma hayatında bulunma süreleri açısından tablo 16'nın devamında; katılımcıların % 30,4'ü (69 kişi) 0-5 yıl süresince, % 26'sı (59 kişi) 6-10 yıl süresince, % 18,1'i (41 kişi) 11-15 yıl süresince, % 10,1'i (23 kişi) 16-20 yıl süresince ve % 15'i (34 kişi) 21 yıl ve üzeri sürelerle çalışma hayatında yer almaktadır. 1 kişi (% 0,4) ise soruyu cevaplandırmamıştır.

Bulunulan ülkede yaşama süresi başlığında; katılımcıların % 7'si (16 kişi) 0-5 yıl süresince, % 35,2'si (80 kişi) 6-10 yıl süresince, % 26,9'u (61 kişi) 11-15 yıl süresince, % 12,8'i (29 kişi) 16-20 yıl süresince, % 17,6'sı (40 kişi) 21 yıl ve üzeri süre boyunca ABD'de yaşamakta olduğunu belirtmiştir. 1 kişi (% 0,4) ise ilgili soruya cevap vermemiştir.

Çalışmakta olduğu kuruluş türü kategorisinde; katılımcıların % 29,7'si (73 kişi) devlet üniversitesinde, % 13,8'i (34 kişi) özel/vakıf üniversitesinde, % 4,5'i (11 kişi) devlete bağlı araştırma merkezlerinde, % 14,6'sı (36 kişi) özel statüdeki araştırma merkezlerinde, % 35,4'ü (87 kişi) araştırma merkezi niteliğinde olmayan özel şirketlerde, % 1,6'sı (4 kişi) kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda ve % 0,4'ü de (1 kişi) diğer olarak adlandırılan kuruluş türünde istihdam edilmektedir.

Uzmanlık alanı kategorisinde ise; katılımcıların % 12,3'ünün (28 kişi) sosyal bilimler, % 15'inin (34 kişi) fen/doğa bilimleri, % 63,9'unun (145 kişi) mühendislik/mimarlık bilimleri ve % 8,8'inin (20 kişi) ise sağlık bilimleri alanında uzmanlaştıkları görülmektedir. Dört kategoride yer alan katılımcıların önemli bir bölümü mühendislik/mimarlık bilimleri alanındaki kişilerden oluşmaktadır.

3.6.1.2. Katılımcıların Ağ Üyeliğine İlişkin Bilgileri

Katılımcıların ağ üyeliğine ilişkin bilgileri kapsamında; üye oldukları ağın niteliği, türü ve ne kadar süredir söz konusu ağlara üye oldukları sorularına cevap aranmıştır. Alınan cevaplar doğrultusunda ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmektedir.

Tablo 17: Üye Olunan Ağın Niteliği*

	Sayı	%
Akademik/Bilimsel ağ	156	68,7
Mesleki ağ	57	25,1
Diğer ağ	14	6,2
Toplam	227	100,0

*İlgili soru çoktan seçmeli soru özelliğinde olup katılımcıların birinci öncelikte üye olduğu ağ dikkate alınmıştır.

Üye olunan ağın niteliği başlığında; katılımcıların % 68,7'si (156 kişi) akademik/bilimsel ağ, % 25,1'i (57 kişi) mesleki ağ ve % 6,2'si (14 kişi) diğer ağlara üye olduklarını belirtmişlerdir. Her üç ağın üye sayısı karşılaştırıldığında akademik/bilimsel ağ üyeleri sahip olduğu üyeler açısından mesleki ağlar ve diğer ağlar içerisinde birinci sırada yer alırken, mesleki ağlar ikinci sırada gelmekte ve onu diğer ağlar izlemektedir.

Tablo 18: Üye Olunan Ağın Türü*

	Sayı	%
Sanal/İnternet temelli ağ	163	45,9
Dernek	142	40,0
Platform	45	12,7
Diğer	5	1,4
Toplam	355	100,0

*İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınması nedeniyle bu soruyu cevaplayan katılımcı sayısı anketi cevaplayan genel katılımcı sayısından fazla görünmektedir.

Üye olunan ağın türü başlığında; katılımcıların sanal/internet temelli ağ, dernek, platform ve diğer olmak üzere dört farklı kategoride yer alan ağa üye oldukları görülmektedir. Söz konusu kategoriler içerisinde katılımcıların % 45,9'u (163 kişi) sanal/internet temelli ağ üyesi, % 40'ı (142 kişi) dernek üyesi, % 12,7'si (45 kişi) platform üyesi ve % 1,4'ü (5 kişi) diğer ağ üyesi olduklarını belirtmişlerdir.

Üye olduğunuz ağ/ağlara ne kadar süredir üyesiniz sorusuna ise; akademik ağ üyesi katılımcıların % 1,3'ü (2 kişi) 1 yıldan az süredir, % 32'si (50 kişi) 1-5 yıl arası, % 34,6'sı (54 kişi) 6-10 yıl arası, % 18,6'sı (29 kişi) 11-15 yıl arası, % 12,8'i (20 kişi) 16 yıl ve üzeri süre üye olduklarını belirtmiştir. 1 kişi ise soruyu yanıtlamamıştır. Mesleki ağ üyesi katılımcıların % 5,3'ü (3 kişi) 1 yıldan az süredir, % 36,8'i (21 kişi) 1-5 yıl arası, % 31,6'sı (18 kişi) 6-10 yıl arası, % 10,5'i (6 kişi) 11-15 yıl arası, % 12,3'ü (7 kişi) 16 yıl ve üzeri süredir ağ üyesi olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar arasında 2 kişi (% 3,5) soruyu yanıtsız bırakmıştır. Diğer ağ

üyeleri içerisinde yer alan katılımcıların % 21,4'ü (3 kişi) 1-5 yıl arası, % 14,3'ü (2 kişi) 6-10 yıl arası, % 35,7'si (5 kişi) 11-15 yıl arası, % 14,3'ü (2 kişi) 16 yıl ve üzeri süre ağ üyesi olduklarını belirtmiştir. Soruyu 2 kişi (% 14,3) yanıtlamamıştır.

3.6.1.3. Katılımcıların Türkiye ile İşbirliği Yapma Durumlarına İlişkin Bilgileri

Türkiye ile işbirliği yapmaları başlığında; katılımcıların Türkiye'yle bireysel ya da ortaklaşa herhangi bir çalışma içerisinde yer alıp almadıkları ve söz konusu çalışmalarda üye oldukları ağın herhangi bir etkisinin olup olmadığı yönündeki sorulara cevap aranmıştır. Bu kapsamda yer alan sorulara aşağıda yer verilmektedir:

Türkiye'deki çalışmalarda yer alma durumuna göre; katılımcılardan % 26,4'ü (60 kişi) Türkiye'deki çalışmalarda yer aldığını, % 73,6'sı ise (167 kişi) herhangi bir çalışmada yer almadığını ifade etmiştir. Ulaşılan sonuç katılımcıların büyük çoğunluğunun Türkiye'yle herhangi bir mesleki ilişki içerisinde bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 19: Türkiye'de Yer Alınan Çalışmalar*

	Sayı	%
Araştırma-geliştirme projelerinde yer alma	38	27,9
Seminer, kurs, liderlik programları vb. çalışmalara katılma	35	25,7
Dönemsel misafir öğretim elemanı olarak ders verme	10	7,4
Türkiye'deki meslektaşlarıyla ortaklaşa kitap editörlüğü yapma ve/veya kitap/makale yazma	33	24,3
Kişi/kuruluşlara danışmanlık hizmeti verme	18	13,2
Diğer	2	1,5
Toplam	136	100,0

*İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınması nedeniyle soruyu cevaplayan katılımcı sayısı Türkiye'deki çalışmalarda yer alan katılımcı sayısından fazla görünmektedir.

Türkiye'deki çalışmalarda yer alanların hangi çalışmalar içerisinde bulunduğu başlığında ise; katılımcıların % 27,9'u (38 kişi) araştırma-geliştirme projelerinde yer alma, % 25,7'si (35 kişi) seminer, kurs, liderlik programları vb. çalışmalara katılma, % 7,4'ü (10 kişi) dönemsel olarak misafir öğretim elemanı şeklinde ders verme, % 24,3'ü (33 kişi) Türkiye'deki meslektaşlarıyla ortaklaşa kitap editörlüğü yapma ve/veya kitap/makale yazma, % 13,2'si (18 kişi) kişi/kuruluşlara danışmanlık hizmeti verme yoluyla Türkiye'ye katkı sağladığını belirtirken % 1,5'i (2 kişi) diğer seçeneğini işaretlemiştir.

Tablo 20: Türkiye’deki Çalışmalardan Haberdar Olma Biçimi*

	Sayı	%
Türkiye’deki kuruluş/kuruluşlar tarafından bilgilendirilme yoluyla	29	29,6
Üye olduğum ağ aracılığıyla	17	17,3
Yurtdışındaki resmi Türk temsilcilikleri ile Arkadaşlar	2	2,0
Diğer	42	42,9
Toplam	8	8,2
	98	100,0

*İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınması nedeniyle soruyu cevaplayan katılımcı sayısı Türkiye’deki çalışmalarda yer alan katılımcı sayısından fazla görünmektedir.

Türkiye’de yer alınan çalışmalardan nasıl haberdar oldukları sorusuna söz konusu çalışmalarda yer alan katılımcıların % 29,6’sı (29 kişi) Türkiye’deki kuruluş/kuruluşlar tarafından bilgilendirilme yoluyla, % 17,3’ü (17 kişi) üye oldukları ağ aracılığıyla, % 2’si (2 kişi) yurtdışındaki resmi Türk temsilcilikleri aracılığıyla ve % 42,9’u ise (42 kişi) arkadaşları tarafından haberdar edildiklerini belirtmiş; % 8,2’si (8 kişi) ise diğer seçeneğini işaretlemiştir.

Tablo 21: Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Almada Belirleyici Olan Unsurlar*

	Sayı	%
Üye olduğum ağ	13	14,9
Bireysel girişim/çaba	43	49,4
Devlet kuruluş/kuruluşları	18	20,7
Özel sektör	11	12,6
Diğer	2	2,3
Toplam	87	100,0

*İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınması nedeniyle soruyu cevaplayan katılımcı sayısı Türkiye’deki çalışmalarda yer alan katılımcı sayısından fazla görünmektedir.

Türkiye’deki çalışmalarda yer almalarında belirleyici olan unsur/unsurların neler olduğu sorusuna söz konusu çalışmalarda yer alan katılımcıların % 14,9’u (13 kişi) üye olduğum ağ, % 49,4’ü (43 kişi) bireysel girişim/çaba, % 20,7’si (18 kişi) devlet kuruluş/kuruluşları, % 12,6’sı (11 kişi) özel sektör ve % 2,3’ü (2 kişi) diğer olarak cevap vermiştir. Cevapların oransal dağılımından görüleceği üzere Türkiye’yle mesleki ilişkileri devam eden katılımcıların yaklaşık yarısının kendi girişimleri sonucunda Türkiye’deki çalışmalarda yer aldıkları ortaya çıkmakta ve gerek üye oldukları ağların gerekse devletin bu konudaki girişimlerinin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Üye olunan ağın Türkiye’de yer alınan çalışmalarda etkili olup olmadığı konusunda katılımcıların % 26,7’si (16 kişi) evet, % 50’si (30 kişi) hayır, % 21,7’si (13 kişi) ise bir fikrim yok cevabını işaretlemiş ve % 1,7’si (1 kişi) soruya cevap vermemiştir. Türkiye’deki çalışmalarda yer alan katılımcıların yarısının üye oldukları ağların etkililiği konusunda olumsuz düşünmesi ve önemli bir kısmının da konuyla ilgili herhangi bir fikrinin olmaması ağların Türkiye’de etkili bir rol üstlenmediklerini ortaya koymaktadır.

“Üye olduğunuz ağın faaliyetlerinden bağımsız olarak uzmanlığınızla ilgili alanlarda Türkiye’deki çalışmalarda yer aldınız mı?” sorusunu Türkiye’deki çalışmalarda yer aldığını belirten katılımcıların % 75’i (45 kişi) evet, % 21,7’si (13 kişi) hayır olarak cevaplandırmış, katılımcıların % 3,3’ü (2 kişi) ise soruya cevap vermemiştir. Ortaya çıkan dağılım, katılımcıların önemli bir bölümünün Türkiye’deki çalışmalarda yer almalarında daha çok kendi çabalarının etkili olduğu ve üye oldukları ağın bu konuda yeterince faaliyet göstermediği görüşünü destekleyici niteliktedir.

Türkiye’de yer alınan çalışmaların toplam süresine ilişkin olarak; katılımcıların % 38,3’ü (23 kişi) altı aydan az süreyle, % 6,7’si (4 kişi) altı ay-bir yıla kadar, % 53,3’ü (32 kişi) bir yıl ve üzeri süreyle görev aldıklarını belirtmiştir. Katılımcıların % 1,7’si (1 kişi) soruya cevap vermemiştir.

Tablo 22:Türkiye’de Yer Alınan Çalışmalar Kapsamında Çalışılan Kurumlar*

	Sayı	%
Devlet Üniversitesi	31	30,4
Özel/Vakıf Üniversitesi	29	28,4
Araştırma merkezi (Devlet)	11	10,8
Araştırma merkezi (Özel)	9	8,8
Özel şirket (Araştırma merkezi niteliğinde olmayan)	12	11,8
Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş	8	7,8
Diğer	2	2,0
Toplam	102	100,0

*İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınması nedeniyle soruyu cevaplayan katılımcı sayısı Türkiye’deki çalışmalarda yer alan katılımcı sayısından fazla görünmektedir.

Türkiye’de yer aldıkları çalışmalar kapsamında hangi kurumlarda çalıştıkları sorusunu; söz konusu çalışmalarda yer alan katılımcıların % 30,4’ü (31 kişi) devlet üniversitesi, % 28,4’ü, (29 kişi) özel/vakıf üniversitesi, % 10,8’i (11 kişi) araştırma

merkezi (devlet), % 8,8'i (9 kişi) araştırma merkezi (özel), % 11,8'i (12 kişi) araştırma merkezi niteliğinde olmayan özel şirket, % 7,8'i (8 kişi) kâr amacı gütmeyen kuruluş ve % 2'si (2 kişi) diğer olarak belirtmiştir.

Tablo 23: Türkiye'deki Çalışmaların Devam Etmeme Nedeni*

	Sayı	%
İçinde bulunduğum projenin sona ermesi	18	45,0
Parasal teşviklerin yetersiz olması	6	15,0
Türkiye'deki çalışma koşulları konusunda yaşanan aksilikler/yetersizlikler	10	25,0
Diğer	6	15,0
Total	40	100,0

*İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınmakta ve soruyu cevaplayan katılımcı sayısında Türkiye'deki çalışmaları devam etmeyen katılımcılar dikkate alınmaktadır.

“Türkiye’de yer aldığınız çalışmalar aktif olarak devam ediyor mu?” sorusuna; katılımcıların % 50’si (30 kişi) çalışmalarının devam ettiğini, % 50’si (30 kişi) devam etmediğini belirtmiştir. Çalışmalarının devam etmediğini belirten katılımcıların % 45’i (18 kişi) içinde bulunduğu projenin sona ermesini, % 15’i (6 kişi) parasal teşviklerin yetersiz olmasını, % 25’i (10 kişi) Türkiye’deki çalışma koşulları konusunda yaşanan aksilikler/yetersizlikleri gerekçe göstermiş ve % 15’i (6 kişi) ise diğer seçeneğini işaretlemiştir.

3.6.2. Ölçklere İlişkin Geçerlik Analizi

3.6.2.1. Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Geçerlik Analizi

Diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi kapsamında; örneklem yeterliliğini ortaya koymak amacıyla KMO ve Bartlett testinden yararlanılmıştır. Ardından açıklanan toplam varyans ile ölçeği oluşturan faktör sayısı belirlenmiştir. Faktör sayısının belirlenmesi sonrasında döndürülmüş toplam faktör matrisinde ölçekte yer alan soruların hangi faktörler içerisinde yer aldıklarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Açıklamalar tablolar eşliğinde sırasıyla yer almaktadır.

Tablo 24: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Testi		,934
	Yaklaşık Ki-Kare	2886,368
Bartlett Küresellik Testi	Sd	91
	<i>p</i>	,000

KMO testinde örneklem yeterliğinin 0,7 ve üzeri değer alması, örneklem yeterliğinin iyi olduğunu göstermektedir.³⁶⁰ KMO ve Bartlett Testi tablosunda diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğine ilişkin örneklem yeterliği değeri 0,934'tür. Söz konusu değer $KMO \geq 0,7$ şartını sağlamaktadır. Bu durum örneklem sayısının analizi yapmaya yeterli olduğunu göstermektedir. Ayrıca *p* değeri anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$).

Kline, alan araştırmalarında faktör sayısının belirlenmesinde çeşitli kriterlerin kullanımına olanak sağlayan tekniklerin var olduğunu ileri sürmektedir. Bu teknikler içerisinde kurama dayanan faktör sayısından yola çıkılarak belirli bir sayının bilgisayara girilmesi yoluyla istenilen faktör sayısının ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir.³⁶¹ Bu argümanı destekleyecek biçimde faktör sayısının belirlenmesinde özdeğerlerin faktörü açıklama oranları da dikkate alınmaktadır. Özdeğerler toplam varyansın % 80-90'ını karşılıyor ise söz konusu araştırma için k tane faktör belirlenebilir ya da yamaç grafiği çizilerek eğimin azaldığı yahut ortadan kalktığı yere kadar olan noktaya kadar gelen özdeğerler dikkate alınarak faktör sayısı ortaya konulmuş olur.³⁶² Söz konusu araştırma için oluşturulan iki ayrı ölçekte Kline tarafından ileri sürülen kurama dayalı faktör sayısı belirleme yönteminden yararlanılmış ve özdeğerlerin yüksek olma kriteri de aynı araştırmada dikkate alınmıştır.

³⁶⁰ Abdullah Can, **SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi**, 3. bs., Ankara, Pegem, 2014, s. 303.

³⁶¹ Rex B. Kline, **Principles and Practise of Structural Equation Modeling**, Third ed., London, The Guilford Press, 2011, s. 116.

³⁶² Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu ve Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları**, 3. bs., Ankara, Pegem, 2014, s. 192.

Tablo 25: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Açıklanan Toplam Varyans

Madde Sayısı	Başlangıç Özdeğerleri			Yükler Karesinin Çıkarım Toplamı			Yükler Karesinin Döndürme Toplamı		
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	8,643	61,737	61,737	8,643	61,737	61,737	3,537	25,265	25,265
2	1,493	10,665	72,402	1,493	10,665	72,402	2,974	21,244	46,509
3	,853	6,093	78,495	,853	6,093	78,495	2,731	19,506	66,014
4	,653	4,664	83,158	,653	4,664	83,158	2,400	17,144	83,158
5	,396	2,826	85,985						
6	,315	2,249	88,233						
7	,296	2,113	90,347						
8	,266	1,897	92,243						
9	,241	1,722	93,965						
10	,234	1,671	95,636						
11	,181	1,296	96,932						
12	,166	1,188	98,120						
13	,139	,995	99,116						
14	,124	,884	100,000						

Kline'in ileri sürdüğü kurama dayalı faktör sayısı belirleme yöntemine göre maddelerin özdeğerleri ve varyans oranlarının yer aldığı tablo 25'te diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğini oluşturan faktör sayısı -açıklanan varyans oranları da dikkate alındığında- paket programa dört olarak girilmiştir. Faktörlerin başlangıç özdeğerleri içerisinde; 1. faktörün özdeğeri 8,643 iken 2. faktörün özdeğeri 1,493, 3. faktörün özdeğeri 0,853 ve 4. faktörün özdeğeri 0,653 olarak ortaya çıkmaktadır. Özdeğeri 1'den küçük olan 3. ve 4. maddelerin faktör olarak belirginleşmelerinde ise açıklanan toplam varyans oranını yükselterek ölçeğe olumlu katkı sağladıkları gerekçe gösterilmektedir. Görüldüğü üzere dört faktör toplam varyansın % 83,158'ini açıklamaktadır.

Diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği faktör analizi aşamasında, istenen faktör sayısının dört olarak girilmesinin ardından gerçekleştirilen döndürülmüş faktör matrisi sonuçlarına göre bazı maddelerde binişiklik sorunu ortaya çıkmıştır. Bu konuda Can, birden fazla faktörle ilgisi bulunan maddenin bir başka faktörle olan ilişki düzeyinin daha fazla olması durumunda o maddenin yüksek ilişki gösterdiği faktör altında yer alması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca maddelerin farklı

maddeler arasında gösterdiği ilişki düzeyi arasındaki farkın 0,1'den fazla olması gerekmektedir.³⁶³

Tablo 26: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Döndürülmüş Faktör Matrisi

Alt Boyutlar	Madde No	Faktörler			
		1	2	3	4
Kaynak Ülkeyle Bağlantı	s3	0,887	0,197	0,177	0,169
	s2	0,881	0,188	0,228	0,105
	s4	0,845	0,272	0,213	0,194
	s1	0,745	0,306	0,261	0,247
Mesleki İşbirliği	s7	0,264	0,809	0,290	0,198
	s6	0,281	0,751	0,322	0,299
	s8	0,246	0,740	0,319	0,329
	s5	0,341	0,654	0,150	0,400
Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası	s15	0,289	0,289	0,817	0,222
	s17	0,236	0,229	0,799	0,328
	s16	0,270	0,341	0,759	0,260
Diaspora Gönüllülüğü	s11	0,153	0,338	0,233	0,797
	s12	0,212	0,293	0,303	0,790
	s13	0,314	0,292	0,441	0,618

Binişik maddeler arasında 0,1'den az farkın yer aldığı maddeler içerisinde, puan farkının birbirine en yakın olduğu maddeden başlamak üzere öncelikle 14. soru analizden çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. Maddeler arasında binişiklik sorununun devam etmesi nedeniyle madde puanları arasındaki farkın en yakın olduğu 10. soru da analizden çıkarılmış ve faktör analizi yeniden yapılarak döndürme işlemi tamamlanmıştır. Ortaya çıkan analizde binişiklik sorununun halen devam etmesi üzerine 9. soru da analizden çıkarılarak gerçekleştirilen döndürülmüş faktör analizinin son hali yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Maddeler arasında binişiklik sorununun sona erdiği ve faktör sayısının dört olarak belirlendiği döndürülmüş faktör matrisi sonuçlarına göre; birinci faktör kaynak ülkeyle bağlantı, ikinci faktör mesleki işbirliği, üçüncü faktör ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası ve dördüncü faktör diaspora gönüllülüğü olarak belirlenmiştir. Döndürme işlemi sonrasında 1., 2., 3. ve 4. soruların kaynak ülkeyle bağlantı boyutu, 5., 6., 7., ve 8. soruların mesleki işbirliği boyutu, 11., 12. ve 13. soruların diaspora gönüllülüğü

³⁶³ Can, a.g.e., s. 307.

boyutu ve 15., 16., 17. soruların ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutu içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte binişiklik sebebiyle analizden çıkarılan 9. ve 10. sorularla birlikte diaspora gönüllülüğü boyutunu karşılayan soru sayısı üçe düşmüştür. Ayrıca analiz öncesinde ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutuna ait olan 14. sorunun binişiklik sorunu nedeniyle analizden çıkarılmasının ardından ilgili boyutu karşılayan soru sayısı üç olarak belirginleşmiştir. Diğer taraftan kaynak ülkeyle bağlantı ve mesleki işbirliği boyutlarının soru sayıları ve ait oldukları faktörler korunmuştur.

3.6.2.2. Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Geçerlik Analizi

Devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği geçerlik analizinde öncelikle KMO ve Bartlett testine yer verilerek örneklem sayısının analiz için uygunluğu test edilmiştir. Ardından açıklanan toplam varyans oranı ve döndürülmüş toplam faktör matrisinin yer aldığı tabloların yer aldığı analiz süreci tablolar eşliğinde sırasıyla açıklanmıştır.

Tablo 27: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Testi		,957
	Yaklaşık Ki-Kare	6372,538
Bartlett Küresellik Testi	Sd	276
	<i>p</i>	,000

KMO ve Bartlett Testine ilişkin tablo 27’de devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği örneklem yeterliği değeri açısından 0,957’dir. Bu değer örneklem sayısının analizi yapmaya yeterli olduğunu göstermektedir. Aynı tabloda yer alan *p* değeri de anlamlı bulunmuştur. ($p < 0,05$).

Devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeğini oluşturan faktör sayısı paket programa beş olarak girildiğinde ortaya çıkan döndürülmüş faktör analizinin sonucuna göre; ulusaşırı hareketlilik boyutu üç ayrı boyuta ayrılmış ve ayrılan boyutlar içerisinde iki boyutu oluşturan soru sayıları ait oldukları faktörün ortaya çıkmasında yetersiz görüldüğünden beşli yapı analizin gerçekleştirilmesinde uygun bulunmamıştır. Bunun üzerine faktör sayısı dört olarak seçilerek faktör analizi

tekrarlanmıştır. Beşli yapıyla karşılaştırıldığında soru sayılarının daha anlamlı ve dengeli dağıldığı dörtlü faktör yapısı esas alınarak gerçekleştirilen döndürülmüş faktör analizinde bazı maddeler arasında binişiklik sorunuyla karşılaşılmış ve maddeler içerisinde puanlar arasındaki farkın birbirine en yakın olduğu 33. soru analizden çıkarılarak döndürme işlemi yinelenmiştir. Ortaya çıkan yeni yapıda binişiklik sorununun devam etmesi üzerine puanlar arasındaki farkın en az olduğu 26. soru da analizden çıkarılarak döndürme işlemi tekrarlanmıştır. Binişiklik sorununun sona ermesiyle ortaya çıkan dört faktörlü yapı içerisinde ulaşılan döndürülmüş faktör analizinin sonucuna göre, özdeğeri 1'den büyük olan faktör sayısı üç iken, 1'den küçük faktör sayısı bir olarak belirginleşmiştir.

Tablo 28: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Açıklanan Toplam Varyans

Madde Sayısı	Başlangıç Özdeğerleri			Yükler Karesinin Çıkarım Toplamı			Yükler Karesinin Döndürme Toplamı		
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	15,680	65,335	65,335	15,680	65,335	65,335	7,110	29,623	29,623
2	1,738	7,242	72,577	1,738	7,242	72,577	4,505	18,770	48,393
3	1,039	4,330	76,906	1,039	4,330	76,906	3,917	16,321	64,714
4	,857	3,571	80,477	,857	3,571	80,477	3,783	15,763	80,477
5	,604	2,516	82,993						
6	,485	2,022	85,015						
7	,447	1,862	86,877						
8	,380	1,582	88,459						
9	,307	1,280	89,739						
10	,298	1,240	90,979						
11	,258	1,077	92,056						
12	,249	1,036	93,092						
13	,211	,878	93,970						
14	,191	,795	94,764						
15	,182	,757	95,521						
16	,170	,709	96,230						
17	,165	,689	96,919						
18	,144	,598	97,517						
19	,129	,537	98,055						
20	,120	,502	98,557						
21	,096	,400	98,957						
22	,088	,367	99,324						
23	,086	,357	99,680						
24	,077	,320	100,000						

Alt boyutlar içerisinde 1. faktörün özdeğeri 15,680, 2. faktörün özdeğeri 1,738, 3. faktörün özdeğeri 1,039 ve 4. faktörün özdeğeri 0,857 olarak belirginleşmiştir.

Döndürme işlemi sonrası ortaya çıkan açıklanan toplam varyans oranına göre ise dört faktör toplam varyansın % 80,477'sini açıklamaktadır.

Tablo 29: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Döndürülmüş Faktör Matrisi

Alt Boyutlar	Madde no	Faktörler			
		1	2	3	4
Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi	s39	0,804	0,221	0,124	0,234
	s38	0,802	0,240	0,222	0,252
	s37	0,794	0,323	0,226	0,179
	s36	0,790	0,259	0,240	0,186
	s41	0,769	0,279	0,300	0,277
	s42	0,763	0,297	0,287	0,250
	s35	0,750	0,458	0,174	0,201
	s40	0,667	0,354	0,406	0,258
	s43	0,644	0,240	0,488	0,315
	s34	0,639	0,481	0,168	0,239
Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik	s32	0,416	0,736	0,293	0,265
	s30	0,460	0,724	0,328	0,189
	s31	0,443	0,703	0,288	0,203
	s29	0,365	0,692	0,340	0,247
	s28	0,336	0,634	0,235	0,358
	s27	0,336	0,602	0,398	0,404
Uluslararası Faaliyetlere Katılım	s25	0,220	0,214	0,776	0,141
	s24	0,319	0,277	0,736	0,279
	s22	0,250	0,380	0,673	0,370
	s23	0,311	0,355	0,658	0,333
Uluslararası Hareketlilik	s18	0,289	0,279	0,075	0,824
	s19	0,291	0,197	0,274	0,803
	s21	0,287	0,204	0,458	0,719
	s20	0,241	0,288	0,429	0,716

Tablo 29’da görüldüğü üzere literatürde iki farklı boyut olarak ortaya koyulan “bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutunun soruları (34., 35., 36., 37. ve 38. soru) ve “kurumlararası koordinasyon” boyutuna ait sorular (39., 40., 41., 42., ve 43. soru) döndürme işleminin ardından bir faktör içerisinde yer almıştır. Böylelikle ortaya çıkan yeni boyut her iki boyutu da içerecek şekilde “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” olarak isimlendirilmiştir. Bununla birlikte “bilgi akışı ve erişim” boyutuna ait sorular (27., 28. ve 29. soru) ve “ilişkilerin sürekliliği” boyutu içerisinde yer alan soruların (30.,

31. ve 32. soru) da bir faktör altında toplanmaları sonucu bu boyuta “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu adı verilmiştir. Diğer taraftan döndürme işlemi öncesinde sekiz sorudan oluşan ulusaşırı hareketlilik boyutunun ilk dört sorusu (18., 19., 20. ve 21. soru) ile ikinci dört sorusu (22., 23., 24. ve 25. soru) döndürme işlemi sonrasında iki farklı boyuta ayrılmıştır. İlk dört sorunun aynı faktör altında yer alması nedeniyle ulusaşırı hareketlilik boyutu aynen korunmuştur. İkinci dört sorunun ayrı bir faktör olarak belirginleşmesiyle bu soruların oluşturduğu boyuta ise “ulusaşırı faaliyetlere katılım” boyutu adı verilmiştir. Özellikle ikinci gruptaki sorularda devlet politikalarının ABD’deki vatandaşları ve onların üye oldukları ağlarla bir araya gelmek amacıyla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanmasına ilişkin rolünün öne çıkması ve devletin ABD’deki vatandaşları ile vatandaşlarının üye oldukları ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılımına vurgu yapılması ortaya çıkan yeni boyutun ulusaşırı faaliyetlere katılım boyutu olarak adlandırılmasında belirleyici olmuştur. Özetle “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutu on sorulu (34., 35., 36., 37., 38., 39., 40., 41., 42., ve 43. soru) bir yapı, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu altı sorulu (27., 28., 29., 30., 31. ve 32. soru) bir yapı, “ulusaşırı faaliyetlere katılım boyutu” dört sorulu (22., 23., 24. ve 25. soru) bir yapı ve “ulusaşırı hareketlilik” boyutu dört sorudan (18., 19., 20. ve 21. soru) oluşan bir yapı ortaya koymaktadır.

3.6.3. Ölçeklerin Alt Boyutlarının Güvenirliği

3.6.3.1. Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Alt Boyutları Güvenirlik Analizi

Geçerlik analizinin ardından ölçek alt boyutlarının güvenilirlik analizlerinin yer aldığı bu aşamada, diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutları olarak kaynak ülkeyle bağlantı boyutu, mesleki işbirliği boyutu, diaspora gönüllülüğü boyutu ve ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutunun güvenilirlik testlerine ilişkin sonuçları ile madde toplam istatistikleri tablolarına yer verilmektedir.

a) Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Güvenirlik Analizi

Madde toplam istatistikleri tablolarında yer alan düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısının ölçeği açıklama kabiliyeti açısından alması gereken aralık dilimleri, maddelerin kaliteleri konusunda fikir vermektedir. Buna göre madde toplam istatistikleri tablolarında yer alan maddelerle ilgili olarak aşağıdaki üç durum kabul edilmektedir:³⁶⁴

- 0,30 ve üzerindeki maddeler iyi maddelerdir.
- 0,20 ile 0,30 arasındaki maddeler zorunlu durumlarda ölçme aracına dâhil edilebilir.
- 0,20'nin altında bir değer alıyorsa söz konusu maddelerin ölçme aracından çıkarılması gerekmektedir.

Tablo 30: Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,939	4

Kaynak ülkeyle bağlantı boyutuna ilişkin güvenirlik testi sonucuna göre; Cronbach's Alpha değeri 0,939'dur. Değerden anlaşılacağı üzere, söz konusu boyuta ait soruların yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 31: Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde No	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının alacağı değer
s1	7,0529	12,325	,796	,635	,938
s2	7,0308	11,074	,871	,763	,915
s3	7,0352	11,070	,879	,784	,912
s4	7,1101	11,603	,874	,771	,914

³⁶⁴ Can, a.g.e., s. 370.

Tablo 31’de yer verildiği üzere, kaynak ülkeyle bağlantı boyutu içerisinde yer alan dört sorunun düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları yüksek değerlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla dört sorunun her birinin ölçeğe yüksek katkı sağladıkları rahatlıkla söylenmektedir.

b) Mesleki İşbirliği Boyutu Güvenirlik Analizi

Mesleki işbirliği boyutu güvenirlik analizinin sonuçlarına tablo 32 ve tablo 33’te detaylı olarak yer verilmektedir.

Tablo 32: Mesleki İşbirliği Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,913	4

Mesleki işbirliği boyutu için gerçekleştirilen güvenirlik testi esas alındığında; Cronbach’s Alpha değeri 0,913 olarak bulunmuştur. Söz konusu değer yüksekliği ilgili boyutun da yüksek derecede güvenilir sorulardan oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 33: Mesleki İşbirliği Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach’s Alpha güvenirlik katsayısının alacağı değer
s5	6,6344	10,144	,741	,578	,910
s6	6,6872	9,835	,836	,720	,876
s7	6,8458	10,051	,812	,714	,885
s8	6,8194	9,804	,825	,686	,880

Tablo 33’te yer aldığı üzere; mesleki işbirliği boyutunu oluşturan dört maddenin değerlerinin yüksek olması, ölçeğe katkıları açısından iyi maddeler olduğunu göstermektedir. Zira düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının aldıkları değerler dikkate alındığında katsayılar 0,741 ile 0,836 arasında değişmektedir. Bir başka ifadeyle; madde katsayılarının yüksek olması, mesleki işbirliği boyutu içerisindeki soruların ölçeğe yüksek düzeyde katkı sağladığının göstergesidir.

c) Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Güvenirlik Analizi

Diaspora gönüllülüğü boyutu güvenirlik analizi sonuçlarına aşağıda yer verilmektedir.

Tablo 34: Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,874	3

Diaspora gönüllülüğü boyutu güvenirlik testine ilişkin; Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının 0,874 değer alması, bu kategorideki soruların güvenirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 35: Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının alacağı değer
s11	5,2687	5,233	,757	,583	,824
s12	5,1718	4,966	,798	,638	,786
s13	5,4714	5,914	,727	,535	,852

Diaspora gönüllülüğü madde toplam istatistikleri tablosunda, söz konusu boyutu oluşturan her üç sorunun ölçme yüksek düzeyde katkı sağladığı görülmektedir. Öyle ki 11. sorunun ölçme katkısı 0,757 iken 12. sorunun katkısı 0,798 ve 13. sorunun katkısı 0,727 düzeyindedir.

d) Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Güvenirlik Analizi

Ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutu güvenirlik analizi tablo 36 ve tablo 37'nin sonuçları ışığında aşağıda değerlendirilmektedir.

Tablo 36: Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,916	3

Ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutu güvenilirlik testi sonucunda ilgili boyutun Cronbach's Alpha değerinin 0,916 olması, soruların yüksek düzeyde güvenilirliğini kanıtlamaktadır.

Tablo 37: Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının alacağı değer
s15	4,3612	4,577	,864	,747	,851
s16	4,4846	5,047	,809	,664	,897
s17	4,3260	4,743	,821	,684	,888

Ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası madde toplam istatistikleri tablosunda; düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının yüksek olması üç sorunun ölçeğe yüksek düzeyde katkı sağladığının göstergesidir. Her bir sorunun ölçeğe olan katkılarına bakıldığında ise; 15. soru 0,864, 16. soru 0,809 ve 17. soru 0,821 düzeyinde katkıya sahiptir.

3.6.3.2. Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Ölçeği Alt Boyutları Güvenirlik Analizi

Bu aşamada devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeğini oluşturan dört alt boyutun güvenilirlik analizleri yer almaktadır. Bu amaçla “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutu, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” boyutu ve “ulusaşırı hareketlilik” boyutu özelinde güvenilirlik testleri ve madde toplam istatistikleri tablolarına yer verilmektedir.

a) Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi Boyutu Güvenirlik Analizi

Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi boyutuna ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları tablo 38 ve 39’da gösterilmektedir.

Tablo 38: Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi Boyutu

Güvenirlik Testi	
Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,968	10

Tablo 38 esas alındığında; kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi boyutu güvenilirlik testi Cronbach's Alpha değeri 0,968 olup yüksek düzeyde güvenilirliğe işaret etmektedir.

Tablo 39: Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının alacağı değer
s34	17,3348	63,339	,798	,742	,966
s35	17,2423	61,689	,882	,834	,963
s36	17,1189	61,999	,843	,763	,965
s37	17,1498	62,792	,875	,792	,964
s38	17,0705	61,800	,863	,786	,964
s39	17,2159	63,267	,813	,699	,966
s40	17,2599	63,388	,853	,788	,964
s41	17,2555	63,448	,890	,849	,963
s42	17,2379	62,846	,877	,841	,964
s43	17,2247	63,750	,832	,776	,965

“Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutunu oluşturan her bir soru ölçeğe yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır. Öyle ki en düşük katkı sağlama düzeyi ile 34. soru (0,798) yer alırken en yüksek katkı sağlama düzeyi 0,890 ile 41. soruya aittir.

b) Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik Boyutu Güvenirlik

Analizi

“Bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu güvenilirlik analizi sonuçlarına tablo 40 ve tablo 41’de yer alan veriler ışığında ulaşılmaktadır.

Tablo 40: Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru sayısı
,950	6

Tablo 40'ta yer verilen güvenilirlik testi sonucunda bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik boyutuna ilişkin Cronbach's Alpha değerinin 0,950 düzeyinde yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 41: Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının alacağı değer
s27	9,1586	22,249	,840	,752	,941
s28	9,0881	21,992	,778	,676	,949
s29	9,1322	21,434	,844	,728	,941
s30	9,2775	21,210	,893	,842	,935
s31	9,2467	21,302	,843	,809	,941
s32	9,2952	21,687	,885	,817	,936

Bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik boyutu madde toplam istatistikleri tablosunda; ilgili boyutu oluşturan altı sorunun ölçeğe yüksek düzeyde katkı sağladığı dikkat çekmektedir. Buna göre; sırasıyla 27. soru 0,840, 28. soru 0,778, 29. soru 0,844, 30. soru 0,893, 31. soru 0,843 ve 32. soru 0,885 değeri ile ölçeğe yüksek düzeyde katkıya sahiptir.

c) Ulusaşırı Faaliyetlere Katılım Boyutu Güvenirlik Analizi

Tablo 42 ve tablo 43'te yer alan verilerde ulusaşırı faaliyetlere katılım boyutu güvenilirlik analizi sonuçları detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 42: Ulusaşırı Faaliyetlere Katılım Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,898	4

Uluslararası faaliyetlere katılım boyutuna ilişkin Cronbach's Alpha değerinin 0,898 olması, ilgili boyutun yüksek düzeyde güvenilir sorulardan oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 43: Uluslararası Faaliyetlere Katılım Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının alacağı değer
s22	6,5066	8,463	,811	,736	,855
s23	6,4978	8,685	,801	,731	,859
s24	6,3084	8,612	,815	,667	,854
s25	6,2599	8,830	,677	,509	,906

Tablo 43 değerlendirildiğinde, uluslararası faaliyetlere katılım boyutunu temsil eden dört sorunun ölçeğe yüksek düzeyde katkıları görülmektedir. Öyle ki; 24. soru 0,815, 22. soru 0,811, 23. soru 0,801 ve 25. soru 0,677 düzeyinde katkıya sahiptir.

d) Uluslararası Hareketlilik Boyutu Güvenirlik Analizi

Uluslararası hareketlilik boyutu kapsamında ulaşılan güvenilirlik analizi sonuçları tablo 44 ve tablo 45 kapsamında ele alınmıştır.

Tablo 44: Uluslararası Hareketlilik Boyutu Güvenirlik Testi

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
,926	4

Uluslararası hareketlilik boyutu güvenilirlik testinde Cronbach's Alpha değerinin 0,926 olması soruların güvenilirliğinin yüksek düzeyde sağlandığını göstermektedir.

Tablo 45: Ulusaşırı Hareketlilik Boyutu Madde Toplam İstatistikleri Tablosu

Madde no	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların ortalaması	Madde ölçme aracından çıkarıldığında maddelere verilen puanların varyansı	Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısı	Çoklu korelasyon katsayısının karesi	Madde ölçme aracından çıkarıldığında ölçmenin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının alacağı değer
s18	6,6211	9,679	,784	,661	,921
s19	6,7269	9,854	,843	,735	,899
s20	6,6960	10,097	,849	,776	,898
s21	6,7313	10,003	,846	,793	,899

Tablo 45'te görüleceği üzere; ulusaşırı hareketlilik boyutuna ilişkin gözlemlenen dört sorunun her biri ölçeğe yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır. Madde puanlarının ayrı ayrı katkıları sıralandığında ise; 18. soru 0,784, 19. soru 0,843, 20. soru 0,849 ve 21. soru 0,846 düzeyinde ölçeğe katkıda bulunmaktadır. Bu durum ulusaşırı hareketlilik boyutunu oluşturan soruların ölçeğe yüksek düzeyde katkı sağladıklarını göstermektedir.

3.6.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Bu aşamada araştırmada hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında ABD'deki ağ üyesi Türk bilim adamlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıkları, Türk bilim adamlarının üye oldukları ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıkları, devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlayıcı politikalara hizmet edip etmediği ve diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamalarında devlet politikalarının belirleyiciliği başlıkları ayrı ayrı ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçları aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1: ABD'de yaşayan ağ üyeleri ağırlıklı olarak buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Ağ üyelerinin kaynak ülkeleri yerine buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağladıkları hipotez 1'in test edilmesi frekans tablosu ve çapraz tablolar ile ortaya koyulmuştur. Birinci aşamada ağ üyelerine Türkiye'deki çalışmalarda yer alıp almadıkları sorulmuş ve çeşitli istatistiksel sonuçlara yer verilmiştir. Bu aşamada çapraz tablolardan yararlanılarak üye olunan ağın niteliğinin, uzmanlık alanının ve üye olunan ağın türünün ağ üyelerinin Türkiye'deki çalışmalarda yer almaları

konusunda farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Üye olunan ağın niteliği kapsamında ağlar; akademik/bilimsel ağ, mesleki ağ ve diğer ağ olmak üzere üç sınıflandırmaya ayrılmıştır. Üye olunan ağın türü başlığında ise; sanal/internet temelli ağ, dernek, platform ve diğer ağ olmak üzere ağlar dört farklı grupta sınıflandırılmıştır. Diğer taraftan Türkiye'yle mesleki ilişki içerisinde bulunan katılımcıların Türkiye'de yer aldıkları çalışmaların aktif olarak devam edip etmediği ve devam etmeme nedenleri de sorgulanmıştır. Hipotez 1'in test edildiği tabloların sonuçları aşağıdadır.

Tablo 46: Üye Olunan Ağın Niteliği ve Türkiye'deki Çalışmalarda Yer Alma

Türkiye'deki çalışmalarda yer alma	Evet		Hayır		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Üye olunan ağın niteliği						
Akademik/bilimsel ağ	45	28,8	111	71,2	156	100,0
Mesleki ağ	13	22,8	44	77,2	57	100,0
Diğer ağ	2	14,3	12	85,7	14	100,0
Toplam	60	26,4	167	73,6	227	100,0

Türkiye'deki çalışmalarda yer alıp almadıkları açısından katılımcıların % 26,4'ü (60 kişi) Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalarda yer aldığını; buna karşılık % 73,6'sı (167 kişi) herhangi bir çalışmada yer almadığını belirtmiştir. Türkiye'deki çalışmalarda yer alanların üye oldukları ağın niteliğine göre değişip değişmediğine ilişkin yer verilen tablo 46'da akademik/bilimsel ağ üyeleri, mesleki ağ üyeleri ve diğer ağ üyeleri Türkiye'deki çalışmalarda yer almama yönünde bir davranış kalıbı ortaya koymaktadırlar. Öyle ki akademik/bilimsel ağ üyelerinin % 71,2'si (111 kişi), mesleki ağ üyelerinin % 77,2'si (44 kişi) ve diğer ağ üyelerinin ise % 85,7'si (12 kişi) Türkiye'yle herhangi bir çalışma içerisinde bulunmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 47: Üye Olunan Ağın Niteliği ve Türkiye'deki Çalışmalarda Yer Alma Ki-Kare Testi

	Değer	sd	Asymp. p (Çift yönlü)
Pearson Ki-Kare	1,915 ^a	2	,384
Olabilirlik oranı	2,063	2	,357
Doğrusal bağlantı	1,885	1	,170
Geçerli örneklem sayısı	227		

a. Beklenen değeri 5'in altında olan hücre sayısı 1 (%16,7) olup en düşük beklenen değer 3,70'tir.

Ki-kare testi sonucunda p değeri 0,384 olup akademik/bilimsel ağ üyeleri, mesleki ağ üyeleri ve diğer ağ üyelerinin yer aldığı üç grup arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 48: Uzmanlık Alanı ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma

Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma	Evet		Hayır		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Uzmanlık Alanı						
Sosyal bilimler	11	39,3	17	60,7	28	100,0
Fen/doğa bilimleri	8	23,5	26	76,5	34	100,0
Mühendislik/Mimarlık bilimleri	34	23,4	111	76,6	145	100,0
Sağlık bilimleri	7	35,0	13	65,0	20	100,0
Toplam	60	26,4	167	73,6	227	100,0

Dört uzmanlık alanı içerisinde sosyal bilimler alanındaki katılımcıların % 60,7’si (17 kişi), fen/doğa bilimleri alanındaki katılımcıların % 76,5’i (26 kişi), mühendislik/mimarlık bilimlerindeki katılımcıların % 76,6’sı (111 kişi), sağlık bilimlerindeki katılımcıların ise % 65’i (13 kişi) Türkiye’deki çalışmalarda yer almadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 49: Uzmanlık Alanı ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma Ki-Kare Testi

	Değer	sd	Asymp. p (Çift yönlü)
Pearson Ki-Kare	3,945 ^a	3	,267
Olabilirlik oranı	3,733	3	,292
Doğrusal bağlantı	,717	1	,397
Geçerli örneklem sayısı	227		

a. Beklenen değeri 5’in altında olan hücre sayısı yoktur (% 0,0) En düşük beklenen değer 5,29’dur.

Uzmanlık alanlarına göre yer verilen ki-kare testi sonucunda sosyal bilimler, fen/doğa bilimleri, mühendislik/mimarlık bilimleri ve sağlık bilimleri açısından dört grup arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 50: Üye Olunan Ağın Türü ve Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma

Türkiye’deki Çalışmalarda Yer Alma	Evet		Hayır		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Üye Olunan Ağın Türü						
Sanal/İnternet Temelli Ağ	Sayı	40	123	163		
	%	24,5	75,5	100,0		
Dernek	Sayı	37	105	142		
	%	26,1	73,9	100,0		
Platform	Sayı	16	29	45		
	%	35,6	64,4	100,0		
Diğer	Sayı	1	4	5		
	%	20,0	80,0	100,0		
Toplam	Sayı	57	163	220		
	%	25,9	74,1	100,0		

Türkiye’deki çalışmalarda yer alıp almadıklarına ilişkin katılımcılardan alınan cevapların üye olunan ağın türüne göre de değişmediği ortaya çıkmaktadır. Ağlar

içerisinde; sanal/internet temelli ağ üyelerinin % 75,5'i (123 kişi), dernek üyelerinin % 73,9'u (105 kişi), platform üyelerinin % 64,4'ü (29 kişi) ve diğer ağ üyelerinin % 80'i (4 kişi) Türkiye'deki çalışmalarda yer almadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 51: Türkiye'de Yer Alınan Çalışmaların Devam Etme Durumu

	Sayı	%
Evet devam ediyor	30	50,0
Hayır devam etmiyor	30	50,0
Toplam	60	100,0

Tablo 51'de ise; katılımcıların Türkiye'de yer aldıkları çalışmalarının devam edip etmediği sorusuna verdikleri cevaplar yarı yarıya temsil kabiliyeti göstermektedir. Zira katılımcılardan yalnızca 30 kişi (% 50) çalışmalarının devam ettiğini ifade ederken, diğer 30 kişi (% 50) söz konusu çalışmalarının devam etmediğini belirtmiştir.

Ankete katılan örneklem sayısının 227 kişi olduğu dikkate alındığında toplam katılımcılar içerisinde söz konusu çalışmaların devam etme durumuna verilen cevapların ağırlığı farklı bir anlam kazanmaktadır. Öyle ki; 227 kişiden 30 kişinin Türkiye'deki çalışmalarını devam ettirmesi toplamda % 13,21 düzeyinde bir orana karşılık gelmektedir. Tersinden bakıldığında bu durum, ankete katılan toplam katılımcıların % 86,79'unun Türkiye'yle aktif olarak herhangi bir mesleki ilişki içerisinde bulunmadığını göstermektedir. Türkiye'deki çalışmalarının devam etmediğini belirten katılımcıların yüksek bir orana karşılık gelmesi, ABD'de yaşayan doktora derecesine sahip olan ve ağ üyesi bilim adamlarının daha çok ABD'ye hizmet ettikleri ve ABD'nin kalkınmasında aktif olarak rol üstlendiklerini doğrulamaktadır. (Hipotez kabul edilmiştir).

Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye'deki çalışmalarının devam etmeme gerekçesi olarak katılımcıların % 45'i (18 kişi) içinde bulunduğu projenin sona ermesi, % 15'i (6 kişi) parasal teşviklerin yetersiz olması, % 25'i (10 kişi) Türkiye'deki çalışma koşulları konusunda yaşanan aksilikler/yetersizlikler ve % 15'i (6 kişi) diğer nedenleri gerekçe göstermişlerdir.*

* İlgili soruda katılımcılara çoktan seçmeli cevap hakkı tanınması nedeniyle soruyu cevaplayan katılımcı sayısında Türkiye'de yer aldığı çalışmaları devam etmeyen katılımcılar dikkate alınmaktadır.

Hipotez 2: Diaspora ağları Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamamaktadır. (Diaspora ağları Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlama açısından ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır).

Bu aşamada akademik/bilimsel ağ, mesleki ağ ve diğer ağ üyelerinin üye oldukları ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıkları diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğini oluşturan dört alt boyut üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır. “Kaynak ülkeyle bağlantı boyutu”, ağ üyelerinin Türkiye'ye ilişkin güncel gelişmelerden haberdar olabildikleri iyi işleyen ve çeşitlilik sunan iletişim kaynaklarına sahip olmaları ve bu sayede Türkiye'yle ilgili haberleri güncel olarak öğrenebilmelerini; “mesleki işbirliği” boyutu, ağların Türkiye'deki kurum ve kişilerle ortak çalışma/projeler gerçekleştirerek ağ üyelerini söz konusu çalışmalarda yer almaları için teşvik etmeleri ve ağların bu konuda fırsat oluşturmalarını; “diaspora gönüllülüğü” boyutu, ağların Türkiye'ye bilgi ve yetenek transferini aktarmada gönüllülük esasıyla hareket etmelerinin yanı sıra, Türkiye'de nitelikli insanların yetişmesine katkı sağlama ve çeşitli projeler yoluyla Türkiye'nin kalkınması konusundaki istekliliklerini; “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” boyutu ise, ağ yönetimlerinin Türkiye'nin kalkınması amacıyla Türkiye'de devlet ve özel sektör kuruluşlarıyla bir araya gelme, yurtdışında düzenledikleri etkinliklere devlet ve özel sektörün katılımını sağlamak amacıyla gerekli girişimleri üstlenebilme ve Türkiye'nin kalkınma ihtiyaçlarını karşılayan fonksiyonel birimlere sahip olabilmelerini ifade etmektedir. Ağ üyelerinin algıları yönüyle diaspora ağlarının kalkınma katkısını oluşturan dört alt boyut açısından grup ortalamaları arasındaki anlamlılık ilişkisine yer verilen sonuçlar tablo 52'de görülmektedir.

Tablo 52: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı ANOVA Testi

Alt Boyutlar		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	<i>p</i>
Kaynak Ülkeyle Bağlantı	Gruplar arası	6,574	2	3,287	2,659	,072
	Gruplar içi	276,857	224	1,236		
	Toplam	283,431	226			
Mesleki İşbirliği	Gruplar arası	2,893	2	1,447	1,349	,262
	Gruplar içi	240,169	224	1,072		
	Toplam	243,062	226			
Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası	Gruplar arası	1,228	2	,614	,532	,588
	Gruplar içi	258,447	224	1,154		
	Toplam	259,675	226			
Diaspora Gönüllülüğü	Gruplar arası	3,097	2	1,548	1,228	,295
	Gruplar içi	282,410	224	1,261		
	Toplam	285,507	226			

Gruplar arası anlamlılık ilişkisi sonucunda dört alt boyutun aldıkları değerlere bakıldığında; *p* değerinin “kaynak ülkeyle bağlantı” boyutu için 0,072; “mesleki işbirliği” boyutu için 0,262, “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutu” için 0,588 ve “diaspora gönüllülüğü” boyutu için 0,295 olması ağ üyelerinin üyesi oldukları ağların kaynak ülkenin kalkınmasına katkı sağlamaya yönelik algıları açısından aralarında anlamlı bir farklılaşma olmadığını göstermektedir ($p>0,05$). (Hipotez kabul edilmiştir).

Tablo 53’te yer alan betimsel istatistikler tablosunda görüleceği üzere; ağ üyelerinin grup ortalamaları birbirine yakındır. Alt boyutlar içerisinde grup ortalamalarının en düşük olduğu boyut sıralamasında birinci sırada “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” (2,1953) boyutu yer almakta ve bu boyut kapsamında akademik/bilimsel ağ üyeleri (2,2393), mesleki ağ üyeleri (2,1287) ve diğer ağ üyelerinin (1,9762) ortalamalarından olumsuz bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Ortaya çıkan bu durum; her üç ağ üyesinin üyesi oldukları ağların yönetimlerinin Türkiye’deki kuruluşlar ile bir araya gelebilme ve bu konuda sorumluluk alabilme konusunda yeterli çabayı sarf etmedikleri algısını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kaynak ülkeyle bağlantı, mesleki işbirliği ve diaspora gönüllülüğü alt boyutlarının grup ortalamalarının da düşük seyretmesi, benzer şekilde ağ üyeleri açısından üye oldukları ağların Türkiye’yle yeterince bağlantı kuramamaları, Türkiye’yle mesleki işbirliği içerisinde yeterince yer almamaları ve

Türkiye’ye bilgi ve yetenek transferini gerçekleştirmede gönüllülük esasıyla hareket edebilme, Türkiye’de nitelikli insanların yetişmesine katkı sağlama ve çeşitli projeler yoluyla Türkiye’nin kalkınması konusundaki isteklilikleri açısından Türkiye’ye yeterli katkı sağlamadıklarını ifade eden bir algıyı ortaya koymaktadır. Söz konusu alt boyutlar açısından ağların Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 53: Diaspora Ağlarının Kalkınma Katkısı Betimsel İstatistikler Tablosu

Alt Boyutlar		Sayı	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	95% Ortalamaların Güven Aralığı		Alt Sınır	Üst sınır
						Alt sınır	Üst sınır		
Kaynak Ülkeyle Bağlantı	Akademik/ Bilimsel ağ	156	2,4615	1,13740	,09106	2,2817	2,6414	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	2,0658	,96423	,12772	1,8099	2,3216	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	2,3036	1,36642	,36519	1,5146	3,0925	1,00	4,75
	Toplam	227	2,3524	1,11988	,07433	2,2060	2,4989	1,00	5,00
Mesleki İşbirliği	Akademik/ Bilimsel ağ	156	2,3237	1,03027	,08249	2,1608	2,4867	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	2,0658	,96539	,12787	1,8096	2,3219	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	2,1607	1,34310	,35896	1,3852	2,9362	1,00	4,75
	Toplam	227	2,2489	1,03706	,06883	2,1133	2,3845	1,00	5,00
Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası	Akademik/ Bilimsel ağ	156	2,2393	1,07816	,08632	2,0688	2,4098	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	2,1287	1,07599	,14252	1,8432	2,4142	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	1,9762	1,01665	,27171	1,3892	2,5632	1,00	4,33
	Toplam	227	2,1953	1,07192	,07115	2,0551	2,3355	1,00	5,00
Diaspora Gönüllülüğü	Akademik/ Bilimsel ağ	156	2,7201	1,12737	,09026	2,5418	2,8984	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	2,4503	1,05690	,13999	2,1699	2,7307	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	2,7143	1,32599	,35438	1,9487	3,4799	1,00	4,33
	Toplam	227	2,6520	1,12397	,07460	2,5050	2,7990	1,00	5,00

Hipotez 3: Devlet politikaları beyin göçünden kalkınma sağlamamaktadır (Devlet politikaları beyin göçünden kalkınma sağlama açısından ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır).

Hipotezin test edilmesi aşamasında akademik/bilimsel ağ, mesleki ağ ve diğer ağ üyeleri arasında “devlet politikalarının kalkınma katkısı”nı oluşturan alt boyutlar açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Bunlar içerisinde “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutu,

devletin ABD’deki vatandaşlarını Türkiye’ye kazandırabilmek amacıyla kendi bünyesindeki kuruluşları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, resmi temsilciler ve yurtdışındaki ağlar ile birlikte ve uyumlu çalışarak etkin politikalar üretebilmesinin yanı sıra devletin ABD’deki vatandaşlarının bilgi ve uzmanlıklarından yararlanabilmek amacıyla bürokratik engelleri kaldırarak özendirici politikalar izlemesini; “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik boyutu”, devletin ABD’deki vatandaşlarına erişebilmek amacıyla iletişim kanalları ve veri tabanını etkin biçimde kullanarak Türkiye’deki gelişmelerden haberdarlığı sağlayan bilgi akışı ve erişimi sağlamanın yanı sıra Türkiye’nin ABD’deki vatandaşlarıyla olan ilişkilerinde onlara güven vererek, yanlarında olduğunu hissettirme ve ilişkilerini kesintisiz biçimde devam ettirme çabalarını; “ulusaşırı faaliyetlere katılım boyutu”, devletin ABD’deki vatandaşları ve onların üye oldukları ağlarla bir araya gelmek amacıyla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanmasının yanı sıra ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılımını; “ulusaşırı hareketlilik” boyutu ise devletin ABD’deki vatandaşları ve onların üye oldukları ağlarla ilgilenerek yine vatandaşları ve üye oldukları ağlarla bir araya gelmek için fırsat oluşturmasını ifade etmektedir. Ağ üyelerinin algıları arasında devlet politikalarının kalkınma katkısını oluşturan dört alt boyut açısından anlamlılık ilişkisine yer verilen sonuçlar aşağıdadır.

Tablo 54: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı ANOVA Testi

Alt Boyutlar		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	<i>p</i>
Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi	Gruplar arası	,335	2	,167	,215	,807
	Gruplar içi	174,350	224	,778		
	Toplam	174,685	226			
Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik	Gruplar arası	1,769	2	,885	1,032	,358
	Gruplar içi	191,971	224	,857		
	Toplam	193,740	226			
Ulaşırı Faaliyetlere Katılım	Gruplar arası	,991	2	,496	,531	,589
	Gruplar içi	209,047	224	,933		
	Toplam	210,039	226			
Ulaşırı Hareketlilik	Gruplar arası	2,932	2	1,466	1,369	,257
	Gruplar içi	239,926	224	1,071		
	Toplam	242,858	226			

Tablo 54 incelendiğinde; devlet politikalarının kalkınma katkısı alt boyutlarına ilişkin anlamlılık ilişkisinde grup ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı

görülmektedir ($p>0,05$). Buna göre; kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi boyutu 0,807, bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik boyutu 0,358, ulusaşırı faaliyetlere katılım boyutu 0,589, ulusaşırı hareketlilik boyutu 0,257 değerini almıştır.

Tablo 55: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Betimsel İstatistikler Tablosu

Alt Boyutlar		Sayı	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	95% Ortalamaların Güven Aralığı		Alt Sınır	Üst Sınır
						Alt Sınır	Üst Sınır		
Kurumlararası Koordinasyon ile Bilgi ve Yetenek Transferinin Özendirilmesi	Akademik/ Bilimsel ağ	156	1,9090	,88364	,07075	1,7692	2,0487	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	1,8860	,92860	,12300	1,6396	2,1324	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	2,0571	,62230	,16632	1,6978	2,4164	1,00	3,00
	Toplam	227	1,9123	,87917	,05835	1,7973	2,0273	1,00	5,00
Bilgi Akışı ve Erişim ile İlişkilerde Süreklilik	Akademik/ Bilimsel ağ	156	1,8077	,91525	,07328	1,6629	1,9524	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	1,8450	,98191	,13006	1,5845	2,1056	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	2,1786	,79115	,21144	1,7218	2,6354	1,00	3,67
	Toplam	227	1,8399	,92588	,06145	1,7188	1,9610	1,00	5,00
Ulusaşırı Faaliyetlere Katılım	Akademik/ Bilimsel ağ	156	2,1715	,95664	,07659	2,0202	2,3228	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	2,0175	1,00207	,13273	1,7517	2,2834	1,00	5,00
	Diğer ağ	14	2,1429	,91837	,24545	1,6126	2,6731	1,00	4,00
	Toplam	227	2,1311	,96404	,06399	2,0050	2,2571	1,00	5,00
Ulusaşırı Hareketlilik	Akademik/ Bilimsel ağ	156	2,2628	1,06589	,08534	2,0942	2,4314	1,00	5,00
	Mesleki ağ	57	2,0702	,97371	,12897	1,8118	2,3285	1,00	4,75
	Diğer ağ	14	2,5357	,90860	,24283	2,0111	3,0603	1,00	3,75
	Toplam	227	2,2313	1,03663	,06880	2,0957	2,3669	1,00	5,00

Devlet politikalarının kalkınma katkısı betimsel istatistikler tablosunda; akademik/bilimsel ağ, mesleki ağ ve diğer ağ üyelerinin verdikleri cevaplar açısından grup ortalamaları birbirlerine yakın olup oldukça düşük düzeydedir. Grup ortalamaları, katılımcıların devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeğini oluşturan dört alt boyut açısından olumsuz bir algı içerisinde olduklarını göstermektedir. Her üç ağ üyesinin grup ortalamaları dikkate alındığında alt boyutlar içerisinde; “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” 1,8399, “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” 1,9123, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” 2,1311 ve “ulusaşırı hareketlilik” boyutu 2,2313 ortalamaya sahiptir. Ağ üyeleri açısından; Türkiye’nin ABD’deki vatandaşlarının bilgi ve tecrübelerinden yeterince faydalanamayarak vatandaşlarını Türkiye’ye kazandırabilmek amacıyla kurumsal

mekanizmalarını yeterince kullanamadığı, iletişim kanallarını yeterli biçimde kullanamayıp vatandaşlarıyla ilişkilerinde istikrara ve güvene dayalı kesintisiz bir ilişki sergileyemediği, ABD’deki vatandaşlarıyla bir araya gelebilme ve onlarla ilgilenebilme amacıyla Türkiye’nin ABD’deki vatandaşlarına yönelik kurumsal ve fiziksel anlamda gerekli adımları yeterince atmadığı kanaati ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla her üç ağı üye olan katılımcılar Türkiye’nin devlet politikalarının beyin göçünden kalkınmaya katkı sağlamadığı konusunda olumsuz bir kanaate sahiptir (Hipotez kabul edilmiştir).

Hipotez 4: Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamalarında belirleyici olmaktadır.

a) Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye ile bağlantı kurmalarında belirleyici olmaktadır.

Bu aşamada devlet politikalarının diaspora ağları üzerinde belirleyiciliğinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Basit doğrusal regresyon analizinin gerçekleştirildiği analiz kapsamında oluşturulan iki ölçeğin alt boyutları bağımlı değişken ve bağımsız değişken biçiminde ayrıştırılmıştır.

Regresyon analizi kapsamında; devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeğini temsil eden “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, “ulusaşırı faaliyetlere katılım”, ve “ulusaşırı hareketlilik” alt boyutları bağımsız değişkenler; diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğini temsil eden “kaynak ülkeyle bağlantı”, “mesleki işbirliği”, “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” ve “diaspora gönüllülüğü” alt boyutları bağımlı değişkenler olarak yer almıştır.

Analiz sürecinde dört bağımsız değişkenin dört bağımlı değişken üzerindeki belirleyiciliği her bir bağımlı değişkene regresyon modelinde ayrı ayrı yer verilmesiyle ortaya koyulmuştur. İlk aşamada; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız

değişkenlerinin “kaynak ülkeyle bağlantı” bağımlı değişkeni üzerindeki belirleyiciliklerinin analiz edildiği regresyon analizine ilişkin tablo ve açıklamalara aşağıda yer verilmektedir.

Tablo 56: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Kaynak Ülkeyle Bağlantı Boyutu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
Kaynak ülkeyle bağlantı	Model sabiti	,991	,171		5,798	,000
	Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi	,163	,136	,128	1,198	,232
	Bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik	,013	,144	,011	,091	,927
	Uluslararası faaliyetlere katılım	,348	,117	,300	2,979	,003
	Uluslararası hareketlilik	,127	,098	,117	1,287	,199

R kare; 0,235 (bir bağımsız değişken)

Regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlılığını test etmek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA testi sonucunda p ; 0,000 bulunduğundan model bir bütün olarak anlamlıdır.

Tablo 56’da yer alan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki regresyon analizinden görüleceği üzere; devlet politikalarının kalkınma katkısını oluşturan alt boyutlar içerisinde; uluslararası faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin kaynak ülkeyle bağlantı bağımlı değişkenini belirleyiciliği anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Modelde yalnızca bir bağımsız değişkenin anlamlı bulunması, hipotezin bir yönüyle kabul edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan anlamlı bulunmayan üç bağımsız değişken, diaspora ağlarının Türkiye ile bağlantı kurabilmeleri üzerinde farklılaştırıcı bir etki ortaya koymamış ve bu kapsamda “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” ve “uluslararası hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin “kaynak ülkeyle bağlantı” bağımlı değişkenini belirleyiciliği yönünde bir ilişki kurulamamıştır.

Bağımlı değişkeni açıklayıcılığı açısından dört bağımsız değişkenin R kare değeri 0,256 iken bağımsız değişkenlerden anlamlı bulunmayan “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” ve “uluslararası hareketlilik” modelden çıkarıldıktan sonra

regresyon analizi tekrarlanmış ve R kare değeri 0,235 olarak bulunmuştur. Her iki R kare değeri arasındaki farkın oldukça küçük olması, modelden çıkarılan üç bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklayıcılıkta önemli bir etkilerinin olmadığını göstermektedir. Buna göre; ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeni kaynak ülkeyle bağlantı bağımlı değişkenini % 23 oranında açıklamaktadır.

Regresyon ilişkisinin yönü itibarı ile ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin kaynak ülkeyle bağlantı bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. (Beta; 0,300). Dolayısıyla devletin ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi ve bu amaçla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, gerek ABD’deki vatandaşları gerekse ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılımını içeren çabalarının artması ağların Türkiye’yle bağlantı kurmalarını artırıcı bir rol ortaya koymaktadır.

- b)** Devlet politikaları diaspora ağlarının Türkiye ile mesleki işbirliğine gitmelerinde belirleyici olmaktadır.

Basit doğrusal regresyon analizine dayandırılan hipotez 4’ün ikinci alt başlığı olarak; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin mesleki işbirliği bağımlı değişkeni üzerindeki belirleyiciliklerine yer verilen analizin sonuçları aşağıdadır.

Tablo 57: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Mesleki İşbirliği Boyutu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
Mesleki İşbirliği	Model sabiti	1,042	,160		6,510	,000
	Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi	,163	,127	,138	1,281	,202
	Bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik	,047	,135	,042	,350	,726
	Uluslaşırı faaliyetlere katılım	,329	,109	,306	3,010	,003
	Uluslaşırı hareketlilik	,048	,092	,048	,518	,605

R kare; 0,223 (bir bağımsız değişken)

Devlet politikalarının kalkınma katkısı alt boyutları içerisinde ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin mesleki işbirliği bağımlı değişkeni üzerindeki belirleyiciliği anlamlı bulunmuştur. ($p < 0,05$). Bağımsız değişkenler içerisinde ulusaşırı faaliyetlere katılım değişkeninin anlamlı bulunması hipotezin bir yönüyle kabul edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan modelde “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin diaspora ağlarının Türkiye ile mesleki işbirliği içerisinde yer almalarını belirleyicilikleri açısından bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla anlamlı bulunmayan üç bağımsız değişkenin esas alındığı devlet politikaları, diaspora ağlarının Türkiye ile mesleki işbirliği içerisinde yer almalarına yönelik yaklaşımlarını olumlu ya da olumsuz yönde farklılaştıran bir etki ortaya koymamıştır.

Modelin anlamlılığını açıklayan ANOVA testi sonucuna göre; p değerinin 0,000 bulunması modelin bir bütün olarak anlamlılığını kanıtlamaktadır. Diğer taraftan dört bağımsız değişkenin yer aldığı modelde R kare değeri 0,240 iken, anlamlı bulunmayan “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin modelden çıkarılmasının ardından bir bağımsız değişkenin yer aldığı analizde yeni R kare değeri küçük bir düşüş göstererek 0,223 olarak yer almıştır. Buna göre; model içerisinde anlamlı bulunan ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeni mesleki işbirliği bağımlı değişkenini % 22 oranında açıklamaktadır.

Regresyon modelinde ilişkinin yönü ele alındığında; ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeni mesleki işbirliği bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilemektedir (Beta; 0,306).

Uluslaşırı faaliyetlere katılım kapsamında devletin ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi ve bu amaçla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, ABD’deki vatandaşları ve ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılımını içeren çabalarının artması diaspora

ağlarının Türkiye’de kişi ve/veya kurumlarla mesleki işbirliği içerisinde yer almalarına yönelik yaklaşımlarını arttırıcı bir rol üstlenmektedir.

- c) Devlet politikaları diaspora ağlarının yönetimlerinin Türkiye ile birlikte hareket etme çabalarında belirleyici olmaktadır.

Regresyon analizinin üçüncü aşamasında; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, ulusaşırı faaliyetlere katılım” ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” bağımlı değişkeni üzerindeki belirleyicilikleri araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına aşağıdaki tablodan ulaşılmaktadır.

Tablo 58: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Ağ Yönetiminin Kaynak Ülkeyle Birlikte Hareket Etme Çabası Boyutu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
Ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası	Model sabiti	,740	,155		4,764	,000
	Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi	,163	,123	,134	1,320	,188
	Bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik	,090	,131	,078	,687	,493
	Uluslaşırı faaliyetlere katılım	,402	,106	,361	3,785	,000
	Uluslaşırı hareketlilik	,055	,089	,053	,613	,541

R kare; 0,309 (bir bağımsız değişken)

Tablo 58’de yer alan regresyon analizine göre; uluslaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” bağımlı değişkenini belirleyiciliği anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Uluslaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin anlamlı bulunması hipotezin bir yönüyle kabul edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan üç bağımsız değişkenin model içerisinde anlamlı bulunmaması, bağımlı değişkeni belirleyicilikleri açısından ilişki kurulmasını olanaksızlaştırmaktadır. Dolayısıyla anlamlı bulunmayan üç bağımsız değişkenin esas alındığı devlet politikaları, ağların yönetimlerinin Türkiye ile birlikte hareket etme çabalarını olumlu ya da olumsuz yönde farklılaştırıcı bir etki ortaya koymamaktadır.

Analiz kapsamında bulgularan ve modelin anlamlılığını ortaya koyan ANOVA testi sonucuna göre p değerinin 0,000 olması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelde dört bağımsız değişkenin yer alması durumunda R kare değeri 0,330 iken anlamsız bulunan “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin modelden çıkarılmasının ardından R kare değeri 0,309 olarak bulunmuştur. Buna göre; ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeni ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası bağımlı değişkenini % 30 oranında açıklamaktadır.

Regresyon analizinde; ulusaşırı faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Beta; 0,361). Buna göre; devletin ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi ve bu amaçla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, ABD’deki vatandaşları ve ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılması ağ yönetimlerinin Türkiye ile birlikte hareket etme çabalarının artmasında rol oynamaktadır.

d) Devlet politikaları, diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamada gönüllü bir yaklaşım sergilemelerinde belirleyici olmaktadır.

Dördüncü aşamada “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” ve “ulusaşırı hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin “diaspora gönüllülüğü” bağımlı değişkeni açısından belirleyicilikleri analiz edilerek modelin sonuçları detaylı olarak açıklanmıştır.

Tablo 59: Devlet Politikalarının Kalkınma Katkısı Alt Boyutları ve Diaspora Gönüllülüğü Boyutu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
Diaspora gönüllülüğü	Model sabiti	1,407	,177		7,954	,000
	Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi	,346	,141	,271	2,463	,015
	Bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik	-,195	,149	-,161	-	,192
	Uluslararası faaliyetlere katılım	,326	,121	,280	2,696	,008
	Uluslararası hareketlilik	,111	,102	,102	1,089	,277

R kare; 0,201 (iki bağımsız değişken)

Yukarıda yer verilen regresyon analizi tablosunda devlet politikalarının kalkınma katkısı alt boyutlarından “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” ve “uluslararası faaliyetlere katılım” bağımsız değişkenlerinin diaspora gönüllülüğü bağımlı değişkeni üzerindeki belirleyicilikleri anlamlı bulunmuştur. ($p < 0,05$) Bu sonuç hipotezin önemli düzeyde kabul edildiğini göstermektedir. Modelde anlamlı bulunmayan “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” ve “uluslararası hareketlilik” bağımsız değişkenlerinin ise diaspora gönüllülüğü bağımlı değişkeni üzerinde belirleyiciliklerine yönelik bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Bu durum; anlamlı bulunmayan iki bağımsız değişkenin diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasında gönüllü bir yaklaşım sergilemeye yönelik yaklaşımları üzerinde olumlu ya da olumsuz yönde farklılaştırıcı bir etki yaratmadığını göstermektedir.

ANOVA testine göre ulaşılan p ; 0,000 değeri modelin anlamlılığını ortaya koymaktadır. Regresyon analizi tablosunda, diaspora gönüllülüğü bağımlı değişkenini belirleyicilikleri açısından dört bağımsız değişkenin yer aldığı modelin R kare değeri 0,210 düzeyinde olup anlamsız bulunan “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” ve “uluslararası hareketlilik” bağımsız değişkenleri modelden çıkarıldıktan sonra yeniden gerçekleştirilen analizde modelin R kare değeri önemsiz bir düşüşle 0,201 düzeyinde seyretmektedir. Buna göre; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” ve “uluslararası faaliyetlere katılım” bağımsız değişkenlerinin “diaspora gönüllülüğü” bağımlı değişkenini % 20 oranında açıkladıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

“Kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” açısından devletin ABD’deki vatandaşlarını Türkiye’ye kazandırabilmek amacıyla kendi bünyesindeki kuruluşları, diğer sektörlerin kuruluşları ve ABD’deki ağlar ile birlikte ve uyumlu çalışarak etkin politikalar üretebilmesinin yanı sıra ABD’deki vatandaşlarının bilgi ve uzmanlıklarından yararlanabilmek amacıyla bürokratik engelleri kaldırarak özendirici politikalar izlemesi ağların Türkiye’nin kalkınmasında daha istekli bir yaklaşım sergilemelerinde etkili olmaktadır.

Ayrıca “ulusaşırı faaliyetlere katılım” açısından; devletin ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi, bu amaçla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, ABD’deki vatandaşları ve ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılması ağların Türkiye’nin kalkınmasında gönüllü bir yaklaşım sergilemelerini artırıcı bir rol oynamaktadır.

3.7. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

3.7.1. Araştırma Bulgularının İstatistiksel Açıdan Değerlendirilmesi

Beyin göçü ve kalkınma konulu çalışmada ABD’de yaşamakta olan ve ağ üyesi olan doktora derecesine sahip 227 Türk bilim adamının katılımıyla gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına ilişkin sonuçların istatistiksel açıdan değerlendirilmesine aşağıda yer verilmektedir:

Araştırma bulgularının sağlıklı şekilde ortaya koyulabilmesi amacıyla öncelikle araştırmada yer verilen ölçeklerin analiz edilmeleri aşamasında geçerlikleri tespit edilmiştir. Bu aşamada faktör analizinden yararlanılarak ilk olarak diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğinin geçerliği araştırılmıştır. Faktör analizinde dört faktörlü bir yapının öngörüldüğü diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğine ilişkin faktör sayısı ve isimleri analiz sonrasında da değişmeyecek şekilde korunmuştur. Bununla birlikte bazı maddelerde binişiklik sorununun ortaya çıkması üzerine sorunlu maddeler ölçekten çıkarılarak analiz tekrarlanmış ve gerçekleştirilen döndürülmüş faktör analizinin ardından faktörleri temsil eden sorular son halini almıştır. Buna göre; kaynak ülkeyle bağlantı boyutunu oluşturan sorular (1., 2., 3. ve 4. sorular) ile mesleki işbirliğini oluşturan sorular (5., 6., 7. ve 8. sorular) aynen korunmuştur. Diğer taraftan binişiklik nedeniyle 14. sorunun analizden çıkarılmasıyla ağ

yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutuna ait soru sayısı üçe (15., 16. ve 17. soru) düşmüştür. Son olarak diaspora gönüllülüğü boyutunun soru sayısı da binişik soruların (9. ve 10. soru) analizden çıkarılmasıyla üç soruya (11., 12. ve 13. soru) indirgenmiştir.

Araştırmada geçerlik analizi kapsamında yer verilen ikinci ölçek olan devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği ise; beş boyuttan oluşacak şekilde tasarlanmış; ancak analiz sonrasında ulusaşırı hareketlilik boyutu üç boyuta ayrılmıştır. Ayrışan boyutlardan birincisinde dört soru yer alırken ikinci ve üçüncü boyutlar ikişer sorudan oluşmuştur. İkişer sorunun yer aldığı boyutları temsil eden soru sayıları ait oldukları faktörün ortaya çıkmasında yetersiz görüldüğünden beşli yapı analizin gerçekleştirilmesinde uygun bulunmamış ve faktör sayısı dört olarak seçilerek analiz yeniden gerçekleştirilmiştir. Dörtlü faktör yapısında soruların ölçeğin alt boyutlarına dengeli biçimde dağıldığı görülmüştür. Bununla birlikte ölçeğin bazı maddelerinde binişiklik sorununun ortaya çıkması üzerine sırasıyla 33. ve 26. sorular ölçekten çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Döndürülmüş faktör analizinin sonucuna göre; “bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” ile “kurumlar arası koordinasyon” alt boyutlarına ait sorular (34., 35., 36., 37., 38., 39., 40., 41., 42. ve 43. sorular) her iki faktörün birleşmesiyle bir faktör altında toplanmıştır. Böylelikle ortaya çıkan yeni boyut “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” olarak isimlendirilmiştir. Benzer biçimde “bilgi akışı ve erişim” boyutuna ait üç soru (27., 28. ve 29. soru) ile “ilişkilerin sürekliliği” boyutuna ait sorular (30., 31. ve 32. soru) bir faktör altında birleştiği için ortaya çıkan yeni boyuta “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu adı verilmiştir. Diğer taraftan ulusaşırı hareketlilik boyutunun dört sorusu (22., 23., 24. ve 25. sorular) analiz sonrasında ulusaşırı hareketlilik boyutundan ayrışarak ayrı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Ayrışan dört sorunun Türkiye’nin ABD’deki vatandaşları ve onların üye oldukları ağlarla bir araya gelmek amacıyla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılması yönündeki faaliyetlerini esas alması nedeniyle ortaya çıkan yeni boyuta “ulusaşırı faaliyetlere katılım” boyutu adı verilmiştir. Ulusaşırı

hareketlilik boyutunu temsil eden 18., 19., 20. ve 21. soru ise aynı boyut içerisinde yerlerini korumuş ve söz konusu boyutun adı değişikliğe uğramamıştır.

Araştırma kapsamında yer verilen ikinci analiz ise; ölçeklerin alt boyutlarının güvenilirliklerinin ortaya koyulmasıdır. Ulaşılan güvenilirlik analizi sonuçları, her iki ölçeğin alt boyutlarının yüksek derecede güvenilir sorulardan oluştuğunu göstermektedir.

Analiz sonuçları açısından ilk olarak yer verilen diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutlarının güvenilirlik analizi sonuçlarına göre; kaynak ülkeyle bağlantı boyutu 0,939, mesleki işbirliği boyutu 0,913, diaspora gönüllülüğü boyutu 0,874 ve ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutu 0,916 Cronbach's Alpha değerine sahiptir. Devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutları güvenilirlik sonuçları başlığında yer verilen Cronbach's Alpha değerleri ise; kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi boyutunda 0,968, bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik boyutunda 0,950, ulusaşırı faaliyetlere katılım boyutunda 0,898, ulusaşırı hareketlilik boyutunda ise 0,926 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıca her iki ölçeğin alt boyutlarını temsil eden sorular ölçeklere yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır.

Araştırmadan elde edilen ilk bulgular arasında yer alan tablolar, ağ üyesi bilim adamlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamadıkları ana hipotezini desteklemektedir. Ayrıca çapraz tablolarda, Türkiye'deki çalışmalarda yer alma durumlarının ağ üyesi bilim adamlarının üye oldukları ağın niteliği, türü ve uzmanlık alanına göre değişmediği görülmüş ve çapraz tablolara ilişkin ulaşılan ki-kare testi sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Diğer taraftan bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu Türkiye'deki çalışmalarda yer almadıklarını belirtmişlerdir. Ağ üyeleri içerisinde ise yalnızca 60 kişi Türkiye'deki çalışmalarda yer aldıklarını ifade etmiştir.

Çapraz tablolar detaylı olarak ele alındığında; bilim adamlarının Türkiye'deki çalışmalarda yer alma durumunun üye oldukları ağın niteliğine göre değişmediği görülmüştür. Buna göre; akademik/bilimsel ağ üyelerinin % 71,2'si, mesleki ağ üyelerinin % 77,2'si ve diğer ağ üyelerinin % 85,7'si Türkiye'deki çalışmalarda yer

almadıklarını belirtmişlerdir. Türkiye’deki çalışmalarda yer alma durumunun uzmanlık alanları açısından karşılaştırıldığı bir başka çapraz tabloda; sosyal bilimler alanındaki bilim adamlarının % 60,7’si, fen/doğa bilimleri alanındaki bilim adamlarının % 76,5’i, mühendislik/mimarlık alanındaki bilim adamlarının % 76,6’sı, sağlık bilimleri alanındaki bilim adamlarının % 65’i Türkiye’deki çalışmalarda yer almadıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla uzmanlık alanı da bilim adamlarının Türkiye’deki çalışmalarda yer almalarında anlamlı bir farklılık ortaya koymamıştır. Üye olunan ağın türü ile Türkiye’deki çalışmalarda yer alma durumu arasındaki ilişki dikkate alındığında ise; sanal/internet temelli ağ üyesi bilim adamlarının (%75,5), dernek üyesi bilim adamlarının (% 73,9), platform üyesi bilim adamlarının (% 64,4) ve diğer ağlara üye olan bilim adamlarının (% 80) ağırlıklı olarak Türkiye’deki çalışmalarda yer almadıkları ortaya çıkmıştır.

Ağ üyesi bilim adamlarının Türkiye’de yer aldıkları çalışmaların devam etme durumunun sorulduğu frekans dağılımı tablosunda ise; Türkiye’deki çalışmalarda yer alan 60 bilim adamının % 50’si (30 kişi) çalışmalarının devam ettiğini, buna karşılık % 50’si (30 kişi) çalışmalarının devam etmediğini belirtmiştir. Çalışmaları devam eden bilim adamları toplam bilim adamları içerisinde oldukça düşük bir oranı (%13,21) temsil etmektedir. Ayrıca Türkiye’deki çalışmalarının devam etmeme nedeninin yer verildiği bir başka bulguya göre; bilim adamlarının önemli bir bölümü içerisinde yer aldıkları projenin sona ermesini gerekçe göstermiş, onu Türkiye’deki çalışma koşullarında yaşanan aksilikler/yetersizlikler ikincil neden olarak izlemiştir. Bununla birlikte, parasal teşviklerin yetersizliği ve diğer nedenler de bilim adamları arasında çalışmaların devam etmemesine gerekçe olarak eşit oranda dağılım gösteren nedenler arasında yer almıştır.

Frekans tabloları ve çapraz tablo çözümlerinin ardından araştırma kapsamında ikiden fazla grup ortalamalarının karşılaştırıldığı ANOVA testine yer verilmiştir. Diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutları açısından ağ üyelerinin grup ortalamalarının yer aldığı ANOVA testinin sonucuna göre; “kaynak ülkeyle bağlantı”, “mesleki işbirliği”, “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” ve “diaspora gönüllülüğü” alt boyutları açısından akademik/bilimsel ağ, mesleki ağ ve diğer ağ üyeleri arasında anlamlı bir farklılık

bulunmamıştır. Ayrıca yer verilen betimsel istatistikler tablosunda, ağ üyeleri üye oldukları ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamadığı konusunda olumsuz bir algı ortaya koymuşlardır. Öyle ki; diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeğinde yer alan alt boyutlar içerisinde 5'li likert ölçeği üzerinden en düşük ortalamayla ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası boyutu (2,1953) yer almakta; onu sırasıyla mesleki işbirliği boyutu (2,2489), kaynak ülkeyle bağlantı boyutu (2,3524) ve diaspora gönüllülüğü boyutu (2,6520) izlemektedir. Ağ üyesi bilim adamlarının verdikleri cevaplar açısından düşük ortalamalara sahip olmaları, üye oldukları ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamadığı yönünde bir inanca sahip olduklarını göstermektedir.

Araştırmanın ikinci ölçeği olan devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeğine yönelik gerçekleştirilen ve grup ortalamalarının karşılaştırıldığı ANOVA testinin sonucu değerlendirildiğinde; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik”, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” ve uluslaşırı hareketlilik” alt boyutları açısından akademik/bilimsel ağ, mesleki ağ ve diğer ağ üyeleri arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Ayrıca betimsel istatistikler tablosunda ağ üyelerinin devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutlarına ilişkin olumsuz bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Zira; devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutlarına verilen cevaplar 5'li likert ölçeği üzerinden değerlendirildiğinde; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutu 1,9123, “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu 1,8399, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” boyutu 2,1311 ve “ulusaşırı hareketlilik” boyutu 2,2313 ortalamaya sahiptir. Dört alt boyutun ortalamalarının düşük değerler göstermesi, Türkiye’de devletin politikalarında beyin göçünden kalkınma sağlama konusunda yeterli çabayı harcamadığına dair ağ üyelerinin ortak bir kanaate sahip olduklarını göstermektedir.

ANOVA testinin ardından, devlet politikalarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutlarının bağımsız değişken; diaspora ağlarının kalkınma katkısı ölçeği alt boyutlarının ise bağımlı değişken olarak yer aldığı regresyon analizinin sonuçlarına yer verilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri belirleyicilik

düzeylerinin ortaya koyulduğu regresyon analizinin sonuçlarına göre; birinci aşamada; regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenlerden “ulusaşırı faaliyetlere katılım” bağımsız değişkeninin “kaynak ülkeyle bağlantı” bağımlı değişkeni üzerinde belirleyici olduğu; regresyon modelinin ikinci aşamasında, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” bağımsız değişkeninin “mesleki işbirliği” bağımlı değişkeni üzerinde belirleyici olduğu; modelin üçüncü aşamasında, “ulusaşırı faaliyetlere katılım” bağımsız değişkeninin “ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası” bağımlı değişkeni üzerinde belirleyici olduğu; regresyon analizinin dördüncü ve son aşamasında ise; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” ve “ulusaşırı faaliyetlere katılım” bağımsız değişkenlerinin “diaspora gönüllülüğü” bağımlı değişkeni üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.7.2. Ülke Politikaları Açısından Bulguların Değerlendirilmesi

Gelişmekte olan ülkelerde beyin göçüne neden olan işsizlik, politik istikrarsızlıklar, ülkeler arası kalkınma farklılıkları ve araştırma faaliyetlerine ilişkin sorunların yanı sıra küreselleşme, bilgi ekonomisinin yükselen değer hâline gelmesi, gelişmiş ülkelerin nitelikli işgücüne duydukları ihtiyaç, kariyer olanakları gibi çeşitli nedenler beyin göçünün hedef ülkelere yönelmesinde öne çıkan belirleyicilerdendir. Bilginin yükselen değer hâline gelmesiyle önemi giderek artmakta olan beşeri sermayenin öznesi nitelikli işgücü, gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında önemli bir araçtır. Gelişmiş ülkelere yönelen nitelikli işgücü akışı ise gelişmekte olan ülkelerin kaybettikleri işgücü potansiyellerini yeniden kazanmaları konusunda yeni politikalar üretebilmelerine zemin hazırlamıştır. Beyin göçü ve kalkınma konulu araştırmanın sonuçları literatürde incelenen örnek ülkelerin politikalarıyla karşılaştırıldığında, - araştırmada izlenen yöntem ülke uygulamalarından farklı olmakla birlikte- Çin, Hindistan, Güney Kore, Güney Afrika, Meksika ve Brezilya'nın beyin göçünden kalkınma sağlayabilme konusunda etkili sonuçlara ulaştıkları; ancak Türkiye'nin izlediği politikaların beyin göçünden kalkınma sağlayabilmesinde yeterince etkili olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de beyin göçü ve kalkınma ilişkisine yönelik gerçekleştirilen araştırmada ABD’de yaşayan ağ üyesi Türk bilim adamlarının ağırlıklı olarak buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağladıkları hipotezi kabul edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada yer verilen çapraz tablolara göre; üye olunan ağın niteliği, uzmanlık alanı ve üye olunan ağın türüne göre bilim adamlarının Türkiye’deki çalışmalarda yer alma durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Genel anlamda, ağ üyesi bilim adamlarının önemli bir kısmının Türkiye’deki çalışmalarda yer almadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Detaylı olarak ele alındığında ise; üye olunan ağın niteliği (tablo 46 ve tablo 47), uzmanlık alanı (tablo 48 ve tablo 49) ve üye olunan ağın türünün (tablo 50) ağ üyesi bilim adamlarının Türkiye’deki çalışmalarda yer almalarında farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Buna karşılık çalışmada incelenen örnek ülkelerden Çin, Hindistan, Güney Kore’nin yurtdışındaki vatandaşlarının kendi ülkelerinin kalkınmasında etkili rol oynadıkları tespit edilmiştir. Nitekim uygulanmakta olduğu dönemlerde kaynak ülkelerde önemli kazanımlar sağlayan ve uluslararası bir program olan TOKTEN sayesinde alanında uzman pek çok Hint ve Çinli uzmanın ülkelerinde farklı sektörlerde ve farklı kurumlarda dönemsel projeler içinde yer almaları sağlanmıştır. Ayrıca Saxenian’ın ifade ettiği gibi ABD Silikon Vadisi’nde çalışmakta olan ağ üyesi Hint uzmanlar ülkede yazılım endüstrisinin kurulması ve Hindistan’ın yazılım endüstrisinde merkez durumuna gelmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Araştırmada kabul edilen hipotezlerden bir diğeri “diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamadığıdır (Diaspora ağları Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlama açısından ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır)”. Türkiye açısından tablo 52’de ulaşılan puanlar değerlendirildiğinde, diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamaları yönüyle ağ üyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ayrıca tablo 53’te yer alan betimsel istatistikler tablosunda üyeler, ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamadığı yönünde olumsuz bir kanaat ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, incelenen ülke örneklerinde ağların kaynak ülkelerinin kalkınmasını destekleyici çalışmalar içerisinde yer aldıkları görülmektedir. İncelenen ülkeler içerisinde Crush ve Williams’ın belirttiği gibi Güney Afrika’nın genişleyen ağlarından SANSA,

yurtdışında yaşayan Güney Afrikalı vatandaşların geride bıraktıkları ülkelerine dönemsel ziyaretlerde bulunmalarına ve Kuznetsov ile Sabel'in değındiğı üzere Güney Afrika ile işbirliğı yapmalarına olanak tanıyan bir yapılanma olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Araştırmada ayrıca “devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamadığı (Devlet politikaları beyin göçünden kalkınma sağlama açısından ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır)” hipotezi de kabul edilmiştir. Nitekim tablo 54'te ulaşılan ANOVA testi sonuçları, devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlayabilme konusunda ağ üyelerinin algılarında anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmadığını doğrulamaktadır. Bununla birlikte devlet politikalarının kalkınma katkısı betimsel istatistikler tablosunda (tablo 55), ağ üyelerinin devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamadığı yönünde ortak bir kanaate sahip oldukları görülmektedir. Ulaşılan sonuçlar açısından; devletin kendi kurumları ve diğerkuruluşlar arasında beyin göçünü kalkınmaya çevirebilme amacıyla kurumlararası koordinasyonu yeterince sağlayamayarak vatandaşlarının bilgi ve yeteneklerini yeterince özendirmediğı, vatandaşlarına yönelik etkili bir bilgi akışı ve erişim sağlayamayarak vatandaşlarıyla kesintisiz ve güvene dayalı ilişkiler oluşturamadığı, ABD'deki vatandaşları ve ağlarla bir arada olamadığı ve onlarla yeterince ilgilenmediğine yönelik bilim adamlarının olumsuz kanaate sahip olması, devletin beyin göçünden kalkınma sağlamaya ilişkin politikalarında yeterince etkili olamadığı algısını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte incelenen ülke politikalarında yer verilen ülkeler, devletin öncülüğünde başlayan kalkınma politikaları sayesinde yurtdışındaki vatandaşlarının bilgi ve yeteneklerinden yararlanmışlardır. Nitekim devlet politikalarıyla öne çıkan ülkelerin ilk sıralarında yer alan Çin, yurtdışındaki Çinli vatandaşlarıyla oluşturduğu kesintisiz ilişkileri ve gerek yurtiçi gerekse yurtdışındaki resmi kuruluşları arasında sağladığı güçlü koordinasyon sayesinde beyin göçünden kalkınma sağlayan ülkeler arasında gösterilmektedir. Çin'in yükselen ülke durumuna gelmesinde, devletin ulusaşırı hareketliliğe yönelik çalışmaları da önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki Zweig'in ifade ettiği üzere; Çin devlet kuruluşları, Çinli vatandaşlarının bulunduğu ülkelerde dernekler ve istihdam bürolarının açılmasını sağlayarak vatandaşlarına

sundukları olanaklarıyla ülkeyi cazibe merkezi hâline getirmeyi başarmışlardır. Ayrıca Song'un belirttiği üzere Güney Kore ve Tigau'nun ifade ettiği üzere Meksika bilgi akışı ve erişim politikaları sayesinde yurtdışındaki vatandaşlarına her an ulaşabilecekleri bir veri tabanı oluşturmuşlardır. Güney Afrika'da da Shinn tarafından öne sürüldüğü üzere benzer amaçlarla çeşitli girişimler başlatılmıştır.

Çin, Güney Kore, Güney Afrika ve Meksika ile karşılaştırıldığında Türkiye'de yurtdışındaki Türk vatandaşların veri tabanlarının oluşturulması çalışmaları yaklaşık elli yıl öncesine uzanmaktadır. Özellikle Türkiye'de belirli meslek sahiplerine yönelik farklı zamanlarda çeşitli araştırmalar yürütülmesine rağmen, söz konusu çalışmaların devamı gelmemiş ve bu yöndeki çabalar kesintiye uğramıştır. Ayrıca Türkiye açısından yurtdışındaki Türk vatandaşların sayıları konusunda düzenli bir veri girişinin yapılmamış olması, araştırmanın örnekleme ulaşmada önemli bir engel olarak görülmüştür. Nitekim tahmini sayıya ulaşmak amacıyla yurtiçindeki kuruluşların yanı sıra Türk temsilcilikleri ile görüşülmüş; ancak bu konuda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Araştırmada kabul edilen bir başka hipotez “devlet politikalarının diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamalarında belirleyici olduğudur.” Söz konusu hipotez içerisinde dört alt hipotez yer almaktadır. Bunlardan birincisi olan “diaspora ağlarının Türkiye ile bağlantı kurmalarında devlet politikalarının belirleyici olduğu” hipotezi bir yönüyle araştırma sonucunda kabul edilmiştir. Hipotezin test edildiği tablo 56'da yer verilen regresyon modelinin sonucuna göre; devletin ABD'deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi, bu amaçla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, ABD'deki vatandaşları ve ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılmasını ifade eden ulusaşırı faaliyetlere katılım çalışmaları diaspora ağlarının Türkiye'yle bağlantılarının artmasında önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynak ülkeyle bağlantı konusunda devlet politikalarının belirleyici olduğu ülkeler içerisinde Güney Afrika önemli bir rol modelidir. Crush'ın belirttiği gibi ülkeye yetenek transferinin aktarılmasında önemli bir paya sahip olan Güney Afrika menşeli öncül diaspora ağı SANSA, devlet bünyesinde oluşturulan ve zaman içerisinde gitgide genişleyen bir yapılanmaya dönüşmüştür. Ayrıca Kuznetsov ve

Sabel'in ifade ettiği gibi, ağ üyeleri ağın faaliyet gösterdiği pek çok ÷lkede söz konusu ağın iletişim kanalları (elektronik b÷lten panoları, tartışma grubu, iş ilanları) sayesinde kaynak ÷lkeleriyle her an bağlantı kurabilmektedirler. Türkiye özelinde ortaya çıkan sonuç, ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayabilmeleri konusunda devletin ulusaşırı faaliyetlere katılım çabalarını arttırmasının, Güney Afrika örneğinde olduğu gibi, Türkiye açısından olumlu yansımalar ortaya koyacağını göstermektedir.

Araştırma kapsamında kabul edilen ikinci alt hipotez; “diaspora ağlarının Türkiye'yle mesleki işbirliğine gitmelerinde devlet politikalarının belirleyici olduğudur.” Türkiye özelinde gerçekleştirilen araştırmaya ilişkin tablo 57'de ulaşılan sonuçlar dikkate alındığında; devletin ABD'deki vatandaşlarıyla ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi, bu amaçla resmi dış temsilciliklerinden etkin biçimde yararlanması, ABD'deki vatandaşları ve ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılmaya yönelik çalışmalarını yansıtan ulusaşırı faaliyetlere katılım çabaları ağların da Türkiye'yle mesleki işbirliğini arttırmasına katkı sağlamaktadır.

Ağların kaynak ÷lkeyle mesleki işbirliği içerisinde yer almaları ve devletin bu konudaki belirleyiciliği açısından incelenen ÷lke uygulamaları içerisinde Kim'in vurguladığı gibi Güney Kore devletinin önc÷l÷k ettiği “beyin havuzu” programı ile doktora derecesine sahip olan ve alanında uzman kişilerin ÷lkelerinde çeşitli araştırmalarda yer almaları teşvik edilmiştir. Ayrıca Brezilya'nın “Genç Yetenek Programı” sayesinde yurtdışındaki araştırmacılar Brezilya'da çeşitli dönemler içerisinde mesleki çalışmalarda yer almışlardır. Söz konusu uygulamalar, incelenen ÷lkelerin ulusal programlarını devreye koydukları ve böylelikle yurtdışındaki vatandaşlarının da ÷lkelerinin kalkınmasında rol almalarını sağlayıcı etkili uygulamalar olarak öne çıkmaktadır.

Ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlayabilmeleri konusunda kabul edilen üçüncü alt hipotez; “diaspora ağlarının yönetimlerinin Türkiye ile birlikte hareket etme çabalarında devlet politikalarının belirleyici olduğu”dur. Ağların Türkiye'nin kalkınmasına olan katkıları açısından Türkiye özelinde gerçekleştirilen araştırma yöntemsel olarak farklılıklar içermekle birlikte, tablo 58'de yer verildiği

üzere; Türkiye'nin ABD'deki vatandaşlarıyla ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi, bu amaçla resmi dış temsilciliklerinden etkin biçimde yararlanması ve ABD'deki vatandaşları ile ağlar tarafından yurtdışında gerçekleştirilen etkinliklere katılımını ifade eden ulusaşırı faaliyetlere katılım çabaları ağ yönetimlerinin de Türkiye'yle birlikte hareket etmelerini olanaklı hale getirmektedir.

Bu kapsamda yer verilen ülke uygulamaları içerisinde Zweig, Fung ve Han'ın ortaya koyduğu üzere Çin'in diasporayı merkez alan devlet politikaları; mesleki çalışmaların teşvik edilmesi amacıyla yurtdışındaki bilim adamları ve akademisyenlerin yer aldıkları projelerin Çin'de hayata geçirilmesi ile ülkeye yetenek transferinin sağlanması, ilginin artırılması, ülkede girişimciliğin desteklenmesi ve ülkenin güçlendirilmesine yönelik amaçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yöndeki politikalar, özellikle yurtdışındaki ağların yönetsel anlamda Çin'in kalkınmasında etkili rol oynamalarını kolaylaştırıcı ve teşvik edici sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Zira Çin menşeli CESASC tarafından Çin'de gerçekleştirilen işbirlikleri, toplantılar, yatırımlar, ülkenin resmi temsilcilerinin katıldığı kariyer günleri vb. etkinliklerin düzenlenmesine yönelik çalışmalar ağların yönetimleri aracılığıyla Çin'in kalkınmasına destek verdiklerini göstermektedir.

Araştırmada ulaşılan dördüncü alt hipotez ise; “diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamada gönüllü bir yaklaşım sergilemelerinde devlet politikalarının belirleyici olduğu” hipotezinin kabul edilmesidir. Türkiye'de gerçekleştirilen araştırma kapsamında tablo 59'da yer verildiği üzere ulaşılan sonuçlara göre, devletin yurtdışındaki vatandaşları ve ağlarla bir araya geldiği ve bu amaçla resmi dış temsilciliklerinden yararlanarak vatandaşları ve ağları tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılımını temsil eden “ulusaşırı faaliyetlere katılım” ile devletin ABD'deki vatandaşlarını Türkiye'ye kazandırabilmek amacıyla kendi bünyesindeki kuruluşları, diğer sektörlerin kuruluşları ve yurtdışındaki ağlar ile birlikte ve uyumlu çalışarak etkin politikalar üretebilmesinin yanısıra vatandaşlarının bilgi ve uzmanlıklarından yararlanabilmek amacıyla bürokratik engelleri kaldırarak özendirici politikalar izlemesini ifade eden “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi”ne yönelik çalışmaları,

diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamada gönüllü bir yaklaşım sergilemelerini olumlu yönde etkilemektedir.

Zira çalışmada incelenen örnek ülkelerden Hindistan'da yazılım endüstrisinin kurulması amacıyla gönüllü bir iradeyle hareket eden Hint diaspora ağları ve ağ üyesi Hint uzmanların girişimci çabalarının ortaya çıkmasında devletin önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim Sahay'ın vurguladığı gibi, devletin Hindistan'a yönelik gerçekleştirdiği bilgi ve yetenek transferi merkezli yasal düzenlemeleri ve çeşitli bürokratik engelleri kaldırmaya ilişkin bilgi ve yeteneği özendirici çalışmaları ülkede girişimciliğin ve yatırımların canlanmasında etkili olmuştur. Bilgi ve yetenek transferi açısından devletin öncülüğü konusunda Hindistan'la benzer şekilde ortaya çıkan bu sonuç Türkiye özelinde bilgi ve yetenek transferinde devletin karar alıcı rolünün artırılması ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Beyin göçü ve kalkınma ilişkisine yönelik tartışmalar ilk olarak milliyetçi görüş ve insanîyetçi görüşün yer aldığı birinci dönemin bakış açısıyla ortaya çıkarken, ikinci dönem kaynak ülkeler ve hedef ülkeler açısından beyin göçünün kayıp ve kazanım boyutuyla değerlendirilmesine ilişkin tartışmalarla devam etmiştir. Farklı dönemlerde vuku bulan bu tartışmaların ortak noktası ise, göçmenlerin geride bıraktıkları ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlayıp sağlamadıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Göçmenlerin geride bıraktıkları ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlamaları durumunda beyin göçünün kaynak ülke açısından kazanım; aksi hâlde kayıp olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye açısından beyin göçü ve kalkınma ilişkisinin incelendiği bu tezde ulaşılan sonuca göre; incelenen ülke politikalarından farklı olarak beyin göçünün Türkiye açısından kayıp olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim incelenen örnek ülkeler bağlamında, kendi ülkelerinden uzakta yaşayan göçmenler bilgi ve yeteneklerini göç ettikleri hedef ülkelerin yanı sıra geride bıraktıkları ülkelerin kalkınmasını sağlayabilme amacına hizmet edecek biçimde kullanmakta; böylelikle beyin göçü kaynak ülkelerin de faydalanacağı şekilde bir kazanıma dönüşmektedir. Buna karşılık araştırma verileri, ABD'de yaşamakta olan diaspora ağı üyesi Türk bilim adamlarının Türkiye'nin kalkınması yerine daha çok ABD'nin kalkınmasına hizmet ettiklerini ortaya koymuştur.

Türkiye ile incelenen ülkelerin politikaları karşılaştırıldığında ortaya çıkan bir başka farklılık, alt boyutlar içerisinde yer alan uluslararası hareketlilik boyutuna ilişkindir. Nitekim çalışmada incelenen ülkelerde görülen uluslararası hareketlilik boyutu Türkiye özelinde gerçekleştirilen analizde iki farklı boyuta ayrılmıştır. Ayrılan soruların Türkiye’de son yıllarda devlet kuruluşlarının yurtdışına açılması ve yurtdışındaki Türk vatandaşlarıyla bir araya gelerek çeşitli buluşmaları organize etmeye yönelik girişimlerini içeren sorular olması dikkate alındığında, ayrılan boyut “uluslararası faaliyetlere katılım” boyutu olarak adlandırılmıştır. Özellikle son yıllarda Türkiye’nin yurtdışındaki vatandaşlarıyla bir araya gelme çabalarını yansıtan ve çeşitli ülkelerde düzenlenen “Hedef Türkiye Çalıştayları” ile yurtdışındaki vatandaşların veri tabanlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar beyin göçünden kalkınma sağlayabilmeyi amaçlayan olumlu uygulamalardır. Benzer politikaların devlet öncülüğünde devam ettirilmesi ise beyin göçü ve kalkınma ile ilgili politikaların sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir gereklilik oluşturmaktadır. Ayrıca incelenen ülkelere farklı olarak Türkiye özelinde gerçekleştirilen araştırmada “kurumlararası koordinasyon” ve “bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutları analiz sonrasında aynı faktör altında birleşerek “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” adını alırken; “bilgi akışı ve erişim” ve “ilişkilerin sürekliliği” boyutları da bir faktör içerisinde yer alarak “bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” olarak adlandırılmıştır.

Bununla birlikte beyin göçünden kalkınma sağlamaya yönelik yürütülen çalışmada Türkiye ile incelenen örnek ülkeler arasında benzer uygulamalar da dikkat çekmektedir. Nitekim; uluslararası kuruluşların öncülüğünde başlayan ve belirli bir süre devam eden TOKTEN programı incelenen ülkelerin yurtdışındaki vatandaşlarının bilgi ve yeteneklerini kaynak ülkelere aktarmalarında önemli bir rol oynamıştır. Diğer taraftan incelenen ülkelere Çin (Işık ve İlkbahar programı), Brezilya (Genç Yetenek programı), Meksika (Yetenek Ağı ve Sandwich Programı) ulusal programları sayesinde beyin göçünden önemli düzeyde kalkınma sağlamışlardır. Söz konusu ülkelere farklı olarak Türkiye’de beyin göçünden kalkınma sağlayabilme amacıyla gerçekleştirilen çalışmaların TÜBİTAK özeliyle

sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu kapsamda, incelenen ülkelerde yer verildiği üzere, Türkiye açısından beyin göçünden kalkınma sağlayıcı ulusal programların sayı ve kapsamının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer taraftan Türkiye’de uygulanan ulusal programların başladıktan sonra süreklilik göstermemesi önemli bir sorun olarak görülmektedir. Nitekim frekans tabloları ile ulaşılan araştırma sonuçları arasında, ABD’deki diaspora ağı üyesi Türk bilim adamlarının önemli bir kısmının Türkiye’deki çalışmalarının devam etmemesinin gerekçesi olarak içinde buldukları projelerin sona erdiğini belirtmeleri, süreklilik niteliği gösteren ulusal programların Türkiye’de artırılmasına olan ihtiyacı güçlendirmektedir.

SONUÇ

Beyin göçü konusunda ülkelerin tecrübeleri ayrı olmakla birlikte yaşanan kayıplar konunun başlıca mağduru olan gelişmekte olan ülkeler açısından ortak özellikler göstermektedir. Sosyal, ekonomik, siyasal vb. belirleyiciler sonucunda yaşanan kayıpları kazanıma çevirebilme amacıyla göç veren/kaynak ülkelerin geliştirdikleri politikalar ise yaşanan tecrübelerin ardından göçün neden olduğu durumu bertaraf etmeyi amaçlamaktadır. Göç veren ülkelerin diasporalara yönelik kalkınma politikaları sayesinde mevcut kayıpları kazanıma çevirmeyi başardıkları görülmektedir.

Nitelikli işgücünün temel unsuru olan beşeri sermaye, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın sağlanmasında önemli bir belirleyicidir. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalarda ortaya koyulduğu üzere, beşeri sermaye unsuru nitelikli göç veren ülkelerde kalkınmaya çeşitli şekillerde katkı sağlamaktadır. Bu katkılar; çalışmanın birinci bölümünde pozitif dışsallıklar ve mali göstergeler olarak iki başlıkta incelenmiştir. Pozitif dışsallıklar; araştırma ve geliştirme çalışmaları, patent uygulamaları ve beşeri sermayenin bir araya gelerek oluşturduğu sosyal sermaye unsurundan oluşmaktadır. Kalkınmanın mali göstergeleri açısından ise; beşeri sermaye, yüksek gelir düzeyi sayesinde devlet gelirlerine sağladığı katkının yanı sıra eğitim/çalışma amaçlı göç hareketleri ile milli gelire de katkıda bulunmaktadır. Beşeri sermayenin hareketliliği ile ortaya çıkan beyin göçü olgusu ise çeşitli nedenlerle kaynak ülkelere hedef ülkelere yönelen bir süreç izlemiştir. Kaynak ülkelere ilişkin nedenlerin; hedef ülkelerle aralarında ortaya çıkan kalkınma farklılıkları, politik istikrarsızlıklar, işsizlik ve araştırma faaliyetlerine ilişkin sorunlar şeklinde ortaya çıktığı görülürken; hedef ülkelerde hukuki düzenlemelere bağlı olarak değişen göç politikaları, hedef ülkelerin nitelikli işgücüne duydukları talep, bilgi ekonomisi ve eğitim piyasasının küreselleşmesi, işgücü piyasasının değişmesi ve uluslararasılaşan istihdam kanalları, kariyer geliştirme olanakları, yüksek gelir elde etme ve diğer nedenler beyin göçünün yönünü hedef ülkelere çevirmiştir.

Beyin göçü ve kalkınma ilişkisi değerlendirildiğinde; Hindistan ve Çin başta olmak üzere tezde incelenen ülkelerin beyin göçünü kazanıma ve dolayısıyla

kalkınmaya çevirmede başvurduğu temel politikalar içerisinde üç temel politika öne çıkmıştır. Bunlar; sınırlayıcı politikalar, teşvik edici politikalar ve telafi edici politikalar. Sınırlayıcı politikalar; günümüzde de pek çok ülke tarafından uygulanmakta olup, devletlerin vatandaşlarına yurtdışında buldukları süreler için sınırlamalar getirmesi ve söz konusu sınırlamalara uymadıkları takdirde karşılığında maddi yaptırımlar uygulaması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte sınırlayıcı politikalar, kaynak ülkelerde beyin göçünün durdurulması ve beyinlerin geri kazanılmasına yönelik uzun vadede bir başarı sağlayamamıştır. Teşvik edici politikalar; bilimsel diasporalar ve geri dönüşler/tersine beyin göçü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kaynak ülkeler tarafından göçün olumsuzluklarını gidermeye yönelik başlıca telafi edici politikalar ise; vergiler, para transferleri ve eğitim yatırımlarından oluşmaktadır.

Son yıllarda teşvik edici politikalar özelinde yer verilen bilimsel diasporalar ve diaspora ağları, çalışmada incelenen ülkelerin kalkınmalarına hizmet eden faaliyetleriyle öne çıkan politikalar arasında yer almaktadır. İncelenen ülke örneklerinde ağların yurtdışında örgütlenmelerine rağmen, özellikle geride bıraktıkları ülkeleriyle bağlarını koparmadıkları, ülkelerine bilgi ve tecrübelerini aktarmaya yönelik çeşitli mesleki çalışmalar içerisinde buldukları görülmüştür. Kaynak ülkelerin kalkınmalarının teşvik edilmesi amacıyla belirli dönemlerde özellikle uluslararası kuruluşların girişimleriyle desteklenen ve giderek genişleyen diaspora merkezli politikalar, kaynak ülkelerin ulusal kuruluşlarınca da destek verilerek günümüzde devam etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yürütülen politikalarda ulusal kuruluşlar özelinde devletin önemli bir pay sahibi olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde devlet, yurtdışındaki vatandaşlarıyla bağlantıya geçerek vatandaşlarının geride bıraktıkları ülkeleriyle yeniden sosyal ve mesleki ilişkiler kurmalarını sağlayıcı politikalar üretmiştir. Devletin yanı sıra araştırma ve eğitim kuruluşları ile ticari girişimcilik gibi diğer ulusal aktörlerle de kazanımlar devam etmiştir. Ağ üyesi vatandaşların bilgi ve uzmanlıklarını ülkelere aktardıkları çalışmaları içerisinde göç veren (kaynak) ülkelerde öne çıkanlar; dönemsel çalışma/projeler, kişi ya da kuruluşlara yönelik danışmanlık faaliyetleri, misafir

öğretim elemanı olarak yer aldıkları görevlendirmeler ve ortaklaşa yayın yapılmasına yönelik çeşitli çalışmaları içermektedir.

Türkiye’de beyin göçü olgusu öğrencilerin eğitim hareketlilikleri ve nitelikli işgücünün yurtdışına çıkışı olmak üzere farklı amaçlarla ortaya çıkmıştır. Çalışmada incelenen ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de beyin göçü sorununa ilişkin farklı dönemlerde çeşitli çalışma ve programlar oluşturularak göçten kalkınma sağlanması amaçlanmıştır. Bu çalışma ve programlar arasında; Birleşmiş Milletler öncülüğünde yurtdışındaki vatandaşların bilgi ve uzmanlıklarına ilişkin tecrübelerinin kaynak ülkelerine aktarılması amacıyla başlatılan ve pilot ülkeler içerisinde Türkiye’nin de bulunduğu TOKTEN programı yer almış; ancak bir süre sonra program yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte yabancı bilim adamlarından yararlanılması, ar-ge yatırımlarına verilen önemin giderek artması ve devlet kuruluşlarının son yıllarda yurtdışında yaşamakta olan Türk bilim adamları ve girişimcilerle bir araya gelerek beyin göçünü Türkiye’nin kalkınması amacına yönlendiren çalışmalar içerisinde yer alması öne çıkan diğer uygulamalar arasında yer almaktadır.

Türkiye açısından beyin göçünün kalkınmaya çevrilmesi kapsamında yürütülen bu çalışmada ulaşılan ve üçüncü bölümde detaylı olarak analiz edilen bulguların sonuçlarına göre; ABD’de yaşamakta olan ve Türk diaspora ağlarına üye olan doktora derecesine sahip Türk bilim adamlarının Türkiye yerine ağırlıklı olarak buldukları ülkenin kalkınmasına katkı sağladıkları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Türkiye’deki çalışmalarda yer alan bilim adamlarının yarısının Türkiye ile çalışmalarının devam ediyor olması araştırmaya katılan bilim adamları içerisinde oldukça düşük bir orana karşılık gelmektedir. Ağ üyesi Türk bilim adamlarının Türkiye’deki çalışmalarının devam edebilmesi amacıyla Türkiye’de yürütülen çalışma ve projelerin devamlılığının artırılması, Türkiye’de çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kolaylaştırıcı önlemlere gidilmesi önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Ayrıca Türkiye’deki çalışmalar içerisinde yer alan ağ üyesi bilim adamlarının mevcut çalışmalardan haberdar edildikleri kaynakları açısından üye oldukları ağlar, Türk devlet kuruluşları ve yurtdışındaki resmi Türk temsilciliklerince kendilerine yönelik yeterli düzeyde bilgilendirme yapılmadığı; buna karşılık ağ üyelerinin önemli bir bölümünün bireysel girişim ve çabalarıyla Türkiye’deki

çalışmalardan haberdar olmaları, üyeler arasında kurumsal iletişim kanalları yerine bireysel iletişim kanallarının daha etkili biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Beyin göçü ve kalkınma ilişkisi açısından tezde ulaşılan bir başka önemli sonuç, diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamadıklarıdır. Öyle ki ağların kalkınma katkısına ilişkin göstergeler değerlendirildiğinde; kaynak ülkeyle bağlantı kapsamında, ağların iletişim kanallarının Türkiye'yle bağlantı kurabilme amacını yeterli düzeyde karşılayamadığı; mesleki işbirliği kapsamında, ağların ve ağ üyesi bilim adamlarının Türkiye'deki kişi/kuruluşlarla mesleki çalışma ve projeler üretebilmeye yönelik işbirliği sürecinde yeterince yer almadıkları; diaspora gönüllülüğü kapsamında, ağların ve ağ üyesi bilim adamlarının Türkiye'nin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasına katkıda bulunabilme, ülkelerine bilgi ve uzmanlık aktarabilme ve nitelikli insanların yetişmesine katkı sağlayabilme açısından istekli olmadıkları; ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası kapsamında, ağların yönetim yapılarının Türkiye'nin kalkınması amacıyla Türkiye'deki kişi ve kuruluşlarla birlikte hareket etmeye yönelik gerekli girişimleri üstlenmedikleri ve Türkiye'de yeterince sorumluluk almadıkları tezde ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Devlet politikalarının kalkınma katkısına ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde; “ulusaşırı hareketlilik” boyutu kapsamında, devletin ABD'deki bilim adamlarıyla yeterince ilgilenmediği; “ulusaşırı faaliyetlere katılım” boyutu kapsamında, devletin fiziksel olarak bilim adamlarıyla bir araya gelmediği; bilgi akışı ve erişim ile ilişkilerde süreklilik” boyutu kapsamında, devletin Türkiye'den ABD'ye yönelik haberleşme sağlayan ve ABD'deki bilim adamlarına her an ulaşabileceği etkili bir iletişim süreci oluşturmadığı ve aynı zamanda bilim adamlarıyla kesintisiz ve güvene dayalı sürekli bir ilişki kurmadığı; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” boyutu kapsamında ise, devletin ABD'deki bilim adamlarının bilgi ve uzmanlıklarını Türkiye'ye aktarabilmeleri için yeterli düzeyde teşvik edici bir rol üstlenmediği ve devlet kuruluşları ile özel sektör, sivil toplum kuruluşları, resmi temsilcilikler ve yurtdışındaki ağlar arasında birlikte ve uyumlu çalışmaya hizmet edebilecek bir koordinasyonun sağlanmadığı algısı ortaya çıkmıştır. Ağ üyesi bilim adamlarının “devlet politikalarının beyin göçünden

kalkınma sağlamadığı”na ilişkin algıları, devletin ABD’deki vatandaşlarına yönelik etkili politikalar üretmediğini göstermektedir. Bu bağlamda devletin ABD’deki bilim adamlarıyla daha fazla ilgilenmesi, onlarla bir araya gelmesi, ilişkilerini sürekli hâle getirerek bilim adamlarına her an ulaşabileceği etkili iletişim kanallarını içeren bir bilgi akışı ve erişim sistemi oluşturması ve bilim adamlarının tecrübelerini Türkiye’ye aktarabilmeleri amacıyla devlet kuruluşlarının özel sektör kuruluşları, sivil sektör kuruluşları, resmi temsilcilikler ve ABD’deki ağlarla birlikte ve uyum içerisinde çalışması kalkınmanın önünü açacak adımlar arasında gösterilmektedir.

Araştırma kapsamında ulaşılan regresyon analizinin sonuçlarına göre; diaspora ağlarının Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamalarında devlet politikalarının belirleyici olduğu görülmüştür. Öyle ki; devlet politikalarının kalkınma katkısı alt boyutlarından uluslararası faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin kaynak ülkeyle bağlantı bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilediği; uluslararası faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin mesleki işbirliği bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilediği; uluslararası faaliyetlere katılım bağımsız değişkeninin ağ yönetiminin kaynak ülkeyle birlikte hareket etme çabası bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilediği; “kurumlararası koordinasyon ile bilgi ve yetenek transferinin özendirilmesi” ve “uluslararası faaliyetlere katılım” bağımsız değişkenlerinin diaspora gönüllülüğü bağımlı değişkenini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre; devletin ABD’deki vatandaşları ve vatandaşlarının üye oldukları ağlarla bir araya gelmesi, bu amaçla resmi dış temsilciliklerini etkin olarak kullanması, ABD’deki vatandaşları ve ağlar tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılmasına yönelik politikalarının, diaspora ağlarının Türkiye’yle bağlantı kurmalarını, Türkiye’de ortak çalışma/projelerde yer almalarını, ağ yönetimlerinin Türkiye’deki kişi ve kuruluşlarla birlikte hareket etmeye yönelik gerekli girişimleri üstlenmelerini ve Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamada gönüllülük esasıyla hareket etmeye yönelik yaklaşımlarını arttırıcı yönde etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca devletin ABD’deki vatandaşlarını Türkiye’ye kazandırabilmek amacıyla kendi bünyesindeki kuruluşları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, resmi temsilcilikleri ve yurtdışındaki ağlar ile birlikte ve uyumlu çalışarak etkin politikalar üretmesi, ABD’deki vatandaşlarının bilgi ve

uzmanlıklarından yararlanabilmek amacıyla bürokratik engelleri kaldırarak özendirici politikalar izlemesi ağların Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamada gönüllülük esasıyla hareket etmelerini arttırıcı rol oynamaktadır.

Özetle; araştırmanın hipotezleri açısından ulaşılan sonuçlara göre; ağ üyesi Türk bilim adamlarının Türkiye yerine ABD'nin kalkınmasına katkı sağladıkları, diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamadığı, devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamadığına yönelik diaspora ağı üyelerinin ortak kanaate sahip oldukları; dolayısıyla ağ üyelerinin Türkiye'nin devlet politikalarının beyin göçünden kalkınma sağlamaya yönelik algıları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ve diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamalarında devlet politikalarının belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda diaspora ağlarının Türkiye'yle bağlantı kurmalarında, Türkiye'yle mesleki işbirliğine gitmelerinde, ağların yönetimlerinin Türkiye'yle birlikte hareket etme çabalarında ve Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamada ağların gönüllü bir yaklaşım sergilemelerinde devlet politikalarının belirleyici olduğu araştırmada ulaşılan sonuçlardandır. Diaspora ağlarının Türkiye'nin kalkınmasına katkı sağlamalarında devlet politikalarının belirleyici bir rol oynadığı sonucu ise beyin göçüne ilişkin mevcut politikaların kalkınma merkezli geliştirilmesine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Adams, Stephen R.: **Information Sources in Patents**, Second ed., München, K · G · Saur, 2006.

Afam, Gabi G.: **The Remittance Market in India Opportunities, Challenges, and Policy Options**, Washington D.C., The World Bank, 2012.

Agunias, Dovelyn Rannveig ve Newland, Kathleen: **Developing A Road Map for Engaging Diasporas in Development: A Handbook For Policy Makers and Practitioners in Home and Host Countries**, Geneva, International Organization for Migration (IOM), 2012.

Balcerowicz, Leszek ve Fischer, Stanley (Ed.): **Living Standards and the Wealth of Nations Successes and Failures in Real Convergence**, The MIT Press, Cambridge, 2006.

Berber, Metin: **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. bs., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006.

Bennett, Sara, Gilson, Lucy ve Mills, Anne (Ed.): **Health, Economic Development and Household Poverty From Understanding to Action**, New York, Routledge, 2008.

Barro, Robert J. ve Sala-i-Martin, Wavier: **Economic Growth**, Second ed., London, The Mit Press, 2004.

Barbier, Edward B.: **Naturel Resources and Economic Development**, New York, Cambridge University Press, 2005.

Bhagwati, Jagdish: **In Defense of Globalization**, New York, Oxford University Press, 2004.

Campano, Fred ve Salvatore, Dominick: **Income Distribution**, New York, Oxford University Press, 2006.

- Can, Abdullah: **SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi**, Pegem, 3. bs., Ankara, 2014.
- Cypher, James M. ve Dietz, James L.: **The Process of Economic Development**, Second ed., New York, Routledge, 2004.
- Çokluk, Ömay, Şekercioğlu, Güçlü ve Büyüköztürk Şener: **Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları**, 3. bs., Ankara, Pegem, 2014.
- Defillippi, Robert J. and Arthur, Michael B.: “Boundaryless Contexts and Careers: A Competency- Based Perspective, pp. 116-131, (İçinde), Michael B. Arthur ve Denise M. Rousseau, **The Boundaryless Career**, New York, Oxford University Press, 1996.
- Docquier, Frédéric ve Marfouk, Abdeslam: “International Migration by Education Attainment, 1990–2000”, pp. 151-199, (İçinde) **International Migration, Remittances, and The Brain Drain**, New York, Palgrave Macmillan, 2006.
- Ellerman, David: “The Dynamics of Migration of the Highly Skilled: A Survey of the Literature “ pp. 21-57, (İçinde) Yevgeny Kuznetsov (Ed.), **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, The World Bank Washington, DC, 2006.
- Erkan, Hüsnü: **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Gümüş, Sevdâ: **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)**, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2005.
- Johnson, Harry: “An ‘Internationalist’ Model”, (İçinde) Walter Adams (Ed.), **The Brain Drain**, New York, Macmillan Company, 1968.
- Jones, Charles: **Introduction to Economic Growth**, New York, W. W. Norton & Company, 1998.

Jaramillo, Isabel Cristina: “Internationalization of Higher Education in Colombia”, pp. 175-210, (İçinde) Wit, Hans De, Jaramillo, Isabel Cristina, Gacel-Ávila, Jocelyne, Knight, Jane (Ed.), **Higher Education in Latin America The International Dimension**, Washington DC, The World Bank, 2005.

Hartog, Joop ve Brink, Henriette Maassen Van Den (Ed.): **Human Capital Theory and Evidence**, New York, Cambridge University Press, 2007.

Hills, John (Ed.): **New Inequalities The Changing Distribution of Income and Wealth in The United Kingdom**, New York, Cambridge University Press, 1996.

International Monetary Fund: **Balance of Payments and International Investment Position Manual**, Sixth Edition, Washinton DC, 2009.

Karagül, Mehmet: **Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, Ankara, Anıt Matbaa, 2002.

Karataş, Muhammed ve Bekmez, Selahattin: “Information Technology and Economic Development in Developing Countries”, pp. 14-30, (İçinde) Kurihara, Yutaka, Takaya, Sadayoshi, Harui, Hisashi and Kamae, Hiroshi (Ed.), **Information Technology and Economic Development**, Information Science Reference, New York, 2007.

Kayacan, Murad ve Alkan, Nuran: **Türkiye’de Beşeri Sermayenin Ekonomik Değeri ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması**, Ankara, Ziraat Bankası A.Ş. Yayınları, 2005.

Kaynak, Muhteşem: **Kalkınma İktisadı**, 2. bs., Ankara, Gazi Kitabevi, 2007.

Khadria, Binod: “India: Skilled Migration to Developed Countries, Labour Migration to The Gulf”, pp. 79-112, (İçinde) Castles, Stephen ve Wise, Raúl Delgado (Ed.), **Migration and Development: Perspectives from the South**, Geneva, International Organization for Migration, 2008.

- Kim, Sunwoong: “From Brain Drain to Brain Competition Changing Opportunities and The Career Patterns of US-Trained Korean Academics”, pp. 335-369, (İçinde) National Bureau of Economic Research **American Universities in a Global Market**, Chicago, University of Chicago Press, 2010.
- Kline, Rex B.: **Principles and Practise of Structural Equation Modeling**, Third Ed., London, The Guilford Press, 2011.
- Kurtuluş, Berrak: **Amerika Birleşik Devletleri’ne Türk Beyin Göçü**, İstanbul, Alfa, 1999.
- Kuznetsov, Yevgeny Nemirovsky, Adolfo ve Yoguel, Gabriel: “Argentina: Burgeoning Networks of Talent Abroad, Weak Institutions at Home”, pp. 153-170, (İçinde) Yevgeny Kuznetsov (Ed.), **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, Washington DC, The World Bank, 2006.
- Kuznetsov, Yevgeny ve Sabel, Charles: “International Migration of Talent, Diaspora Networks and Development: Overview of Main Issues”, pp. 3-19, (İçinde) Yevgeny Kuznetsov, **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, Washington, DC, The World Bank, 2006.
- Link, Albert N.: **Public/Private Partnerships Innovation Strategies and Policy Alternatives**, New York, Springer, 2006.
- Maidment, Richard ve Mackerras, Colin: **Culture and Society in the Asia-Pacific**, New York, Routledge, 1998.
- Maimbo, Samuel Munzele ve Ratha, Dilip (Ed.): **Remittances Development Impact and Future Prospects**, Washington DC, The World Bank, 2005.
- Marks, Jonathan: “South Africa: Evolving Diaspora, Promising Initiatives”, pp. 171-198, (İçinde) Yevgeny Kuznetsov (Ed.), **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, Washington DC, The World Bank, 2006.

Mercer, Claire, Page, Ben and Evans, Martin: **Development and the African Diaspora Place and The Politics of Home**, New York, Zed Books, 2008.

Mora, Jorge ve Taylor, J. Edward: “Determinants of Migration, Destination, and Sector Choice: Disentangling Individual, Household, and Community Effects”, (İçinde), Çağlar Özden, **International Migration, Remittances, and The Brain Drain**, Washington DC, Palgrave Macmillan, 2006.

Nafziger, E. Wayne: **Economic Development**, Fourth edition, New York, Cambridge University Press, 2006.

Oğuzkan, Turhan: **Yurtdışında Çalışan Doktoralı Türkler Türkiye’den Başka Ülkelere Yüksek Seviyede Eleman Göçü Üzerinde Bir Araştırma**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1971.

Osipian, Ararat L.: **The Impact of Human Capital on Economic Growth A Case Study in Post-Soviet Ukraine 1989–2009**, New York, Palgrave Macmillan, 2009.

Pandey, Abhishek, Aggarwal, Alok Devane Richard ve Kuznetsov, Yevgeny “The Indian Diaspora: A Unique Case?”, pp. 71-97, (İçinde) Yevgeny Kuznetsov (Ed.), **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, Washington DC, The World Bank, 2006.

Parthasarathy, Balaji: “The Political Economy of The Computer Software Industry in Bangalore”, pp. 199-230, (İçinde) Ashwani Saith ve M. Vijayavaskar (Ed.), **ICTs and Indian Economic Development**, New Delhi, Sage Publications, 2005.

Patinkin, Don: “A ‘Nationalist’ Model”, (İçinde) Walter Adams (Ed.), **The Brain Drain**, New York, Macmillan Company, 1968.

Sahay, Anjali: **Indian Diaspora In The United States Brain Drain or Gain?**, Lanham MD, Lexington Books, 2009.

- Savvides, Andreas and Stengos, Thanasis: **Human Capital and Economic Growth**, Stanford, Stanford University Press, 2009.
- Sen, Amartya: **The Standard of Living**, United Kingdom, Cambridge University Press, 1987.
- Suro, Roberto: “A Survey of Remittance Senders and Receivers”, pp. 21-40, (İçinde) Donald F. Terry ve Steven R. Wilson (Ed.), **Beyond Small Change Making Migrant Remittances Count**, Washington DC, Inter-American Development Bank, 2005.
- Şimşek, Mevlüdiye: **Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006.
- Taban, Sami: **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller**, 2. bs., Ankara, Nobel, 2008.
- Taban, Sami ve Kar, Muhsin (Ed.): **Kalkınma Ekonomisi**, 2. bs., Bursa, Ekin Yayınları, 2014.
- T.C. Devlet Bakanlığı: **Türk Bilim Politikası 1983-2003**, Ankara, 1983.
- The World Bank: **Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education**, Washington DC, 2002.
- TÜBİTAK-Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu: **Yurtdışındaki Türk Araştırmacılar**, y.y., 2012.
- Widmann, H. (Çev. Kazancıgil, Aykut ve Bozkurt, Serpil): **Atatürk ve Üniversite Reformu**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1999.
- Yevgeny Kuznetsov, “Leveraging Diasporas of Talent: Toward A New Policy Agenda” pp. 221-237, (İçinde) Yevgeny Kuznetsov (Ed.), **Diaspora Networks and the International Migration of Skills How Countries Can Draw on Their Talent Abroad**, Washington, DC, The World Bank, 2006.

Zweig, David: “Learning to Compete: China’s Efforts to Encourage a “Reverse Brain Drain””, pp. 187-213, (İçinde) Kuptsch, Christiane and Fong, Pang Eng (Ed.), **Competing For Global Talent**, Geneva, International Institute for Labour Studies, 2006.

B. MAKALELER

Abbas, S. S.: “Capital Accumulation and Economic Growth”, **The Panjab University Economist**, Vol. 1, No. 1, 1959, pp. 45-50.

Agunias, Dovelyn Rannveig ve Newland, Kathleen: “Engaging The Asian Diaspora”, **Migration Policy Institute**, Issue No. 7, 2012, pp. 1-11.

Akdağ, Ömer: “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-40)”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, 2008, pp. 45-77.

Alagöz, Mehmet: “Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 8, 2004, pp. 1-23.

Atamtürk, Burak: “Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 22, S. 1, 2007, ss. 89-103.

Azam, Muhamad ve Ahmed, Ather Maqsood: “The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence From Pakistan: 1961-2009”, **Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research in Business**, Vol. 2, No. 4, 2010, pp. 220-233.

Baldwin, George B.: “Brain Drain or Overflow?”, **Foreign Affairs**, Vol. 48, No. 2, 1970, pp. 358-372.

Becker, Gary S.: “Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis”, **Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, 1962, pp. 9-49.

Bhagwati, Jagdish N.: “Taxing the Brain Drain”, **Challenge**, Vol. 19, No. 3, 1976, pp. 34-38.

- Bhagwati, Jagdish ve Dallahfar, William: “The Brain Drain and Income Taxation: A Proposal”, **Working Paper Department of Economics**, No: 92, 1972, pp. 1-28.
- Birinci, Yüksel: “Stratejik Bir Araç Olarak “Patent”, **Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi**, C. 1, S. 1, 2013, pp. 1-12.
- Bleakley, Hoyt: “Health, Human Capital, and Development”, **Annual Review of Economics**, Vol. 2, Issue. 1, 2010, pp. 283-310.
- Boccanfuso, Dorothee, Savard, Luc ve Savy, Bernice Elvire: “Human Capital and Growth: New Evidences From African Data”, **International Economic Journal**, Vol. 27, Issue: 1, 2013, pp. 55-77.
- Bollard, Albert, McKenzie, David, Morten, Melanie ve Rapoport, Hillel: “Remittances and the Brain Drain Revisited: The Microdata Show That More Educated Migrants Remit More”, **The World Bank Economic Review**, Vol. 25, No. 1, 2011, pp. 132-156.
- Brown, Mercy: “The South African Network Of Skills Abroad (SANSA): The South African Experience of Scientific Diaspora Networks”, pp. 1-22, (İçinde) Barré, Rémi Hernández, Valeria and Meyer, Jean-Baptiste: **Diaspora Scientifiques**, Montpellier, IRD Ed., 2003.
- Bundred, Peter E. ve Cheryl Levitt: “Medical Migration: Who Are The Real Losers?”, **Lancet**, Vol. 356, 2000, pp. 245-246.
- Büyüköztürk, Şener: “Anket Geliştirme”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. 3, S. 2, 2005, ss. 133-151.
- Carr, Stuart C., Inkson Kerr ve Thorn, Kaye: “From Global Careers to Talent Flow: Reinterpreting ‘Brain Drain’ ”, **Journal of World Business**, 40, 2005, pp. 386-398.

- Chacko, Elizabeth: “From Brain Drain to Brain Gain: Reverse Migration to Bangalore and Hyderabad, India’s Globalizing High Tech Cities”, **GeoJournal**, 68, 2007, pp. 131-140.
- Chang, Parris ve Deng, Zhiduan: “The Chinese Brain Drain and Policy Options”, **Studies and Comparative International Development**, Vol. 27, No. 1, 1992, pp. 44-60.
- Çetin, Murat: “Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler”, **Ege Akademik Bakış**, 7, (1), 2007, pp. 217-238.
- Dakhli, Mourad ve Clercq, Dirk De: “Human Capital, Social Capital, and Innovation: A Multi-Country Study”, **Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal**, Vol. 16, No. 2, 2004, pp. 107-128.
- Daugėlienė, Rasa: “The Position of Knowledge Workers in Knowledge-Based Economy: Migration Aspect”, **European Integration Studies**, No. 1, 2007, pp. 103-112.
- Davenport, Sally: “Panic and Panacea: Brain Drain and Science and Technology Human Capital Policy”, **Research Policy**, 33, 2004, pp. 617-630.
- Dinçer, Gönül ve Çakmak, Umut: “GATS Çerçevesinde “Gerçek Kişilerin Geçici Hareketliliğinin Liberalizasyonu” Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-4, pp. 135-154.
- Fine, Ben: “Endogenous Growth Theory: A Critical Assessment”, **Cambridge Journal of Economics**, 24, 2000, pp. 245-265.
- Forster, Nick: “ ‘The Persistent Myth of High Expatriate Failure Rates’: A Reappraisal”, **The International Journal of Human Resource Management**, Vol. 8, No. 4, 1997, pp. 414-433.
- Fu, Yuming ve Gabriel, Stuart A.: “Labor Migration, Human Capital Agglomeration and Regional Development in China”, **Regional Science and Urban Economics**, 42, 2012, pp. 473-484.

- Gökbayrak, Şenay: “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-3, ss. 65-82.
- Grubel, Herbert B. ve Scott, Anthony D.: “The International Flow of Human Capital”, **The American Economic Review**, Vol. 56, No 1/2, 1966, pp. 268-274.
- Gupte, Medha ve Jadhav Kiran: “The Concept Of Reverse Brain Drain and Its Relevance To India”, **ABHINAV**, Vol. 3, 2014, pp. 83-87.
- Gülmez, Mesut: “Beyin İhracına Dönüşen Beyin Göçü”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 7/1, 1974, ss. 62-79.
- Hänlein, Andreas (Çev. Hekimler, Alpay): “GERHARD KESSLER: Türkiye’de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı”, **Çalışma ve Toplum**, 2, 2006, ss. 31-47.
- Hassink, Robert: “Technology Transfer Agencies and Regional Economic Development” **European Planning Studies**, Vol. 4, Issue 2, (Çevrimiçi) <http://ehis.ebscohost.com/eds/detail?sid=1042337464584ceb87992d4dfb4e6f9e%40sessionmgr198&vid=12&hid=115&bdata=Jmxhbmc9dHImc2l0ZT1lZH MtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605302534>, 8 Temmuz 2013.
- Johnson, Jean M.: “The Reverse Brain Drain and The Global Diffusion of Knowledge”, **Science&Technology**, Vol. 3, No. 2, 2002, pp. 125-131.
- Kapur, Devesh: “Diasporas and Technology Transfer”, **Journal of Human Development**, Vol. 2, No. 2, 2001, pp. 265-286.
- Kapur, Devesh: “The Causes and Consequences of India’s IT Boom”, **India Review**, Vol. 1, No. 2, 2002, pp. 91-110.
- Kapur, Devesh: “Indian Diaspora as a Strategic Asset”, **Economic and Political Weekly**, Vol. 38, No. 5, 2003, pp. 445-448.
- Karagül, Mehmet: “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (5) 2003, pp. 79-90.

- Karagül, Mehmet ve Açıkgöz Ömer: “İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma ve Din İlişkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 12, S. 18, 2009, pp. 471-486.
- Karataş, Muhammed ve Çankaya, Eda: “İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl. 2, S. 3, 2010, ss. 29-55.
- Kaya, Muammer: “Beyin Göçü/Entellektüel Sermaye Erozyonu Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri: Beyin Gurbetçileri”, **Bakış**, S. 13, 2009, ss. 14-29.
- Kiker, B. F.: “The Historical Roots of the Concept of Human Capital”, **Journal of Political Economy**, Vol. 74, No. 5, 1966, pp. 481-499.
- Kingma, Mireille: “Nursing Migration: Global Treasure Hunt or Disaster-in-the-making?”, **Nursing Inquiry**, Vol. 8, Issue. 4, 2001, pp. 205-212.
- Kofman, Eleonore: “The Invisibility of Skilled Female Migrants and Gender Relations in Studies of Skilled Migration in Europe”, **International Journal Of Population Geography**, 6, 2000, pp. 45-59.
- Kurtulmuş, Numan “Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 37-38, 1992, ss. 205-221.
- Leclerc, Eric ve Meyer, Jean-Baptiste: “Knowledge Diasporas for Development”, **Asian Population Studies**, 3:2, 2007, pp. 153-168.
- Liu-Farrer, Gracia, “Educationally Channeled International Labor Mobility: Contemporary Student Migration from China to Japan”, **International Migration Review**, Vol. 43, No. 1, 2009, pp. 178-204.
- Mahroum, Sami: “The International Policies of Brain Gain: A Review”, **Technology Analysis & Strategic Management**, Vol. 17, No. 2, 2005, pp. 219-230.
- Mahmood, Amna: “Role of Education in Human Development: A Study of South Asian Countries”, **Business Review**, Vol. 7, No. 2, 2012, pp. 130-142.

- Makarov, Pavel: “Intellectual Capital as an Indicator of a Sustainable Development”
Journal of Sustainable Development, Vol. 3, No. 3, 2010, pp. 85-90.
- Maria, Corrado Di ve Lazarova, Emiliya A.: “Migration, Human Capital Formation, and Growth: An Empirical Investigation”, **World Development**, Vol. 40, No. 5, 2012, pp. 938-955.
- Maria, Corrado Di ve Stryzowski, Piotr: “Migration, Human Capital Accumulation and Economic Development”, **Journal of Development Economics**, 90, 2009, pp. 306-313.
- Massey, Douglas S. ve Pren, Karen A.: “Unintended Consequences of US Immigration Policy: Explaining The Post-1965 Surge From Latin America”, **Population and Development Review**, Vol. 38, Issue. 1, 2012, pp. 1-29.
- Meyer, Jean Baptiste: “Network Approach Versus Brain Drain: Lessons From The Diaspora”, **International Migration**, Vol. 39, (5), 2001, ss. 91-110.
- Meyer, Jean-Baptiste, Charum, Jorge, Bernal, Dora, Gaillard, Jacques, Granés, José, Leon, John, Montenegro, Alvaro, Morales, Alvaro, Murcia, Carlos, Berthelemot, Nora-Narvaez, Parrado, Luz Stella, Schlemmer Bernard: “Turning Brain Drain into Brain Gain: The Colombian Experience of The Diaspora Option”, **Science, Technology&Society**, Vol. 2, No. 2, 1997, pp. 285-315.
- Mincer, Jacob: “The Distribution of Labor Incomes: A Survey With Special Reference to the Human Capital Approach”, **Journal of Economic Literature**, Vol. 8, No. 1, 1970, pp. 1-26.
- Namal, Yücel: “1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilimadamlarının Katkıları”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C. 2, S. 1, 2012, ss. 14-19.
- Neumayer, Eric: “The Human Development Index and Sustainability — A Constructive Proposal”, **Ecological Economics**, 39, 2001, pp. 101-114.

- Olaniyan, D.A. ve Okemakinde., T.: “Human Capital Theory: Implications for Educational Development”, **European Journal of Scientific Research**, Vol. 24, No. 2, 2008, pp. 157-162.
- Oyelere, Ruth Uwaifo: “Brain Drain, Waste or Gain? What We Know About The Kenyan Case”, **Journal of Global Initiatives**, 2(2), 2007, pp. 113-119.
- Öçal, Şamil “Yurt Dışı Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Eğitime Bakış Dergisi**, 8, S. 23, 2012, ss. 36-41.
- Özşahin, Şerife ve Karaçor, Zeynep: “Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinden Biri Olarak Beşeri Sermaye: Yükseköğrenimin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 6, S. 1, 2013, ss. 148-162.
- Pack, Howard: “Endogenous Growth Theory: Intellectual Appeal and Empirical Shortcomings”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 8, No. 1, 1994, pp. 55-72.
- Pallegrino, Adela: “Trends in Latin American Skilled Migration: Brain Drain or Brain Exchange”, **International Migration**, Vol. 39 (5), 2001, pp. 111-132.
- Portes, Alejandro: “Determinants of the Brain Drain”, **International Migration Review**, Vol. 10, No. 4, 1976, pp. 489-508.
- Putnam, Robert D.: “Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America”, **PS: Political Science & Politics**, Vol. 28, No. 4, 1995, pp. 664-683.
- Ramos, Raul, Surinach Jordi and Artis, Manuel: “Regional Economic Growth and Human Capital: The Role of Over-Education”, **Regional Studies**, Vol. 46, No: 10, 2012, pp. 1389-1400.
- Ranis, Gustav, Stewart, Frances and Ramirez Alejandro: “Economic Growth and Human Development”, **World Development**, Vol. 28, No. 2, 2000, pp. 197-219.

- Rao, MKD “Gauging Success of a Project: A Case Study of The TOKTEN-India Umbrella Project”, **Research Evaluation**, Vol. 15, No. 3, 2006, pp. 175-186.
- Rasool, Fatima ve Botha, Christoff J.: “The Nature, Extent and Effect of Skills Shortages on Skills Migration in South Africa”, **SA Journal of Human Resource Management**, 9 (1), 2011, pp. 113-124.
- Rasool, Fatima Botha, Christoff ve Bisschoff, Christo: “The Effectiveness of South Africa’s Immigration Policy for Addressing Skills Shortages”, **Managing Global Transitions**, Vol. 10, Issues: (4), 2012, pp. 399-418.
- Ray, Kamallesh: “Unemployment and Brain Drain”, **Economic and Political Weekly**, Vol. 6, No. 39, 1971, pp. 2059-2063.
- Sajjad, Nadia: “Causes and Solutions to Intellectual Brain Drain in Pakistan”, **The Dialogue**, Vol. 6, No. 1, pp. 31-55.
- Saxenian, AnnaLee: “From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China”, **Forthcoming in Studies in Comparative International Development**, Vol. 40, No. 2, 2005, pp. 35-61.
- Saxenian, Annalee: “Transnational Communities and the Evolution of Global Production Networks: The Cases of Taiwan”, **Industry and Innovation**, Vol: 9, No: 3, 2002, pp. 183-202.
- Séguin, Béatrice, State, Leah, Singer, Peter A. ve Daar, Abdallah S.: “Scientific Diasporas As An Option For Brain Drain: Re-Circulating Knowledge For Development”, **Int. J. Biotechnology**, Vol. 8, No. 1/2, 2006, pp. 78-90.
- Sevinç, Bilal: “Türkiye’de Lisansüstü Eğitim Uygulamaları, Sorunlar ve Öneriler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 34, S. 1, 2001, ss. 125-137.
- Song, Changzoo: “Engaging The Diaspora in an Era of Transnationalism”, **IZA World of Labour**, 64, 2014, pp. 1-10.

- Stark, Oded, Helmenstein, Christian ve Prskawetz, Alexia: “Human Capital Depletion, Human Capital Formation, and Migration: A Blessing or a ‘Curse’?”, **Economics Letters**, 60, (1998), pp. 363-367.
- Şahinöz, Ahmet: “Beyin Göçü ve Teknoloji Sorunu”, **Amme İdare Dergisi**, C. 15, S. 4, 1982, ss. 49-62.
- Schultz, Theodore W.: “Investment in Human Capital”, **The American Economic Review**, Vol. 51, No. 1, 1961, pp. 1-17.
- Tejeda, Gabriel Varzari, Vitalie ve Porcescu, Sergiu: “Scientific Diasporas, Transnationalism and Home Country Development: Evidence From a Study of Skilled Moldovans Abroad”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 13, No. 2, 2013, pp. 157-173.
- Tezcan, Mahmut: “Beyin Göçü ve Türkiye”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 4, S. 3, 1971, ss. 43-71.
- Watanabe, S.: “The Brain Drain From Developing to Developed Countries”, **International Labour Review**, Vol. 99, No. 4, 1969, pp. 401-433.
- Wong Kar-yiu ve Yip, Chong Kee: “Education, Economic Growth, and Brain Drain”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 23, 1999, pp. 699-726.
- Woolcock, Michael ve Narayan, Deepa: “Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy”, **World Bank Research Observer**, Vol: 15, No. 2, 2000, pp. 1-49.
- Xiang, Biao: “Structuration of Indian Information Technology Professionals’ Migration to Australia: An Ethnographic Study”, **International Migration**, Vol. 39, (5), 1/2001, pp. 73-90.
- Yıldırım, Türkan: “Uluslararası Düzeyde Sağlık Çalışanlarının Göçünü Yönetme Politikaları”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 43, S. 4, 2010, ss. 31-65.

Yıldız, Zafer ve Topuz, Hüseyin: “Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, S. 61, 2011, ss. 201-226.

Yoon, Bang-Soon L.: “Reverse Brain Drain in South Korea: State-led Model”, **Studies in Comparative International Development**, Vol. 27, No. 1, 1992, pp. 4-26.

Yumuşak, İbrahim Güran: “Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye’nin Beşeri Sermaye Potansiyeli”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 55, 2008, ss. 3-48.

Zweig, David: “Competing for Talent: Chinas’s Strategies to Reverse the Brain Drain”, **International Labour Review**, Vol. 145, No. 1-2, 2006, pp. 65-89.

Zweig, David, Fung, Chung Siu ve Han, Donglin: “Redefining The Brain Drain: China’s “Diaspora Option””, **Science, Technology&Society**, 13:1, 2008, pp. 1-33.

C. TEZLER

Berber, Şakir: “Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

Delican, Mustafa: “Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995.

Gökbayrak, Şenay: “Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar Türk Mühendislerinin Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Yumuşak, İbrahim Güran: “Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

D. RAPORLAR

Brundtland, Gro Harlem: “Macroeconomics and Health: Investing in Health for Economic Development”, **Report of the Commission on Macroeconomics and Health**, World Health Organization, 2001, (Çevrimiçi) <http://whqlibdoc.who.int/publications/2001/924154550x.pdf>, 24 Temmuz 2013.

Choi, Inbom: “Korean Diaspora in The Making: Its Current Status and Impact on The Korean Economy, pp. 9-27, (İçinde) C. Fred Bergsten ve Inbom Choi (Ed.), The Korean Diaspora in The World Economy, **Special Report**, 15, 2003.

DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2543, ÖİK. 559, 2000.

Government Of India Ministry of Overseas Indian Affairs, “Expanding The Economic Engagement of The Indian Diaspora with India”, **Annual Report 2012-13**, (Çevrimiçi) http://moia.gov.in/writereaddata/pdf/Annual_Report_2012-2013.pdf, 10 Eylül 2015, pp. 1-64.

The Mexican Commission, “Investing in Health for Economic Development Executive Summary”, **The Mexican Commission Report**, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.who.int/macrohealth/action/sintesis15novingles.pdf>, 19 Nisan 2013.

Report of The High Level Committee on The Indian Diaspora, **Science and Technology**, Part 4: Major Issues Pertaining on The Indian Diaspora, Chapter 33, (Çevrimiçi) <http://indiandiaspora.nic.in/diasporapdf/chapter33.pdf>, 9 Eylül 2015, pp. 469-480.

TÜBİTAK: **Doprog Araştırma Destek Programı 1. 1. 1997-31.12.1997 Dönemi Raporu**, Proje Destek ve Teşvikler Daire Başkanlığı, Ankara, 1998.

UNDP: **Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience**, New York, (Çevrimiçi) <https://www.google.com.tr/#q=Human+Development+Report+2014+Sustaining+Human+Progress:+Reducing+Vulnerabilities+and+Building+Resilience>, 20 Kasım 2015, pp. 1-225.

United Nations Economic and Social Council: **Report of the Regional Conference on Brain Drain and Capacity Building in Africa**, 2000, (Çevrimiçi) <http://mac.iom.int/africandiaspora/pdf/Braindrain.pdf>, 19 Şubat 2014, pp. 1-18.

United Nations-Department of Economic and Social Affairs: “Unlocking the Human Potential for Public Sector Performance”, **World Public Sector Report**, New York, 2005, (Çevrimiçi) <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN021616.pdf>, 9 Eylül 2015, pp. 3-123.

E. DİĞER KAYNAKLAR

Bhorat, Haroon, Meyer, Jean-Baptiste ve Mlatsheni, Cecil: “Skilled Labour Migration From Developing Countries: Study on South and Southern Africa”, **ILO International Migration Papers**, 52, Geneva, 2002, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201781.pdf, 25 Eylül 2013, pp. 1-40.

Bloom, David E.: **Education, Health, and Development**, American Academy of Arts & Sciences, Project on Universal Basic and Secondary Education, (Çevrimiçi) https://www.amacad.org/publications/ubase_edu_health_dev.pdf, 23 Temmuz 2013, pp. 1-20.

Asian Development Bank: “Brain Drain Versus Brain Gain: The Study of Remittance in Southeast Asia and Promoting Knowledge Exchange Through Diasporas”, **Fourth Coordination Meeting On International Migration**, New York, 2005, (Çevrimiçi) http://www.un.org/esa/population/meetings/fourthcoord2005/P13_ADB.pdf, 23 Mart 2015, pp. 1-11.

Association of British Turkish Academics, (Çevrimiçi) <http://www.abtanet.org.uk>, 23 Şubat 2014.

Bal, Oğuz: “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Gelişme”, (Çevrimiçi) http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/oguz.bal/bildiri/oguz.bal21.09.2011_19.09.22bildiri.pdf, 6 Kasım 2013, ss. 1-25.

Brazil Foundation, “Generating Resources for Programs That Transform The Social Reality of Brazil”, (Çevrimiçi) <http://www.brazilfoundation.org/english/about-us/overview.php>, 7 Mart 2015.

“Brazil Scholarship Program”, (Çevrimiçi) http://www.ticinoricerca.ch/sites/www.ticinoricerca.ch/files/uploads/scholarship_program.pdf, 10 Haziran 2014.

Brown, Mercy: “Scientific Diasporas: A New Approach to The Brain Drain”, **World Conference on Science UNESCO-ICSU**, Discussion Paper, No. 41, 1999, (Çevrimiçi) <http://www.unesco.org/most/meyer.htm>, 25 Haziran 2015.

Brown, Mercy: “Using The Intellectual Diaspora to Reverse the Brain Drain: Some Useful Examples”, **Regional Conference on Brain Drain and Capacity Building in Africa**, IDRC, 22-24 February, 2000.

Buchori, Andhyka Imam: “International Students Mobility, Potential Chanel for Brain Drain or Brain Circulation?”, **An In-Depth Perspective from Indonesian Students in the Netherlands**, 2011, (Çevrimiçi) <http://digitalarchive.maastrichtuniversity.nl/fedora/get/guid:34eae19-4c4c-4319-b8d9-4a8a45612a45/ASSET1>, 19 Temmuz 2013.

Burns, William J.: “The Potential of Science Diasporas”, **Advancing Science, Serving Society**, December 2013, <http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2013/potential-science-diasporas>, 16 Ocak 2015.

Cañibano, Carolina “Beyond The Economics Of The Brain Drain”, **Globelics 2010 8th International Conference Making Innovation Work For Society: Linking, Leveraging and Learning**, Malaysia, 2010, pp. 1-36.

Canton, Erik, Minne, Bert, Nieuwenhuis, Ate, Smid, Bert ve Steeg, Marc Van Der: “Human Capital, R&D and Competition in Macroeconomic Analysis”, **European Network of Economic Policy Research Institutes**, Working Paper No. 38, 2005, (Çevrimiçi) ceps.eu/system/files/book/1253.pdf, 9 Temmuz 2013, pp. 1-56.

Casasnovas, Guillem López, Rivera, Berta ve Currais, Luis: “Introduction: The Role Health Plays in Economic Growth, pp. 1-16., (içinde) **Health and Economic Growth Findings and Policy Implications**, London, The MIT Press, 2005, (Çevrimiçi) http://www.upf.edu/pdi/cres/lopez_casasnovas/_pdf/health_economic.pdf, 22 Nisan 2013.

CESASC-Chinese American Engineers and Scientists Association of Southern California CESASC Chronology by Year, (Çevrimiçi) http://cesasc.org/sites/default/files/CESASC%20Chronology_Final.pdf, 18 Nisan 2015.

Chinese-American Engineers and Scientists Association of Southern California, www.cesasc.org, 18 Nisan 2015.

Chinese Academy of Sciences, (Çevrimiçi) http://english.cas.cn/about_us/introduction/201501/t20150114_135284.shtml, 21 Şubat 2015.

- Clemens, Michael A. "Skill Flow: A Fundamental Reconsideration of Skilled-Worker Mobility and Development", United Nations Development Programme, **Human Development Research Paper**, 2009/08.
- Commander, Simon, Kangasniemi, Mari ve Winters, L. Alan: "The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature", **CEPR/NBER/SNS International Seminar on International Trade**, Stockholm, 24-25 May 2002, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/chapters/c9540.pdf>, 12 Eylül 2013, pp. 235-278.
- Crush, Jonathan (Series Editor): "Losing Our Minds: Skills Migration and the South African Brain Drain South African Migration Project 2000, **Migration Policy Series**, No: 18, 2000.
- Crush, Jonathan ve Williams, Vincent: "International Migration and Development: Dynamics and Challenges in Southern Africa", **United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development**, 2005, (Çevrimiçi) http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P05_Crush&Williams.pdf, 4 Kasım 2014, pp. 3-33.
- Dade, Carlo ve Per Unheim, "Diasporas and Private Sector Development: Impacts and Opportunities", **Focal**, Ottawa, 2007, (Çevrimiçi) http://www.focal.ca/pdf/diaspora_DadeUnheim_diasporas%20private%20sector%20development%20impacts%20opportunities_April%202007.pdf, 29 Kasım 2015, pp. 1-47.
- Diaspora Volunteering: A Comhlámh Discussion Paper, (Çevrimiçi) http://issuu.com/comhlahm/docs/diaspora_volunteering_a_comhlahm_di, 31 Mayıs 2015.
- Docquier, Frédéric ve Rapoport, Hillel: "Skilled Migration: The Perspective of Developing Countries", **Discussion Paper**, No. 2873, 2007, (Çevrimiçi) <http://ftp.iza.org/dp2873.pdf>, 4 Ekim 2013, pp. 1-33.
- Docquier, Frédéric ve Rapoport, Hillel: "Globalization, Brain Drain and Development", **IZA Discussion Paper**, No. 5590, 2011, pp. 1-60.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, “TÜBİTAK Destekleri”, (Çevrimiçi)
<http://www.doka.org.tr/destekler/tubitak-destekleri.pdf>, 23 Mayıs 2014.

DPT, “Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967”, 1963.

DPT, “Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018”.

Dumitrana Mihaela, Jianu Iulia, Dumitru Madalina ve Jinga Gabriel: “Sustainable Development Indicators: Human Capital and Accounting”, (Çevrimiçi)
<http://steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2008/v3-finances-banks-accountancy/211.pdf>, 23 Nisan 2013.

“Economic Development and Growth”, (Çevrimiçi)
<http://www.newagepublishers.com/samplechapter/000186.pdf>, 1 Temmuz 2013.

Easterly, William R. ve Wetzel, Deborah L.: “Policy Determinants of Growth Survey of Theory and Evidence, Country Economics”, Policy, Planning and Research Working Papers, **Country Economics Department The World Bank**, December 1989, pp. 1-36.

Ederer, Peer, Schuller, Philipp ve Willms, Stephan: “The European Human Capital Index: The Challenge of Central and Eastern Europe”, **Lisbon Council Policy Brief**, 2007, (Çevrimiçi)
<http://www.lisboncouncil.net/component/downloads/?id=46>, 22 Temmuz 2013, pp. 1-23.

Eggert, Wolfgang, Krieger, Tim ve Meier, Volker: “Education, Unemployment and Migration”, **Cesifo Area Conference on Employment and Social Protection Working Paper**, No. 2119, 2007, (Çevrimiçi) https://www.cesifo-group.de/portal/page/portal/lang-en/DocBase_Content/WP/WP-CESifo_Working_Papers/wp-cesifo-2007/wp-cesifo-2007-10/cesifo1_wp2119.pdf, 15 Eylül 2013, pp. 1-26.

Eleventh Pravasi Bharatiya Divas: “Engaging Diaspora: The Indian Growth Story”, **FICCI Theme Paper**, 2013, (Çevrimiçi) <http://www.ficci.com/publication-page.asp?spid=20187>, 6 Eylül 2015, pp. 1-61.

Eurostat: (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>, 18 Kasım 2015.

Fernandes, Duval ve Diniz, Alexandre M.A.: “Brain Drain or Brain Gain? In Which Direction Does The Brazilian Diaspora Go?”, XXVI. IUSSP International Population Conference, Marrakech, 2009, (Çevrimiçi) <http://iussp2009.princeton.edu/papers/91830>, 2 Haziran 2014.

Ferede, Martha K.: “Policy Brief: Engaging The Diaspora: Potential For Sub-Saharan African Universities”, Programme on Innovation, Higher Education and Research for Development IHERD, (Çevrimiçi) http://www.oecd.org/sti/Engaging%20the%20Diaspora_Ferede.pdf, 22 Mart 2015, pp. 1-9.

Fihel, Agnieszka Kaczmarczyk, Paweł Wolfeil, Nina ve Zylicz, Anna: “Brain Drain, Brain Gain and Brain Waste”, **European Integration Consortium**, Labour Mobility Within the EU in the Context of Enlargement and the Functioning of the Transitional Arrangements, 2007, (Çevrimiçi) http://doku.iab.de/grauepap/2009/LM_Deliverable_6.pdf, 11 Eylül 2013, pp. 1-56.

Giannoccolo, Pierpaolo: ““Brain Drain Competition Policies” in Europe: A Survey”, 2005, (Çevrimiçi) <http://amsacta.unibo.it/1755/1/534.pdf>, 24 Mart 2014, pp. 1-26.

Gueron, Joseph ve Spevacek, Anne Marie: “Diaspora Development Nexus: The Role of ICT”, USAID Knowledge Services Center (KSC), 2008, (Çevrimiçi) <https://www.unitar.org/ny/sites/unitar.org.ny/files/Hannafin%20ICT%20Diasporas.pdf>, pp. 1-31.

Guo, Yugui: “The Chinese Intellectual Diasporas How Can The Chinese Intellectual Diasporas Bridge Their Host and Home Countries as well as Help Their Home Country Integrate into the International Community”, pp. 1-21, (İçinde) Barré, Rémi Hernández, Valeria, Meyer, Jean-Baptiste ve Vinck, Dominique, **Diasporas Scientifiques-Scientific Diasporas**, Paris, IRD Editions, 2003.

Gümüş, Sedat ve Gökbel, Veysel: “2023 İçin Akademisyen Yetiştirme Çabaları: MEB ve YÖK Yurtdışı Lisansüstü Bursları”, **SETA Analiz-Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 2012.

International Monetary Fund, “Health and Development”, Washington, DC, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/health/eng/hdwi/hdwi.pdf>, 19 Nisan 2013, pp. 1-56.

Human Development Index (HDI), (Çevrimiçi) <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/>, 29 Eylül 2013.

Igun, Stella E.: “Human Capital for Nigerian Libraries in the 21st Century”, **Library Philosophy and Practice**, (Çevrimiçi) <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1082&context=libphilprac>, 6 Temmuz 2013.

IOM, “Diasporas and Development: Bridging Societies and States”, **Diaspora Ministerial Conference**, No. 22, Geneva, 2013, pp. 5-87.

ILO: “Guide to Private Employment Agencies Regulation, Monitoring and Enforcement”, Special Action Programme to Combat Forced Labour, Geneva, 2007, pp. 1-105.

ILO, “Private Employment Agencies, Temporary Agency Workers and Their Contribution to the Labour Market”, No. 181, Geneva, 2009, (Çevrimiçi) http://www.ciett.org/fileadmin/templates/ciett/docs/Public_Affairs/ILO_C181_WPrEA_2009.pdf, 28 Eylül 2013, pp. 1-58.

Indicorps, (Çevrimiçi) <http://www.indicorps.org/>, 23 Nisan 2015.

International Organization for Migration, ““Promoting Better Management of Migration in Nigeria” Needs Assessment of Nigerian Education Sector: An Implemented Project”, 2014, (Çevrimiçi) http://publications.iom.int/system/files/pdf/needs_assessment_nigerianeducsector.pdf, 11 Şubat 2015, pp. 5-63.

International Organization for Migration, MIDA Mobilising the African Diasporas for The Development of Africa, 2004, (Çevrimiçi) http://publications.iom.int/system/files/pdf/mida_en.pdf, 29 Kasım 2015, pp. 1-20.

Ionescu, Dina: “Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers”, Geneva, No. 26, International Organization for Migration, 2006, pp. 1-85.

Narendra Jadhav, “Maximising Developmental Benefits of Migrant Remittances: The Indian Experience”, (Çevrimiçi) http://www.drnjadhav.info/drnjadhav_web_files/speeches/remittance-india-revised.pdf, 27 Ocak 2014.

Kaplow, Louis: “Human Capital and The Income Tax”, **National Bureau of Economic Research**, NBER Working Paper Series, No. 4299, 1993, (Çevrimiçi) http://www.nber.org/papers/w4299.pdf?new_window=1, 19 Temmuz 2013.

Khadria, Binod: “Skilled Labour Migration From Developing Countries: Study on India”, **International Migration Papers**, No. 49, Geneva, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.ilo.org/public//english/protection/migrant/download/imp/imp49e.pdf>, 11 Eylül 2015, pp. 1-75.

Kniht, Jane ve Wit, Hans de: “Strategies for Internationalization of Higher Education: Historical and Conceptual Perspectives”, (Çevrimiçi) http://lisbon2011.bolognaexperts.net/sites/default/files/yesinternationalis_kniht_and_de_wit.pdf, 27 Eylül 2013, pp. 5-32.

Liebig, Thomas ve Sousa-Poza, Alfonso: “Taxation, Ethnic Ties and the Location Choice of Highly Skilled Immigrants”, **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, No. 24, 2005, pp. 1-44.

Lima, Alvaro, Garcia-Zanello, Eugenia ve Orozco, Manuel: “Brazilians in The United States: A Look at Migrants and Transnationalism, (Çevrimiçi) <http://www.digaai.org/wp/pdfs/Lima.migrants&transn.7-23-09.pdf>, 2 Haziran 2014.

Lowell, B. Lindsay: “Policy Responses to the International Mobility of Skilled Labour”, **International Migration Papers**, No. 45, Geneva, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201774.pdf, 17 Ocak 2014, pp. 1-38.

Manuel on Statistics of International Trade in Services, Statistical Papers, New York, Series, No. 86, 2002.

Mexican Talent Network “Celebrating The 100th Information Day of The Institute of Mexicans Living Abroad: Links with The Qualified Diaspora” Red De Talentos Mexicanos, (Çevrimiçi) <http://embamex.sre.gob.mx/belice/index.php/en/education-a-culture/calls-a-contests/870>, 24 Nisan 2014.

Milio, Simona, Lattanzi, Riccardo, Casadio, Francesca, Crosta, Nicola, Raviglione, Mario, Ricci, Paul ve Scano, Fabio: Italian Leaders Abroad Community “Brain Drain, Brain Exchange and Brain Circulation The Case Of Italy Viewed From a Global Perspective”, 2012, (Çevrimiçi) [http://www.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/LSEEnterprise/pdf/Brain-Drain-\(English\).pdf](http://www.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/LSEEnterprise/pdf/Brain-Drain-(English).pdf), 10 Eylül 2013, pp. 1-47.

Mutume, Gumisai: “Reversing Africa’s Brain Drain, Zambia Daily Mail”, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/migrationdocuments/commentaries/2003/drain.htm>, 5 Haziran 2014.

- Newland, Kathleen ve Tanaka, Hiroyuki: “Mobilizing Diaspora Entrepreneurship for Development”, **Migration Policy Institute**, Diasporas&Development Policy Project, 2010, pp. 1-29.
- Nguyen, Chi Hong: “Brain Drain or Brain Gain? The Revitalization of a Slow Death”, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.usca.edu/essays/vol162006/chi.pdf>, 6 Şubat 2014.
- Nikolić, Sara, Mraović, Boriša ve Ćosić, Emina: “The Scientific Diaspora As The Brain Gain Option: Exploring The Case Of Bosnia and Herzegovina”, ACIPS, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/Istrazivanja/default.aspx?id=1812&langTag=bs-BA>, 16 Ocak 2015, pp. 1-36.
- NORFACE: Immigration Movement for Brazil in the 21st Century, Interdisciplinary Conference, Research Programme on Migration and the Centre for Research and Analysis of Migration (CreAM), UCL, (Çevrimiçi) http://cream.conference-services.net/resources/952/3365/pdf/MGDNF2013_0370.pdf, 3 Haziran 2014.
- OECD: Foreign/International Students Enrolled, 2012, (Çevrimiçi) <http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=RFOREIGN&lang=en>, 18 Kasım 2015.
- OECD: International Migration Outlook, Part 3: Return Migration A New Perspective, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/migration/mig/43999382.pdf>, 10 Eylül 2015, pp. 161-222.
- OECD: Latin American Economic Outlook 2010, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1787/716806527852>, 2 Haziran 2014.
- O’neil, Kevin: “Brain Drain and Gain: The Case of Taiwan”, 2003, **The Online Journal Of Migration Policy Institute (MPI)**, (Çevrimiçi) <http://www.migrationpolicy.org/article/brain-drain-and-gain-case-taiwan>, 28 Şubat 2015.

Ostrovsky, Aaron A.: “Liberalization of The Temporary Movement of Natural Persons and The Gulf Between Unskilled and Skilled Service Suppliers: Suggestions for Further Liberalization of GATS Mode 4”, 2006, (Çevrimiçi) http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=593981, 25 Ocak 2014.

Papila, Nilay: “Crossing The Bridge-March 2013 Research Destination Turkey”, (Çevrimiçi) <http://www.tassausa.org/Newsroom/2013/item/1441/Crossing-the-Bridge-%E2%80%93March-2013>, 27 Şubat 2015.

Connor, Phillip, Cohn, D’Vera, Gonzalez-Barrerra Ana ve Oates, Russ: “Changing Patterns of Global Migration and Remittances More Migrants in U.S. and Other Wealthy Countries; More Money to Middle-Income Countries”, Pew Research Center, 2013, (Çevrimiçi) http://www.pewsocialtrends.org/files/2013/12/global-migration-final_12-2013.pdf, pp. 1-29.

Powers, Laura Wolf: “Human Capital-Centered Regionalism in Economic Development: The Case of Philadelphia’s Biosciences Sector”, **Penn Iur White Paper Series on Sustainable Urban Development**, t.y., (Çevrimiçi) http://works.bepress.com/laura_wolf_powers/15/, 25 Temmuz 2015.

Ratha, Dilip: “Workers’ Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance”, **St. Cloud State University Economics Seminar Series**, Paper 9, 2005, (Çevrimiçi) http://repository.stcloudstate.edu/econ_seminars/9, 19 Ocak 2014, pp. 157-175.

Results Of The Survey “Engaging Diasporas as Agents for Development”, (Çevrimiçi) https://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/main/site/policy_and_research/research/Diaspora%20questionnaire%20analysis.pdf, 8 Mart 2015.

Rios-Neto, Eduardo L.G.: “Managing Migration: The Brazilian Case”, *Texto Para Discussão*. 249, 2005, s. 14, (Çevrimiçi) <http://www.cedeplar.ufmg.br/pesquisas/td/TD%20249.pdf>, 2 Haziran 2014.

“Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu”, Kanun No. 3359, S. 19461, 1987.

The World Bank, GDP Per Capita (Current US\$), (Çevrimiçi)
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 20 Kasım 2015.

Schuller, Tom: “The Complementary Roles of Human and Social Capital”, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/innovation/research/1825424.pdf>, 2 Haziran 2013, pp. 1-28.

Science and Engineering Indicators 2014, Higher Education in Science and Engineering, (Çevrimiçi)
<http://www.nsf.gov/statistics/seind14/content/chapter-2/chapter-2.pdf>, 16 Kasım 2015.

Shinn, David H.: “African Migration and the Brain Drain”, **Institute for African Studies and Slovenia Global Action**, Ljubljana, 2008, (Çevrimiçi)
<https://sites.google.com/site/davidhshinn/Home/african-migration-and-the-brain-drain>, 27 Ekim 2014.

“SIPA: Silicon Valley Indian Professionals Association”, (Çevrimiçi)
<http://www.sipa.org/about/>, 3 Haziran 2014.

Song, Hah-Zoong: “Networking Lessons from Taiwan and South Korea”, (Çevrimiçi) <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan022359.pdf>, 9 Eylül 2015.

Southern African Development Community Towards a Common Future, (Çevrimiçi)
<http://www.sadc.int/about-sadc/overview/history-and-treaty/>, 25 Ekim 2014.

Stacy, Palmer ve Vinson, John: “The Great Betrayal: U.S. Immigration Policy 1965–2012”, **Supplement from American Immigration Control Foundation**, (Çevrimiçi) <http://www.manews.org/pdfs/greatbetrayalweb.pdf>, 21 Eylül 2013, pp. 1-8.

Straubhaar, Thomas: “International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange”, **HWWA Discussion Paper**, No. 88, (Çevrimiçi) <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/26296/1/dp000088.pdf>, 10 Eylül 2013, pp. 1-23.

Şeker, Sırma Demir: “Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi”, T.C. **Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü**, No: 2828, 2011, (Çevrimiçi) http://sgb.aile.gov.tr/data/5434f337369dc31d48e42dc8/turkiyenin_insani_gelismeendeksi.pdf, 29 Eylül 2013.

TASSA Turkish American Scientists and Scholars Association, (Çevrimiçi) <http://www.tassausa.org>, 20 Şubat 2014.

TASSA-Turkish American Scientists&Scholar Association, “TÜBİTAK Hedef Türkiye Çalıştayları”, (Çevrimiçi) <http://www.tassausa.org/Upcoming-Events/Past-Events/item/1424/T%C3%9CB%C4%B0TAK-Hedef-Turkiye-Calistaylari>, 20 Ocak 2015.

Terrazas, Aaron: Connected Through Service: Diaspora Volunteers and Global Development, **Diasporas&Development Policy Project**, MPI: Migration Policy Institute, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.migrationpolicy.org/pubs/diasporas-volunteers.pdf>, 31 Mart 2014, pp. 1-44.

The South African Institute of International Affairs, “Migrant Labour, Brain Drain and Brain Gain in SA”, 17, 1999, (Çevrimiçi) <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/31523/1/Migrant%20Labour,%20Brain%20Drain%20And%20Brain%20Gain%20In%20Sa.pdf?1>, 4 Kasım 2014, pp. 1-3.

The World Bank, New Country Classificationss, <http://data.worldbank.org/news/new-country-classifications-2015>, 18 Kasım 2015.

The World Bank Migration & Remittances Data, (Çevrimiçi)
<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSP/EXTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>, 23 Kasım 2015.

The World Bank, “World Development Indicators”, 2012, (Çevrimiçi)
<http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf>, 23 Temmuz 2013.

The World Bank, “Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook Special Topic: Financing for Development”, **Migration and Remittance Brief 24**, 2015, pp. 1-27.

Tigau, Camelia: “A Very Expensive Gift Mexico’s Scientific Diaspora”, **Voices of Mexico-North American Issues**, (Çevrimiçi)
<http://www.revistascisan.unam.mx/Voices/pdfs/8611.pdf>, 11 Mayıs 2014.

Tiryakioğlu, Murad: “İktisadın Unuttuğu İnsanın Bilgi Temelli İktisadi Kalkınmadaki Rolü Üzerine Bir Tartışma”, **EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II**, June 15-17, Eskisehir, Turkey, 2011.

TOKTEN-Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals (Çevrimiçi)
<http://www.toktenlebanon.org>, 1 Nisan 2014.

Torres, Mario Alberto Aráuz ve Wittchen, Urszula: “Brain Drain Across The Globe: Country Case Studies”, (Çevrimiçi)
<http://www.mundus.amu.edu.pl/EHEW2/book/Brain%20drain%20%20gain%20country%20studies.doc>, 2 Haziran 2014.

Transfer of Knowledge Through Expatriated Nationals Program, International Personnel Exchanges, (Çevrimiçi)
<http://www.unstar.org/english/program/tokten-star01.htm>, 26 Nisan 2014.

TÜBA: Türkiye’de Doktora Eğitiminin Durumu Üzerine Görüşler, 2006, (Çevrimiçi)

http://www.emo.org.tr/ekler/f04ac8eadb8a829_ek.doc?tipi=38&turu=X&sube=0, 3 Nisan 2014.

TÜBİTAK: Avrupa’daki Türk Bilim İnsanlarına Eve Dönüş Daveti, (Çevrimiçi)

<http://www.tubitak.gov.tr/tr/haber/avrupadaki-turk-bilim-insanlarina-eve-donus-daveti>, 7 Mayıs 2014.

TÜBİTAK Bülten: ““Hedef Türkiye 2015” ABD Konferansları”, S. 160, (Çevrimiçi)

http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/content_files/iletisim/edergi/S160_dosyalar/assets/common/downloads/publication.pdf, 10 Kasım 2015, ss. 4-39.

TÜBİTAK: “2236-Konuk Araştırmacı Destek Programları-Uluslararası Deneyimli Araştırmacı Dolaşımı Destek Programı”, (Çevrimiçi)

<http://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/akademik/konuk-arastirmaci-destek-programlari/icerik-2236-uluslararasi-deneyimli-arastirmaci-dolasimi-destek-programi>, 10 Kasım 2015.

TÜBİTAK: “2232-Yurda Dönüş Araştırma Bursu Programı”, (Çevrimiçi)

http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/2232_basvuru_ilan_2015.pdf, 10 Kasım 2015.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Avrupa Birliği 7. Çerçeve Programı, “Hedef Türkiye Çalıştayı”, (Çevrimiçi)

<http://www.fp7.org.tr/home.do?cid=25880>, 25 Nisan 2014.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu: “Tersine Beyin Göçü Başvurusu

5 Kat Arttı”, (Çevrimiçi) <http://www.tubitak.gov.tr/tr/haber/tersine-beyin-gocu-basvurusu-5-kat-artti>, 23 Mayıs 2014.

YÖK: Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi, 2007, S. 105-107. (Çevrimiçi)

http://www.yok.gov.tr/documents/10279/30217/yok_strateji_kitabi/27077070-cb13-4870-aba1-6742db37696b, 9 Eylül 2015.

UNDP: “From Brain Drain to Brain Gain: Mobilising Albania’s Skilled Diaspora”, **A Policy Paper for The Government of Albania**, University of Sussex, 2006, (Çevrimiçi) http://www.migrationdrc.org/publications/other_publications/Brain_Gain_Policy_Paper_english_FINAL.pdf, 22 Şubat 2014, pp. 1-33.

US Department Of State: “Networks of Diasporas in Engineering and Science (NODES)”, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/e/stas/c57937.htm>, 16 Ocak 2015.

USAID: United State Agency International Development, Diaspora Network Alliance, (Çevrimiçi) http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1880/DNA_Framework_%28revAug2013%29.pdf, 22 Mart 2015.

Williams, Vincent: “An Overview of Migration in The SADC Region”, **SAMP/LHR/HSRC Workshop on Regional Integration, Poverty and South Africa’s Proposed Migration Policy**, Pretoria, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.queensu.ca/samp/Conferences/Agendas/Agenda7f.pdf>, 9 Eylül 2015, pp. 63-67.

World Health Statistics 2015, World Health Organization, (Çevrimiçi) http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/170250/1/9789240694439_eng.pdf 18 Kasım 2015.

YÖK, “Öğretim Üyesi ve Araştırmacı Yetiştirilmesi Amacıyla Yurtdışına Gönderilecek Öğretim Elemanlarına Sağlanacak Destekler ile Diğer Hususlara İlişkin Esas ve Usuller”, (Çevrimiçi) http://www.yok.gov.tr/documents/202887/204919/Ogretim_uyesi_ve_arastirmaci_yetistirilmesi_amaciyla_yurtdisina/218b0cdd-f483-4866-b35d-71c6ae4d8da6, 7 Mayıs 2014.

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, S. 17506, Tertip. 5, C. 2, 1981, (Çevrimiçi) <http://www.yok.gov.tr/documents/10279/29816/2547+say%C4%B1%C4%B1%20Y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Fretim+Kanunu/f439f90b-7786-464a-a48f-9d9299ba8895>, 9 Eylül 2015.

EK: Anket Formu

Beyin Göçü ve Kalkınma Anketi

Sayın katılımcı; bu araştırma beyin göçü ve kalkınma konusunu ölçmeyi amaçlayan doktora tez çalışmasının alan araştırması kısmını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, ABD’de yaşayan nitelikli Türk göçmenlerin (alanında eğitilmiş, bilgili ve uzmanlık sahibi olan vatandaşların) Türkiye’nin kalkınmasındaki rolü incelenecektir. Akademik amaçlı olan bu çalışmada hiçbir ifadenin diğerine göre üstünlüğü yoktur. Bu nedenle kendiniz için en uygun olan ifadeyi işaretleyiniz. Ankete sizin ve kurumunuzun kimliğini belirten herhangi bir şey eklemeyiniz. Anketin ikinci kısmında 5’li skala kullanılmıştır. Bu kısımda da size en uygun seçeneği işaretlemeniz yeterli olmaktadır.

Katkılarınız için teşekkür ederim.

Neslihan ARSLAN
Cumhuriyet Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
Araştırma Görevlisi,
İstanbul Üniversitesi Doktora Öğrencisi

iletişim : neslihanarslan84@gmail.com

1. Cinsiyetiniz.

2. Yaşınız.

3. Medeni durumunuz.

4. En son tamamladığınız eğitim düzeyi.

5. Varsa Akademik unvanınızı belirtiniz.

6. Çalışma hayatında bulunma süreniz.

7. Bulduğunuz ülkede kaç yıldır yaşıyorsunuz?

8. Çalışmakta olduğunuz kuruluşun türünü belirtiniz. (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Devlet Üniversitesi
- Özel/Vakıf Üniversitesi
- Araştırma Merkezi (Devlet)
- Araştırma Merkezi (Özel)
- Özel Şirket (Araştırma merkezi niteliğinde olmayan)
- Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş
- Diğer:

9. Uzmanlık alanınız.

10. Üye olduğunuz ağın (network, dernek, kuruluş...) niteliği. (Birden fazla ağa üyeliğiniz var ise en sık/aktif yer aldığınız ağdan başlayarak öncelik sırasına göre işaretleyiniz).

	1. Öncelikli	2. Öncelikli	3. Öncelikli
Akademik/Bilimsel ağ	☐	☐	☐
Mesleki ağ (Ticari)	☐	☐	☐
Diğer	☐	☐	☐

(Onuncu soruya verdiğiniz yanıtlar arasında "Diğer" seçeneğini işaretlediyseniz, lütfen belirtiniz)

11. Üye olduğunuz ağın türü (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Sanal/İnternet temelli ağ
- Dernek
- Platform
- Diğer:

12. Üye olduğunuz ağ ya da ağlara ne kadar süredir üyesiniz?

	1 yıldan az	1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve üzeri
Akademik/Bilimsel ağ üyeleri için	☐	☐	☐	☐	☐
Mesleki ağ üyeleri için	☐	☐	☐	☐	☐
Diğer ağ üyeleri için	☐	☐	☐	☐	☐

13. Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar içerisinde yer aldınız mı? (Bu soruya Cevabınız Hayır ise 23. soruya geçiniz).

14. Türkiye’de yer aldığınız çalışmalar hangileridir? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- Araştırma-geliştirme projelerinde yer alma
- Seminer, kurs, liderlik programları vb. çalışmalara katılma
- Dönemsel olarak misafir öğretim elemanı olarak ders verme
- Türkiye’deki meslektaşlarımla ortaklaşa kitap editörlüğü yapma ve/veya kitap/makale yazma
- Kişi/kuruluşlara danışmanlık hizmeti verme
- Diğer:

15. Türkiye’de yer aldığımız çalışmalardan nasıl haberdar oldunuz? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Türkiye’deki kuruluş/kuruluşlar tarafından bilgilendirilme yoluyla
- Üye olduğum ağ aracılığıyla
- Yurtdışındaki resmi Türk temsilcilikleri ile
- Arkadaşlar
- Diğer:

16. Türkiye’deki çalışmalarda yer almanızda belirleyici olan unsur/unsurları belirtiniz (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Üye olduğum ağ
- Bireysel girişim/çaba
- Devlet Kuruluş/Kuruluşları
- Özel sektör
- Diğer:

17. Üye olduğunuz ağın Türkiye’de yer aldığımız çalışmalarda etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

18. Üye olduğunuz ağın faaliyetlerinden bağımsız olarak uzmanlığınızla ilgili alanlarda Türkiye’deki çalışmalarda yer aldınız mı?

19. Türkiye’de yer aldığımız çalışmalarınızın toplam süresini belirtiniz.

20. Söz konusu çalışmalarınız kapsamında Türkiye’de çalıştığınız kurumları belirtiniz (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz).

- Devlet Üniversitesi
- Özel/Vakıf Üniversitesi
- Araştırma merkezi (Devlet)
- Araştırma merkezi (Özel)
- Özel Şirket (Araştırma merkezi niteliğinde olmayan)
- Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş
- Diğer:

21. Türkiye’de yer aldığınız çalışmalar aktif olarak devam ediyor mu? (Yanıtınız Evet devam ediyor ise 23. soruya geçiniz)

22. Devam etmeme nedeni? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.)

- İçinde bulunduğum projenin sona ermesi
- Parasal teşviklerin yetersiz olması
- Türkiye’deki çalışma koşulları konusunda yaşanan aksilikler/yetersizlikler
- Diğer:

23. Türkiye ile akademik/mesleki ilişkinizin düzeyini nasıl tanımlarsınız?

24. Türkiye’nin yurtdışındaki ağı Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamaları amacıyla verimli kullandığımı düşünüyor musunuz?

25. Türkiye’nin kalkınmasına katkı sağlamaya dönük projelerle ilgileniyor musunuz?

LÜTFEN DİKKAT: Birden fazla ağ üyeliğiniz var ise ağ ile ilgili aşağıda yer verilen soruları "en çok kullandığınız ağ" dikkate alarak cevaplandırınız.

	1	2	3	4	5	
		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum		
<hr/>						
Kesinlikle Katılmıyorum	☐	☐	☐	☐	☐	Kesinlikle Katılıyorum

1. Üye olduğum ağ, alanımla ilgili Türkiye’deki gelişmeleri takip edebilmem konusunda iyi işleyen bir iletişim ağına sahiptir

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

2. Üye olduğum ağ sayesinde, Türkiye ile ilgili haberleri kısa zamanda öğrenme şansım olur.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

3. Türkiye'deki bir yenilik/gelişme, güncel olarak üye olduğum ağın iletişim kanallarına düşer.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

4. Üye olduğum ağ, Türkiye'deki gelişmelerden haberdar olabilmem konusunda görsel, yazılı ve işitsel kaynaklarıyla çeşitlilik sunar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

5. Üye olduğum ağ, Türkiye'deki kuruluşlarla ortak çalışmalar gerçekleştirir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

6. Üye olduğum ağ, Türkiye'deki meslektaşlarımla ortak çalışmalar yürütülmesi konusunda fırsat sağlar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

7. Üye olduğum ağ sayesinde Türkiye’de yaşayan meslektaşlarımla çalışma fırsatı bulurum.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

8. Üye olduğum ağ, Türkiye ile girişilecek çalışmalarda işbirliğini esas alır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

9. Üye olduğum ağ, Türkiye’deki araştırma kalitesinin yükselmesine fayda sağlar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

10. Üye olduğum ağ, Türkiye’nin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasına katkıda bulunur.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

11. Üye olduğum ağ, Türkiye’ye bilgi ve uzmanlık aktarılmasında gönüllülük esasıyla hareket eder.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

12. Üye olduğum ağ, Türkiye’de nitelikli insanların yetişmesine katkı sağlama konusunda isteklidir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

13. Ağ üyeleri, Türkiye’de yer aldıkları kısa ve/veya orta vadeli projelerle Türkiye’yi destekler.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

14. Üye olduğum ağın yönetimi, düzenli olarak Türkiye’de toplantı, program, buluşma vb. etkinliklere ağ üyelerinin katılmalarını sağlar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

15. Üye olduğum ağın yönetimi, Türkiye’de devlet ve özel sektör temsilcileriyle bir araya gelmek amacıyla girişimler yapar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

16. Üye olduğum ağın yönetimi, Türkiye'nin kalkınma ihtiyaçlarını karşılayan fonksiyonel birimlere sahiptir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

17. Üye olduğum ağın yönetimi, faaliyette bulunduğu ülkede düzenlediği etkinliklere Türkiye’deki devlet ve özel kuruluşların katılımı konusunda gerekli girişimleri yapar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

18. Türkiye, ABD’deki nitelikli Türk göçmenlerle ilgilenir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

19. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerin üye olduğu "ağlarla" ilgilenir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

20. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerle bir araya gelmek için fırsatlar oluşturur.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

21. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerin üye oldukları "ağlarla" bir araya gelmek için fırsatlar oluşturur.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

22. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerle bir araya gelmek amacıyla resmi dış temsilciliklerini etkin biçimde kullanır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

23. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerin üye oldukları "ağlar" ile bir araya gelmek amacıyla resmi dış temsilciliklerini etkin biçimde kullanır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

24. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenler tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

25. Türkiye, üyesi olduğum "ağ" tarafından yurtdışında düzenlenen etkinliklere katılır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

26. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlere Türkiye'de sunduğu olanakların (kariyer ve istihdam olanakları, proje, program vb.) duyurulması konusunda etkin bir bilgilendirme ağına sahiptir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

27. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlere erişmek amacıyla iletişim kanallarını yeterince kullanır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

28. Türkiye, alanımla ilgili yapılan çalışmalar ve güncel gelişmelerden kolaylıkla haberdar olabileceğim bir bilgi akışına sahiptir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

29. Türkiye, sahip olduğu veri tabanı ile ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerine güncel olarak ulaşır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

30. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenleriyle olan ilişkilerinde her zaman onların yanında olduğunu hissettirir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

31. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenleriyle olan ilişkilerinde her zaman onlara güven verir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

32. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenleriyle olan ilişkilerini kesintisiz biçimde devam ettirir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

33. Türkiye'nin ABD'deki nitelikli Türk göçmenleriyle olan ilişkilerini uzun vadede devam ettireceği kanaatindeyim.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

34. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerinin bilgi ve uzmanlıklarını Türkiye'ye aktarmalarına engel olan bürokratik engelleri kaldırır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

35. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerinin danışmanlık, eğitim faaliyetlerinde bulunma vb. yollarla bilgi ve yeteneklerini Türkiye'ye aktarmalarına ön ayak olur.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

36. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerinin bilgi ve uzmanlıklarını Türkiye'ye aktarabilmeleri konusunda özendirici politikalar izler.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

37. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerinin bilgi ve tecrübelerini Türkiye'ye aktarabilmelerinin önünü açacak gerekli yasal düzenlemeleri yapar.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

38. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerinin bilgi ve uzmanlıklarını Türkiye'ye aktarabilmeleri amacıyla Türkiye'deki devlet ve özel sektör kuruluşlarını teşvik eder.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

39. ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerini Türkiye'ye çekebilmek amacıyla Türkiye'deki devlet kuruluşları kendi aralarında işbirliğine önem verir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

40. Türkiye, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerinden istifade etmek amacıyla yurtiçi ve yurtdışındaki resmi temsilcilerini birlikte harekete geçirecek etkin politikalar üretir.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

41. Türkiye'deki devlet ve özel sektör kuruluşları, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerini Türkiye'ye kazandırmak amacıyla birlikte ve uyumlu çalışır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

42. Türkiye'deki devlet ve sivil toplum kuruluşları, ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerini Türkiye'ye kazandırmak amacıyla birlikte ve uyumlu çalışır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

43. Türk devlet kuruluşları ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerini Türkiye'ye kazandırabilmek amacıyla ABD'deki nitelikli Türk göçmenlerin üye olduğu ağlarla birlikte çalışır.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

ÖZGEÇMİŞ

Neslihan Arslan 1984 yılında İstanbul’da doğdu. İlk ve ortaöğretimini İstanbul’da tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı’nda başlayan Arslan, doktora eğitimini de aynı üniversite bünyesinde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı’nda “Beyin Göçü ve Kalkınma: Türkiye’nin Kalkınmasında Türk Bilim Diaspora Ağlarının Rolü” adlı tezi ile 2016 yılında tamamladı. 2011 yılında Cumhuriyet Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak göreve başlayan Arslan, halen bu görevine devam etmektedir.